

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Јелена М. Илић

**БАНАТСКА ВОЈНА КРАЈИНА У
ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 18. ВЕКА**

докторска дисертација

Београд, 2014

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Jelena M. Ilić

**BANAT MILITARY FRONTIER IN THE
SECOND HALF OF 18TH CENTURY**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2014

**ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ
ЗА ОДБРАНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

ментор: проф. др Војин С. Дабић
ванредни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

чланови комисије: 1. проф. др Сузана Рајић
ванредни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

2. проф. др Владан Гавриловић
ванредни професор, Универзитет у Новом Саду, Филозофски
факултет

3. проф. др Војин С. Дабић
ванредни професор, Универзитет у Београду, Филозофски факултет

датум одбране:

БАНАТСКА ВОЈНА КРАЈИНА У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 18. ВЕКА

Резиме

Настанак и развој Банатске војне крајине током 18. века предмет су докторске дисертације и њених шест поглавља – Територија и војно уређење, Становништво, Уређење простора, Пољопривреда, Друштво у време милитаризације и Крајишко друштво. Проблемске целине обрађене су углавном на темељу необјављене архивске грађе из Аустријског државног архива у Бечу (Ратног архива, Дворско-коморског архива и Картографске збирке), Архива САНУ у Сремским Карловцима, као и неких других установа. Поред необјављене грађе у раду су коришћени и објављени извори, као и литература на српском и страним језицима. Прошлост Банатске војне крајине није била предмет посебних истраживања, због чега су тумачења и синтеза потпомогнути радовима из историје цивилног Баната и других војнокрајишких области.

Резултати истраживања су сазнања о чињеницама и процесима из историје Банатске војне крајине, попут оних о развоју територије и војне организације, о демографским и економским променама, као и о друштвеним приликама. Првобитно милитаризована територија у Банату обухватала је 21 насеље Земаљске милиције (1753–1764). После регулисања крајине 1764. године и њене коначне реорганизације 1776. године проширена је на око 150 насеља. Она су расподељена између Немачко-банатске регименте (са око 40 насеља) и Влашко-илирске регименте (са око 110 насеља). Прилично пусто подручје јужног Баната насељавано је поступно током милитаризације. Нова насеља су оснивана и становништво је пресељавано у складу са својим опредељењем за или против граничарског статуса. Током 1751–1752. године око 1.800 српских породица пресељено је из развојачене Потиске и Поморишке војне крајине у западни Банат и насељено у статусу Земаљске милиције (Бечкеречки дистрикт). Деценију касније почело је насељавање стотина ветерана из стајаћих регименти на територију Немачко-банатске регименте (Панчевачки дистрикт). Интервенција државе у простору препознаје се у неколико њених активности – у напору да простор премери и картографише, да исуши мочваре, изгради бунаре у пешчари, прерасподели пустаре, плански гради насеља и војне објекте на Дунавском

кордону. Уређење простора требало је да буде средство популационе и аграрне политике чији је циљ био повећање пореских обвезника и државних прихода. Један од резултата било је премеравање и расподела обрадивих површина општинама односно домаћинствима, на основу којих је уведен порез на земљу. У тези су приказани описи о отпору становника милитаризацији, масовној емиграцији и разбојништвима, као и други проблеми са којима су се војне власти и становништво суочавали током и после милитаризације. Посебни одељци посвећени су обавезама граничара, кнезовима и официрима у функцији представника заједница, као и епизоди ангажовања граничара у рату. Неки од резултата интервенције државе у простору, насељавању и производњи у Банату нестали су већ до краја 18. века, али неки су се и очували.

Кључне речи: Банат, Војна крајина, 18. век, милитаризација, демографија, колонизација, пустаре, Земаљска милиција, Немачка банатска регимента, Влашко илирска регимента.

Научна област: Историја

Ужа научна област: Историја српског народа 16–18. века

УДК: 94(497.113)"17"

BANAT MILITARY FRONTIER IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

Summary

The aim of this research is to complete the extent of information available on the Banat area and its Military Frontier in the second half of the 18th century. The thesis is segmented in the following chapters: Territory and military organization, Population, Organisation of space, Agricultural farming, Society in the course of militarization and Military Society. The research was conducted in the Archives (Österreichisches Staatsarchiv: Kriegsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Kartensammlung; Arhiv SANU Sremski Karlovci) as well in other institutions. During research, the cartography sources were also used. The results of analyses are presented in the tables and graphs. The greatest part of historian sources used for research is unpublished. On the other hand, a number of published works was used, mostly in Serbian Proceedings, and literature in foreign languages.

Some conclusions are made regarding the questions of territory, its organization, demographic and economic development, as well as some features of social circumstances in the Banat Military Frontier. Early militarized territory included only 21 settlement of *Banat Land Militia* (1753–1764). After its regulation in 1764, up to the 1776, this area included around 150 settlements, divided between *Teutsch-banatische Regiment* and *Wallachisch-Illirische Regiment*. The purely settled area of south Banat was populated during the course of militarization. The new settlements were founded and the population was moved from one area to another, related to their choice pro or contra personal military status. In the period 1751–1752 around 1800 Serbian families were resettled from dismantled Military Frontier on the rivers Tisa and Moris and settled as Banat Land Militia in western Banat (*Bečkerečki distrikt*). A decade later the colonization of hundreds of veterans from the state regiments started in the area of German Banat Regiment (*Pančevački distrikt*). The State intervened in the organization of space. Its activities were directed to measuring land and creating the first precise cartography, drying of marshes, building of dwells, dividing of arable and barren land (*Praedi*), planning settlements and posing the military objects along the Danube Cordon. The spatial organization should have been a means of better population

management and agrarian policy aimed to increase the number of taxpayers and state incomes. The examples are showed regarding the population resistance, mass emigrations and robbery which break the military order and were the part of life in the Military Frontier. Some chapters are dedicated to the question of frontiersmen obligations, representatives of the settlements *knez* and officers, as well to the episodes about frontiersmen in wartime.

Some of the results of the state intervention in space organization, population of the area and production in Banat had vanished before the end of the 18th century, but certainly not all of them. History of these changes is still an important part of early modern history of Europe.

Key words: Banat, Military Frontier, 18th century, militarization, demography, colonization, Land Militia, German Banat Regiment, Wallachian Illyrian Regiment.

Scientific Field: History

Specific Scientific Field: History of the serbian people in 16–18th century

UDC: 94(497.113)"17"

САДРЖАЈ

УВОД	1
I ТЕРИТОРИЈА И ВОЈНО УРЕЂЕЊЕ	9
Пре регулације војне крајине у Банату	9
1. Национална милиција и Земаљски батаљон	12
2. Земаљска милиција	16
Регулисана војна крајина у Банату	20
3. Илирска граничарска регимента	22
4. Немачко-банатска регимента	26
5. Влашки батаљон	29
6. Влашко-илирска граничарска регимента	34
7. Кантонско уређење	36
II СТАНОВНИШТВО	44
1. Демографске прилике у пограничним дистриктима	44
Западни Банат: Чанадски, Бечкеречки и Панчевачки дистрикт	46
Југоисточни Банат: Карансебешки, Новопаланачки и Оршавски дистрикт	55
2. Пресељење из Потиске и Поморишке војне крајине	61
3. Затечено становништво и милитаризација	71
4. Насељавање на простору Банатске војне крајине	78
Насељавање ветерана	79
Насељавање из других области	89
5. Становништво Влашке границе	96
6. Етничка и верска структура и број становника крајем 18. века	103
III УРЕЂЕЊЕ ПРОСТОРА	114
1. Упознавање терена: премеравање и картографисање	115
2. Припитомљавање мочвара: изградња канала	123
3. Оживљавање пешчаре: изградња бунара	129
4. Пустаре у Банату и милитаризација	139
5. Планска изградња насеља	150
6. Стражарнице и кордон на Дунаву	165
IV ПОЉОПРИВРЕДА	180
1. Земљорадња у низијском Банату	180
Земљорадња пре милитаризације	180

Државна интервенција 1768–1772. године	187
Расподела земље граничарима у Идвору и Ковину	191
2. Земљорадња у брдском Банату	202
Земљорадња пре милитаризације	202
Земљишне прилике у Влашкој и Илирској границе	207
Државна интервенција 1785. године	213
3. Транзитно сточарство на пустарама и <i>Überlandu</i>	219
V ДРУШТВО У ВРЕМЕ МИЛИТАРИЗАЦИЈЕ	226
1. Милитаризација	226
Изјашњавање поданика о статусу	226
Нестанак цивилне организације: Кнезови	238
2. Отпор милитаризацији	241
Емиграција	241
Разбојништво	248
Присуство стајаће војске	255
VI КРАЈИШКО ДРУШТВО	259
1. Обавезе граничара	259
2. Земаљска милиција у Седмогодишњем рату	275
3. Крајишка елита: официри	288
ЗАКЉУЧАК	324
СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ	329

УВОД

Банат је 1718. године укључен у састав Хабзбуршке монархије, а његов положај пограничне области према Османском царства одређен је Београдским миром 1739. године. Већ тада је било неопходно да се делови уз нову границу преуреде у крајиште. Војна крајина у Банату, међутим, формално је уређена тек 25 година касније. Регулисане граничарске регименте у њему основане су 1764. године (Илирска граничарска регимента и Немачка банатска регимента). Опсежније територијалне и организационе промене трајале су у периоду од 1764. до 1776. године. Резултат је била трајна подела ове крајине на две војно управне области – Немачко-банатску и Влашко-илирску регименту, прва са седиштем у Панчеву, а друга са седиштем у Белој Цркви.¹ Банатска војна крајина је постојала до укидања установе Војне крајине 1872. године.² Њена територија се простирала дуж реке Дунава, од Доњег Тамиша на западу до Горњег Тамиша и Черне на истоку.

Процес стварања јединственог пограничног појаса Хабзбуршке монархије од Јадранске обале до Карпата коначно је довршен тек оснивањем Ердељске и Банатске војне крајине 1764. године.³ Ова година није случајно била важна тачка у хронологији употпуњавања војнокрајишког система. Дотадашња спољнополитичка збивања нису дозвољавала властима да се упусте у било какве реформе у Банату, услед исцрпљујућих ратова – Рата за аустријско наслеђе (1740–1748) и Седмогодишњег рата (1757–1763). О неуједначености прилика на територији Војне крајине сведочи чињеница да су се у њеном саставу налазиле бројне области завојачене у различитим околностима. Такозване *Старе* војне крајине настале су у периоду пре Бечког рата (Карловачки и Вараждински генералат) и непосредно након њега (Банска крајина, Подунавска, Посавска, Потиска и Поморишка), а најмлађе војне крајине тек деценијама касније

¹ У званични назив регименти је тек од 1802. године уведен и број – XII Немачко-банатска и XIII Влашко-илирска.

² У вези са укидањем ове границе: И. Спасовић, *Банатска војна граница и њено укидање 1872. године*, Панчево 2004.

³ С. Göllner, *Die Siebenbürgische Militärgrenze – Ein Beitrag zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1762–1851*, München 1974.

(Ерделска и Банатска војна крајина и Шајкашки батаљон). Приликом уређивања пограничне области у Банату могло је бити искоришћено огромно искуство проистекло из напора уложених у регулисање других крајина до половине 18. века. Примењене су опробане методе у организацији крајишта и избегнути сукоби уобичајени у пословима око разграничења завојачене са цивилном територијом и у вези са наметањем граничарских обавеза.

Хронолошки оквири теме неодређено су постављени на другу половину 18. века, због тога што је настајање Банатске војне крајине у фазама трајало више деценија. Почети су били већ у плановима за уређење границе на Дунаву из 1740. године, па је тема проширена и на период постојања првобитних одбрамбених установа у Банату, Земаљског батаљона (1740–1752) и Земаљске милиције (1753–1764). Оснивање крајишта почело је 1764. године када су надлежности за одбрамбена питања прешле са Дворске коморе, на централну војну установу Дворски ратни савет. Регулисање крајишта одвијало се у неколико етапа. У периоду између 1764. и 1768. године успостављене су Немачка банатска и Илирска граничарска регимента, од којих је прва била трајна, а друга привремена војна формација ове крајине. Између 1769. и 1772. године основани су Влашки батаљон и проширена Илирска регимента, такође привремено. У периоду између 1773. и 1776. године развојачене су Горње компаније, а преостали делови Илирске границе укључени у јединствену Влашко-илирску регименту. Године 1776, дакле, територијално су заокружене две регименте у овој крајини – Немачко-банатска и Влашко-илирска регимента. С обзиром на то да је 1786. спроведена кантонална регулација Војне крајине у склопу које су ревидиране и прилике у двама региментама Банатске војне крајине, ова година представља горњу хронолошку границу нашег истраживања. Већ 1788. године отпочео је последњи аустро-турски рат, а прилике у овој области наставиле су да се мењају након његовог завршетка.

Милитаризација се није одражавала само на војни живот 153 насеља Банатске војне крајине, већ је донела и низ других промена. Насеља је требало урбанизовати и добро населити, а њихова домаћинства економски оспособити, како им савесно обављање војних дужности не би представљало превелик терет. У ту сврху, војне власти су настојале да уреде простор активностима попут исушивања мочвара и опскрбе водом, проширивања обрадивих површина и

њихове расподеле општинама и домаћинствима, као и планске изградње стратешких објеката и читавих насеља. Поред тога, војне власти су водиле континуирану популациону политику подстичући пресељавања из развојачених области и насељавање ветерана и породица из удаљених пренасељених области. Имајући у виду историјски контекст, предмет нашег интересовања су околности и ток прве фазе развоја Банатске војне крајине.

Карактеристично за развој Баната било је то што утицај централних власти у периоду до 1780. године није био ометан постојањем жупанија и феудалних поседа. У Банатској војној крајини, пак, развој није био ометан сукобима опречних интереса војних и цивилних установа. Правац у коме је развој усмерен у другој половини 18. века, имао је своје далекосежне последице на развој током 19. и 20. века. У историографији је већ примећено да се најинтензивнији развој насеља у овој области десио након последњег аустро-турског рата 1788–1791. године. Зато се период од 1739, а нарочито од 1753. до 1787. године, може сматрати уводом у историју модерног, нововековног Баната, чији се континуитет може пратити до данас.

*

Банатска војна крајина је једна од војнокрајишких области која није била предмет исцрпијих истраживања. У томе она није усамљен случај, јер су тек малобројне научне монографије посвећене историји појединих војнокрајишких области.⁴ О овој војној крајини написана је само једна монографија. У питању је *Историја Банатске војне крајине (1764–1873)*, Феликса Милекера из 1926. године.⁵ Њој је посвећен и сегмент у вишетомној монографији о Војној крајини Франца Ваничека из 1875. године (*Specialgeschichte der Militärgrenze*). Оба аутора

⁴ F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, Band II–III, Wien 1875; III Band, Wien 1875; K. Kaser, *Slobodan seljak i vojnik*, I–II; Zagreb 1997; В. С. Дабић, *Банска крајина (1688–1751)*, Београд – Загреб 1984; Исти, *Војна крајина – Карловачки генералат (1530–1746)*, Београд 2000; С. Göllner, *Die Siebenbürgische Militärgrenze – Ein Beitrag zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1762–1851*, München 1974.

⁵ Ф. Милекер, *Историја Банатске војне крајине (1764–1873)*, Панчево 1926 (превод на српски); Монографије истог аутора у вези са неким темама из историје Банатске војне крајине: F. Mileker, *Kurze Geschichte der Stadt Bela Crkva (Weiskirchen) im Banat 1355–1918*, Bela Crkva 1922; F. Mileker, *Die Besiedelung der Banater Militärgrenze*, Bela Crkva 1926; F. Mileker, *Kurze Geschichte der Stadt Bela Crkva (Weiskirchen) im Banat 1355–1918*, Bela Crkva 1922.

су се користила архивском грађом, укључујући и нека документа која су у међувремену нестала, па то представља основни значај њихових радова.

У време обновљеног интересовања за војнокрајишку историју, седамдесетих и осамдесетих година 20. века, настало је неколико монографија у којима су обрађене одређене теме из историје Банатске војне крајине. Срета Пецињачки је аутор монографије о граничарским насељима која су насељавали Срби од Перлеза на западу до Свинице на истоку (*Граничарска насеља Баната (1773–1810)*) и монографије о области коју је у једном периоду захватала Немачко-банатска регимента (*Панчевачки дистрикт (1717–1773)*). Обе су обимне и писане на богатој изворној грађи, а може им се замерити само то што нису конципиране као синтезе. Исти аутор је писац великог броја радова посвећених цивилним и граничарским установама у Банату у 18. веку. Од монографских дела које смо користили због исцрпности и изворне заснованости издвајамо још и рад о колонизацији и планској изградњи насеља у Немачко-банатској регименти, који је написао Ерик Рот (*Die planmäßig angelegten Siedlungen im Deutsch-Banater Militärgrenzbezirk 1765–1821*).⁶

За неке од тема из историје Банатске војне крајине, написан је већи број чланака и прилога са објављеном грађом у домаћим часописима (*Зборник Матице српске, Истраживања, Рад Војвођанских музеја*), такође махом током седамдесетих и осамдесетих година 20. века. Њихов значај почива на чињеници да су написани на архивској грађи, чији садржај углавном дословно преносе. Тематски су у највећем броју посвећени школству и образовању (аутори Срета Пецињачки, Никола Гавриловић),⁷ а у мањој мери административној и војној

⁶ С. Пецињачки, *Граничарска насеља Баната*, књ. 1 (А–И), књ. 2 (Ј–Ч), Нови Сад 1982, 1985; Исти, *Панчевачки дистрикт (1717–1773)*, Нови Сад 1985; Е. Roth, *Die planmäßig angelegten Siedlungen im Deutsch-Banater Militärgrenzbezirk 1765–1821*, München 1988.

⁷ С. Пецињачки, *Извештај из 1774. године о немачким школама XII Немачко-банатске регименте*, Зборник Матице српске за историју 8 (1973), 93–99; Исти, *Подаци о српско-румунским школама Влашко-илирске граничарске регименте у 1792. години*, Зборник Матице српске за историју 13 (1976), 147–152; Исти, *Учитељске плате у Илирској граничарској регименти у Банату 1768–1771. године*, Зборник Матице српске 20 (1979), 91–95; Исти, *Подаци о граничарским школама Баната у 1795/6. школској години*, Споменик САНУ СХХП (1981), 151–169; Н. Гавриловић, *Српске и румунске граничарске школе од Темишварског сабора до појаве Уроша Несторовића (1790–1810)*, Зборник Матице српске за историју 26 (1982), 179–195.

организацији (Срета Пецињачки),⁸ црквеним пописима и становништву (Димитрије Руварац, Срета Пецињачки),⁹ урбаном развоју и неким привредним и друштвеним темама (Мирко Митровић, Антал Хегедиш)¹⁰. Далеко већи број чланака се бави историјом цивилног Баната и других војнокрајишких области у 18. веку. Услед сродности тема и они су коришћени као допуна у тези (радови Димитрија Руварца, Мите Костића, Душана Поповића, Славка Гавриловића итд).

Због сличности политика које су на цивилној и војној територији вођени из заједничких центара – Темишвара и Беча, имали смо у виду и радове из демографске и привредне историје цивилног Баната у 18. веку.¹¹ Резултати новијих истраживања такође су посвећени државној политици у управи, насељавању и земљишним приликама у цивилном Банату, као и успостављању санитарног реда.¹² Неколико прилога познавању земљишних прилика у милитаризованом Банату написао је и аутор ове тезе (Јелена Илић).¹³ Румунска историографија није дала веће резултате о овом питању. Немар према овој теми у

⁸ С. Пецињачки, *Прилози за историју Баната и Банатске војне границе века*, Зборник Матице српске за историју 2 (1970), 77–91; Исти, *Документа о Банатској земаљској милицији из 1753–1761. године*, Зборник Матице српске за историју 10 (1974), 73–80.

⁹ Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века*, Сремски Карловци 1902; Исти, *Темишварска епархија од њена постанка до 1758. год*, Сремски Карловци 1914; С. Пецињачки, *Подаци о свеиштенству и становништву граничарских насеља Баната у 1768. години*, Зборник Матице српске за историју 21 (1980), 103–107; Исти, *Подаци о црквама и школама Кусићког протопопијата у 1789. г.*, Зборник Матице српске за друштвене науке 43 (1965), 109–112.

¹⁰ М. Митровић, *Из привредног и друштвеног живота Панчевачког граничарског комунитета с краја XVIII и почетка XIX века (1794–1804)*, Годишњак Филозофског факултета XVI/1 (1973), 69–82; Исти, *Трговина Панчева крајем XVIII и почетком XIX века (1794–1804)*, *Истраживања* 5 (1976), 163–230; Исти, *Јевреји у Банату (1716–1739)*, Зборник Матице српске за историју 28 (1983), 37–57; Исти, *Еснафске привилегије занатлија Банатске војне границе (1777)*, Зборник Матице српске за историју 35 (1987), 105–115; А. Hegediš, *Josif II o svom proputovanju u Banat 1768*, *Истраживања* XI (1986), 202–251.

¹¹ К. Schünemann, *Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia*, Berlin; S. Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München 1967; А. Tinta, *Colonizările Habsburgice în Banat 1716–1740*, Timisoara 1972.

¹² А. Reininger, *Wolfgang von Kempelen und die Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia und Joseph II. im Banat (1. Teil)*, *Analele Banatului* XV (2007), 187–213; (2. Teil), *Analele Banatului* XVI (2008), 221–270; X. Havadi, *Die Österreichische Militärgrenze: Staatliche Kontrolle der Grenze im Absolutistischen Zeitalter*, *Geographia Napocensis*, Anul III, Nr. 2 (2009), 69–82; В. Landais, *La réforme cadastrale dans les villages du Banat au XVIIIe siècle*, *Association d' Histoire et Sociétés Rurales* 2012 (No 37 – 1 semestre 2012).

¹³ Ј. Илић, *Урбар насеља Ковин (1771. година)*, Мешовита грађа – *Miscellanea* XXXIII (2012), 199–229; Исти, *Расподела земље граничарима у Банату – примери насеља Идвор 1769. и Ковин 1771. године*, *Српске студије* 3 (2012), 183–205.

домаћој и румунској историографији вероватно је последица чињенице да је овај простор после 1918. године подељен између две државе. Банатска војна крајина је обухватала физички неуједначен простор, због чега су привредни и друштвени живот на њеном простору различито обликовани. Географска неуједначеност огледала се и у војно-организационој подели на Немачко-банатску и Влашко-илирску регименту, од којих је прва обухватала четрдесетак насеља на потезу од Перлеза до Белоцркванског округа, а друга стотинак насеља од овог до Бистричког округа.

*

Оно што нова истраживања о Банатској војној крајини чини могућим и оправданим је сачувана и неискоришћена архивска грађа, а затим и низ проблема и питања о којима се досадашња историографија само делимично или уопште није изјаснила. Грађа за ову тему похрањена је у фонду *Ратног архива* у Аустријском државном архиву и фонду *Темишварске генералкоманде* у Државном архиву у Темишвару. Приликом израде тезе, користили смо се грађом Ратног архива у Бечу. Само једна група аката у Ратном архиву груписана је под именом *Банатска војна граница* и то за период 1769–1777. године. Услед реорганизације фондова и регистара у Дворском ратном савету грађа за ову тему придружена је другим тематским групама (*Војна граница 1753–1761, 1777–1788, Насељавање 1767–1769, и сл.*). У Ратном архиву користили смо и карте и планове *Картографске збирке*. У набројаним фондовима налази се грађа проистекла из односа крајишких војних власти са централном војном установом, Дворским ратним саветом, па она сведочи о државном планирању развојних процеса у овом делу Војне крајине. Коришћена документа у највећој мери су војно-организацијски списи (ревизије, кондуити, предлози), елаборати и извештаји државних службеника, пописи становништва и имовине, протоколи седница комисија за разна питања, финансијски извештаји и процене трошкова, и друго.

Од посебне важности је фонд Дворске коморе, у коме се налази и фонд *Банатских аката*, са обимном грађом која је разврстана на *Старија акта* и *Млађа акта*. Документа у оквиру *Старијих аката* нису тематски већ хронолошки распоређена, док су у оквиру *Млађих аката* груписана тематски (користили смо фасцикле о закупу предија и других права, о земаљској и граничарској милицији,

и друге). Ова грађа пружа увид у интересну сферу Дворске коморе, главног партнера и супарника војним властима у подели послова, нарочито у време милитаризације.

За потпунији увид у развој прилика неопходно је користити грађу различитог порекла. Нека питања много су боље представљена у актима црквене провенијенције, попут оних у вези са црквеном организацијом, становништвом, друштвеним односима, обичајима и слично. У томе је своју улогу имала грађа фонда *Митрополијско-патријаршијског архива* који је смештен у Архиву САНУ у Сремским Карловцима.

Као изворна поткрепљења коришћена су и нека објављена документа, међу којима су најбројнији црквени, школски и војни пописи и разни извештаји. Од користи су биле и веће збирке извора за друга подручја Војне крајине и Баната, попут оних које су објавили Д. Руварац, Д. Поповић С. Пецињачки и С. Гавриловић и други. Прилике у време територијалног издвајања Банатске војне крајине описане су са великом прецизношћу у делу које је 1774. године објавио вишегодишњи службеник у овој провинцији, чиновник Дворске коморе, Јакоб Јохан Ерлер. Опширне коментаре на овај извор приликом његовог превођења и објављивања на српски језик 2004. године саставио је Мирко Митровић.¹⁴

*

На видљиве промене у Банатској војној крајини утицали су предуслови развоја попут географског и пограничног положаја, али и општег пораста популације у Европи и полувековно мирнодопско раздобље у овом делу Војне крајине. Предмет истраживања нису били војна организација у ужем смислу, као ни војна ангажовања граничара у ратовима. Предмет овог рада ограничен је на устројење пограничне области и њен развој, демографски, привредни и институционални. Спољнополитичке догађаје и дешавања на другим ратиштима нисмо сматрали сегментом овог развоја. Изузетак је био последњи аустро-турски рат (1788–1791), у коме је територија Баната страдала уз велике демографске и привредне губитке. Грађа за историју овог рата врло је обимна, што је главни

¹⁴ Ј. Ј. Ерлер, *Банат*, Панчево 2004; На српском је објављена и публикација коморског службеника Франческа Гризелинија из 70тих година 18. века (F. Grizelini, *Pokušaj proučavanja političke i istorije prirode Temišvarskog Banata*, Pančevo 2008).

разлог томе зашто је дат само груби осврт на његове последице. Уместо тога, истраживања смо хронолошки довели до овог периода.

Структура излагања у докторској тези прилагођена је општим захтевима у писању рада чији предмет је једна војнокрајишка област. Било је неопходно, најпре, приказати њене територијалне границе, предочити бројност и структуру становништва, карактеристике простора у коме је држава настојала да интервенише, утичући на привредне и друштвене прилике. Овим редоследом распоређена су и поглавља у тези.

Због велике количине података који се односе на становништво коришћене су прилагођене статистичке методе, а ради прегледности и лакшег сажимања података, када год је то било могуће, прибегли смо табеларном и графичком приказивању резултата. Навођењем прецизних података покушали смо да укажемо на стварне прилике и одређене правилности у развоју. На овај начин омогућено је и евентуално поређење добијених резултата са резултатима истраживања на сличну тему. Крајњи циљ истраживања попут овог је стварање базе података на основу које ће бити могуће извршити поређења и уопштити постојећа сазнања, односно одредити тачну меру и значај одређених појава. Приликом израде докторске тезе нека проблемска питања само су отворена. Добијени резултати указују на одређене појаве у развоју на територији Војне крајине, али су истовремено део скупа проблема ране модерне историје уопште.

I ТЕРИТОРИЈА И ВОЈНО УРЕЂЕЊЕ

Пре регулације војне крајине у Банату

У прве две деценије аустријске управе (1718–1737. године), Банат није имао положај пограничне области. Био је заштићен поседима аустријске куће јужно од река Саве и Дунава и источно од Черне, тј. областима Краљевине Србије и Мале Влашке (тзв. Олтенија).¹⁵ Након завршетка Аустро-турског рата (1737–1739), склапања Београдског мировног уговора (1.9.1739) и разграничења током 1740. године, Банат је по први пут од када је припао Хабзбуршкој монархији постао погранична област. Надлежност над овом провинцијом припала је Дворској комори која је управљала посредством своје филијале – Земаљске администрације у Темишвару. Надлежност јој је тек од 1739. године била ограничена на географску област данашњег Баната, омеђену рекама Мориш, Тиса, Дунав, Черна и Тамиш.¹⁶

После 1739. године нужно је било успоставити било какав облик заштите на дунавској граници. Иако је Банат био заштићен рекама Дунав, Тамиш и Черна, сматрало се да услови његове одбране нису погодни као они у крајинама на Сави и Уни. У једном елаборату из 1753. године истакнуто је да је Дунав превише широк и непрегледан, а због бројних рукаваца, мочвара и ада у њему, требало га је надzirати далеко већим бројем стражарница. Поред тога, граница према Влашкој била је практично отворена, јер долина Черне није била велика препрека.

¹⁵ Управна јединица Краљевине Србије обухватала је простор између Саве, Дунава, реке Каменице, Западне Мораве и Млаве, а Мале Влашке (тзв. Олтенија) између река Дунав, Черна и Олт. Прва је била под управом коморске филијале Земаљске администрације у Београду, а друга Земаљске администрације у Темишвару. Обе области биле су у саставу Хабзбуршке монархије у периоду између два аустро-турска рата 1718. и 1737. године.

¹⁶ Аустријским освајањем 1716. године по први пут је за ову област уведен назив Тамишварски Банат, којим је, заправо, замењен административни назив османске управе – Темишварски ејалет. Назив је очито проистекао из титуле северинског бана коме је део ове територије био подређен у предосманском периоду, што је традиција на коју су се позвали аустријски владари као угарски краљеви. У: Dávid, Géza, *The Eyalet of Temesvár in the Eighteenth Century*, in: *The Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, ed. by Kate Fleet, Oriente Moderno, Nuova Serie XVIII (LXXIX), I, Napoli 1999, 113–128.

Речни ток није представљао довољно јасну границу, а с обе стране био је окружен планинским тереном који је тешко било контролисати.¹⁷

У литератури је констатовано да се о првој банатској милицији „не зна ништа друго осим да је постојала“. Према наводима Феликса Милекера насеља милиције постојала су од 1724. године, а у њих су се убрајала Топола (између Панчева и Ковина), утврђења подигнута у Панчеву и (Новој) Паланци и одбрамбени шанчеви изграђени у Ковину и Дубовцу. Насељавањем Немаца у околини Нове Паланке и Молдове двадесетих година 18. века, успостављена су нова насеља која је требало заштитити. Поред насељене милиције, у целом Банату биле су разбацане испоставе стајаћих регименти.¹⁸ Рат 1737–1739. године десетковао је малобројна насеља и припаднике милиције, нарочито у области око Нове Паланке. Када је почео Рат за аустријско наслеђе (1740–1748) и све царске трупе се повукле из Баната, број ове милиције показао се недовољним за одбрану границе.¹⁹

Оснивање граничарских села дуж Дунава разматрано је већ јесени 1739. године. Од генерала Енгелсхофена очекивало се мишљење о томе какви су планови за уређење пограничних области у Банату. Постављало се питање о томе како и са колико милиције (граничара) треба заштитити границу на Дунаву насупрот Србије, да ли ту преселити србијанске или потиске и поморишке граничаре, шта урадити са официрима и где подићи чардаке, да ли за издржавање оформити посебан фонд или је и даље снабдевати из државне касе (ерара), да ли поново војском заузети Нову Паланку, Панчево, Опово и Јабуку, или треба заузети неко друго место да би се стратешки обезбедила граница.²⁰ То је био један од првих послератних планова за уређење границе на Дунаву. Међутим, ништа од ових планова практично није реализовано у то време. Београдским мировним уговором забрањено је утврђивање положаја дуж границе. Потиски и поморишки граничари никада нису били ангажовани на дунавским стражарницама, а упркос

¹⁷ Österreichisches Staatsarchiv (ÖstA), Finanz- und Hofkammer Archiv (FHKA), Banater Akten (BA), rote Nr. 41, folio 455–476.

¹⁸ С. Пецињачки, *Граничарска насеља Баната*, књ. 1 (А–И), Нови Сад 1982, 9. А. Tinta, *Colonizările Habsburgice în Banat 1716–1740*, Timisoara 1972, 153–166.

¹⁹ С. Пецињачки, *Граничарска насеља Баната*, 1, 10–13.

²⁰ М. Митровић, *Подаци о Србији у протоколима Дворског ратног савета у Бечу (1717–1740)*, Споменик САНУ СХХХ, Београд 1988, 349.

предлозима актуелним током 1740. године, нема доказа о томе да су крајишници из Краљевине Србије у већем броју насељени у Банату.

Предлози о насељавању крајишника из Краљевине Србије, као и тзв. Арбанаса или Албанаца (српског становништва са османске територије) и Климената у Банат, били су актуелни 1740. године, због тога што се тада одлучивало о томе где ове досељеника трајно сместити. Генерал Шметау је 26. октобра 1740. године упутио мишљење њиховом команданту, Атанасију Рашковићу, да је за њихов смештај погоднији Банат, „где ће им бити одређено земљиште од кога ће се моћи прехранити“, него добро насељени Срем.²¹ По свему судећи, неки од ових одреда заиста су се затекли у Банату непосредно по завршетку рата.

Пресељење у Банат, међутим, није одговарало онима који су већ боравили у Срему. Рашковић је 26. новембра 1740. године из Карловаца упутио Дворском ратном савету молбу у име његових „малобројних Албанаца и Климената“, у којој је тражио да и они који су се затекли на служби у Банату од Панчева до Нове Паланке дуж Дунава, ипак буду „неодвојено“ (тј. заједно са осталима) насељени у Срему од Земуна до Раче.²² До краја године су и одреди у Банату подржали предлог о „неодвојеном“ насељавању. На тај начин треба разумети молбу коју је пет официра потписало 18. децембра 1740. године у Сакулама, где су ове трупе вероватно боравиле и служиле током протеклих година. У молби су оставили простор за могуће пресељење, наглашавајући да желе да „неподељени остану у једном месту – које год да им се додели“. Да би се ујединили с осталим трупама, захтевали су да „као и сви Албанци и Срби који су били под командом Станише Марковића, сада [после његове смрти], буду под командом Фон Рашковића“,

²¹ Архив САНУ у Сремским Карловцима (АСАНУК), Митрополијско-патријаршијски архив (МП), фонд „Б“, 1740 – 52, а, б. Вероватно у вези са пресељењем одређених трупа у Банат, барон Шметау је из Крушедола наредио Атанасију Рашковићу 21. септембра 1740. године, да изда заповест својим капетанима да саслушају каплара Тому Зависковића и његових 20 момака, „који су дотле служили у србијанској народној милицији, а сад су примљени у Банат као граничарски хајдуци, па ако је тачно шта су тврдили, да им допусти дићи жетву с поља које су раније обрадили“ (АСАНУК, МП „Б“, 1740 – 47).

²² АСАНУК, МП „Б“, 1740 – 55.

односно да не желе да се одазову позиву Вука Исаковића „да буду под његовом командом и са њим да ступе у савез“.²³

И поред тога што се порекло одбрамбених јединица у Банату не може тачно одредити, чињеница је да су оне постојале и пре стварања регулисане војне крајине 1764. године.

1. Национална милиција и Земаљски батаљон

После рата, куге и разграничења 1740. године у изворима се помињу одреди националне милиције у јужном Банату, а од 1746. године и постојање Земаљског батаљона. Историју ових формација није лако реконструисати. Доступни су нам само накнадни осврти на време њиховог постојања у извештајима које су коморски и војни службеници писали око 1750. године, расправљајући о разлозима за или против укидања Земаљског батаљона. Дворска комора је инсистирала на укидању ове установе због тога што је превише поданика у њеном саставу уживало повластице. Војне власти, са друге стране, заступале су своје интересе и препоручивале, не само да батаљон буде сачуван, већ и да буде искоришћен као полазна тачка за формирање регулисаног крајишта. Интереси Дворске коморе заступљени су у извештајима коморског службеника Андреаса Редекера (Andreas Redecher),²⁴ док су се за одбрану војних интереса залагали заповедник овог батаљона мајор Симбшен и управник у Банату генерал барон Енгелсхофен.²⁵ Војни представници нису пропустили прилику да истакну потребу за постојањем уређеног крајишта. Они су подсетили на то да је интерес ерара да крајина буде препуштена граничарима који се сами издржавају, уместо стајаћим трупима које финансира држава.

²³ АСАНУК, МП „Б“, 1740 – 50. Овај захтев потписали су капетан Риста Петровић, хаднађи (поручници) Јован Обрадовић, Стефан Ђорломановић, Бошко Радичевић и барјактар (заставник) Никола Вуичић, у Сакулама 18. октобра 1740. године „по старом календару“, и њима надређени капетан Вилхелм.

²⁴ ФНКА, ВА, rote Nr 41, folio 488–522. У питању је елаборат, који је настао 21. маја 1751. године у Темишвару, на основу извештаја саветника Земаљске администрације, Андреаса Редекера (Andreas Redecher) о историји пандурске компаније и банатског батаљона, околностима њиховог настанка и предлозима у вези са укидањем. Насупрот овог коморског угла, стоји војни интерес заступљен у извештајима генерала Симбшена и Енгелсхофена.

²⁵ ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 550–561. Извештај је 1. августа 1751. потписао у Бечу мајор Симбшен, као одговор на коморски извештај о истом питању од маја 1751. године.

Из Редекеровог извештаја сазнајемо да је прва национална милиција у Банату формирана неколико година пре почетка аустро-турског рата 1737. године од „тамошњих нација“ Срба и Румуна, због чега је називана националном милицијом. Припадници те милиције били су насељени око Дунава на додељеним земљишним поседима и са „хлебом“ и платом, који су им исплаћивани од стране Коморе. Пошто су се приликом турских упада у рату 1737–1739. године припадници националне милиције разбежали, па чак делом прешли и на турску страну, оцењено је да ова милиција није ни на који начин допринела одбрани границе. Ипак, након мира је обновљена, а њеним припадницима је, као и претходним, на слободно уживање препуштено земљиште и исплаћивана плата. Њихов статус био је изједначен са статусом регуларне милиције, подређене Земаљској администрацији у Темишвару.²⁶

Број припадника националне милиције повећавао се постепено. Томе је, пре свега, допринео Рат за аустријско наслеђе. Војне власти су, наиме, одобриле да компанија буде повећана како би њени чланови били искоришћени и на ратишту. Национална милиција је тако прерасла у формацију Земаљског батаљона, који је до краја рата формално бројао 2.000 припадника. Симбшен је навео да је ова компанија већ 1744. или 1745. године имала 400 чланова, а Редекер да је 1746. године њихов број порастао на преко 1.200. То значи да је компанија у неколико година проширена и да јој је приступило на стотине поданика. Припадници батаљона су одведени на ратиште, а за узврат су били ослобођени пореских обавеза. Команда над овом јединицом додељена је мајору Симбшену као „*authoritate privata*“, због чега је и називана „Симбшеновим батаљоном“. Након 1746. године у Банату се у војном статусу налазило 67 села.²⁷ Број војних и полувојних насеља био је велик нарочито у области око Нове Паланке.²⁸

²⁶ ФНКА, ВА, rote Nr 41, folio 488–522.

²⁷ ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 525, 527 (В). У питању је попис места у којима је одобрено задржавање земаљске милиције: 1. Чента, Опово, Сефкерин, Глогоњ, Јабука, Панчево (коњица под командом капетана Силађија), 2. Панчево, Старчево, Омољица, Брестовац, Плочица, Ковин, Делиблато, Црквенка, Гај (пешадија под командом капетана Рашковића), 3. Острово, Дубовац, Кајтасово, Омор, Дупљаја, Јасенова, Црвена Црква, Врачевгај, Нова Паланка (пешадија под командом мајора Симбшена), Tallhausen, Ruschova, Крушчица, Mikoliz, Петрилова (коњица), 5. Округлица, Соколовац, Бела Црква, Лангенфелд, Слатина, Кусић, Ребенберг, Најдаш, Јазовик, Поток, Сокол, Маковиште (пешадија под командом капетана Дуке), 6. Дибих, Белобрешка, Мачевић, Пожежена, Молдова, Босниак, Доња Љупкова, Горња Љупкова, Сушка, Берзаска,

Банатски земаљски батаљон је после 1748. године обухватао пет компанија, од којих је свака бројала по 340 пешадинача и 60 коњаника, тј. укупно 2.000 припадника.²⁹ За потребе надзора банатске границе дуге 25 немачких миља (185,5 км),³⁰ стражарнице је зими опслуживало 600, а лети 1.000 припадника овог батаљона. Указујући на корист државне касе од институције граничара који се сами издржавају, мајор Симбшен је изложио преглед њихових обавеза, као и расхода и прихода које је од њих имала државна каса. Ерар је за издржавање крајишта у Банату издвајао 14.000 форинти, од којих је, међутим, крајиште добијало само 2.144 форинти, док је остатак суме био препуштен тврђави и команди у Темишвару. Симбшен је подсетио на допринос банатских граничара у Рату за аустријско наслеђе и заложио се за задржавање постојеће формације.

Намера Коморе, са друге стране, била је да овај батаљон врати у размере које је имао пре него што је проширен 1746. године. Она је предлагала да домаће формације на крајишту буду смањене, а одбрамбена снага крајишта ојачана постављањем стајаће војске у четири касарне, које би биле изграђене у Панчеву, Новој Паланки, Карансебешу и Лугошу. Сматрала је да прву линију одбране не треба препустити „власима шизматицима“, због њихових „слобода и навика из турских времена“.³¹ Поред тога, Комора се жалила на то да су припадници батаљона насилно присвајали земљиште цивилних поданика. Тврдила је да се

Свиница, Плавишковица, Дубова, Оградина, Јашелница, Жупанек, Туфиер, Топлец, Пецинешка, Мехадија, Плугова, Глобореу, Боголтин, Корниарева (пешадија, под командом капетана Schmolzer). У прологу Ц додата су и милитаризована села Тисовица и Кривица.

²⁸ С. Пецињачки, *Подаци о контрибуцији и становништву Баната у првој половини XVIII века*, Зборник за историју 5 (1972), 118–121; Исто и у: С. Пецињачки, *Граничарска насеља Баната*, књ. 1, 10. Насеља са граничарским породицама 1750. године била су: Округлица (33 породице), Дивич (20), Пожежена (35), Мачевић (22), Калуђерово (Ребенберг, 61), Јазовик (31), Петрилово (46), Маковиште (58), Русова (48), Zahlagen (Нова Паланка?) (24). Поред ових, забележен је и одређени број насеља у којима су војничке породице живеле заједно са цивилним становништвом: Нова Паланка (34 војничке породице), Стара Молдова (42), Доња Љупкова (17), Поток (24), Дупљаја (8), Црвена Црква (12), Врачевгај (26), Соколовац (9), Луговет (Langenfeld, 11), Најдаш (9), Белобрешка (8), Шушка (5), Босниак (Нова Молдова, 4). Пописом је исказан само број милитарских (граничарских) домаћинстава. Било их је 378 у војним и 209 у мешовитим насељима, те укупно 587 домаћинстава у 24 насеља у овој области.

²⁹ ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 550–561.

³⁰ М. Влајинац, *Речник наших старих мера*, књ. 3, Београд 1968, 606. *Немачка миља* је могла износити 4.550, 5.565 или 7.420 метара, а ми смо прихватили њену последњу, максималну дужину, која је најчешће изједначавана са тзв. *географском* или *земљописном* миљом.

³¹ ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 455–476.

ширење батаљона незаконито односило не само на лични статус његових припадника, већ и на земљиште целих насеља, а да у свему томе није поштовано начело добровољности. Поданици су се, наиме, жалили да су граничарски статус прихватили из страха да ће бити протерани са својих поседа, а неки од оних који нису хтели да прихвате нови статус разбежали су се, прешавши и на турску страну. Сматрала је да свако ко је био коморски поданик (контрибуент), па „у међувремену почео да контрибуцију плаћа Симбшену“, треба да буде подређен ранијој дистриктској управи. Заинтересовани да задрже граничарски статус, могли би да се у року од осам дана преселе у Шајкашку, Славонију или место одакле су дошли. Очекивало се да ће сви они који се изјасне за граничарски статус и одселе се, бити замењени новим поданицима, на пример, турским поданицима из Србије, „који ће већ током прве зиме прећи залеђени Дунав“ и населити упражњена насеља.

Коморски службеници су Батаљон сматрали „штетним“ (so schädliche Bannatische National Miliz Battalion). Но, и поред тога, они нису оспоравали чињеницу да је против упада разбојника, кријумчарења, турског насиља и епидемија, неопходно да се банатска милиција одржи и у мирнодопско време. Због тога је за службу у стражарницама, касарнама и официрским становима, према њиховом мишљењу, требало оставити 250–300 људи, и то из редова регуларне милиције (regulirten Miliz). Оваква јединица је у међувремену, 1751–1753. године, основана под именом Банатска земаљска милиција.³²

Коморски захтеви су реализовани. Симбшенов батаљон је расформиран најкасније током 1752. године. Већина његових официра пребачена је у статус резервних (agregierte). Један од таквих официра, Теодор Албано, навео је у молби из 1760. године да је, после 22 године службе, пребачен у статус резервног хаднађа (поручника) 14. децембра 1753. године.³³

Укидањем Банатског земаљског батаљона и стварањем Банатске земаљске милиције 1753. године коренито је реорганизовано погранично подручје у Банату. У области Нове Паланке већина насеља Симбшеновог батаљона је развојачена, а

³² ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 540–549.

³³ ФНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 185, folio 1270. Један списак активних и резервних официра при Доњим компанијама објављен је у: С. Пецињачки, *Документа о Банатској земаљској милицији из 1753–1761. године*, Зборник Матице српске за историју 10 (1974), 74.

граничарски статус задржало је само шест насеља. Стварање Банатске земаљске милиције, начин на који је функционисала, као и само њено постојање у периоду између 1753. и 1764. године, представљају увод у регулисање Војне крајине у Банату.

2. Земаљска милиција у Банату

Банатска земаљска милиција је настала јесени 1753. године. Обухватала је осам компанија – шест Горњих и две Доње. У састав првих улазило је 15 насеља на територији Бечкеречког дистрикта, а у састав других шест насеља у Новопаланачком дистрикту. Због свог положаја у западном, географски нижем, односно југоисточном, брдском Банату, компаније су назване Горњим и Доњим компанијама. До 1764. године ових осам компанија представљале су једине војне формације на територији Баната. Биле су подређене Земаљској администрацији у Темишвару и због тога нису имале статус регулисаних војнокрајинских трупа, већ су биле „земаљске“, милицијске трупе, а њени припадници су у изворима називани „милитари“ или милиција. Међутим, пошто је њихов статус по свим обележјима био граничарски, могу се називати и граничарима. Припадници Земаљске милиције уживали су статус „милитара“ на основу одредби уговора о обавезама, такозваној *Конвенцији*. Овај уговор је Земаљска администрација склопила са потиским и поморишким граничарима који су се одлучили за пресељење у Банат и образовали Горње компаније. Крајем 1753. године правна важност *Конвенције* проширена је и на припаднике Доњих компанија.³⁴

Заговорници очувања установе Земаљске милиције, указивали су на добре стране њеног постојања. Предности су биле у томе, писао је тајни дворски саветник барон Игњат фон Кемпф 1759. године, што ова милиција у сваком тренутку обезбеђује „више од пуног бројног стања“, као и то што се сама регрутује, набавља униформе и оружје. Захваљујући њеној бројности могло се рачунати на 4.000 људи за потребе посадске службе у Темишвару или у случају

³⁴ ФНКА, ВА, rote Nr. 41 (1753, Nov. – Dez.), folio 4–159. У вези са уређењем folio 86.

рата за одбрану у земљи. Из ових разлога, сматрао је Кемпф, све што им се обећа требало је „свето поштовати“, а положај им оставити „in statu quo“.³⁵

Земаљске милиције у Банату укинута је 1764. године, али су све њене компаније и насеља задржали граничарски статус. Они су, наиме, прешли под надлежност Дворског ратног савета и постали део Илирске граничарске регименте. Тиме је и званично основана Војна крајина у Банату.

Доње компаније

Мали број насеља задржао је граничарски статус након укидања Земаљског батаљона тако што је крајем 1753. године преузет у формацију Банатске земаљске милиције. Тада су формиране две Доње компаније у чији је састав ушло само шест насеља некадашњег Земаљског батаљона. Прва компанија имала је седиште у Потоку и обухватала је, поред овог насеља, и Петрилово и Маковиште, док је друга компанија имала седиште у Соколовцу и обухватала, поред овог насеља, и Округлицу и Лангенфелд (Луговет; Чимпиа).³⁶

Генерал Енгелсхофен је у елаборату с краја 1752. године образложио стратешки значај области око насеља Поток и аргументовао став о потреби да његови становници сачувају војни статус. Наиме, управо су граничари код места Поток, куда су водили путеви из Алмаша у Новопаланачки дистрикт, спречавали разбојничке упаде. Ту су се разбојници најчешће задржавали. Пре постављања милиције код Потока, становништво је било изложено нападима разбојника и неретко губило живот. Милиција у Потоку, поред тога, могла је да надгледа Дунав и тиме штити путеве ка банатским рудницима Оравици и Саској. Била је задужена и за одбрану царинарница на граници са Турском, уз подршку стајаћих трупа.³⁷

Састав двеју Доњих компанија остао је непромењен и након њиховог инкорпорирања у Илирску граничарску регименту 1764. године. До територијалних промена у овој области дошло је тек у периоду реорганизације

³⁵ Österreichische Nationalbibliothek (ÖN), Codex 14130: Kempf, Ignaz Freiherr, von, Bericht von dem Temesvarer Banat, a. 1759, folio 61–62, 107.

³⁶ ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 317–322; folio 359–364.

³⁷ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv (KA), Hofkriegsarchiv (HKR), Akten 1753, Kt. 322, 1753 – 115 – 130, folio 1–30; folio 64–67.

Илирске регименте почетком седамдесетих година 18. века. Већина насеља Доњих компанија трајно је изгубила граничарски статус 1771. године. Њихово становништво је добило прилику да се изјасни о томе да ли жели да остане у овим насељима у статусу цивила или се пресели у суседна милитаризована насеља. Након ове реорганизације, војни статус су изгубила и под коморску надлежност су потпала насеља целе Поточке компаније (Поток, Петрилова и Маковиште), а из Соколовачке компаније насеље Округлица. Граничарски статус су после 1771. године сачувала само места Соколовац и Лангенфелд.

Горње компаније

Оснивање Горњих компанија Земаљске милиције у Банату било је непосредна последица укидања Потиске и Поморишке војне крајине 1751. године. Граничари ових развојачених крајина који су одлучили да задрже статус имали су могућност да се преселе у друга крајишта – у Банат или у Русију. У већем броју су се преселили у Банат током 1751–1752. године. Насељени су на пуне делове Бечкеречког и Чанадског дистрикта, у појасу који се протезао дуж леве обале Тисе од Кањиже до Перлеза. За насељавање су им препуштене пустаре, па су њихова насеља, осим у неколико изузетака, била потпуно нова. Компаније су образоване од по три или два насеља, а њихов састав је био следећи: компанија Ботош, Марино село (Томашевац) и Сиге (Перлез), компанија Фрањова (Врањево), Карлова (Драгутиново) и Кумане, компанија Меленци и Тараш, компанија Мокрин, Јозефово (Обилићево) и Крстур (Српски), компанија Идвор и Леополдово (Чента) и компанија Велика Кикинда и Мала Кикинда (Башаид). Насељавањем српских породица из развојачених места уз Тису и Мориш потпуно је измењена мапа некадашњих пустих делова Бечкеречког и Чанадског дистрикта.³⁸

Представницима потиских и поморишких граничара је 1751. године у Бечу издата дозвола да након пресељења у Банат задрже граничарски статус и обавезе у облику уговора или *Конвенције*. Ради потврде права граничара на трогодишње ослобођење од дажбина, ова *Конвенције* је потврђена 1753. године.³⁹ Права и

³⁸ ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 301–412.

³⁹ ФНКА, ВА, F. 52, rote Nr. 189, folio 604–607.

обавезе пресељених граничара дефинисана Конвенцијом нису се ни по чему разликовала од права и обавеза становника регулисаних крајишта. У њихове војне обавезе је, између осталог, спадала и обавеза учешћа у ратовима ван Баната, баш као што су ту обавезу имали припадници стајаћих и граничарских регименти.

Када је 1764. године створена Илирска граничарска регимента, припадници Банатске земаљске милиције поднели су молбу у којој су тражили да им буде потврђен статус „милитара“. У овој молби се види да су свест о заједничком пореклу и посебности свог статуса чували још од времена када су граничарску дужност вршили у Потиској и Поморишкој војној крајини. Подсетили су, наиме, на то да је после пресељења из „наше старе границе на Тиси и Моришцу“, нова граница формирана 1753. године „на исти начин“.⁴⁰ Овим су истакли да они свој статус схватају као граничарски, иако су формално били припадници земаљске милиције.

Учешће Земаљске милиције у Седмогодишњем рату (1757–1763) указало је на потребу да њени одреди буду уједначени са регулисаним граничарским и стајаћим трупама. У одреде Земаљске милиције требало је увести региментски систем и официрску хијерархију.⁴¹ У то време су већ били очигледни и неки други недостаци у одбрани заснованој на установи Земаљске милиције. Наиме, било је јасно да она не може да врши кордонску службу на Дунаву, због тога што је њена територија превише удаљена од реке. И поред тога, Горње компаније су 1764. године преузете у Илирску граничарску регименту. У саставу ове регименте су остале готово целу деценију, скоро до краја њеног постојања.

У склопу територијалних промена Илирске граничарске регименте, октобра 1773. године развојачено је 11 од 15 насеља Горњих компанија. Она су препуштена цивилној тј. коморској надлежности, а становништво у њима већином је одлучило да остане у местима која су двадесет година раније основали пресељавањем са Тисе и Мориша и да преузме цивилни статус. Развојачење су избегла само три насеља Горњих компанија – Идвор, Леополдово и Сиге, која су прикључена Немачко-банатској регименти.

⁴⁰ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 603/1, folio 45–48.

⁴¹ F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, II, 182. Ваничек наводи да се потреба за реорганизацијом ових компанија показала 1762. године, када је било опасности од турског упада у Банат.

Држава је била заинтересована за задржавање становништва на том подручју, па је већ 1774. године пристала да ова насеља образују „привилеговану“ област Великокикиндски дистрикт. По угледу на Потиски дистрикт створен 1751. године⁴² и Великокикиндски је стављен под управу Дворске коморе. Коморски статус задржао је и после 1778. године када је Банат припојен Угарској и делови његове територије продати приватним лицима.⁴³

Регулисана војна крајина у Банату

С уређивањем Банатске војне крајине журило се како би његова територија била учвршћена пре него што буде испуњено обећање дато угарским сталежима 1740. године, да Банат буде препуштен Угарској круновини и укључен у систем његових жупанија.⁴⁴ Пре него што је одобрила прикључење Баната Угарској 1778. године и распродају поседа феудалцима, држава је предузела неколико корака да заштити своје интересе. На територији Баната она је задржала области под својом непосредном контролом – Великокикиндски дистрикт под управом Дворске коморе и регулисану Банатску војну крајину под управом Дворског ратног савета. Поврх тога, донела је Банатски урбар 1780. године, који је био примењив на свим поседима, како државним тако и феудалним поседима у приватном власништву.⁴⁵

Претварање Земаљске милиције у граничаре регулисаног крајишта догодило се у време када су обављани и други послови са циљем уређивања територије, правног система и војне организације Војне крајине у Хабзбуршкој монархији. Током 1764. и наредних година основане су нове војне формације попут регименти у Ердељској војној крајини и Шајкашког батаљона, решавана су територијална питања попут разграничења Вараждинског генералата и инкорпорације властелинства Војка у Петроварадинску регименту, а уведене су и

⁴² С. Гавриловић, *Привилегија Потиског дистрикта из 1751. године*, Зборник за историју Матице српске 7 (1973), 119–123. Привилегија Потиског дистрикта издата је 1751. године, а потом поновљена 1774. и 1800. године. У њима је истакнуто да територија дистрикта не може бити добро појединца, већ само крунско добро, што је значило, да су становници били подређени Дворској комори уместо феудалном власнику.

⁴³ В. Стајић, *Великокикиндски дистрикт 1776–1876*, Нови Сад 1950.

⁴⁴ А. Hegediš, *Josif II i refeudalizacija Banata*, 29.

⁴⁵ А. Hegediš, *Novi vlastelini i njihovi kmetovi u Banatu 1782. godine*, *Godišnjak društva istoričara Vojvodine* (1978), 55–75.

нове војне установе попут Генералног граничног инспектора и Санитетске комисије.⁴⁶ У склопу ових подухвата створена је и регулисана крајина у Банату.

Годинама уназад било је познато да је главна гранична тврђава Темишвар (Haupt-und Graniz-Vestung Temisvar) била уједно и једино „одрживо“ место у Банату.⁴⁷ Планови о претварању насеља Банатске земаљске милиције у регулисано крајиште постојали су већ дуже времена. Царица Марија Терезија је новембра 1763. године одобрила предлог Дворског ратног савета да земаљска милиција буде пребачена у ред оних који су „у служби“ (регуларни граничари) и да буде употребљена за формирање пограничног појаса дугог 25 миља. Царица је том приликом подсетила да су припреме за регулисање крајишта почеле још пре две године. Послови су тада поверени Дворској Банко-депутацији (Ministerial Hof Bankodeputation) и комесару Фон Кемпфу, због тога што је лично, заједно са генералом Енгелсхофеном који је у међувремену умро, учествовао у формирању Банатске земаљске милиције. Регулисање је требало да буде извршено тако што би била изабрана једна од две могућности. Прва је да земаљска милиција буде пресељена у Војну крајину (Границу), а друга да Граница буде насељена ветеранима.⁴⁸ Међутим, 1764. године су искоришћене обе могућности. С једне стране, насеља земаљске милиције Горњих и Доњих компанија интегрисана су у Илирску граничарску регименту и њихови становници искоришћени као граничари, иако нису пресељени ближе Дунаву. С друге стране, на територији Панчевачког дистрикта примењен је метод планског насељавања ветерана, тј. насељеника са војним искуством.

Опсежне територијалне промене у јужном Банату биле су последица размене цивилних и војних надлежности и трајале су у периоду између 1764. и 1775. године. У том периоду постојале су следеће војне формације регулисаног крајишта – Илирска граничарска регимента, Влашки батаљон и Немачко-банатска регимента. У употреби су били и мање формални називи који су се односили на територију коју су обухватале ове регименте – Илирска граница, Влашка граница и Немачка граница. До већих промена у уређењу војне крајине у Банату дошло је у периоду после 1768. године. На њих је у великој мери утицао војно-политички

⁴⁶ F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, II.

⁴⁷ ÖN, Bericht von dem Temesvarer Banat, folio 55.

⁴⁸ ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr 186, folio 482.

притисак који је наметнуо Руско-турски рат (1768–1774). Не случајно, Војну крајину је пролећа 1768. године обишао цар Јосиф II. Он се суочио са чињеницом да крајиште у Банату није имало облик уређене и заокружене војне територије.⁴⁹ Уследили су реорганизација и територијалне промене спроведне у неколико корака. С једне стране развојачене су Доње (1771) и Горње компаније (1773), а с друге стране завојачене области уз Черну и Горњи Тамиш (1769), потом Горња и Доња Клисурса, Алмаш и Крајина (1773) и, на крају, насеља између Доњег Тамиша и Делиблатске пешчаре у појасу од Перлеза до Дубовца (1775). Након опсежних територијалних промена, почев од 1776. године, усталиле су се две војноуправне јединице Банатске војне крајине, Немачко-банатска и Влашко-илирска регимента.

3. Илирска граничарска регимента

Илирска граничарска регимента или Илирска граница настала је тако што је војна управа од коморске надлежности преузела територију и становништво Банатске земаљске милиције. У првом тренутку ова регимента је обухватила само насеља Горњих и Доњих компанија, али је постепено проширивана и на другу територију.

Становницима Горњих и Доњих компанија је статус припадника земаљске милиције преиначен у статус граничара нове, Илирске регименте. Процедура регулисања подразумевала је читање „акта о предаји“ (*Übergaab-Actus*), којим је надлежност Дворске коморе препуштена Дворском ратном савету, и то од насеља до насеља. Промену надлежности у насељима Горњих компанија описао је коморски службеник Јохан Михаел фон Бранденбург у дневнику (*Journale*) који је водио од 28. марта до 17. априла 1764. године. Забележио је, између осталог и то, да приликом предаје надлежности „није примећено незадовољство ових милитарских заједница“.⁵⁰ Априла те године наређено је да се Илирска граница

⁴⁹ А. Hegediš, *Josif II i refeudalizacija Banata*, *Godišnjak društva istoričara Vojvodine* (1980), 27. Ради убрзавања поступка цар Јозеф II је предложио да треба зауставити насељавање Немаца и у ове крајеве населити Румуне, Србе и друге емигранте из турских земаља, „како би се земља претворила у војну област“.

⁵⁰ ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr 186, folio 617. Фон Бранденбург је забележио да је 28. марта „све довршено“ у Малој Кикинди и Мокрину, 29. марта у Крстуру и Јозефову, а да је 30. марта извршена предаја надлежности у компанији Велика и Мала Кикинда. Компанија у којој су се

уреди по „Славонској граничарској системи“.⁵¹ То је значило да је примењен модел региментске и компанијске организације по угледу на најближе уређено крајиште, оно у Славонији и Срему. Илирске граничарске трупе пописане су под називом „Regulirt- Bannat- Illyrishes Gränitz-Corps“.⁵²

Уређењу Илирске граничарске регименте приступило се током наредне године под надлештвом администрацијског саветника фон Бранденбурга. Посао је отпочео у Мокрину 21. јула и завршио се 6. октобра 1765. године. Извештај о успостављању Илирске границе датиран је 23. новембра 1765. године, а на основу њега могу се реконструисати најважније фазе читавог поступка.⁵³ У склопу рада комисије на уређењу крајишта, последња *Конвенција* земаљске милиције из 1753. године замењена је новим уговором о обавезама. Терен Горњих компанија реамбулиран је истом приликом. То је подразумевало прво премеравање атара насеља Горњих компанија од времена њиховог оснивања. Премеравањем земљишта прецизно је дефинисана гранична линија између војних и цивилних поседа, одређена надокнада за изгубљено земљиште коморској страни и утврђен фонд обрадивог земљишта стављен на располагање граничарима.⁵⁴ Тада је направљен и нацрт за два пешадијска батаљона и један ескадрон хусара у које ће Илирске граничарске трупе бити подељене, као и план за издржавање њихових официра. Извештаје о пословима територијалног и другог уређења ове регименте потписао је 16. фебруара 1766. године њен командант, мајор барон Сечујац фон Хелденсфелд.⁵⁵

*

налазили Карлово, Фрањево и Кумане подређена је граничној управи 4–8. априла.⁵⁰ У дневним извештајима за период између 9. и 17. априла 1764. године забележено је о регулисању Меленачке и Тарашке компаније, 13. априла у Ботошу, 14. априла у Сигама, 16. априла у Леополдови, а 17. априла у Идвору. Тиме је надлежност промењена у 6 Горњих компанија. Комисија је поводом истог посла пошла пут Соколовца и две Доње компаније.

⁵¹ Под *Системом* се подразумевало Уређење или Организација, како је образложено у: F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, III Band, Wien 1875, 3 (напомена 1).

⁵² КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 603/1, folio 32, 34.

⁵³ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 603/1, folio 32, 34.

⁵⁴ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 603/1, folio 66; Исто и под сигнатуром ВА, F. 52, rote Nr 187, folio 215.

⁵⁵ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 603/1, folio 41.

У периоду између 1770. и 1774. године Илирска граница је проширивана. Тиме је решено питање неповољног положаја насеља Горњих и Доњих компанија, која су била превише удаљена од дунавске границе. Завојачење области уз Дунав било је усклађено с истовременим проширивањем Немачке и формирањем Влашке границе.⁵⁶ У извештају од јануара 1770. године константовано је да разменом територије између коморских и граничарских насеља треба формирати пограничну област која се у континуитету простире „од Илирских компанија на Тиси и немачких насеља на Дунаву, све до Оршаве и Жупанека, а преко појаса од Жупанека до Марге наставља се на Трансилванијску границу“. Другим речима, планирано је да сва села на граничној линији дуж Дунава и према Влашкој и Трансилванији буду уступљена војним властима ради формирања војне крајине.⁵⁷

Прво проширење Илирске границе ван подручја које је било насељено земаљском милицијом, обухватило је насеља у околини Нове Паланке и Беле Цркве. Преузимање насеља Гај и Дубовац извршено је током јуна 1770. године.⁵⁸ Већ новембра 1770. године састављен је извештај о завршеној размени села и становништва у Новоаланачком дистрикту. Милитаризована су насеља Кусић, Лесковица и Златица, а они који су се у овим местима изјаснили за останак у цивилном статусу преселили су се у насеља Поток, Маковиште и Петрилово, која су две године раније развојачена.⁵⁹

Уобличавање банатског крајишта 1773. и 1774. године било је повезано са развојачењем једног дела Илирске границе и завојачењем нових насеља. Реорганизацију је током 1773. и 1774. године спроводио комесар војних власти, генерални граничарски инспектор фелдцогмајстер барон Шишковић (Siskovics), који је искуство стекао током реамбулације, разграничења и комплетирања граничног појаса у Немачко-банатској регименти претходних година. Током 1773. године територија Илирске границе проширена је на области око Перлеза и Ботоша с једне, и Клисуре, с друге стране. У Илирску границу преузета су места

⁵⁶ КА, НКР, Akten 1769, Kt. 699, 1769 – 45 – 10; 1769 – 45 – 11.

⁵⁷ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 745, 1770 – 39 – 6. Илирској граници требало је да припадну села Острово, Сакуле, Гај, Дубовац, Нова Паланка, Дибич, Белобрешка, Шушка, Пожежена, Мачевић, Молдова, Љупкова, Берзаска, Свињица и Оградина. Део ових планова је остварен до краја 1770. године, а део тек 1773. године.

⁵⁸ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 746, 1770 – 39 – 96.

⁵⁹ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 822, 1771 – 39 – 42, folio 140–170.

Делиблато, Кајтасово, Црвена Црква, Врачевгај, Гребенац, Омор, Дупљај, Јасенова, Перлез Варош, Фаркаждин и Орловат. Септембра 1773. године прикључена су јој и насеља такозване Горње Клисуре – Дибич, Бело брдо, Суска, Радимна, Српска Пожежена, Мачевић, Молдова, Сисковица, Горња Љупкова и Берзаска.

Територија Илирске граничарске регименте је јесени 1773. године је умањена, јер је 11 насеља Горњих компанија препуштено коморској надлежности. Од насеља Горњих компанија статус граничарских задржала су само насеља Идвор, Сиге и Леополдова. Задржавањем ова три насеља и милитаризацијом Перлез Вароши, Фаркаждина и Орловата, формирана је јединствена погранична област од Перлеза и Томашевца до области Клисуре.⁶⁰ Након развојачења Горњих компанија штаб мајора Сечујца се из Велике Кикинде преселио у Белу Цркву, у бивше седиште дистриктске управе, па је ту оснивано седиште будуће Влашко-илирске регименте.

Резултати регулација овог крајишког подручја и издаци државне касе направљени у периоду од 1765. до 1772. године, сумирани су у протоколу који је 9. априла 1774. године потписао барон Шишковић. Извештај се односио на „питања регулације Банатске Немачке, Влашке и Илирске границе“ (In Angelegenheit der Banatisch Deutsch Wallachisch und Illyrisch Granitz Regulierung). У то време Илирска граница је живела своје последње дане, пре него што је већ наредне године њена територија реорганизована у Влашко-илирску граничарску регименту, која је ујединила до тада развојена подручја Илирске и Влашке границе.⁶¹

*

Паралелно са проширивањем Илирске границе образован је и Дунавски кордон или појас приобалних стражарница, подељен у три дела – Доњи, Средњи и Горњи дунавски кордон. У време успостављања регименти током периода 1764–1774. године, организација дунавског приобаља, по свему судећи, била је независна од војне организације у залеђу. Кордонске области су називане округима (Bezirk) и имале су сопствене команданте. У *Инструкцији* за команданте

⁶⁰ КА, НКР, Akten 1773, Kt. 965, 1773 – 39 – 126.

⁶¹ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 61/1, folio 41.

три дунавска кордона наведене су и њихове обавезе. Први командант је имао седиште у Панчеву и био надлежан за границу, припадајућа острва и стражарнице од Опова и Црвенке до Ковинских млинова, укључујући острво Острво. Командант Средњег кордона који се протезао од ушћа Поњавице до чардака преко пута острва Пореч, седео је вероватно у Новој Паланки. Трећи командант боравио је у Мехадији и био надлежан за границу и стражарнице од Свинице до Млинова Водице, укључујући залеђе Оршаве у брдима и долину до стражарница код Мехадије. Команданти су имали своје људе којима су поверавали држање страже и били дужни да достављају извештаје о свим дешавањима под својом командом, као и да одржавају добре и пријатељске односе са суседима на турској страни.⁶²

Према Кордонском регулативу из 1769. године, кордонска линија у Банату садржала је 98 стражарница које је опслуживало 645 људи. После регулације, службу је у мирно време вршило 406 граничара, у време опасности 844, а у време куге 1.286 граничара.⁶³ Кордон као уски приобални појас био је заштита државним службама – царинарницама, поштанским станицама и контумацама. Царинарнице су, иначе, биле постављене дуж граница провинције Банат на Моришу, Тиси и Дунаву. На граници према Турској налазиле су се 1759. године у Ковину, Острву, Мехадији, Свиници, Молдови, Панчеву, Омољици и Новој Паланки. У ово време постојала су два главна контумаца – у Панчеву и Мехадији. Четири сата удаљен од Мехадије уз реку Черну, у близини Оршаве и ван села Жупанек, налазио се пред-контумац, тј. санитарни прелаз за чишћење овчје вуне.⁶⁴

4. Немачко-банатска регимента

Немачко-банатска регимента настала је 1764. године од милитаризованих насеља Панчевачког дистрикта. Милитаризована насеља Панчевачког дистрикта насељавана су полуинвалидима или ветеранима из стајаћих регименти и домова ветерана (*Invaliden Haus*). Због тога су ова насеља била обједињена на територији

⁶² КА, НКР, Akten 1769, Kt. 699, 1769 – 45 – 31.

⁶³ F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, II, 213.

⁶⁴ ÖN, Bericht von dem Temesvarer Banat, folio 34–36, 62–63.

која је названа Насељеничким дистриктом (Ansiedlungs Bezirk) под управом Насељеничке комисије (Ansiedlungs Comission). Војно организовање ових насеља довело је до тога да она буду обједињена и у војну формацију Немачке или Насељеничке регименте. Временом се за њу усталио назив Немачко-банатска регимента.

Употреба различитих назива за ову област у периоду између 1764. и 1773. године зависила је од тога да ли се радило о поменима у вези са насељавањем или војном организацијом. У време колонизације ова територија је чешће називана Насељеничким дистриктом, а касније Немачком насељеничком и/или банатском региментом, па чак и Немачком границом. За коморску територију је све до нестанка насеља под њеном надлежношћу употребљаван назив Панчевачки дистрикт. Разлике у називу имале су исходиште у различитим надлежностима које су на истој територији припадале Дворској комори, Насељеничкој комисији и Дворском ратном савету.

О регулисању крајишта у јужном Банату говорило се још 1761. године. Већ тада је предлагано да улогу граничара-земљорадника у њему преузму полуинвалиди или ветерани.⁶⁵ Првобитни планови барона Фон Кемпфа предвиђали су стварање 15 ветеранских компанија на свим доступним пустим територијама у Панчевачком, Новопаланачком, Оршавском и Алмашком дистрикту.⁶⁶ Регимента са таквом граничарском популацијом, међутим, заиста је оформљена само на територији Панчевачког дистрикта у периоду после 1764. године. Пошто је колонисте-ветеране требало сместити у насеља која су одузета коморској управи, затечено српско становништво је 1764. године најпре пописано према свом опредељењу за цивилни или граничарски статус.⁶⁷ Потом је организовано пресељење у коморска насеља у околини, за оне који су желели да остану цивили.⁶⁸ Међутим, и коморска насеља Панчевачког дистрикта

⁶⁵ КА, НКР, Akten 1761, Kt. 433, 1761 – 120 – 420. И Ваничек наводи да је већ 1761. године царица Марија Терезија наредила да се ради растеређења Инвалидских домова организује насељавање свих инвалида који су још увек били способни за неке врсте послова, у Угарској, Темишварском Банату и у Трансилванији, у: F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, II, 198–199.

⁶⁶ F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, II, 199.

⁶⁷ Д. Ј. Поповић – Ж. Сечански, *Грађа за историју насеља Војводине од 1695. до 1796*, Нови Сад 1936, 96.

⁶⁸ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 582, 1767 – 3 – 651/6, folio 89–148.

укључивана су постепено у територију Регименте, све док 1775. године читава област није стављена под војну управу.

Насељавање ветерана је све до 1767. године текло споро и било ограничено на четири насеља – Сефкерин, Јабуку, Српско и Немачко Панчево. Тек 1767. године одређен је, до тада несигуран, ток даље милитаризације. Тада је одбачен предлог да се милитаризација ограничи на поменута четири насеља тако што ће од њих бити формиран један батаљон и прикључен Илирској граничарској регименти. Уместо тога, одлучено је да се настави са успостављањем целог и посебног граничарског „округа“.⁶⁹

Већ током 1768. године оформљено је укупно десет насеља-компанија, па су Немачку насељеничку регименту чинила следећа насеља: Старчево, Опово, Омољица, Брестовац, Плочица, Српско и Немачко Панчево, Ковин, Јабука и Сефкерин. Територија ове регименте проширена је 1770. године и на коморске пустаре Овча, Борча, Глогоњ, Јанова и Говедаревац, а до 1772. године и на насеља Сакуле и Острово. Проширења Немачке насељеничке регименте наредних година била су последица милитаризације преосталих коморских насеља с једне, и оснивања нових насеља, с друге стране. Већ 1773. године милитаризована су коморска насеља на ободу Делиблатске пешчаре (Баваниште, Ново Село, Долово, Црепаја, Јарковац, Иланца), чији се положај препречио на путу стварања јединствене и територијално повезане милитаризоване области између Доњег Тамиша и Дунава. Последњу велику групу насеља на која је протегнута војна власт 1775. године чинила су насеља у појасу од Перлез Вароши до Дубовца.

Поред тога, оснивана су и нова насеља. Нека насеља основана су за немачке колонисте (Говедаревац 1774, Глогоњ 1775, Францфелд 1791–92), нека за досељенике из ближе околине – српске (Баранда 1776, Борча 1794–97) и влашке (Уздин 1775), као и за протестанте Словаке (Дебељача 1792–94). Сва новооснована насеља била су плански изграђена, док су затечена српска насеља регулисана средствима мештана у фазама, па је њихова регулација окончана тек почетком осамдесетих година 18. века.⁷⁰

⁶⁹ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 –135, folio 5–8.

⁷⁰ С. Пецињачки, *Граничарска насеља Баната (1773–1810)*, I–II, Нови Сад 1982, 1985; E. Roth, *Die planmäßig angelegten Siedlungen im Deutsch-Banater Militärbezirk 1765–1821*, München 1988.

Будући да су насељеници регрутовани међу исслуженим војницима стајаћих регименти и из домова ветерана, у изворима су називани „полуинвалиди“ и „војни насељеници земљорадници“ (Militar-Ansiedlungs-Ackers-Leuthe). Држава је приликом насељавања настојала да им обезбеди све потребно за живот и бављење земљорадњом, тј. да им изгради куће и расподели обрадиве парцеле, набави алат, стоку и семе за сетву. Величина поседа додељеног колонистима била је уједначена и прописана на 15–20 јутара.⁷¹ Трошкове око насељавања сносила је државна односно Насељеничка каса (Ansiedlungs Cassa). Свака од компанија, односно свако насеље требало је да буде насељено са по 190 колониста-граничара, али капацитети компанија-насеља нису током седамдесетих година 18. века били попуњени. Пошто компаније нису биле попуњене и насељеницима није било подељено оружје, војну службу су у то време, заправо, обављали војници из стајаћих регименти.⁷² У међувремену, Панчево је претворено у штабско место, а 1794. године постало је војни комунитет.

Насељавање ветерана ради попуњавања једне војнокрајишке области било је преседан у историји Војне крајине.⁷³ Иако је ова војнокрајишка област названа немачком, у њој у 18. веку није примењен принцип насељавања искључиво Немаца или из немачких области. Извор колонизације били су домови ветерана у Бечу, Пешти, Прагу и Петау, као и стајаће регименте у којима су били смештени војници различитог порекла.⁷⁴

Насељавање ветерана, планска регулација и изградња насеља кључне су одлике које су ову регименту разликовале, не само од других формација у Банатској војној крајини, већ и од свих других области Војне крајине.

5. Влашки батаљон

У извештају са путовања по Банату, Славонији и делу Угарске у којима је боравио априла-маја 1768. године, цар Јосиф II је навео да је цела погранична линија од Јадранског мора до Молдавије запоседнута граничарима Карловачке,

⁷¹ КА, НКР, Akten 1768, Kt. 623, 1768 – 3 – 497/5, folio 209–212, 215–221.

⁷² КА, НКР, Akten 1771, Kt. 823, 1771 – 39 – 44/325.

⁷³ F. Vaniček, Specialgeschichte der Militärgrenze, II, 198.

⁷⁴ F. Vaniček, Specialgeschichte der Militärgrenze, 199–200.

Банске, Славонске, Банатске и Ердељске војне крајине, са изузетком дела границе према Влашкој, на којој нема граничара већ само такозваних плајаша.⁷⁵ У једном старијем елаборату плајаша су описани као „врста националне милиције“ која је држала стражу на стазама и стражарницама (Plajen; Plaiul) у планинским теренима Карансебешког и Оршавског дистрикта, преко пута Трансилваније и Влашке. Служили су за спречавање нелегалног превоза соли и заобилажења царине, као и против разбојничких упада у летње време.⁷⁶ Иако је још 1766. године одлучено да потез од Оршаве до Трансилваније према Влашкој буде уређен као подручје Војне крајине, до 1769. године није реализовано нити наређење о пописивању и картографисању ове области из 1766. године,⁷⁷ нити упутство о милитаризацији из априла 1768. године.⁷⁸ Одлука царице Марије Терезије о проширењу војне крајине на влашка села у овој области потписана је тек 17. марта 1769. године.⁷⁹ Већ јуна 1769. године спроведено је прво (прелиминарно) пописивање 33 села на територији Карансебешког и Оршавског дистрикта, у појасу који се простирао између Марге, Карансебеша, Мехадије и Жупанека. Ова насеља налазила су се дуж река Черне и Горњег Тамиша, које су представљале природну границу између Баната и Влашке.⁸⁰

Уређење Влашке војне границе (Wallachische Militar Gränze) од Жупанека до Марге и преузимање села из надлежности Дворске коморе поверено је мајору Папили чији је штаб смештен у Карансебеш. Изјашњавање о статусу спроведено је у појединим селима Карансебешког дистрикта (Вар, Охаба Бистра, Валиамаре, Мал, Марга, Марул, Далч, Зервешти, Турнул, Борлова, Болвашница, Чиклени, Верчерова, Илова, Садова, Армениш, Фенеш, Терегова, Руска, Рујен, Кречма) и Оршавског дистрикта (Корњарева, Болготин, Глобореу, Плугова, Болвашница, Мехадија, Печинешка, Берса, Топлец, Корамник, Туфиер, Нови и Стари Жупанек).⁸¹ Након што су под надлежност војне управе накнадно стављена и

⁷⁵ А. Hegediš, Josif II o svom putovanju u Banat 1768, Istraživanja XI (1986), 249.

⁷⁶ ÖN, Bericht von dem Temesvarer Banat, folio 63. Плајаша су били подређени сопственом капетану Петру Ванчи, који је капетан и заповедник ових јединица био од оснивања (вероватно и пре 1737. године) све до укидања установе 1774. године.

⁷⁷ КА, НКР, Akten 1769, Kt. 699, 1769 – 45 – 10.

⁷⁸ F. Vaniček, Specialgeschichte der Militärgrenze, II, 195–196.

⁷⁹ КА, НКР, Akten 1769, Kt. 699, 1769 – 45 – 11.

⁸⁰ КА, НКР, Akten 1769, Kt. 699, 1769 – 45 – 10.

⁸¹ КА, НКР, Akten 1769, Kt. 699, 1769 – 45 – 15.

насеља Домашна и Канижа, од 1771. године у Влашкој граници је укупно било 35 граничарских места.

Од лета 1770. до лета 1772. године област Влашке границе потресали су немири који су онемогућавали њену регулацију. Поред отпора промени надлежности и милитаризацији, разлог томе било је и превирање изазвано Руско-турским ратом (1768–1774) који је на територију Влашке и у област Подунавља довео турске и руске војне трупе. Поједине влашке заједнице окарактерисане су као бунтовне, јер су у овом периоду у великом броју емигрирале у Влашку.⁸² У таквим околностима, војне власти нису биле у стању чак ни да у потпуности попишу становништво ових области. Ради успостављања контроле, али и из предострожности због близине страних војски, на овом простору боравиле су и домаће стајаће трупе. Период пописивања људи, обавеза и имовине трајао је од септембра 1771. до јуна 1772. године.⁸³

Насеља су подељена у четири компаније. Од 20 насеља Карансебешког дистрикта формиране су компаније Илова и Охаба Бистра, а од 13 насеља Оршавског дистрикта компаније Глобореу и Мехадија. Према Ваничеку, цела Влашка граница имала је 50 кордонских стражарница за 244 људи на стражи.⁸⁴ Већа пажња је поклоњена ојачавању Мехадијске компаније због тога што се у њој налазио већи број немачких и влашких занатлија као и грчких трговаца, који су у замену за војну обавезу плаћали новчану надокнаду Граничарској каси.⁸⁵ Због бурног тока милитаризације у периоду 1770–1772. године евакуација стајаћих трупа и распуштање плајаша није требало да буде спроведена пре него што прилике буду уређене, што је реализовано тек током 1774. године.⁸⁶

Након завојачења нових области 1773. године, територије Илирске границе под командом мајора Сечујца и Влашке границе под командом мајора Папиле, постале су суседне. У септембру те године, наиме, Влашка граница је проширена на још 31 село у области Доње Клисуре, Крајине и Алмаша. У састав Влашке

⁸² КА, НКР, Akten 1772, Kt. 909, 1772 – 39 – 182, folio 22–26, folio 28–33.

⁸³ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 907, 1772 – 39 – 66.

⁸⁴ F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, II, 198. Ваничек доноси податак о бројном саставу првих компанија после уређења, према коме је за службу регрутована трећина укупног броја оних који су евидентирани као способни за службу и полуинвалиди. У све четири компаније било је 2.383 способних за службу и 756 полуинвалида, те је регрутована трећина бројаца 1.034 лица.

⁸⁵ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 747, 1770 – 39 – 149.

⁸⁶ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 823, 1771 – 39 – 111; 1771 – 39 – 148.

границе ушла су села у области Доње Клисуре – Свиница, Тисовица, Плавишовица, Дубова, Оградина, Јашелница и Кривица, као и села у области Крајине – Јабланица, Петник, Лапушницел, Крушовец, Глобоккрајова, Куптора, Пирхова, Мехадица и Корниа, Лункавица и Верендин.⁸⁷ Потом је уследило преузимање села у области Алмаш – Борловен, Горњи и Доњи Патуш, Прилипец, Божовић, Лапушник, Мочерић, Далбожец, Шопот, Гирбовец, Бања, Рудериа, Пригор, Путна и Најдаш.⁸⁸ Наредне године, у августу 1774. године, у Влашку границу преузето је још пет села из Карансебешког дистрикта (Терегова, Слатина, Валишоара, Керпа и Слакна), чиме је територија ове границе коначно заокружена.⁸⁹

Имајући у виду опсежност територијалних промена у овом делу Баната и проширивање Влашке границе 1773. године, разумљиво је да је велики број извештаја о земљишним приликама и дажбинама састављен током наредне, 1774. године. У тим извештајима разлика је прављена између „старе“ Влашке војне границе са 35 места између Марге и Жупанека, и „нове“ границе која је обухватала 31 место у областима Алмаш, Клисура и Крајина.⁹⁰ У извештајима се наводи да су места Влашке границе преузела своје фискалне обавезе 1. маја 1770. године, а да су касније припојена места у области Алмаш, Клисура и Крајина, обавезе преузела 1. новембра 1773. године. Њихова милитаризација је, према томе, окончана пре ових датума.⁹¹

Географске одлике Влашке границе, брдски терен под шумом и пашњацима, проузроковали су специфичне економске прилике и одређене друштвене особености, попут, трансхуманце или сезонског кретања сточара, као и склоност становништва емиграцији и одметништву. Тешко приступачан терен и небрањиви положаји захтевали су, пак, присуство ванредних служби попут плајаша, а повремено и стајаћих трупа. Ова граница сматрана је облашћу с високим ризиком за државне службенике. Због тога је 1785. године Јозеф Миша, кандидат за посао шумара (Wald-Bereiter) у 14 новоприпојених места Влашко-илирске регименте,

⁸⁷ КА, НКР, Akten 1773, Kt. 965, 1773 – 39 – 94.

⁸⁸ КА, НКР, Akten 1773, Kt. 965, 1773 – 39 – 99.

⁸⁹ КА, НКР, Acten 1774, Kt. 1017, 1774 – 39 – 69/1, folio 28–29.

⁹⁰ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 69/2.

⁹¹ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 69/2, folio 4–5.

тражио чак 500 форинти годишње плате и 1/3 удела у шверцованој роби, као и да његова удовица и четворо деце добију право на пензију од 150 форинти годишње, све на основу његовог искуства и познавања шумских путева, верности и марљивости у служби.⁹² Колико су високи његови захтеви били, постаје јасније, уколико се упореде са просечним годишњим платама других службеника. Крајишки официри, на пример, плаћани су са око 200 форинти годишње, а сеоски учитељи са 100 форинти.

Табела 1: Насеља и компаније у саставу војнокрајишких формација у Банату до 1775. године, када су нестале или трансформисане

Формација	Област	Година прикључења	Компаније	Насеља
Земаљска милиција	Горње компаније	1753	Ботош	Ботош, Марино Село, Сиге
		1753	Фрањево	Фрањево, Карлова, Кумане
		1753	Меленци	Меленци, Тараш,
		1753	Мокрин	Мокрин, Јозефово, Крстур
		1753	Идвор	Идвор, Леополдова
		1753	Велика Кикинда	Велика Кикинда, Мала Кикинда
	Доње компаније	1753	Поток	Поток, Маковиште, Петрилова
		1753	Округлица	Округлица, Соколовац, Лангенфелд
Илирска граница	Горње компаније	1764	Ботош	Ботош, Марино Село, Сиге
		1764	Фрањево	Фрањево, Карлова, Кумане
		1764	Меленци	Меленци, Тараш,
		1764	Мокрин	Мокрин, Јозефово, Крстур
		1764	Идвор	Идвор, Леополдова
		1764	Велика Кикинда	Велика Кикинда, Мала Кикинда
	Доње компаније	1764	Поток	Поток, Маковиште, Петрилова
		1764	Округлица	Округлица, Соколовац, Лангенфелд
	Област око Нове Паланке	1771	Лесковица	Златица, Кусић, Ребенберг, Лесковица
	Горња Клисура	1773	Није војно организоване у периоду 1773–1775.	Дибич, Бело брдо, Суска, Радимна, Српска Пожежена, Мачевић, Молдова, Сисковица, Горња Љупкова и Берзаска
Влашка граница	„стара“ Влашка граница	1769	Мехадија	Мехадија, Печинешка, Берса, Топлец, Корамник, Туфиер, Нови и Стари Жупанек

⁹² КА, НКР, Akten 1786, Kt. 1484, 1786 – 23 – 10.

		1769	Глобореу	Корњарева, Болготин, Глобореу, Плугова, Болвашница
		1769	Илова	Илова, Садова, Армениш, Фенеш, Терегова, Руска, Рујен, Кречма
		1769	Охаба Бистра	Вар, Охаба Бистра, Валиамаре, Мал, Марга, Марул, Далч, Зервешти, Турнул, Борлова, Болвашница, Чиклени, Верчерова
	Доња Клисуре	1773	Нису војно организоване у периоду 1773–1775.	Свеница, Тисовица, Плавишовица, Дубова, Оградина, Јашелница и Кривица
	Крајина	1773		Јабланица, Петник, Лапушницел, Крушовец, Глобоккрајова, Куптора, Пирхова, Мехадица, Верендин, Лунгавица и Корниа
	Алмаш	1773		Борловен, Горњи и Доњи Патуш, Прилипец, Божовић, Лапушник, Мочерић, Далбожец, Шопот, Гирбовец, Бања, Рудериа, Пригор, Путна и Најдаш
	Изузето из Карансебешког дистрикта	1774		Терегова, Слатина, Валишоара, Керпа и Слакна

6. Влашко-илирска граничарска регимента

Почетак новог раздобља у организацији Банатске војне крајине била је 1774. година. Током те и наредне године радило се на њеном коначном уобличавању. У њеном источном делу, пре свега, требало је од Илирске и Влашке границе створити јединствену регименту. У прелазном периоду између 1774. и 1776. године таква јединствена формација је називана „Банатска Илирско-влашка граница“. Ипак, година настанка Влашко-илирске граничарске регименте је била тек 1776. година. Ова регимента је интегрисала две раније успостављане пограничне области, Илирску границу са седиштем у Белој Цркви и Влашку границу са седиштем у Карансебешу. Уједињена регимента заузимала је источни део Банатске војне крајине са штабом у Белој Цркви, док је западни остао у оквирима Немачко-банатске регименте са седиштем у Панчеву. Са стварањем

Влашко-илирске граничарске регименте завршен је период великих територијалних и организационих промена на простору војног Баната.

Фазе у територијализацији јединствене регименте ревидиране су током 1775. године. Ревизијом су обухваћене области које су сукцесивно припајане Војној крајини. Најпре, ту је била група од 10 насеља Доњих компанија завојачена 1764. односно 1771. године, као и група од 35 насеља Влашке границе завојачена између 1769. и 1772. године. Затим, ту је била група од 31 насеља у Доњој Клисурси, Крајини, Алмашу и група од 28 насеља у појасу између Уљме и Берзаске, завојачене 1773. године.⁹³

У исто време отворено је и питање разграничења између Влашко-илирске и Немачко-банатске регименте. Најпре је извршена реамбулација за последњу велику групу насеља добијених од Коморе 1775. године, између Перлез Вароши и Уљме, која су већином припојена Немачко-банатској регименти.⁹⁴ Нацртом о 16 компанија Влашко-илирске регименте било је предвиђено да компанија Делиблато буде последња компанија на територији Немачко-банатске регименте. Ова компанија је поред овог обухватала и насеља Дубовац, Острово, Гај и Кајтасово.⁹⁵ Ради разграничења надлежности дошло је и до размене пустара између суседних регименти. Влашко-илирска регимента је Немачко-банатској уступила четири пустаре – Падину, Владимировач, Подбрестје и Фонтину Фети, а задржала је три пустаре – Оцса, Николинци и Бозијалова.⁹⁶

У периоду између маја и септембра 1775. године састављен је Протокол седница којима су присуствовала двојица команданата Илирске и Влашке границе, Сечујац и Папила, а у вези са предајом односно преузимањем дотадашње Илирске региментске команде. Протокол највећим делом чине извештаји о стању наоружања, поправкама и замени оружја и опреме, преузимању цивилних

⁹³ КА, НКР, Akten 1775, Kt. 1074, 1775 – 39 – 59, folio 104.

⁹⁴ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 61/1, folio 209–219. У питању су била насеља и неколико пустара – Перлез Варош, Фаркаждин, Орловат, Томашевац, Марино Село, Јарковац, Маргита, Добрица, Иланца, Селеуш, Алибунар, Сент Михаљ, Мала Какова, Влајковац, Ретишово, Уљма, Избиште, Потпоран, Загајица, Парта, Орешац, Стража, Бела Црква, Крушчица, Суботица, Предија Уздин, Владимировач, Брестије, Оцса, Бозјалова, Мали Николици, као и Терегова, Валишора, Керпа, Слакна.

⁹⁵ КА, НКР, Akten 1775, Kt. 1074, 1775 – 39 – 45, folio 113–124.

⁹⁶ КА, НКР, Akten 1776, Kt. 1140, 1776 – 39 – 65.

објекта и сл.⁹⁷ Преузимањем територије, војне власти су стекле власништво над економским добрима и објектима који су некада припадали Комори, као што су то били фабрика свиле и плантаже у Белој Цркви и већи број царинарница, стражарница у кордону, станова официра и дистриктских службеника и други објекти.⁹⁸ У области некадашње Илирске границе налазиле су се само две касарне – велика у Белој Цркви и мала у Новој Паланки. Свим некадашњим коморским објектима од тада је располагала војна управа.⁹⁹

Године 1777. Бела Црква је већ имала статус војног комунитета у Влашко-илирској војној граници. Из те године је и Норма о уређењу комунитета, као и низ извештаја о поравнању дажбина овог места за 1774, 1775. и 1776. годину.¹⁰⁰ Регулисање статуса војног комунитета Бела Црква треба разумети у контексту покушаја да се приходи Граничарске касе повећају.

Године 1785. дошло је до проширења Влашко-илирске регименте. Поред дотадашњих 14 компанија са 96 насеља, крајини је припојено још 14 села из Карансебешког дистрикта. Од 1785. године у њој је било 16 компанија са укупно 110 насеља.¹⁰¹

⁹⁷ КА, НКР, Akten 1776, Kt. 1140, 1776 – 39 – 65.

⁹⁸ КА, НКР, Akten 1775, Kt. 1074, 1775 – 39 – 59.

⁹⁹ КА, НКР, Akten 1776, Kt. 1140, 1776 – 39 – 65. У месту Кусић налазио се некадашњи квартир или стан подуправника дистрикта (унтерфервалтера) и квартир капетана (хауптмана), у месту Соколовац се налазио квартир хауптмана и квартир за официре, у месту Српска Пожежена „квази“ касарна и официрски квартир, у месту Молдови „квази“ касарна, официрски квартир и квартир дистриктог подуправника, у месту Перлез Варош први и други амбар, некадашња трговачка управа, официрски квартир и гостионица, и у месту Томашевац амбар.

¹⁰⁰ КА, НКР, Akten 1777, Kt. 1201, 1777 – 23 – 73.

¹⁰¹ КА, НКР, Akten 1786, Kt. 1484, 1786 – 23 – 10. Влашко-илирска регимента је имала 14 компанија, које су према обичају, именоване по својим првим командантима (Гарде, Пуковника, Мајора, Првог мајора, Другог мајора, Капетана Дуке, Капетана Рајниша, Капетана Хубера, Капетана Маовца и Капетана Merzich) и од 1785. године још две компаније (тзв. Карансебешке компаније – Капетана Хамера и Упражњену Клебера). Једини командант компаније српског порекла у овој регименти те године био је командант Радојчић. Из каснијих података се може закључити да је командант Радојчић имао седиште у Новој Паланци.

7. Кантонско уређење

Кантонско уређење целокупне Војне крајине уведено је 1786. године и потрајало је до последњих година 18. века. Циљ кантонске организације био је да уједначи разлике између појединих делова Војне крајине. Разлике између војнокрајинских области уочавале су се, пре свега, у погледу економских питања. Посебно уређење, на пример, важило је за Ердељску војну крајину која се сматрала нерегуларном, због тога што је територијално задирала у цивилне округе и због чега је изузета из кантонске организације.¹⁰²

Потреба за уједначењем више различитих граничних Система (System) постојала је и раније, али се стварној и опсежној реорганизацији приступило тек након што су спољнополитичке прилике биле олакшане завшетком Рата за баварско наслеђе (1778–1779). Регулисање прилика у Војној крајини кроз кантонски систем имало је своје присталице, као и противнике. Цар Јосиф II је 1782. године поверио мајору Женејну, команданту Немачко-банатске регименте, задатак да испита предуслове за реорганизацију. Ова регимента је, наиме, требало да послужи као модел у реорганизацији, будући да је већ почивала на модерним принципима организације који су подразумевали, између осталог, постојање премереног и расподељеног обрадивог земљишта, земљишних књига, огледних економских добара и планску изградњу насеља. Уз ове предуслове најлакше се могао надоградити кантонски систем.

Период припрема за увођење кантонске организације почео је 1782–1783. године на тлу Немачко-банатске регименте. У склопу реорганизације, 1783. године одлучено је о томе да Генерална команда за Славонску и Банатску војну границу буде обједињена и са седиштем у Петроварадину. Тек 1792. године Банатска генерална команда враћена је (реактивирана) у Темишвар. Основне реформске тачке односиле су се на потребу уједначења различито устројених области Војне крајине, поделу војних и економских надлежности, као и уређење земљишних односа као основе пореског система, како је налагала преовлађујућа физиократска идеологија у Бечу. На пољу уређења земљишних прилика требало је

¹⁰² F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, III, 2–31.

спровести конкретне мере – мапирање, премеравање, индивидуалну расподелу земљишта и увођење земљишних књига, што се, иначе, већ сматрало најважнијим резултатима Женејнове делатности у Немачко-банатској регименти. Међутим, прилике су биле далеко од уређених и уједначених у другим областима Војне крајине.¹⁰³

И поред тога што је кантонска организација практично настала на тлу Немачко-банатске регименте и Шајкашког батаљона, забрањено је било њено формално увођење пре него што се услови за реализацију не стекну и у другим областима Војне крајине. Већ 1785. године представници Славонске и Вараждинско-банске војне крајине изнели су примедбе на рачун планиране реорганизације. Командант Славонске војне границе, фелдмаршал-лајтнант гроф Колоредо, сматрао је да је примена принципа индивидуалне расподеле земљишта по моделу Немачко-банатске регименте била неизводива у славонским и хрватским региментама у којима је велики део земљишта био делимично или сасвим неупотребљив (мочваре, шуме и планински терени). Међутим, централна власт није одустајала од намере да премеравањем земљишта регулише висину пореза у Војној крајини, па је 10. фебруара 1786. издат царски патент, који је предвиђао да тамо где није, земљиште буде премерено, а тамо где јесте, буде извршена ревизија. Цар се и поред отпора појединих саветника из војних кругова изјаснио за кантонско уређење. Кантонски регулатив (*Cantonsregulativ*) усвојен је 14. фебруара 1787. године, а ступио је на снагу 1. маја те године у целој Војној крајини, са изузетком Трансилваније.¹⁰⁴

Кантонска организација представљала је економску управу паралелну постојећим војним властима у региментама. То значи да није било измена у погледу обима и распореда основних територијалних и војноуправних јединица (регименти и компанија). Војна организација регименте на челу са пуковником подразумевала је поделу на два батаљона и две мање дивизије. Прва формација је

¹⁰³ F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, III, 3–5. У већини војних граница на снази су били Системи уведени 1771–1774, којима су прописане редовне пореске дажбине и обавезе граничара. Уместо плаћања пореза по глави и покретној имовини (*Kopf und Facultatsteuer*), требало је прописати порез наплаћиван по глави и земљишном поседу (*Kopf und Grund tax*). У погледу земљишних прилика требало их је уредити премеравањем и расподелом обрадивих парцела по сесионалном принципу, на основу кога би се могао установити трокласни земљишни порез.

¹⁰⁴ F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, III, 7–10, 12–13.

била намењена ратној, а друга унутрашњој, граничарској војној служби. Компаније су остале основне јединице ратних батаљона и дивизија са бројним стањем од 160 граничара у мирно и 200 у ратно време. Пандан војној организацији била је кантонска организација у региментама, која је обухватала два дистрикта и унутар њих по два округа (Bezirk).¹⁰⁵ Под кантонску организацију су потпадали и школски и санитарни послови, као и економске службе у вези са шумама, свиларством, ергелом, царином и млиновима.¹⁰⁶

Због рата који је уследио већ наредне, 1788. године, кантонска организација готово да није заживела, па ни донела очекиване резултате. Крајишка популација ангажована у рату као војска или изложена непријатељским нападима и заробљеништву, свакако се није могла упустити у пољопривредне реформе. Ревизија прилика у Војној крајини започета крајем 1791. године имала је за резултат доношење низа мера током неколико наредних година, све док 1795. године нису отпочели Француски ратови. У овом кратком периоду, „реактивирана“ су седишта Банске и Темишварске генералкоманде (1792), регулисано је питање опорезивања војних комунитета (1792), Панчеву је додељен (1794) и Белој Цркви обновљен статус војног комунитета (укинут 1787), а у погледу земљишних прилика усвојен је предлог о укидању трокласног земљишног пореза у Карловачкој војној крајини због непримењивости. Међутим, било због ратних дешавања током последње деценије 18. Века, било због стварне непримењивости појединих мера, стање у Војној крајини оцењено је као лоше. Имајући у виду овакав развој догађаја, као и чињеницу да је место главног граничног инспектора преузео гроф Венцел Колоредо, противник кантонског уређења из осамдесетих година 18. века, било је јасно да ће период кантонске организације ускоро бити окончан. Измене и допуне постојећег система донете су

¹⁰⁵ Кантонска командна хијерархија такође је била војна по свом пореклу и чиновима, иако не и по задужењима – на челу кантона био је штабски официр у чину мајора (Obristlieutenant) и својству шефа земаљске администрације (Landesadministration), на челу дистрикта био је капетан (Hauptmann), а бецирка капетан-поручник (Capitanlieutenant). На нивоу села-компанија представници кантона били су сеоски инспектори и под-инспектори, први у чину заставника и каплара, а други гефрајтера (Feldwebel, Corporal, Gefreiten).

¹⁰⁶ F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, III, 13–21. Регулација је предвидела да у свих 13 регименти на територији Војне крајине буде укупно 48.434 граничара, а у време рата 57.426. То значи да је Немачко-банатска регимента, као и све друге, требало да има штаб са 27 официра и компаније са укупно 2.789 граничара. Само је Влашко-илирска регимента, због величине, представљала изузетак са 3.378 граничара на располагању.

већ јануара 1799. године (уведен је систем бригада), а од 1. новембра 1800. на снагу је ступио измењени систем којим је кантонски, званично укинут.¹⁰⁷

Више података о кантонском устројству сачувано је за Немачко-банатску регименту и кантон. Разлог томе је било то што је територија ове регименте била прва (вероватно и једина) која је по свим критеријумима могла бити кантонски уређена. Предлог структуре Немачко-банатског кантона састављен је августа 1786. године и потписан од стране региментског пуковника грофа Фон Клама (Graf v Clam) и мајора Фридриха фон Вилдберга (Friedr. v Wildberg).¹⁰⁸ Табеларни преглед кантонске организације двеју регименти из 1793. године, искоришћен је за приказивање распореда свих насеља у њима, нарочито ако се има у виду да су нивоима кантонске управе (кантон – дистрикт – округ - насеље) одговарали нивои региментске организације (регимента – батаљон – дивизија – компанија).¹⁰⁹

Табела 2: Територијална подела Кантона на дистрикте и округе према попису из 1793. године

Кантонски дистрикт	Округ	Насеље
Немачко-банатски кантон (регимента)		
Панчевачки	Панчевачки	Панчево ¹¹⁰
		Сефкерин
		Црепаја
	Оповачки	Опово
		Баранда
		Сакуле
	Старчевачки	Старчево
		Долово
	Перлез Варош	Перлез Варош
		Леополдова (Чента)
		Фаркаждин
		Идвор
	Томашевачки	Томашевац
		Ботош
		Орловат

¹⁰⁷ F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, III, 69–71, 83–84, 94–104.

¹⁰⁸ КА, НКР, Akten 1787, Kt. 1543, 1787 – 23 – 6, folio 229–231.

¹⁰⁹ М. Митровић, *Из пописа православних у Карловачкој митрополији крајем XVIII и почетком XIX века (1792–1801)*, Зборник Матице српске за историју 44 (1991), 93–109. Овај попис прилажемо из разлога што је њиме обухваћен целокупни број насеља двеју регименти. Поред тога, наредних година основана су нова насеља Францфелд (Качарево) 1794, Стара Борча и Дебељача 1797, као и Ковачица 1802. године.

¹¹⁰ Панчево је тек од 1794. године изузето из војних пописа као насеље са статусом „слободног привилегованог војног комунитета“. Белој Цркви је овај статус обновљен након привременог губитка 1787–1793. године.

	Уздински	Уздин
		Јарковац
		Маргит(иц)а
		Добрица
	Алибунарски	Алибунар
		Селеуш
		Иланџа
		Сент Михаљ
	Ново Село	(Банатско) Ново Село
		Николинци
	Улма (Уљма)	Уљма (са пустаром Фотина Фети)
		Избиште
		Загајица
		Парта
	Гребеначки	Орешац
		Гребенац
		Гајтасол (Кајтасово)
		Дубовац
		Острово
		Гај
	Ковински	Делиблато
Ковин		
Плочица		
Омољички	Брестовац	
	Омољица	
	Баваниште	
Укупно: 1 дистрикт	12	43
Влашко-илирски кантон (регимента)		
Бела Црква	Нова Паланка	Лагердорф (Стража)
		Јасеново
		Дупљаја
		Црвена Црква
		Врачевгај
		Лангенфелд (Луговет, Цимпиа)
		Соколовац
		Нова Паланка
	Кусић	Манастир Златица
		Златица
		Кусић
		Крушчица
		Лесковица
		Ребенберг (Калуђерово)
	Српска Пожежена	Најдаш
		Дивич
		Белобрешка
		Сушка
		Радимна
		Српска Пожежена
Влашка Пожежена		
Мачевић		
(Стара) Молдова		
Бозовић	Берзаска	Сићевица
		Горња Љупкова
		Доња Љупкова
		Берзаска

	Жупанек	Свиница
		Тисовица
		Плавишевица
		Дубова
		Оградина
		Јешелница
		Стара Оршава
		Нови Жупанек
		Стари Жупанек
		Туфиер
	Далбожец	Корамник
		Лапушник
		Мочерић
		Далбожец
		Шопот
		Гирбовец
	Пригор	Банија
		Бозовић
Рудериа		
Прилипец		
Паташ		
Борловен		
Мехадија	Топлец	Пригор
		Путна
		Мехадија
	Корниа	Печинешка
		Берза
		Топлец
		Валеа Болвашница
		Плугова
		Глоборео
	Петник	Боголтин
		Корнарева
		Корнеа
Крушовец		
Купторе		
Јабланица		
Терегова	Петник	
	Глбокрајова	
	Лапушницел	
	Пирвова (Прхова)	
	Мехадица	
	Верендин	
Карансебеш	Марга	Лункавица
		Канижа
		Домашна
		Терегова
		Руска
		Маал
		Кречма
		Марул
Валимаре		
Череша Бистра		
Воислова		
Завој		

	Ваар	Марга
		Чиклен
		Ваар
		Јаз
		Чута
		Обрежа
		Глимбока
		Охаба Бистра
	Букински	Керпа
		Болвашица
		Борлова
		Злакна
		Турнул
		Руен
		Далч
		Зервештије
		Букин
		Присиан
		Појана
	Валишора	Карансебеш
		Голец
		Букошница
		Петрошница
		Валишоара
	Армениш	Верчерова
		Фениш
		Армениш
		Садова
Слатина		
		Илова
	Војни комунитет	Бела Црква
Укупно: 4 дистрикта	16	112
Укупно Немачко-банатска и Влашко-илирска регимента: 5 дистриката	28	154

II СТАНОВНИШТВО

1. Демографске прилике у пограничним дистриктима

Банат је половином 18. века био слабо насељен. Значајни државни напори уложени су у побољшање насељености у периоду између два аустро-турска рата (1718–1737). У том периоду у Банату је основано на десетине насеља, пре свега, на подручју уз реку Мориш и у ближој околини Темишвара,¹¹¹ чији су римокатолички становници пореклом били са територије немачких земаља, али и из Шпаније, Италије и Француске. Међутим, већина тада колонизованих породица и насеља није опстала ни до друге генерације, па су се резултати државних напора у великој мери урушили до средине 18. века. Томе су допринеле неповољне околности произашле из ратова (1716–1718. и 1737–1739) и кужне године, од којих су 1730. и 1738–1740. године биле с најтежим последицама, а потом и запостављање ове области услед дуготрајног и тешког Рата за аустријско наслеђе (1740–1748).

У западној половини Баната налазили су се Чанадски, Бечкеречки и Панчевачки дистрикт који су имали велике ненасељене просторе, и поред тога, велике губитке у становништву до 1740. године. Њихов положај испод Темишварског платоа у „ниском“ Банату прошараном плавним подручјима око доњих токова карпатских река Тамиш, Брзава, Бегеј, као и Тисе и Дунава, допринео је томе да подручје буде ретко насељено. У њему се налазио мали број насеља и велики број пустара око чије намене су, управо у склопу државне популационе политике, деценијама вођене дискусије и борбе. Пустаре су биле тачно омеђене и припадале су одређеним дистриктима. Предвиђене су биле за држање стоке. Држава је пренебрегавала њихову основну намену једино у ситуацијама када их је, као своје добро, одузимала корисницима (закупцима) и уступала за насељавање.

¹¹¹ L. Čelap, *Kolonizacija Nemaca u današnjoj Vojvodini 1790–1792. godine*, Зборник Матице српске за друштвене науке 32–33 (1962), 115–124.

Ни дистрикти у брдском делу Баната, иако су били боље заштићени и имали повољније географске и климатске услове за живот, нису одржали већу стабилност у погледу броја насеља и становика у периоду око 1740. године. Територија Вршачког, Новопаланачког, Оршавског и Карансебешког дистрикта била је изложена упадима и проласцима страних трупа, као и епидемијама куге. За разлику од западног Баната ова четири дистрикта нису имала много простора за насељавање.

Подстицај насељавању дат је после 1740. године и до половине века сви дистрикти у Банату умногостручили су број домаћинства. То је највећим делом била последица механичког прилива становништва.

Табела 3: Насеља и домаћинства у банатским дистриктима 1720, 1739. и 1752/53. године¹¹²

Дистрикти	Број насеља			Број домаћинства		
	1720.	1739/1740.	1752/53.	1720.	1739/1740.	1752/1753.
Чанадски	16	23	20	453	512	2038
Липовски	62	46	55	886	1121	3739
Лугошко-Фазетски	105	-	-	1899	-	-
Карансебешки	79	76	77	1444	1615	5198
Темишварски	44	43	54	1093	1095	4257
Чаковски	67	59	67	1779	1391	5749
Вршачки	78	63	66	2898	2152	7318
Бечкеречки	22	21	24	294	304	1385
Панчевачки	18	22	15	340	277	1149
Новопаланачки	58	-	52	1958	-	3937
Оршавски	23	-	43	473	-	2111
Алмашки	15	-	-	377	-	-
Укупно у Банату	587	353	473	13894	8467	36881

¹¹² ФНКА, Hoffinanz Ungarn, Vermischte Ungarn. Ggstd. (VUG), Fasz 5, rote Nr. 44/B, Nr. 135, folio 31–32; КА, АФА, kt. 499 – Türkenkrieg XIII (1–86), 1739 – 13 – 66, 67, 68, 69, 70; ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 567–617; С. Пецињачки, *Основни подаци из 1720. године о банатским и браничевско-тимочким дистриктима*, Рад војвођанских музеја 20 (1971), 306–319. Број домаћинства, заправо, поистоветили смо са рубриком пописаних домаћина. У број домаћинства 1752/53. урачунати су сви пописани домаћини, означени као „поданици“, „трансмигранти“, „бивши милитари“ и удовице. Два дистрикта – Лугошко-Фазетски и Алмашки, нестала су у периоду 1720–1753, али њихова насеља су припојена неком од суседних дистриката. Недостају подаци за Новопаланачки и Оршавски дистрикт који нису пописани 1739/40. године.

Западни Банат: Чанадски, Бечкеречки и Панчевачки дистрикт

Западна половина Баната је дуго времена била његово најслабије насељено подручје. Прилике у његовој демографској историји промениле су се најбоље тек половином 18. века. Простор између Мориша, Тисе и Тамиша чинио је једну географску целину и био подељен између Чанадског и Бечкеречког дистрикта. Оба су, стога, имала низ сличности. Заузимају су низак и слабо насељен терен, с невеликим бројем насеља која су била окружена многобројним мочварама и пустарама. Јужније, насеља Панчевачког дистрикта заузимају положај уз Тамиш и Дунав, на спољашњем појасу лесне заравни око Делиблатске пешчаре. Овај дистрикт је због тога располагао с мање простора за нова насеља.

С обзиром на величину Бечкеречког дистрикта број насеља у њему је био невелик. На том простору 1740. године пописано је свега 21 насеље, од којих су четири настала мало пре избијања рата, односно између 1734. и 1738. године.¹¹³ Следећа нова насеља на територији Бечкеречког и Чанадског дистрикта настала су тек у периоду између 1750. и 1753. године, услед пресељавања потиских и поморишких граничара на овај простор.

Један од показатеља промена у насељености је промена броја насеља. У Панчевачком дистрикту, на пример, између 1720. и 1753. године промене у броју насеља су такође биле уочљиве. Број насеља је промењен због њиховог пребацивања из једне у другу административну целину, али и повременог или трајног нестајања неких насеља и оснивања нових. Панчевачки дистрикт је уочи рата 1737–1739. године имао 22 насеља, од којих су два била нова – Идвор и Глогоњ (*neu angesetztes Orth*), а вероватно и Брестовац. Дистрикт је још 1734. био подељен у три *процеса* – Ковински, Неузински и Панчевачки.¹¹⁴ Мало после рата, из Панчевачког дистрикта искључен је Неузински процес (обухватао је

¹¹³ Насеља Бечкеречког дистрикта 1736–1740. године, која су одржала континуитет постојања до данас – Итебеј, Јанкахут (Јанков Мост), Сент Ђурађ (Житиште), Бечкерек (Зрењанин), Арадац, Елемир, Кумане, Бечеј, Бочар, Иђош, Ечка, Перлез, Фаркаждин, Чента, Орловат, Ботош, Сечањ и Модош (Јаша Томић), док су део других насеља постали Бардан, Шимода и Акац (део насеља Беодра или Карлово, данас Ново Милошево). Данас се сва налазе се на територији општина Нови Бечеј, Зрењанин, Житиште и Сечањ. Поред тога, неколико насеља променило је назив – Јанкахут у Јанков Мост, Свети Ђурађ у Житиште, Модош у Јаша Томић и Бечкерек у Зрењанин.

¹¹⁴ *Quellen und Wirtschafts-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte des Banats im 18. Jahrhundert*, hgb. Josef Wolf, Tübingen 1995, 139.

Томашевац, Боку, Неузину, Иланцу, Добрицу, Јарковац, Маргитицу и Идвор) и подређен управи Бечкеречког дистрикта, чиме су његове границе зашле јужно од Тамиша.

Са становишта демографских промена интересантна су насеља која су повремено нестајала.¹¹⁵ Насеља Борча, Овча и Дубовац, нестала су између 1739. и 1743. године. Њихов нестанак је вероватно био последица епидемије куге. Наиме, Овча и Борча су од јесени 1738. године била под стражом, јер су у њима због непостојања друге врсте контумаца изоловани оболели од куге.¹¹⁶ До 1753. године из групе несталих обновљено је само насеље Дубовац. На нестанак појединих насеља утицали су и други разлози, па су у пустаре 1761. године убројана, поред раније запустелих насеља Овче, Борче и Зовика (Posbick, Psoveck), и бивша насеља Глогоњ и Идвор чији је атар додељен Бечкеречком дистрикту.¹¹⁷ Истовремено су у Панчевачком дистрикту оснивана и нова насеља (Делиблато, Плочица и Острово), па их је половином века било укупно 15. Становници свих насеља били су Срби (Raitzen), што је и евидентирано у пописима из 1743. и 1753. године.¹¹⁸

Табела 4: Насеља Панчевачког дистрикта у другој четвртини 18. века

1728. ¹¹⁹	1734. ¹²⁰	1737. и 1739. ¹²¹	1743. ¹²²	1753. ¹²³
Панчево	Панчево	Панчево	Панчево (Српско и Немачко)	Панчево (Српско и Немачко)
Борча	Борча	Борча	-	-
Јабука	Јабука	Јабука	Јабука	Јабука
Овча	Овча	Овча	-	-
Сефкерин	-	Сефкерин	Сефкерин	Сефкерин
Опово	Опово	Опово	Опово	Опово

¹¹⁵ С. Пецињачки, *Панчевачки дистрикт 1717–1773*, Нови Сад 1985, 31–33.

¹¹⁶ М. Митровић, *Подаци о Србији у протоколима Дворског ратног савета*, Споменик САНУ СХХХ, Београд 1988, 315, 333.

¹¹⁷ Д. Ј. Поповић – Ж. Сеченски, *Грађа за историју насеља у Војводини од 1695. до 1796*, Нови Сад 1936, 74–78.

¹¹⁸ О проблему променљивог броја насеља у саставу Панчевачког дистрикта, у: С. Пецињачки, *Панчевачки дистрикт 1717–1773*, 31–35.

¹¹⁹ С. Пецињачки, *Подаци о контрибуцији Баната у првој половини XVIII века*, Зборник Матице српске за историју 5 (1972), 119.

¹²⁰ *Quellen und Wirtschafts-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte des Banats*, 139.

¹²¹ КА, АФА – 1739, 499 – *Türkenkrieg XIII (1–86)*, 1739 – 13 – 67.

¹²² *Quellen und Wirtschafts-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte des Banats*, 252–295.

¹²³ Д. Ј. Поповић – Ж. Сеченски, *Грађа за историју насеља у Војводини*, 70.

Сакула	Сакула	Сакула	Сакуле	Сакула
Зовик	Зовик	-	-	-
Дубовац	Дубовац	Дубовац	-	Дубовац
Гај	Гај	Гај	Гај	Гај
Омољица	Омољица	Омољица	Омољица	Омољица
Ковин	Ковин	Ковин	Ковин	Ковин
Старчево	Старчево	Старчево	Старчево	Старчево
Бока	Бока	Бока	Бечкеречки	Бечкеречки
Неузина	Неузина	Неузина	Бечкеречки	Бечкеречки
Томашевац	-	Томашевац	Бечкеречки	Бечкеречки
Добрица	Добрица	Добрица	Бечкеречки	Бечкеречки
Јарковац	Јарковац	Јарковац	Бечкеречки	Бечкеречки
Иланца	Иланца	Иланца	Бечкеречки	Бечкеречки
Маргитица	Маргитица	Маргитица	Бечкеречки	Бечкеречки
		Идвор	Бечкеречки	-
		Глогоњ	Глогоњ	Глогоњ
		Брестовац	Брестовац	Брестовац
			Делиблато	Делиблато
				Плочица
				Острово
20	18	22	12	15

Губитак становништва током рата може се егзактно одредити, захваљујући томе што су за Бечкеречки и Панчевачки дистрикт сачувани пописни подаци из 1736–1737. и с краја 1739. године. На основу података ових пописа, али и других извора, може се закључити да су највећи демографски губици у периоду између 1738. и 1740. године у Банату, били последица куге, а не непосредно војних дејстава.¹²⁴ Куга се појавила у лето 1738. године у области око Оршаве, одакле су је аустријски војници пренели најпре у Карансебеш, а потом и у друге области. Пuteви којима се војска кретала постали су путеви ширења заразе.¹²⁵ Куга је до краја 1739. године однела жртве у сваком од насеља Панчевачког дистрикта или укупно 42,31% предратних контрибуената, тј. пореских обвезника, одраслих радно способних мушкараца и окућених удовица у дистрикту. У насељима Бечкеречког дистрикта нестало је од куге 36%, у Вршачком 33,61 % и у Чаковском 27,21% контрибуената.¹²⁶

¹²⁴ Ђ. Орлић, *Куга у Војводини и сусједним покрајинама*, Зборник за друштвене науке Матице српске 19 (1958), 97–115.

¹²⁵ П. Момировић, *Стари српски записи и натписи из Војводине*, књ. I, Нови Сад 1993, 95 (бр. 468). У октоиху из манастира Бођана забележено је да „куга мори по Банату и Бачкои лета 1738 /.../ ва то време цар имаде битку с Турчином“.

¹²⁶ КА, АФА – 1739, 499 – *Türkenkrieg XIII (1–86)*, 1739 – 13 – 67. Нажалост, подаци за Чанадски и Вршачки дистрикт приказују само стање на крају рата, а Оршавски и Новопаланачки нису ни

О узроцима и околностима пустошења сведоче и други извори. Током маја 1738, по повратку из Београда, генерал Најперг је обавестио Дворски ратни савет у Бечу о турском и разбојничком девастирању Баната.¹²⁷ Вести о томе да су од пустошења турске војске страдали Вршачки и Панчевачки дистрикт стизале су у Дворски ратни савет и током јесени те године, у периоду између турског заузимања Нове Паланке и аустријске евакуације из Панчева.¹²⁸ И искази становника о страху „од непријатеља и разбојника“, које су 1740. године забележили пописивачи у Бечкеречком дистрикту, такође сведоче о отимачким упадима турских разбојника и војске.¹²⁹ Страх се показао оправданим, јер је становништво Бечкеречког дистрикта трпело губитке због разбојништва и домаће војске. Штету су становништву наносиле и домаће трупе у транзиту. Темишварска администрација је децембра 1737. године истакла да су „ексцесе“ у Бечкеречком, Панчевачком и Новопаланачком дистрикту починили „рачки граничари из околине Сегедина“ (поморишки граничари), марширајући преко Тисе пут Оршаве.¹³⁰ У таквим околностима, становници Бечеја су се током рата преселили преко Тисе, „делимично из страха од непријатеља, делимично због проласка царских трупа“. Забележено је и то да је село руинирано „због проласка царских трупа, и то у највећој мери, због проласка коморе“.

*

Становништво Бечкеречког дистрикта страдало је од куге и расуло се у бежанији. Настрадалих у сукобима или упадима војски није било, јер турски војни упади нису захватили територију северно од Тамиша. Из овог разлога су у попису из 1740. године попуњене искључиво рубрике о жртвама куге и о онима који су пребегли „преко Дунава или негде другде“. Жена, деце и старих умрлих од куге (719) било је двоструко више од мушкараца умрлих од куге (304). Куга је однела укупно 1.023 лица односно 39,09% целокупног предратног становништва, које је процењено на укупно 2.617 становника на основу податка о 844 одрасла

пописани. Попис Бечкеречког дистрикта објављен је у: Д. Ј. Поповић – Ж. Сечански, *Грађа за историју насеља у Војводини*, 55–56.

¹²⁷ М. Митровић, *Подаци о Србији у протоколима Дворског ратног савета*, 313.

¹²⁸ F. Grizelini, *Pokušaj proučavanja političke i istorije prirode Temišvarskog Banata (u pismima upućenim nekim viđenijim osobama i naučnicima)*, Pančevo 2008, 147.

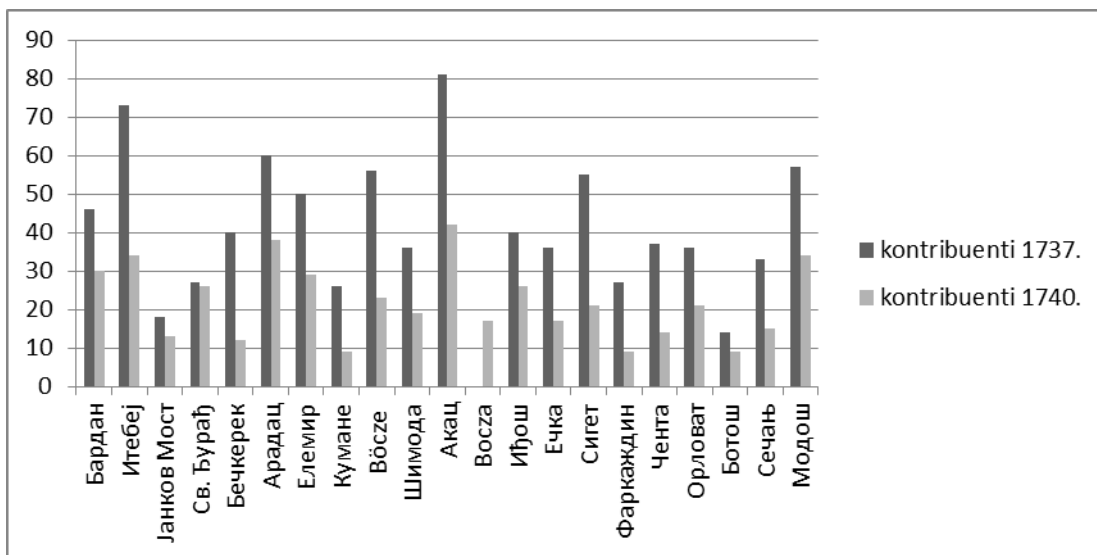
¹²⁹ Д. Ј. Поповић – Ж. Сечански, *Грађа за историју насеља у Војводини*, 47–66.

¹³⁰ М. Митровић, *Подаци о Србији у протоколима Дворског ратног савета*, 286.

мушкарца у овом дистрикту уочи рата. Пописивачи су забележили и 53 запустеле куће у дистрикту.¹³¹

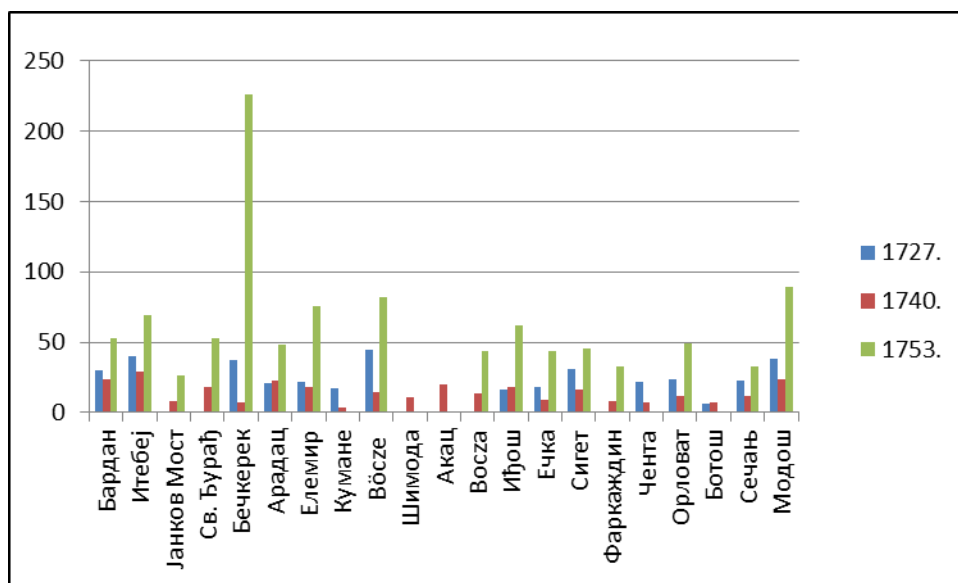
У напоменама пописа Бечеј и Шимода забележено је да су пописани само домаћини који су се већ вратили у предратно станиште, као и да се очекује повратак других. Враћање становништва је било важна околност за демографско стање у тренутку пописивања 1740. године. Пре него што је до тога дошло, попис је забележио стање по коме је губитак неких села износио и преко 50% предратних контрибуената односно одрасле мушке популације, и то, у Бечкереку 82,5%, Куману 73%, Бечеју 57,14%, Шимоди 55,55%, Сигама 58,18%, Фаркаждину 62,96%, Ченти 62,16%. У питању су била села на путним трасама домаће војске. Места са мањим губицима, испод 30% одрасле мушке популације, чинила је група насеља боље заштићеног положаја и удаљена од главних праваца кретања домаће војске – Јанкахут (22,22%), Сент Ђурађ (3,70%), Ечка (30,55%) и Бардан (28,26%).

Графикон 1: Контрибуенти (одрасли мушкарци и удовице) у насељима Бечкеречког дистрикта 1737. и 1740. године

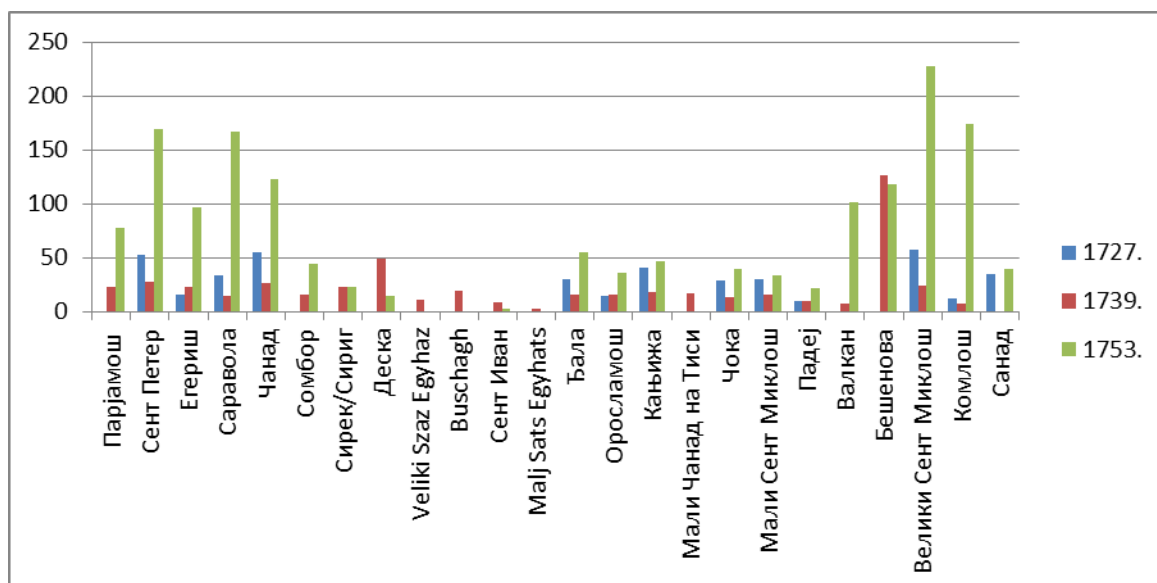

¹³¹ FHKA, Konskriptionen, rote Nr. 44/B, Nr. 139, folio 27; folio 29.

Графикон 2: Домаћинства у насељима Бечкеречког дистрикта 1727, 1740. и 1753. године¹³²

Графикон 3: Домаћинства у насељима Чанадског дистрикта 1727, 1739. и 1753. године

*

Панчевачки дистрикт је током рата 1737–1739. године био једна од највише погођених области Баната. На то је, несумњиво, утицала његова близина војним и стратешким тачкама – тврђави Београд, логорима и лазаретима (Земун,

¹³² Д. Руварац, *Опис Темишварске епархије 1727. године*, Сремски Карловци 1923, 10; Д. Поповић – Ж. Сеченски, *Грађа за историју насеља у Војводини*, 66.

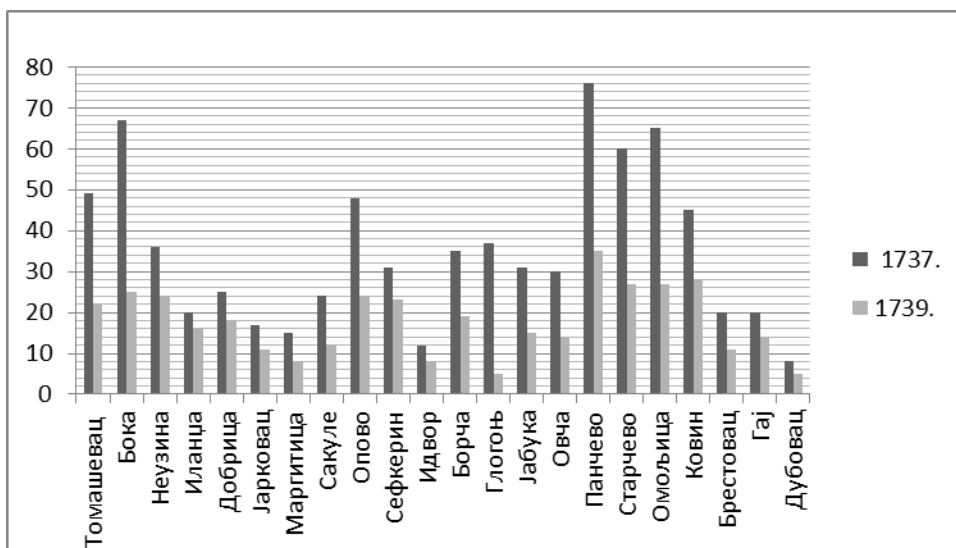
Вишњица, Винча), мостовима и прелазима на Дунаву којима је војска стизала у Вишњицу, Гроцку, Смедерево и Рам. Поред тога, подручје Панчевачког дистрикта било је изложено упадима турске војске и разбојника, нарочито након повлачења аустријске војске уз разарање утрђења и положаја у Панчеву у јесен 1738. године. Тада су подигнуте одступнице код Томашевца са друге стране Тамиша, као и код Борче и Јабуке, које су биле аустријска упоришта када је у данима после одлучујуће битке код Гроцке (22. јула 1739), код Панчева дошло до последњег великог сукоба зараћених страна (30. јула 1739).¹³³

Попис Панчевачког дистрикта потиче, највероватније, из последње четвртине 1739. године. Он приказује да је и у овом дистрикту, као и у Бечкеречком дистрикту, губитак становништва у највећој мери био последица епидемије куге, а у мањој мери отворених сукоба и упада непријатељске војске и разбојника. Куга је однела 332 одрасла мушкарца – контрибуента, и још 1.027 „осталих“ становника (жена, деце и старих), дакле, укупно 1.359 лица. Када је у питању одрасла мушка популација, због куге су највеће губитке претрпела насеља на путевима који су водили уз Дунав и Тамиш. У насељима Томашевац, Сакуле, Опово, Јабука, Овча, Панчево, Старчево и Омољица губици су се кретали између 50–60% у односу на предратни број. Групи насеља мање страдалих од куге припадали су Неузина, Иланца, Добрица, Сефкерин, Идвор и Гај, где је губитак одрасле мушке популације износио између 25–33%. Међу „осталом“ популацијом, највећи број жртава имали су Панчево (239 душа) и Омољица (150), а потом Ковин, Томашевац и Бока са по шездесетак и Јабука, Овча, Старчево и Гај са по педесетак умрлих од куге. Међутим, изгледа да су у „остале“ жртве куге у појединим насељима Панчевачког дистрикта убројани и други цивили који су се у њима затекли током рата. Ово би се могло закључити на основу података за два насеља – Панчево и Дубовац, у којима је број умрлих од куге био већи од предратног, додуше, процењеног броја становника ових места. Због ове

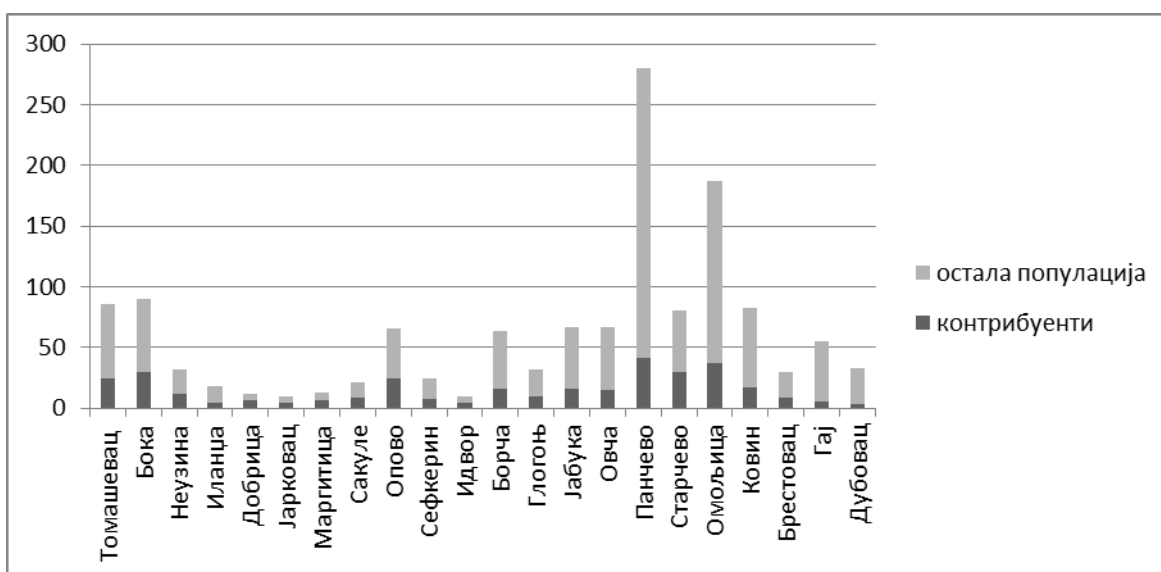
¹³³ Овај сукоб се назива битком код Панчева од 30. јула 1739: *Die türkische Wiedereroberung von Belgrad 1739 – Die Reichsgeschichte Mehmed Subhi's 1738–1740*, hg. F. Hauptmann, M. Vasić, A. Polimac, R. Malli, Graz 1987, 124–125, 129; М. Митровић, *Подаци о Србији у протоколима Дворског ратног савета*, 347.

околности, подаци о контрибуентима који су страдали од куге, могу се сматрати поузданијим од података који се односе на губитке „осталог“ становништва.¹³⁴

Графикон 4: Контрибуенти 1737. и 1739. године у насељима Панчевачког дистрикта

Графикон 5: Страдали од куге у насељима Панчевачког дистрикта до краја 1739. године

¹³⁴ КА, АФА – 1739, 499 – Türkenkrieg XIII (1–86), 1739 – 13 – 67. Време пописивања Панчевачког дистрикта није наведено у документу, па га оквирно одређујемо на последњу четвртину 1739. године. Овај закључак је изведен из података о датумима пописивања Карансебешког дистрикта (између 23. новембра и 30. децембра 1739) и у Чаковског дистрикта (између 26. фебруара и 13. марта 1740). Извод из овог пописа објављен је у: С. Пецињачки, *Панчевачки дистрикт 1717–1773*, Нови Сад 1985, 35, 63.

Ако би се веровало подацима пописа о ратним губицима, на територији Панчевачког дистрикта није било убијених и заробљених од стране турске или домаће царске војске. Забележен је само један мушкарац погубљен од стране царске војске у селу Сакуле и један заробљен од стране Турака у Омољици. Заробљени од стране Турака били су свега троје жена и деце, и то у Овчи, Панчеву и Старчеву. Попис бележи укупно 36 мушкараца у бекству преко Дунава, од којих су чак 22 била из села Глогоњ, па изгледа да ни бежанија није била масовна појава у дистрикту.¹³⁵ Претпостављамо да је на бежанију из, уочи рата „новооснованог села“ Глогоњ, утицало присуство аустријске војске стациониране код суседне Борче, где је изграђен и мост. Ипак, тешко је поверовати да бежања становника из других места готово да није било. Имајући у виду епидемију куге и присуство логора и војски на овом простору током рата, као и чињеницу да су са територије Панчевачког дистрикта између краја 1739. и 1743. године нестала три насеља, бежање становништва морало је да буде далеко веће од забележеног.

Табела 5: Мушка популација у Бечкеречком и Панчевачком дистрикту у периоду 1737–1740. године

Мушка популација 1737–1740.	Бечкеречки дистрикт	Панчевачки дистрикт
Укупно одраслих и физички способних мушкараца (1737)	844	761
Умрло од куге (до 1740)	304	332
Побегло из насеља (до 1740)	82	36
Укупан губитак (до 1740)	386	370
Укупно одраслих и физички способних мушкараца (1740)	458	391
Губитак одраслих и радно способних мушкараца између 1737. и 1740. године	45,73%	48,62%

Детаљнији увид у демографски развој у Бечкеречком и Панчевачком дистрикту стиче се поређењем података о броју појединих група становника уочи и непосредно након рата 1737–1739. године са подацима коморских пописа из 1720. и 1752/53. године. Намеће се закључак да су прилике након рата 1739. године, биле лошије од стања забележеног 1720. године.

¹³⁵ КА, АФА – 1739, 499 – Türkenkrieg XIII (1–86), 1739 – 13 – 67.

Табела 6: Демографске прилике у Бечкеречком и Панчевачком дистрикту 1720, 1739/40. и 1752/53. године

Дистрикт	Бечкеречки			Панчевачки		
	1720.	1740.	1752/53.	1720.	1739.	1752/53.
Укупно домаћинстава	334 (процена)	344	1427	386 (процена)	293 (процена)	1167
Домаћина	294	304	1385	340	277	1149
Ожењене браће и синова	268	137	614	275	94	306
Неожењене браће и синова (старији од 15 година)	30	26	162	45	18	164
Укупан број становника (процена)	1834	1419	6701	2046	1213	5021

Југоисточни Банат: Карансебешки, Новопаланачки и Оршавски дистрикт

Није било области у Банату која у периоду до 1740. године није претрпела веће промене у насељености. Претпостављамо да су рат и куга највеће последице имале у Новопаланачком и Оршавском дистрикту, које је од првих до последњих дана рата окупирао турска војска. Међутим, због тога што ова два дистрикта нису пописана 1739/40. године немамо никакав увид у размере губитака у њима. Иако је Карансебешки дистрикт пописан крајем 1739. године, губици у њему се не могу измерити због тога што не располажемо пописима овог дистрикта из времена пре рата. Може се утврдити само то да је у периоду између 1739. и 1749. године број домаћинстава у Карансебешком дистрикту порастао четири пута. Вишестурки пораст броја домаћинстава може се објаснити само механичким приливом становништва. Нешто мањи број пописаних домаћинстава у овом дистрикту 1753. године у односу на 1749. годину, може се објаснити реакцијом локалног становништва на пописивање, чији је циљ био спровођење пореске реформе. Број домаћинстава тада је почео да стагнира, што се није променило до милитаризације 1769. године, па ни после ње. Разлог је вероватно било то што је расположиви обрадиви простор у приличној мери био искоришћен.¹³⁶

¹³⁶ КА, АФА, Türkenkrieg XIII (1–86), 1739 – 13 – 66. Попис Карансебешког дистрикта је извршен између 29. новембра и 14. децембра 1739. године; Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века*, Сремски Карловци 1902, 101–112; ФНКА, ВА, Rote Nr. 41, folio 567–617.

Табела 7: Домаћинства у насељима Карансебешког дистрикта (Тамишки и Бистрички процес) 1739, 1749. и 1753. године

Насеља Карансебешког дистрикта		Број домаћинстава		
		1739. године	1749. године	1753. године
1	Терегова	24	178	153
2	Лункавица	14	52	49
3	Верендин	17	36	29
4	Канижа	8	27	27
5	Руска	13	58	62
6	Домашна	38	125	131
7	Фениш	14	40	35
8	Армениш	26	83	72
9	Садова	5	39	33
10	Слатина	49	36	172
11	Голец	14	36	36
12	Букошница	13	42	41
13	Петрошница	17	63	49
14	Присијан	13	67	26
15	Бућин	10	51	42
16	Појана	34	67	60
17	Илова	6	49	47
18	Валишора	15	60	43
19	Верчерова	22	86	60
20	Болвашница	19	49	36
21	Керпа	19	61	54
22	Борлова	20	105	87
23	Турнул	6	34	30
24	Руен	5	30	27
25	Злакна	5	30	26
26	Чиклен	5	15	11
27	Зервешти	11	35	33
28	Далч	8	22	18
29	Вар	16	74	70
Укупно у Тамишком процесу		466	1592	1559
30	Гламбока	18	97	80
31	Марул	18	117	118
32	Охабабистра	11	75	66
33	Черешабистра	5	23	18
34	Завој	4	25	23
35	Валимаре	1	8	9
36	Мал	2	30	34
37	Марга	6	44	53
38	Кречма	2	35	38
39	Воислова	4	20	16
40	Obrež (Oprescha Bistra)	38	177	185
41	Јаз	24	30	75
42	Чута	14	57	55
Укупно у Бистричком процесу		147	738	770
43	Карансебеш	110	515	445
Укупно у оба процеса		723	2845	2774

О становништву Новопаланачког и Оршавског дистрикта из периода 1739–1753. године нема много података. Хронологија и правци миграција у околину Нове Паланке и Мехадије нису сасвим познати. Тешко је утврдити у којој мери су ова и друга насеља на Доњој Нери населили пребегли граничари и друге породице из североисточне Србије, Краљевине Србије и турских области.¹³⁷ Насељавање ових области током рата 1737–1739. године није ни било могуће, ако се има у виду да је први турски продор пролећа 1737. године девастирао најпре ову област, да је од 1738. године она била извориште куге, као и да су је османске трупе напустиле тек 1740. године.¹³⁸ Имајући ово у виду, могу се прихватити подаци и претпоставке већ навођени у литератури, да су избеглице из североисточне Србије уместо у Банат прелазиле у Влашку и делимично у околину Београда, где су се придруживале групама које су прелазиле у Срем.¹³⁹ Након што је мир постигнут, ова област насељена је, по свему судећи, имигрантима из других праваца. У извештајима који су настали поводом укидања Симбшеновог батаљона око 1750. године, помиње се да је до повећања броја становника са „милитарским“ статусом дошло у периоду између 1740. и 1748. године.

Део становништва насељеног пре 1750. године преузео је „милитарски“ или граничарски статус. О томе сведоче подаци из пописа 1752/53. године у коме је забележена немала група „бивших милитара“ тј. милиције која је у време пописивања прешла у цивилни статус. Они су у неким насељима били једино становништво, а у неким насељима измешани са коморским домаћинствима. Насељавали су укупно 31 насеље, и то у пограничним дистриктима – Оршавском, Новопаланачком, Панчевачком и Бечкеречком. На основу овог пописа требало је спровести пореску реформу, због чега су у њему пописана сви потенцијални порески обвезници (контрибуенти), тј. старешине домаћинстава и други одрасли мушки чланови домаћинстава и окућене удовице. Пописани мушкарци, у погледу статуса, разврстани су у цивилне поданике (Raz[ische] et Wall[achische]

¹³⁷ У североисточној Србији под аустријском влашћу (1718–1737) евидентирано је укупно 18 „војних“ насеља 1733. године: С. Пецињачки, *Три документа о североисточној Србији из прве половине XVIII века*, *Развитак* 6 (1970), 127.

¹³⁸ О спремности аустријских власти да на своју страну границе преместе што већи број становника из области североисточне Србије сведочи позив (иако нереализован) упућен 1737. године: С. Пецињачки, *Прокламација генерала Енгелсхофена из 1737. године*, 75–80.

¹³⁹ С. Пецињачки, *Различити подаци о Браничеву и Тимочној крајини из 1718–1739. године*, *Развитак* 6 (1972), 77–79.

Unterthanen), бившу милицију (herübergetretene Militaren) и трансмигранте (Transmigranten). Подразумева се да су цивилни поданици били већинско становништво у свим дистриктима, а поред њих било је и трансмиграната. За нас је на овом месту интересантна група бивше милиције. У поменутом четири дистрикта евидентирано је 683 старешине домаћинстава и у њима још 652 одрасла мушка члана и неколицина удовица – сврстаних у бивше милитаре.¹⁴⁰

Табела 8: Сумарни пописа опорезованог становништва банатских дистриката 1752/1753. године¹⁴¹

Опорезовани становници – одрасли мушкарци и окућене удовице у дистриктима		Темишварски	Оршавски	Новопаланачки	Бечкеречки	Панчевачки	Вршачки	Липовски	Чанадски	Чаковски	Карансебешки	Укупно у 10 дистриката
Домаћини	Поданици	3990	2003	3663	1319	798	7289	3475	1640	5680	5198	35055
	Бивша милиција		108	201	66	308						683
	Трансмигранти	267		73		43	29	264	398	69		1143
Ожењена браћа	Поданици	1499	531	673	612	268	699	725	815	1406	469	7697
	Бивша милиција		12	51	2	175						249
	Трансмигранти	45		34		6		49	95	2		232
Неожењена	Поданици	861	431	526	145	125	1110	521	525	886	1008	6132
	Бивша милиција		19	45	17	32						113
	Трансмигранти	36		21		7	8	49	186	4		311
Удовице	Поданици	207	215	134	41	17	599	145	41	208	447	2054
	Бивша милиција			2	1	1						4
	Трансмигранти	5					3	5	17	2		27
Сиромашни	Поданици	287	143	160	17	49	554	66	150	211	660	2297
	Бивша милиција			47		92						156
	Трансмигранти			9		19		3		2		33
Стари и неспособни	Поданици	11	237	229	117	85	7	272	247	528	1151	2884
	Бивша милиција		11	27		92						130
	Трансмигранти			20		5		23	44			92
Укупно		6996	3495	5779	2295	2104	9697	5447	4100	8788	8486	57204

¹⁴⁰ ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 567–617. Бивши милитари су у овом попису названи „прешлим милитарима“ (herübergetretene militaren), а на једном месту и нешто прецизније „у провинцијални статус прешли милитари“ (Ad Statum Provincialem herübergetretenen Militairs).

¹⁴¹ ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 567–617. Иако зборови по колонама нису увек тачни, преносимо их у вредностима које су наведене у извору.

Табела 9: Насеља и број граничарских домаћинстава у Оршавском, Новопаланачком и Панчевачком дистрикту (1740–1750. године)¹⁴²

Дистрикти	Насеља са граничарским статусом и број домаћинстава	Насеља са мешовитим домаћинствима	Укупно граничарских домаћинстава у дистрикту	Удео граничарских у укупном броју домаћинстава
Оршавски		Тисовица (19), Јешелница (40), Кривица (20), Жупанек (29)	108	5,11 %
Новопаланачки	Ребенберг (45), Дибич (17), Мачевић (13)	Дупљај (4), Врачевгај (12), Црвена Црква (6), Нова Паланка (2), Русова (39), Доња Љупкова (8), Босниак (2), Молдова (28), Пожежена „поданичка“ (12), Сушка (4), Белобрешка (4), Најдаш (5)	201	5,10 %
Панчевачки	Острово (51), Глогоњ (11), Дубовац (49)	Гај (21), Делиблато (12), Ковин (32), Плочица (16), Старчево (10), Панчево (61), Омољица (13), Опово (18), Јабука (3)	308 (297)	26,8%
Укупно	186	420	617 (606)	

О пореклу ових милитара сведочи неколико посредних података. Неки су досељени из Србије и Влашке, као бивши граничари, а неки су као цивили овај статус прихватили, или им је био наметнут. Примедбе коморских службеника, можда и претеране, наводе да су становници цивилних насеља присилно увођени у војни статус. У једном документу се наводи да ова милиција „није по рођењу из Баната“, него да је досељена делом из аустријске Влашке „током последњег турског рата“, делом из Ердеља, делом из Србије „где су такође били милитари“, док су неки током мира из статуса турских поданика прешли у Банат и прихватили милитарски статус. О досељавању Влаха непосредно после рата, на пример, сведоче подаци из 1743. године, када се помињу два новооснована насеља

¹⁴² ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 567–617. По свему судећи ово нису била сва насеља са граничарским становиштвом. И поред тога, ово је један од систематичнијих и комплетнијих пописа ових насеља и домаћинстава.

– Соколовац насељен „Новим Власима“ и Стража „ново село“. Обимнију влашку миграцију у ово подручје потврђује чињеница да су сва насеља колонизована Немцима у периоду 1722–1725. године (Босник, Маковиште, Нова Молдова, Оршава, Петрилова, Пожежена, Поток, Радимна, Соколовац), 1743. године имала влашку популацију.¹⁴³

Генерал Симбшен је у извештају-апологији о Земаљском батаљону у Банату, подсетио на то да је затечене милиције 1739. године било мало, па је после рата одлучено да „српске-породице и граничари-милитари који су преостали после рата и заробљавања“, буду искоришћени за формирање првог пограничног појаса у Банату, тако што им је препуштено запустело земљиште од Сенте и Сига (Перлеза) до Жупанека и Оршаве. Такође је навео, да се већ током 1740. године показало да је број затечених српских породица био недовољан, па се приступило повећању њиховог броја. С једне стране, за то је „искоришћено 200 породица српске милиције које су емигрирале из Турске и прешле под оружје у службу Аустрије у Банат, а након што су се новцем откупиле из турског заробљеништва у које су допале током рата“. С друге стране, придружено им је још 140 влашких породица, које су током рата служиле у Ердељу и Влашкој. Барон Симбшен је истакао да те породице нису биле од банатских Влаха, већ од оних из Влашке, које су током целог рата верно служиле у Малој Влашкој под командом принца Лобковица.¹⁴⁴ Обзиром на степен запустелости јужног Баната око 1740. године и динамику повећања броја припадника овог батаљона, простор који је обухватао попуњен је механичким приливом становништва.

Доказ о томе да је један од праваца имиграције у Банат долазио из Србије налазимо у изјавама седморице дезертера са ратишта у Доњој Шлезизи и пореклом из Доњих компанија, који су саслушани 1758. године. Сва седморица дезертера, тројица из Маковишта и четворица из Потока, навели су да су рођени „у Србији“ (in Servien) – по један у Параћину (Barckin), Сјеници (Zenicza) и Новом Пазару (Novi Pahsar), а четворица у Бистрици (Bistriz). На основу исказа може се ближе одредити и време њиховог насељавања. Наиме, саслушани су

¹⁴³ *Quellen und Wirtschafts-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte des Banats*, 252–295. О насељавању немачких колониста у области Нове Паланке и Молдаве у периоду 1722-1725. године, у: А. Tinta, *Colonizările Habsburgice în Banat 1716–1740*, Timisoara 1972, 153–166.

¹⁴⁴ ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 550–561.

имали између 20 и 28 година, са изузетком једног четрдесетогодишњака. Најмлађи међу њима, Михаило Радонић и Стефан Раунић, били су стари по 20 година и рођени у Бистрици, што значи да су у месту Поток могли бити насељени тек после 1738. године.¹⁴⁵

2. Пресељење из Потиске и Поморишке војне крајине у Банат

Досељавање прве велике органиоване групе становника у Банат уследило је после укидања Потиске и Поморишке војне крајине. Том приликом је у западни Банат досељено око 1.800 српских породица (према нашој процени укупно 12.669 особа). Њиховим насељавањем делимично је попуњен упражњени простор низијских и мочварних делова банатских дистриката. Приликом насељавања пресељеници су задржали граничарски статус, па су и насеља која су населили уживала практично граничарски статус, иако под надлештвом Дворске коморе.

Досељеници нису превалили далек пут. Да би се населили у Банат, прешли су из насеља с десне обале на леву обалу Тисе и Мориша. Доселили су се у пуста подручја на рубовима Бечкеречког и мањим делом Чанадског дистрикта, махом оснивајући нова насеља. Свега неколико насеља која су населили потиско-поморишки граничари постојала су и пре 1751. године – Чента (Леополдово), Ботош и Кумане. Та насеља су после рата и куге имала по свега неколико домаћинстава и досељавањем ових граничара су оживела.

Потиски и поморишки граничари су у Бечкеречком дистрикту углавном населили пусто земљиште. О томе најбоље сведочи податак да је у Бечкеречком дистрикту 1740. године евидентирано 18 пустара које нису поменуте у попису пустара из 1769. године, због тога што су у међувремену искоришћене за насељавање. Неке од пустара које су нестале због тога што су на њима основана насеља, биле су Кикинда, Беодра, Ботош, Тараш, Стари Куман, Меленци, Велики и Мали Галад (потес између Башаида, Карлова и Кикинде), Јоца (потес у Кикинди), Сент Кираљ (Сенткраљ, потес у пољу Кумане) и Матеј (потес северно

¹⁴⁵ ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr. 185, folio 576–593. Ни преостали дезертери из Поточке компаније нису били много старији. Пантелија Радуловић из Параћина је имао 25, Нешко Вишњић из Сјенице 26, Станко Остојић из Бистрице 22 године. Они се нису могли доселити пре 1730–33. године, али вероватније тек после 1739/40. године.

од Врањева).¹⁴⁶ Ако прихватимо да је површина 15 милитаризованих насеља износила укупно 141.972 хектара (1419,72 km²),¹⁴⁷ следи да је, после насељавања на 1 km² долазило 8,92 особе. Другим речима, у просеку, једно домаћинство долазило је на мање од квадратног километра (на 0,79 km²) ових насеља. Густина насељености 1753. године била је много већа од оне забележене у насељима банатских дистриката непосредно после завршетка рата и куге.

*

Нису сви граничари развојачених места уз Тису и Мориш одлучили да се преселе у Банат. Део је остао у Бачкој у статусу цивилних поданика.¹⁴⁸ Успомена на њих сачувана је у молби представника Горњих компанија из 1773. године у којој се тражило да им се дозволи да у војном статусу остану на својим стаништима и буду поштеђени траума новог пресељења, „као што су наши преко Тисе у Бачкој иза нас заостали, кад смо се ми овамо преселили“.¹⁴⁹ Поред тога, део потиских и поморишких граничара се преселио у Русију прихватајући граничарску службу. На жалост, није познат тачан број опредељених за једну од ове три могућности. Опредељење се може анализирати само у групи официра за које је сачувано више података.

Табела 10: Првобитно опредељење официра Потиске и Поморишке војне крајине за цивилни или војни статус 1749–1750. године¹⁵⁰

Војна крајина	Цивилни статус	Војни статус	Укупно официра
Потиска	45	36	81
Поморишка	5	35	40
Укупно	50	71	121 (122)

¹⁴⁶ ФНКА, *Hofffinanz Ungarn, Vermischte Ungarn*. Ggstd., Fasz. 5, Rote Nr. 44/B, Nr. 140, folio 1–3; Д. Поповић, *Срби у Банату до краја осамнаестог века*, Београд 1955.

¹⁴⁷ Под претпоставком да су се минимално променили, преузели смо данашњу величину атара: Велика Кикинда 18.950 хектара, Мала Кикинда (Башайд) 7.545 ha, Врањево 16.968 ha, Карлово (Драгутиново) 7.935 ha, Кумане 10.164 ha, Ботош 6.986, Мариново Село (Томашевац) 6.565 ha, Сиге (Перлез) 9.648 ha, Идвор 5.691 ha, Леополдово (Чента) 6.319 ha, Мокрин 14.751 ha, Јозефово (Обилићево) 3.804 ha, Крстур 5.366 ha, Меленци 15.917 ha, Тараш 5.363 – укупно 141.972 ha.

¹⁴⁸ М. Костић, *Српска насеља у Русији: Нова Србија и Славеносрбија*, у: *Насеља и порекло становништва*, књ. 14, Београд 1923, 35–37.

¹⁴⁹ ФНКА, ВА, F. 52, rote Nr. 189, folio 601–602.

¹⁵⁰ М. Костић, *Српска насеља у Русији*, 37. Број опредељених за цивилни статус се у међувремену смањило, па један каснији списак бивших официра који су добили племство и земљишни посед у развојаченим насељима потврдио да је реч о 26 официра, искључиво Потиске границе.

У групи официра опредељених за задржавање граничарског статуса, поуздано се може потврдити судбина 18, поименично наведених у списковима оних који су завршили у Русији, и њих 29, који су се до краја 1753. године нашли у Банатској земаљској милицији. Официри који су преузели службу у новооснованим местима Банатске земаљске милиције, 29 поименце позната, чинили су 23,77% од укупно 122 потиско-поморишка официра евидентирана 1749. године.

Будући да су централне личности сеобе у Русију, мајори (oberstlajtnat qua oberkapetan) Јован Шевић и Јован Хорват, били команданти шанаца Чанад и Печка у Поморишкој крајини, разумљиво је да су са собом повели официре и граничаре из непосредног окружења. То би објаснило зашто се само девет официра из Поморишке војне крајине 1753. године нашло у служби у Банату, док је број оних који су отишли у Русију сигурно био већи. Од ових девет официра по двојица су долазила из развојачених шанаца Семлек и Арад, а по један из шанаца Печка, Глоговац, Мандерлак, Чичир и Суботица.

Већина официра Потиске војне крајине у групи опредељених за војнички статус преселила се у Банат. Од 29 поименце познатих официра у Банату, 20 је долазило из Потиске војне крајине. Чак шест је дошло из шанца Бечеј, по четири из шанаца Острово (Ада) и Петрово Село, два из Феудвара, а по један из Мола, Чуруга, Жабље и Сент Томаша.¹⁵¹ Набројана развојачена насеља била су својим положајем од раније упућена на област с друге стране Тисе. Наиме, постоје докази да су потиски официри били вишегодишњи закупци земљишта на левој обали Тисе. Међу закупцима пустара у Бечкеречком дистрикту 1740. године налазио се и капетан Зако, официр потиског шанца Кањиже и купац пустаре Кикинда за 106 форинти. Купац је био и граничар Остоја Спајић из Бечеја, који је у аренду узео пустару Портош (вероватно Ботош) за 50 форинти.¹⁵² Ова

¹⁵¹ ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 301–412; С. Гавриловић, *Грађа за биографије официра Потиско-поморишке војне границе (прва половина XVIII века)*, Зборник Матице српске за историју 61–62 (2000), 109–128.

¹⁵² ФНКА, Hoffinanz Ungarn, Vermischte Ungarn. Ggstd., Fasz. 5, Rote Nr. 44/B, Nr. 140, folio 1–3; С. Гавриловић, *Грађа за биографије официра Потиско-поморишке војне границе*, 111, 117. Остоја Спајић је у време када се помиње као купац пустаре био обичан граничар (гемајнер), а тек му је 1742. године, свакако због потреба Рата за аустријско наслеђе у коме је учествовао, додељен чин поручника, у коме се налазио и у време пресељења у Банат.

околност допринела је томе да се већи број потиских него поморишких официра и граничара нађе у Банату после 1751. године.

Међутим, одлуке су мењане упркос исказаном опредељењу. Постоје докази да се нису сви појединци којима је током 1751. и 1752. године одобрено пресељење у Русију заиста тамо и преселили, или ако већ јесу, да су тамо и остали. Чак осам лица којима су 4. августа и 4. октобра 1751. године издати пасоши за пресељене у Русију налазило се у Банату крајем 1753. године. Реч је о капларима и стражемештерима из Хорватове групе. Официр-повратник из Русије, на пример, био је и коњички поручник Маринко Милутиновић из Суботице у Поморишкој војној крајини из групе пуковника Јована Шевића. Милутиновићу је пасош за прелазак у Русију издат 18. јануара 1752. године, али се ипак, крајем 1753. године налазио у служби капетана-поручника у Великој Кикинди. Ту се помиње и 1757. и 1758. године, у истом чину.¹⁵³ Поред ових, сигурно је било и других примера повратништва из Русије, као и накнадних одлазака.

Већина граничара (гемајнера) и нижих заповедника развојачене Потиске и Поморишке војне крајине определила се крајем 1750. године за задржавање војничког статуса и пресељење. У питању је било укупно 3.672 граничара обеју крајина, од којих је из Потиске војне крајине био 1.991, а из Поморишке војне крајине 1.681 граничар.¹⁵⁴ Приликом ревизије Потиске војне крајине 1748. године пописано је 2.858 особа „у ефективи“ (од укупно 3.448 војно способних и неспособних одраслих мушараца), па се може израчунати да се за војни статус 1750. године изјаснило 69,66% граничара у служби или 57,73% целокупне одрасле мушке популације ове војне крајине. Недостају подаци за процену укупног броја граничара Поморишке војне крајине. Изгледа да је највећи број опредељених за задржавање војног статуса заиста стигао у западни Банат, јер се према коморском попису из 1752/53. године у 15 насеља шест Горњих компанија Банатске земаљске милиције налазило укупно 4.085 одраслих мушкараца. Међу њима је било 1.787 старешина домаћинстава, а у њиховим домаћинствима 1.070 ожењених и 637

¹⁵³ За биографију официра Маринка Милутиновића: Д. Руварац, *Декрет царице Марије Терезије од 29. августа 1752 (свршетак)*, Српски Сион XVI (1906), 362; Ј. Илић, *Официри Банатске земаљске милиције 1757. године*, Мешовита грађа – Miscellanea XXXII (2011), 300.

¹⁵⁴ М. Костић, *Српска насеља у Русији*, 37.

неожењених браће и синова, 274 сиромашних мушкараца са нешто средстава и 37 без икаквих средстава, као и 280 врло старих, болесних и неспособних.¹⁵⁵

Из ових података и на основу утврђених демографских константи, може се проценити да је у Банат укупно пресељено 12.669 особа оба пола и свих старосних доби. Овај попис, заправо, побија прихваћену претпоставку у историографији, да је најважнија последица развојачења Потиске и Поморишке војне крајине била сеоба у Русију.¹⁵⁶ Према нашој процени, из Хабзбуршке монархије се 1751. и 1752. године у Русију одселило не више од 200 официра и граничара са породицама.

*

Рок за пресељење потиских и поморишких граничара била је 1751. година, али се поступак продужио и у наредну годину. Успомена на пресељење из Бачке и оснивање новог места Фрањево (Врањево), које је по угледу на бивша граничарска места Потиске и Поморишке војне крајине називано „шанцем“, сачувао је свештеник Стефан Николић. Он је, поводом преласка из цркве Петровог села у Бачкој у цркву Светог Јована Претече у Фрањево, оставио белешку у једном јеванђељу, у којој помиње пресељење целог шанца из Бачке априла 1752. године.¹⁵⁷ Годину дана касније, 28. априла 1753. године, ову цркву су као ново духовно седиште даривали јеванђељем и представници пресељене заједнице, стражемештер Јован Милошевић и његов брат Јовица Милошевић.¹⁵⁸ Сачуван је и пролог ове цркве из 1756. године, у коме се као представници овог места помињу обрекапетан Лазар Поповић и свештеници Филип Михаиловић,

¹⁵⁵ ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 606–608. Рачунајући укупну мушку пописану популацију нисмо навели 7 окућених удовица.

¹⁵⁶ М. Костић, исто, 76–77 (напомена *).

¹⁵⁷ П. Момировић, *Стари српски записи и натписи из Војводине*, књ. 1, Нови Сад 1993, 168, запис бр. 827 (1752. година): „Сиа света и божествена книга глаголемое с:тоє Евангелие, преже бивше цркве петровоселске, н:не е церков петровоселска оправи новонаселеному шанцу Франеву, цркви стаго Предтечи Господна Иоана. Приселисја васе шанац Франево из Бачке лета тисјашта седам сот педесет втораго, месеца априла. Подписавже грешни раб Божии в памјат по нам оставшим. Здешни иереи Стефан Николич“. – Вршац, Владичански двор, Макаријево јеванђеље, штампано у Влашкој 1512, на полеђини завршног листа поговора.

¹⁵⁸ П. Момировић, *Стари српски записи и натписи из Војводине*, књ. 1, 171, запис бр. 842 (1753. година): „Сију ст:ју книгу глаголемое с:тоє Евангелие откупи Г:дар Стражимаистер Иоан Милошевич и его брат Иовица Милошевич лета 1753-го м:сца април 28-го, и дарова здешнему храму рождества с:таго предтечи Крстителја Г:сднја Иоанна в бгоспасаемом шанце Франеве.“ – Нови Бечеј (Врањево), СПЦ, престоно оковано Јеванђеље, Москва 1751.

Стефан Николић и Теодор Петровић.¹⁵⁹ Записи сведоче о томе да је у првој години после пресељења већ била успостављена нова црквена и обновљена стара официрска хијерархија развојаченог бачког шанца Петрово Село. Будући да се ниједан од тројице врањевских свештеника не помиње у документима о црквама и паросима у граничарским местима Потиске војне крајине, претпостављамо да су пароси развојачених места одбили да напусте парохије и цркве које су опслуживали, као и своја имања. Пресељење је могло бити прилика за прекобројне свештенике и чланове њихових домаћинстава, а одвијало се по свему судећи у споразуму са парохијама из којих су се одселили.¹⁶⁰

Насељавање у местима Горњих компанија у Бечкеречком и Чанадском дистрикту завршено је до краја 1752. године, док је насељавање места Доњих компанија у Новопаланачком дистрикту спроведено током 1753. године. Порекло насељеника Горњих компанија било је из Потиске и Поморишке војне крајине, а Доњих компанија из цивилних и развојачених места у околини Нове Паланке. На основу пописа пресељених граничара из новембра-децембра 1753. године, у којима су у свакој од 8 компанија евидентирани одрасли војно способни мушкарци (Effektive Kopf), могу се делимично упознати демографске прилике у новонасељеним областима. Подаци овог пописа показују занемарљива одступања у односу на већ навођене податке коморског пописа.¹⁶¹

Табела 11: Одрасла мушка популација Доњих компанија 1752. и 1753. године¹⁶²

Доње компаније	Одрасли мушкарци (Effektive Kopf)						
	Домаћини	Ожењена браћа и синови	Неожењена браћа и синови	Удовице	Сиромашни	Стари и неспособни	Укупно
Крај 1752.	73	34	21	-	9	20	157
Крај 1753.	249	140	-	-	58	-	447

¹⁵⁹ П. Момировић, *Стари српски записи и натписи из Војводине*, књ. 1, 191, запис бр. 934 (1756. година) – сачуван у Новом Бечеју (Фрањево), СПЦ, Пролог за децембар, јануар и фебруар руског издања 18. век, на предлисту.

¹⁶⁰ С. Пецињачки, *Записи о потиско-поморишким насељима и црквама из 1746/47. године*, Зборник Матице српске за историју 26 (1982), 169–177. О томе да су свештеници најчешће били везани за своја родна места, због земљишног поседа као основног извора прихода, у: А. Hegediš, *Josif II o svom putovanju u Banat 1768*, 212.

¹⁶¹ ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 301–412. Пописом су обухваћене три категорије одраслог мушког становништва – домаћини, ожењена браћа и синови и сиромашни ожењени.

¹⁶² ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 606–608; ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 317–322.

Табела 12: Ожењени мушкарци у компанијама Земаљске милиције у Банату новембра-децембра 1753. године

Компаније са местима	Домаћини	Браћа и синови (ожењени)	Сиромашни и неокућени (ожењени)	Укупно „глава“ (Summa Effective)
Горње компаније				
Ботош, Марино(во) село, Сиге	279	151	49	479
Фрањова, Карлова, Кумане	280	198	58	537
Меленци, Тараш	273	163	47	483
Мокрин, Јозефово, Крстур	296	173	31	500
Идвор, Леополдова	332	136	68	562
Велика Кикинда, Мала Кикинда	309	223	20	552
Укупно у Горњим компанијама	1769	1044	273	3113
Доње компаније				
Поток, Петрилова, Маковиште	104	70	36	210
Округлица, Соколовац, Лангенфелд	145	70	22	237
Укупно у Доњим компанијама	249	140	58	447
Укупно у Горњим и Доњим компанијама	2018	1144	331	3560

Број домаћинстава у компанијама био је прилично уједначен и кретао се од 331 до 348. Изузетак у том погледу била је само компанија Идвор и Леополдова са 403 домаћинства. Ожењена браћа и синови поред домаћина убележени су у 35–40% свих домаћинстава у насељима Горњих компанија, са изузетком Велике Кикинде у којој је њихов удео био нешто већи и износио 48%. Не нужно, али задружна су могла бити домаћинства у којима је било два до пет ожењених мушкараца поред домаћина, а којих је било 196 (9,44%). У свакој компанији било је, у просеку, око 30% домаћинстава са још једним ожењеним чланом поред старешине домаћинства и око 10% домаћинстава у којима је њихов број био већи од два. То значи да су у време пресељавања домаћинства већином чиниле инокосе породице (са старешином и без других ожењених чланова). Насеља су настала на пространом земљишту банатских пустара, а пракса је налагала да се обрадиво земљиште не расподељује појединим домаћинствима. Обиље земљишта утицало је на то да су домаћинства могла да се одрже у већем

саставу, небринући око тога да ли ће од својих поседа моћи да се прехране. Тиме се може објаснити појава да је мањи број потенцијално задружних домаћинстава забележен у две компаније које су обухватиле већ постојећа села. У питању су биле две компаније са више скученим атаром на подручју доњег тока Тамиша – компанија Ботош, Марино Село и Сиге, са 27 домаћинстава у којима је било 2–5 ожењених чланова (8,15%) и компанија Идвор и Леополдово са 15 таквих домаћинстава (свега 3,72%).

У насељима Доњих компанија број домаћинстава са још једним ожењеним чланом поред домаћина, био је чак и виши него у Горњим компанијама (око 40%). Међутим, удео домаћинстава са 2–5 ожењених чланова поред домаћина, заправо је био мањи (свега 7%). Одлика домаћинстава Доњих компанија било је то да у њима није било удовица, као и да је број старих, болесних и неспособних био низак.

По правилу, официрска и свештеничка домаћинства била су већа, због тога што су њихови домаћини уживали пореске привилегије. Проширена или задружна структура ових домаћинстава била је уобичајена појава. У око две трећине официрских домаћинстава Горњих компанија било је више ожењених чланова поред домаћина. У око 27% тих домаћинстава било је између два и пет ожењених чланова поред домаћина. Ипак, изгледа да је пресудан утицај на величину домаћинстава имало расположиво земљиште. Поред тога, утицала је и околност да су официри Доњих компанија припадали затеченом, а не новодосељеном кадру, па нису могли да користе предности свог положаја у време сеобе.

Табела 13: Структура домаћинстава Земаљске милиције у Банату крајем 1753. године¹⁶³

Компанија	Старешине домаћинства	Ожењена браћа и синови	Домаћинства са другим ожењеним члановима поред домаћина (браћа и синови)							Укупно домаћинстава са другим ожењеним члановима (1–5)	Удео ових у укупном броју домаћинстава у компанији
			Број ожењених у домаћинству поред домаћина								
			1	2	3	4	5				
Горње компаније											
Ботош, Марино Село, Сиге	279	151	93	23	4				120	36,25%	
				у 27 или 8,15%							
Фрањова, Карлова, Кумане	280	198	91	29	12	2	1		135	38,79%	
				у 44 или 12,64%							
Меленци, Тараш	273	163	86	26	7	1			121	37,11%	
				у 34 или 10,73%							
Мокрин, Јозефово, Крстур	296	173	102	25	7				134	40,36%	
				у 32 или 9,36%							
Идвор, Леополдова	332	136	102	12	2	1			117	29,03%	
				у 15 или 3,72%							
Велика Кикинда, Мала Кикинда	309	223	118	30	11	3			162	48,21%	
				у 44 или 13,09%							
Укупно у Горњим компанијама	1769	1044		у 196 или 9,44%					789	38%	
Доње компаније											
Поток, Петрилова, Маковиште	104	70	48	4	3		1		56	47,05%	
				у 8 или 6,72%							
Округлица, Сакаловац, Лангенфелд	145	70	37	9	3				51	35,17%	
				у 14 или 9,65%							
Укупно у Доњим компанијама	249	140	85	13	6		1		107	40,53%	
			у 20 или 7,57%								

¹⁶³ ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 301–412.

Табела 14: Официрска домаћинства Земаљске милиције у Банату крајем 1753. године¹⁶⁴

Компанија	Укупно домаћинства	Укупно официра	Официрска домаћинства са другим ожењеним члановима поред домаћина (браћа и синови)						Укупно домаћинства са другим ожењеним члановима (1–5)	Удео ових у укупном броју официрских домаћинства
			1	2	3	4	5			
Горње компаније										
Ботош, Марино Село, Сиге	331	20	7	3	1			11	55%	
			у 4 или 20%							
Фрањова, Карлова, Куман	348	27	12	6	1		1	20	74,07%	
			у 8 или 29,62%							
Меленци, Тараш	326	20	9	3	1			13	65%	
			у 4 или 20%							
Мокрин, Јозефово, Крстур	332	17	8	3	1			12	70,58%	
			у 4 или 23,52%							
Идвор, Леополдова	403	13	4	3	1			8	61,53%	
			у 4 или 30,76%							
Велика Кикинда, Мала Кикинда	336	29	10	5	5	1		21	72,41%	
			у 11 или 37,93%							
Укупно у Горњим компанијама	2076	126	50	23	10	1	1	85	67,46%	
			у 34 или 26,98%							
Доње компаније										
Поток, Петрилова, Маковиште	119	18	4	1				5	27,77%	
Округлица, Сакаловац, Лангенфелд	145	20	5						25%	
Укупно у Доњим компанијама	264	38	9	1				10	26,31%	

Број домаћинства насеља Земаљске милиције споро је растао у периоду до њиховог развојачења 1771–1773. године. Пораст домаћинства био је нешто већи само у насељима Велика Кикинда, Мокрин и Меленци. Претпостављамо да је број

¹⁶⁴ ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 301–412.

домаћинства порастао услед уситњавања, будући да између 1764. и 1773. године није било већих таласа досељавања.¹⁶⁵

Табела 15: Куће/домаћинства у насељима Илирске граничарске регименте 1765–1773. године

Насеља	Број кућа		
	У саставу Илирске граничарске регименте		У саставу Торонталске жупаније
	1765.	1773.	1787.
Велика Кикинда	492	556	705
Мала Кикинда	102	107	184
Врањево	191	199	278
Карлово (Ново Милошево)	106	105	126
Кумане	131	140	163
Мокрин	306	444	445
Јозефово (Обилићево)	64	78	92
Крстур (Српски)	51	74	114
Меленци	305	377	466
Тараш	51	62	70
Ботош	209	227	у Војној крајини
Сиге	111	137	
Идвор	161	172	
Леополдово (Чента)	92	123	
Укупно у Горњим компанијам	2372	2801	2643 (без насеља у војној крајини)

3. Затечено становништво и милитаризација

Оснивајући Немачко-банатску регименту војне власти су 1764. године пописале затечено српско становништво (даље у тексту – староседеоци) и међу њима оне који се опредељују за граничарски статус и останак, односно за цивилни статус и пресељење.¹⁶⁶ Они који су били заинтересовани за цивилни статус исељени су већ током 1765. и 1766. године у суседна коморска села или у села која су ради њиховог пријема новооснована – Ново Село, Баваниште и Долово. Примера ради, коморске власти су 1766. године основале и плански изградиле село Баваниште на истоименој пустари, ради смештаја српског становништва

¹⁶⁵ МП „А“, 1773 – 375, попис Великобечкеречког и Кикиндског протопопијата (Темишварске епархије) из 1773. године, у оквиру којих су ова насеља означена као „Militare“; *Quellen zur Wirtschafts-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte des Banats*, 460–466.

¹⁶⁶ Д. Ј. Поповић – Ж. Сечански, *Грађа за историју насеља Војводине*, 79–96.

исељеног из Ковина и других милитаризованих насеља. Када је Баваниште 1773. и само милитаризовано, у њему је већ било 377 домаћинстава.¹⁶⁷ У делимично упражњеним насељима изграђени су нови делови намењени смештају колониста-ветерана.

О даљој судбини српских становника који су се определили за граничарски статус расправљало се три године након њиховог изјашњавања, 1767. године. Првобитна замисао је била да и њих треба заменити колонистима-граничарима. Међутим, од ове намере се одустало. Присуство староседелаца власти су у међувремену прихватиле као корисно, наводећи да они доприносе како бројном стању, тако и упознавању колониста са језиком, средином, путевима и односима са становницима са друге стране границе.¹⁶⁸ Њихов број у регименти се постепено повећавао, будући да су до 1773. године у њу инкорпорирана и она насеља у која су неколико година раније били пресељени српски поданици заинтересовани за цивилни статус. И генерални граничарски инспектор Шишковић је јуна 1770. године заузео став да су затечени Срби од велике користи јер, поред тога што плаћају контрибуцију, учествују и у изградњи, превозу и косидби. И поред тога што се препоручивало да, како изградња одмиче, они полако напуштају ову област, Шишковић је био мишљења да међу староседеоцима који желе да остану у граничарској служби треба изабрати и задржати најбоље породице.¹⁶⁹

Исељавање српског становништва углавном је заустављено до 1767. године. Тада је спроведен нови попис који је показао да је у милитаризованим насељима остало свега 37% српских домаћинстава у односу на њихов број 1764. године. Промене настале између ова два пописа приказује табела. Њени подаци ипак се морају прихватити са резервом, пре свега због тога што није увек прецизно одређено шта је коришћено као основна пописна јединица (кућа/ домаћинство/ одрасла мушка популација).¹⁷⁰

¹⁶⁷ В. С. Дабић, *Српско село (XVI–XVIII век): Обликовање животног и привредног простора*, у: *Просторно планирање у Југоисточној Европи (до Другог светског рата)*, Београд 2011, 35–36.

¹⁶⁸ F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, II, 201.

¹⁶⁹ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 823, 1771 – 39 – 44/325.

¹⁷⁰ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 582, 1767 – 3 – 651/6, folio 89–148.

Табела 16: Бројно стање и статус српских домаћинстава у Насељеничком дистрикту 1764. и 1767. године¹⁷¹

Насеља Насељеничког дистрикта	Број домаћинстава 1764. ¹⁷²			Број домаћинстава 1767. ¹⁷³			Број православних домаћинстава Панчевачког протопопијата 1773 ¹⁷⁴
	граничари	Коморски поданици	Укупно	граничари	Коморски поданици	Укупно	
Сефкерин	12	100	112	20	3	23	40
Опово	-	-	-	51	-	51	170
Јабука	2	86	88	2	13	15	20
Српско Панчево	186	246	432	277		277	392
Немачко Панчево	70	62	132	87		87	
Старчево	28	86	114	14	19	33	34
Омољица	89	73	162	35	14	49	56
Брестовац	79	25	104	21	2	23	-
Плочица	47	39	86	19	2	21	34
Ковин	94	148	242	65	18	83	96
Острово	64	-	64	74	-	74	-
Гај	45	62	107	-	-	-	74
Дубовац	52	31	83	-	-	-	40
Укупно	768	958	1726	579	67	646	956

Демографске прилике код затеченог српског становништва могу се ближе упознати на основу пописа из 1767. године. Изабрали смо примере два насеља – Ковин и Опово, у која су у овом периоду досељавани колонисти-ветерани.¹⁷⁵ Српска домаћинства у Ковину редукована су до 1767. године на половину броја из 1764. године. Опово, са друге стране, није било обухваћено пописом из 1764. године. Почетком 1768. године у Опову је било 19, а у Ковину 26 *задруга* (четири колонистичке породице у кући).¹⁷⁶ У Ковину су досељеници били искључиво

¹⁷¹ Попис из 1764 је објављен, али број укупно пописаних (по свему судећи одраслих војно способних мушкараца, а не само домаћина) разликује се у различитим сегментима тог пописа. Стога су овде искоришћени само подаци прве пописне рубрике, који се од овде изведене рачунице разликују за 15 домаћинстава, што смо сматрали занемаривим. Рачунајући да су 1764. године у табели пописане куће/домаћинства, користили смо и из пописа 1767. године рубрику у којој су пописане куће/домаћинства.

¹⁷² Д. Ј. Поповић – Ж. Сечански, *Грађа за историју насеља Војводине*, 96.

¹⁷³ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 582, 1767 – 3 – 651/6, folio 89–148.

¹⁷⁴ АСАНУК, МП „А“, 1773 – 375.

¹⁷⁵ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 582, 1767 – 3 – 651/6, folio 89–148.

¹⁷⁶ КА, НКР, Akten 1768, Kt. 622, 1768 – 3 – 533/2, folio 36–37. Задруге су образоване од по четири колонистичке породице смештене у једну кућу и на исти земљишни посед. На овај начин власти су хтеле да повећају економску моћ досељеника. Концепт задруга напуштен је већ 1768. године.

колонисти-ветрани, па је број српских домаћинстава стагнирао у наредном периоду. С друге стране, у Опово су досељавани и Срби, па је њихов број до 1773. године нагло порастао.¹⁷⁷

Демографске прилике у оба насеља су 1767. године биле сличне. Српска домаћинства у просеку нису имале више од 4 члана. Број домаћинстава са више ожењених чланова, углавном још једним поред домаћина, био је невелик (10–18%) У Оповском домаћинству је у просеку било више мушких чланова (2,5) него у Ковинском (1,71).

Табела 17: Мушка популација у Опову и Ковину 1767. године

Насеља	Опово	Ковин
Број домаћинстава	51	83
Домаћинства са две и више старешина (браћа и синовци)	9 (17,64% од укупног броја домаћинстава)	9 (10,84% од укупног броја домаћинстава)
Старешине домаћинстава	64	80
Одрасли мушкарци (старији од 15 година)	89	106
Синови старешина домаћинстава (свих старости)	58	60
Ожењени синови	21	14
Синови до 15 година старости	33	42
Унуци старешина домаћинстава	6	2
Укупна мушка популација	128	142
Просечан број мушких чланова по домаћинству	2,5	1,71

У појединим домаћинствима живело је више генерација. У Опову је најстарији кућни старешина био Тома Старац (80 година) који је живео у заједничком домаћинству са двојцом ожењених синова, Константином (40) и Јеремијом (20), који су и сами имали тројицу синова (старости 14, 7 и 3 године) и кћерку Јованку (8). У Ковину су најстрији домаћини имали по 70 година. Од њих тројице, Никола Поповић је живео сам, Јован Леповић са синовима Јованом (27) и Стефаном (13) без потомака, и Пава Деспих са ожењеним сином Арсенијем (23) који је имао кћерку Марту (3). У Опову је седам домаћинстава имало чланове у

¹⁷⁷ Прилике у Опову пре 1767. године тешко је поуздано реконструисати. О овом насељу у 18. веку: С. Пецињачки, *Граничарска насеља Баната (1773–1810.)*, II, 565–580 (Опово); С. Пецињачки, *Опово до краја XVIII и с почетка XIX века*, Зборник Матице српске за друштвене науке 39 (1964), 67–101.

три генерације, а у Ковину је то био случај у 8 домаћинстава. Иначе, са уделом мушке популације млађе од 15 година у укупној мушкој популацији од 25,78% у Опову и 29,57% у Ковину, ова места су била далеко испод демографске константе за младу мушку популацију у Угарској у последњој четвртини 18. века, која је износила 38%.¹⁷⁸

Радна и пореска способност од 15 година била је уједно и доња граница за улазак у брак. То потврђују и подаци да су најмлађи ожењени чланови заједнице у Опову имали по 16 и 17 година, а у Ковину по 19 и 20 година. Удате жене нису обухваћене пописом, већ само кћерке – неудате и млађе од 15 година. У Опову их је било 50, а у Ковину 40.

*

За разлику од Бечкеречког дистрикта чије је становништво досељено из правца Бачке, територија Панчевачког дистрикта углавном је насељавана из правца Србије. На то указује порекло свештеника. У 13 граничарских насеља (*Locus Militaris*) на простору Бечкеречког протопопијата Темишварске епархије било је 45 свештеника. Они су потицали већином из Угарске (36), а у мањем броју случајева из Баната (6), Србије (2) и „из Хрватске“ (1). Чак 30 свештеника пореклом из Угарске (тј. Провинцијала) долазило је из неког од развојачених места Потиске и Поморишке војне крајине. По свему судећи, са граничарима су се 1751–1752. године углавном преселили свештеници који су били прекобројни и имали интереса да пресељењем дођу до службе. Њихово присуство у насељима Горњих компанија, према томе, треба посматрати као елемент сеобе и милитаризације из периода досељавања. Остали свештеници долазили су из неког од суседних места у Банату (Бочар, Сечањ, Кумане, Сент Михаљ), двојица из Гроцке у Србији и један из Плашког у Хрватској.

¹⁷⁸ А. Koroknai, *Problemi zadruge u Podunavskoj i Potiskoj granici (1686–1723)*, *Istraživanja* 3 (1974), 62.

Табела 18: Порекло свештеника у граничарским насељима Бечкеречког протопопијата 1767. године¹⁷⁹

Парохија	Број свештеника	Име свештеника	Место рођења	Област рођења
Велика Кикинда	8	Јован Стојановић протопоп	Пивнице	Угарска
		Живан Радовић	Сегедин	Угарска
		Христофор Grussa	Нађлак	Угарска
		Василије Адамовић	Печка	Угарска
		Петар Јовановић	Нађлак	Угарска
		Павле Путниковић	Чанад	Угарска
		Филип Маринковић	Soborell	Угарска
		Филип Стојановић	Бочар	Банат
Мала Кикинда	2	Арсеније Георгијевић	Сент Миклош	Банат
		Арсеније Birimsov	Нађлак	Угарска
Мокрин	5	Гаврило Живковић	Сечањ	Банат
		Теодор Лазаревић	Сента	Угарска
		Стефан Vajsanszky	Канижа	Угарска
		Теодор Гавриловић	Канижа	Угарска
		Георгије Живановић	Канижа	Угарска
(Српски) Крстур	2	Гаврило Блажић	Szoborzar	Угарска
		Василије Чајвазовић	Сегедин	Угарска
Фрањево	4	Теодор Петровић	Петрово Село	Угарска
		Гаврило Јовановић	Бечеј	Угарска
		Симеон Поповић	Бечеј	Угарска
		Арсеније Антонијевић	Петрово Село	Угарска
Карлово	3	Павле Томић	Острово	Угарска
		Христофор Czuczithy	Острово	Угарска
		Илија Czuczithy	Острово	Угарска
Кумане	3	Јован Веселић	Пивнице	Угарска
		Стефан Szekusich	Сента	Угарска
		Јован Николајевић	Кумане	Банат
Меленци	7	Јоаким Поповић	Печка	Угарска
		Томас Стојановић	Firiguas	Банат
		Илија Никић	Печка	Угарска
		Гаврило Илијевић	Печка	Угарска
		Никола Васиљевић	Печка	Угарска
		Павле Поповић	Печка	Угарска
		Петар Гавриловић	Печка	Угарска
Тараш	2	Вићентије Крстић	Jamena	Угарска
		Павле Јовановић	Сент Иван	Угарска
Ботош	3	Михајло Арсенијевић	Туриа	Угарска
		Никола Георгијевић	Kanak	Банат
		упражњено		
Сиге	2	Георгије Живановић	Чуруг	Угарска
		Гаврило Симеоновић	Плашко	Хрватска
Леополдова	2	Теодор Остојић	Soboricza	Угарска
		Павле Поповић	Гроцка	Србија
Идвор	3	Павле Лукић	Шајтин	Угарска
		Јован Симић	Сомбор	Угарска
		Никола Петровић	Гроцка	Србија

¹⁷⁹ АСАНУК, МП „Б“, 1767 – 45. У збир је урачунато и једно упражњено место у Ботошу, због чега укупни број свештеника износи 46.

Прилике у Панчевачком дистрикту око 1767. године биле су другачије, због тога што овај дистрикт није био подручје масовних миграција после четрдесетих година 18. века. Већина свештеника потицала је из насеља овог дистрикта и махом су били из места у којима су служили (18). Свештеници са стране долазили су већином из Србије (9), и то по правилу из места са друге стране Дунава (Београда, Смедерева, Ритопека, Гроцке) или из Моравске долине (Параћин и Крежбинац). Мањи број свештеника долазио је са других страна, из Угарске (3), Влашке (2) и Турске (1). Двојица влашких свештеника служили су у Новом Селу.

Табела 19: Порекло свештеника Панчевачког протопопијата 1767. године¹⁸⁰

Парохија	Број свештеника	Име свештеника	Место рођења	Област рођења
Сакуле	2	Георгије Иштвановић	Komoriste	Банат
		Недељко Сувацки	Сакуле	Банат
Опово	5	Петар Поповић	Панчево	Банат
		Петар Стефановић	Опово	Банат
		Јован Hering	Oragy	Угарска
		Теодор Поповић	Limonovczy	Угарска
		Тимотеј Поповић	Опово	Банат
Сефкерин	1	Никола Поповић	Lozina	Турска
Плочица	1	Јован Димитријевић	Ковин	Банат
Панчево	5	Јован Luranszky	Параћин	Србија
		Јован Бркић	Крежбинац	Србија
		Јован Первовић	Београд	Србија
		Живојин Стојковић	Панчево	Банат
		Никола Петровић	Гроцка	Србија
Омољица	2	Тома Дабић	Ритопек	Србија
		Максим Милутиновић	Омољица	Банат
Брестовац	1	Срећко Миловановић	Лединци	Угарска
Ковин	3	Стефан Теодоровић протопоп	Ковин	Банат
		Пантелија Радонић	Ковин	Банат
		Петар Пантелејмоновић	Ковин	Банат
Делиблато	4	Максим Предрагов	Смедерево	Србија
		Марко Максимовић	Делиблато	Банат
		Петар Dabiselov	Verany	Србија
		Максим Војновић	Делиблато	Банат
Баваниште	3	Никола Савић	Бечкерек	Банат
		Димитрије Савић	Ковин	Банат
		Пантелија Милорадовић	Perka	Србија
Долово	4	Дамјан Поповић	Омољица	Банат
		Павле Срећков	Омољица	Банат
		Никола Миљевић	Смедерево	Србија
		Никола Поповић	Омољица	Банат
Ново Село	3	Сербан Поповић	Kimsen	Влашка
		Јона Трандафировић	Sejarsca	Влашка

¹⁸⁰ АСАНУК, МП „Б“, 1767 – 45.

Број православних становника у Насељеничком дистрикту (регименти) повећао се после 1773. године. Током 1773–1775. године у граничарска села Немачко-банатске регименте преселиле су се, поред српских породица из недавно развојачених насеља Горњих компанија, и неке из Провинцијала. Основни правци кретања и број ових досељеника могу се само делимично утврдити. Прилив српског и румунског становништва на територију Немачке регименте одвијао се и касније.

4. Насељавање на простору Банатске војне крајине

На место затеченог становништва у милитаризованим насељима Панчевачког дистрикта, које се изјаснило за цивилни статус и иселило, досељени су колонисти. Били су то ветерани отпуштени из ветеранских домова и стајаћих регименти. Они су у изворима означавани као „полуинвалиди“. То је био званични назив за групу оних који су, и поред старости или неких физичких недостатака, убрајани у оне у служби. Пошто су били способни за неке послове, нису отпуштани из војне службе у потпуности.¹⁸¹ Њихово издржавање, међутим, представљало је оптерећење за државу. Власти су очекивале да ће отпуштени војници променити начин живота након што буду насељени на подручје Војне крајине. Стварајући ту породице и сеоска газдинства, користили би држави и као војници и као земљорадници.

Будући да је Илirsка граничарска регимента успостављена на простору постојеће Банатске земаљске милиције, њено уређење захтевало је мање напора. Веће интервенције у погледу насељавања у Илirској граничарској регименти предузете су тек у периоду између 1768. и 1774. године, када се прибегло милитаризацији области дуж река Черне, Тамиша и Дунава, као и области између Нове Паланке и Алибунара. Овде није примењена метода насељавања колониста-ветерана, већ се углавном радило о размени становништва између цивилне и завојачене територије.

¹⁸¹ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 61/1, folio 136–137. У формулару за пописивање насеља и становника, дефинисане су критеријуми за оцењивање „способних за службу“ и „потпуних инвалида“. У способне за службу убрајани су и они који су били стари или са неким телесним недостатком и у том случају су квалификовани као „полуинвалиди“.

Насељавање ветерана

Оснивање и насељавање Немачко-банатске регименте захтевало је организоване напоре државе од самог почетка. За разлику од насељавања граничара развојачених Потиских и Поморишких села, којима је земљиште пустара Бечкеречког дистрикта „само уступљено“, а да при томе држава није уложила напор у претварање пустиг у економски простор, планска колонизација подразумевала је знатна улагања.

Посебна процедура била је посвећена избору, пописивању и транспорту колониста. Војне власти су спроводиле пописивање кандидата за пресељење у ветеранским домовима и стајаћим региментама. Држава је на себе преузела трошкове организованог транспорта, као и изградње насеља и расподеле алата, семена и стоке за започињање производње. Ислужени војници су досељени у насеља-компаније Ковин, Брестовац, Плочица, Глогоњ, Старчево, Горње и Доње Панчево, Омољица, Јабука, Опово и Сефкерин. У извештају Дворског ратног савета од 9. септембра 1769. године сумиран је рад „у претходне три године“, а изнета су и запажања у вези са приликама у Насељеничком дистрикту.¹⁸² Оваква периодизација делатности Насељеничке комисије била је у складу са чињеницом да су већи континенти насељеника у јужни Банат стигли 1766–1767. године. Ипак, било је појединаца који су досељени 1764. и 1765. године.

Основни проблем приликом колонизације, чини се, представљао је одабир појединаца за насељавање, будући да ислужени војници стајаћих регименти и гарнизона нису имали потребну радну способност, нити знања за вођење сељачких економија. Често им је недостајала и добра воља да свој живот подреде зељморадњи. Неки од њих нису успели да одрже своја домаћинства, о чему сведоче наредбе о одузимању земљишта неспособнима и неуспешнима. Један извештај из априла 1767. године, препоручивао је, на пример, да се поједини насељеници отпусте како би на упражњена места били досељени нови и способни појединци, ради „опште користи“. Спискови „за замену“ састављани су и током

¹⁸² КА, НКР, Akten 1769, Kt. 700, 1769 – 45 – 49.

седамдесетих и осамдесетих година 18. века, што указује на то да проблем дуго није могао да буде решен.¹⁸³

Процедура одабира колониста била је следећа. Приликом ревизије стања (Musterung) у стајаћим региментама и гарнизонима, пописивани су и они који су, као делимични или потпуни инвалиди, или из неког другог разлога, сврстани у тзв. прекобројне. Они су имали прилику да се определе за насељавање у Немачко-банатској регименти, у којој би се, поред војном службом, бавили и земљорадњом, и то на земљишном поседу и у кући коју би им обезбедила држава. Држава је на овај начин контролисала избор кандидата за насељавања. Поред заинтересованости, колонисти су морали да испуњавају неколико предуслова за насељавање. Требало је, наиме, да буду радно и репродуктивно способни. Полуинвалиди досељени у Банат махом су били старости између 30 и 40 година. Насељавањем оваквог становништва, држава је истовремено решавала проблем употребе прекобројних и делимично способних војних обвезника и проблем попуњавања нове граничарске регименте. Предуслов за насељавање била је и припадност римокатоличкој вероисповести.

Насељавање у Банат је промовисано кроз извештаје о добрим природним условима за живот, кроз описе богатстава и плодности пространства које чека да буде насељено. И поред тога, ислужени војници стајаћих регименти нису су се увек радо одлучивали на то да се пријаве за насељавање у Банат. Власти су упркос томе инсистирале на принципу добровољног насељавања. Ово начело је поновљено у пропису да се за насељенике узимају само полуинвалиди и „страни капитуланти“ (странци који су предајом доспели у аустријско заробљеништво) само онда када су вољни да се преселе.¹⁸⁴

Располажемо само појединим пописима војника пријављених за насељавање у Банат, на основу којих се може стећи делимичан увид у бројно стање и карактеристике кандидата. Група сачуваних докумената о испитивању полуинвалида за и против насељавања потиче из периода април-септембар 1767. године, а спроведена је у тридесетак регименти. Међу испитаницима удео заинтересованих за пресељење у Банат износио је 62%.

¹⁸³ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 99.

¹⁸⁴ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 232.

Табела 20: Изјашњавање полуинвалида о насељавању у Банат 1767. године¹⁸⁵

Резултати изјашњавања у стајаћим региментама	Опредељени за насељавање у Банат	Против пресељења	Укупно испитано полуинвалида
Списак од 2. јуна 1767. (за 6 регименти)	195	174	369
Списак од 3. јула 1767. (за 5 регименти)	200	65	265
Списак од 6. јула 1767. (10 регименти)	295	156	451
Списак од 8. августа 1767. (за 8 регименти)	246	116	362
Списак од 9. августа 1767. (батаљони код Трансилванијских гарнизона)	156	166	322
Списак од 10. августа 1767. (регименте у Унутрашњој Аустрији)	116	58	166
Укупно у узорку	1208	735	1935
Списак од 11. септембра 1767. (Бечки гарнизон) ¹⁸⁶	154		
Списак од 12. септембра 1767. (батаљони код Славонских гарнизона) ¹⁸⁷	83		

Пројекат стварања колонистичких насеља захтевао је велика улагања, финансијска, материјална и људска. Читаве колоније занатлија и грађевинара су припремале простор за долазак колониста-граничара. Зато не чуди да је држава, најпре међу грађевинарима, испитивала расположење за насељавање и тражила потенцијалне колонисте. Пролећа 1767. предложено је да занатлије и радници који су током зиме учествовали у изградњи кућа, буду прихваћени као насељеници, ако су за то заинтересовани. Међутим, изгледа да то није било примамљиво решење за већину, која се изјаснила вољном да остане упослена у грађевинарским радовима (Bauwesen), али не и за насељавање.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Приказани су подаци који формирају делимичну слику, и то о изјашњавању и вољности, не и о броју оних који су стварно насељени: КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 232; 1767 – 3 – 76; 1767 – 3 – 186; КА, НКР, Kt. 582, 1767 – 3 – 326; 1767 – 3 – 335; 1767 – 3 – 86; 1767 – 3 – 213; 1767 – 3 – 312;

¹⁸⁶ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 582, 1767 – 3 – 97. Посебан списак је обухватио полуинвалиде гарнизониране у Бечу, међутим, како су њиме обухваћени само они који су као погодни – католици, ожењени и вични земљорадњи (Catholisch, Verheyratet, i „verstehen in Ackerbau“), не знамо колико њих се заправо пријавило. Због тога овај списак наводимо посебно.

¹⁸⁷ Као и претходно, за батаљоне у гарнизонима Славонске крајине: КА, НКР, Akten 1767, Kt. 582, 1767 – 3 – 108.

¹⁸⁸ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 99.

*

Након што је априла 1767. године резимирано целокупно стање у Насељеничком дистрикту, састављени су спискови о попуњавању са једне, и отпуштању неподобних лица са друге стране. Од затечених 1.908 особа требало је отпустити укупно 999 лица, тако што ће бити враћени у стајаће регimente у својству полуинвалида, или бити пребачени на државно издржавање у својству потпуних инвалида. У Насељеничкој регименти је, према томе, преостајало 846 лица у својству „стварних“ насељника. Међу њима је било занатлија (73) и чланова штаба (63), док су остали подељени на „добре земљораднике“ (480), „лоше земљораднике са физичким недостацима“ (161) и „лење и невеште земљораднике“ (132).¹⁸⁹ Упркос критикама, у недостатку бољих насељника власти нису биле превише склоне отпуштању оних који су већ пристигли.¹⁹⁰

Динамика пристизања и отпуштања насељника током 1767–1768. године била је велика. Већ децембра 1767. године евидентирано је 752 „ваљаних“ насељника, међу којима 343 старих „добрих земљорадника“ и 409 новопридошлих. У овом периоду привремено је примењен модел насељавања колониста у *задругама*, тако што је по четири породице смештано у једну кућу и на исти земљишни посед. У 9 компанија је 1767. године било 193 задруге у којима укупно 772 насељника, али „ваљаних“.¹⁹¹

Табела 21: *Задруге* у насељима Насељеничког дистрикта почетком 1768. године¹⁹²

Насеља	Компанија команданта	Број задруга
Старчево	Пуковника	20
Опово	Мајора	19
Сефкерин	Капетана (упражњена) Виценберга	21
Омољица	Капетана Свободе	23
Јабука	Капетана Битера	18
Панчево	Барона Шпајдла	24
Панчево	Капетана Павлика	14
Ковин	Капетана Тренчена	26
Брестовац и Плочица	Капетана Хаугвица	28
Укупно	8	193

¹⁸⁹ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 463.

¹⁹⁰ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 135, folio 26–27.

¹⁹¹ КА, НКР, Akten 1768, Kt. 622, 1768 – 3 – 533/2, folio 36–37.

¹⁹² КА, НКР, Akten 1768, Kt. 622, 1768 – 3 – 533/2, folio 36–37.

Већ септембра 1768. године одлучено је о напуштању модела насељавања колониста у задругама. Вероватно су слаби резултати летњих радова допринели усвајању закључка о лошим странама задружног живота и привређивања. Насељеничка комисија је септембра 1768. године одлучила да задруге буду укинуте, те да у свакој кући остане само један домаћин односно власник куће. Остали задругари могли су бити у статусу придружених чланова домаћинства (Inwohner), док им не буду додељене властите куће. Истовремено је требало поделити и поседе, тако да сваком колонисти буде додељена сопствена земљишна парцела, као и стока и алат.¹⁹³

У првој тачки елабората привредног инспектора у Насељеничком дистрикту, Антона Коцијана, из августа 1769. године, поновљена је одлука о укидању задруга.¹⁹⁴ Коцијан је известио и о томе докле се стигло са окућавањем колониста. Њима су додељене 534 старе и нове српске куће, али је било још 344 насељеника који су на изградњу својих кућа чекали.¹⁹⁵ За оне који су окућени, већ је била извршена подела земље и стоке. У извештају Дворског ратног савета од 9. септембра 1769. године сумирани су резултати рада у Насељеничкој регименти. Резултати су оцењени као успешни, јер је колонизација обухватила 991 „стварних“ насељеника и 109 занатлија, те укупно 1.100 лица, међу којима је 534 добило властите куће.¹⁹⁶

*

У неопходне одлике кандидата убројани су исповедање римокатоличке вере (принцип напуштен тек са Патентом толеранције 1781) и радна и репродуктивна способност насељеника. Поштовање услова је временом поштровано, јер се већ неколико година након насељавања првих колониста показало, да су економије запуштали управо они који су остајали без наследника и радне снаге. То су били они који су дошли само са женама и без деце, као и они који су имали физичке недостатке, били стари или невични, па и незаинтересовани за земљорадњу.

¹⁹³ КА, НКР, Akten 1768, Kt. 623, 1768 – 3– 497/5, folio 209–212.

¹⁹⁴ КА, НКР, Akten 1768, Kt. 623, 1768 – 3– 497/5, folio 215–226.

¹⁹⁵ КА, НКР, Akten 1769, Kt. 677, 1769 – 4 – 96, folio 21.

¹⁹⁶ КА, НКР, Akten 1769, Kt. 700, 1769 – 45 – 49.

Већина пријављених за насељавање није била ожењена, што је било последица војничког начина живота. У стајаћим региментама у којима је 1767. године спроведено пописивање полуинвалида, већина кандидата није испуњавала овај услов. У пешадијској регименти Леополд Палфи, од 40 пријављених за насељавање само је 7 било ожењено.¹⁹⁷ Сличан је био и пример Арембергове регименте, једне од последњих пописаних те године, у којој је од 78 пријављених само 17 било у браку.¹⁹⁸ Власти су се, ипак, трудиле да насељеници испуњавају предвиђене услове. На основу спискова примљених колониста између 1767. и 1769. године, може се утврдити да су насељавани готово искључиво ожењени колонисти.

Табела 22: Брачно и породично стање колониста 1767. и 1768. године¹⁹⁹

Датум доласка колониста	Број колониста (мушкараца)	Број жена	Број деце	Укупно лица
Септембар 1767.	172	172	77	421
17. септембар 1767.	146	146	49	341
4. и 21. јануара 1768.	136	135	79	350

Услов за насељавање била је и репродуктивна способност, а пожељно је било да колонисти већ имају потомство. Власти су у погледу овог критеријума биле нешто флексибилније, па су брачни парови без деце прихватани као насељеници, ако су имали изгледа да их добију. Против ове праксе изјаснио се генерални гранични инспектор барон Шишковић у извештају из јуна 1770. године. Он је предлагао да контингент деце из немачких земаља, који би чинили дечаци старости између 12 и 15 година, треба послати насељеницима који су већ „за плугом“, а немају никакву помоћ. Пошто су такви, сматрао је, били или на терету ерару или осуђени на пропаст, за насељенике не треба узимати оне који нису у снази и који немају или не могу имати наследнике. Најпожељнији су, истакао је, они који са собом могу да поведу једно мушко дете, јер „таквих 50 је корисније од оних 150“.²⁰⁰

¹⁹⁷ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 582, 1767 – 3 – 326; 1767 – 3 – 335.

¹⁹⁸ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 582, 1767 – 3 – 390.

¹⁹⁹ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 582, 1767 – 3 – 103; КА, НКР, Akten 1767, Kt. 582, 1767 – 3 – 408; КА, НКР, Akten 1768, Kt. 622, 1768 – 3 – 533/2, folio 69–70.

²⁰⁰ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 823, 1771 – 39 – 44/325.

Један од првих пописа деце у Насељеничкој регименти потиче из априла 1767. године. У истом периоду евидентирано је укупно 846 насељеника, међу којима је било укупно 159 дечака и 138 девојчица. Старосна структура деце указује на то да су те породице биле младе. Чак близу половине деце насељеника било је млађе од 4 године (47,81%).²⁰¹ У попису из септембра 1768. године било је укупно 1.767 одраслих мушкараца, међу њима 1.461 ожењених и 306 неожењених. Они су имали укупно 985 деце, и то разврстане на испод 8 година старости (722 или 73%) и изнад 8 година старости (263).²⁰²

Ради економске одрживости система омогућена је адопција деце. У извештају Дворског ратног савета од 9. септембра 1769. године помиње се предлог о омогућавању права наслеђа адоптираним члановима домаћинства. Граничарском систему је дугорочно штетило то што насељеници без наследника нису имали интереса да унапређују своје економије. Дворски ратни савет је одобрио да се старим и болесним људима, који се не могу надати својој деци, дозволи да адоптирају децу других војника, из исте регименте или других регименти, како би ту децу могли да користе као радну помоћ и временом им препусте економије. Након смрти насељеника без потомства, економија која је иначе поново припадала ерару, могла је бити препуштена адоптираном детету.²⁰³

Од насељеника се очекивало да буду земљорадници. Због тога су се они барем формално изјашњавали као спремни да се баве земљорадњом, а поједини и да се „разумеју“ или су „упознати“ са овом врстом делатности. Они су квалификовани као лица „без професије“ (ohne Profession). Малобројни су они који су се за насељавање изјаснили иако имају занимање (Professionisten), што је у пракси значило да су били вешти у неком занату. Међутим, услов да се колонисти издржавају од рада на земљи било је лакше прописати него реализовати. Претпоставка да ће сви војници, будући без занимања, аутоматски постати добри земљорадници, није се тако лако дала проверити. У пракси је проблем поред незаинтересованости, често било и незнање и невичност у пољопривредним пословима. Управо су таквим особинама насељеника објашњавани лоши економски резултати у дистрикту. Критике овог садржаја појављују се већ од

²⁰¹ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 92, folio 26.

²⁰² КА, НКР, Akten 1768, Kt. 623, 1768 – 3 – 265/1, folio 24 a–b.

²⁰³ КА, НКР, Akten 1769, Kt. 700, 1769 – 45 – 49.

1767. године. У циљу побољшања резултата у земљорадњи предлагано је смањење војничких обавеза насељеника.²⁰⁴

*

Дворски ратни савет разматрао је 1782. године извештај о приликама у Немачко-банатској регименти и закључио да ову област треба додатно населити.²⁰⁵ Приликом регрутовања нових колониста, упркос уоченим недостацима, остало се при опробаном методу насељавања ветерана. Новину је представљала сарадња Главне ветеранске службе са Генералном командом у Галицији која је била прикључена Хабзбуршкој монархији 1772. године. Приоритет у насељавању прешао је са Темишварског Баната на Галицију, па се размена колониста-ветерана одвијала између ове две области. Стари захтеви, да насељеници буду римокатолици, ожењени и са децом, више нису били тако искључиво поштовани. Пре свега, насељеници су могли бити припадници свих религија толерисаних Патентом из 1781. године, а могао се направити изузетак и у погледу брачног стања заинтересованих колониста. Узето је, наиме, у обзир то што је у самој Немачко-банатској регименти већ било девојка, кћерки првих насељеника, стасалих за удају. У недостатку кандидата за насељавање, у обзир су узимани и сви други појединци који су били спремни да се баве земљорадњом, барем на пробу.²⁰⁶

На лоше стране колонизације спроведене у периоду 1765–1780. године, указују два пописа неподобних колониста из 1782. године, који су одређени за исељење и замену. Први списак је обухватио 62 појединаца који су, приликом комисијског прегледа, означени као они који ће бити замењени због здравствених проблема и/или неспособности за вођење економија. Требало је да буду изручени стајаћој регименти, где ће у статусу полуинвалида бити издржавани и вероватно коришћени за неке службе. Други списак обухватио је 71 појединца који су због тежих дефеката оцењени као стварни инвалиди и предати на државно издржавање ван војне службе. Подаци о ова 133 насељеника могу послужити за анализу порекла, времена насељавања и других питања.²⁰⁷

²⁰⁴ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 135, folio 37–39.

²⁰⁵ КА, НКР, Akten 1782, Kt. 1351, 1782 – 23 – 23.

²⁰⁶ КА, НКР, Akten 1782, Kt. 1351, 1782 – 23 – 23.

²⁰⁷ КА, НКР, Akten 1782, Kt. 1351, 1782 – 23 – 23.

Судећи према подацима у узорку који је чинило 133 колонисте, у периоду између 1764. и 1780. године, досељавања је било сваке године. Долазили су из различитих делова Монархије, а неки и из области ван ње. Већина је потицала из крунских земаља – Чешке и Угарске (око 50% у овој групи), затим из различитих делова Аустрије, али и са територије немачких земаља и Царства (Баварске, Лотрингије, Пољске, Саксоније и Пфалца). С обзиром на резултате ратова вођених на простору Централне Европе, нека од места из којих су потицали више нису била у саставу Монархије, већ суседних држава (Пруска Шлезивија на пример) и обрнуто. Колонистима је заједничко, заправо, било то што су године уочи досељавања провели у некој од стајаћих регименти Монархије, те се оне могу сматрати њиховим заједничким местом порекла.

Табела 23: Време насељавања и територијално порекло насељеника Немачко-банатске регименте на узорку од 133 особе²⁰⁸

Година насељавања	Територијално порекло насељеника	Укупно
1764	Чешка (1)	1
1765	Чешка (1), Угарска (2), Трансилванија (1), Унтерн Штајерн (1)	5
1766	Моравска (4), Шлезивија (1), Угарска (2), Чешка (3), Штајерска (1), Саксонија (1)	12
1767	Моравска (3), Угарска (5), Штајерска (1), Чешка (8), Корушка (1), Крањска (1), Царство (1), Трансилванија (1), Бамберг (1), Доња Аустрија (1), Померн (1), Бајерн (1)	25
1768	Чешка (3), Угарска (3), Царство (1), Моравска (1), Шлезивија (1), Бранденбург (1), <i>Верониш</i> (1)	11
1769	Угарска (2)	2
1770	Штајерска (1)	1
1771	Угарска (2), Чешка (2), Швапска (1), Пруска Шлезивија (1), Моравска (1), Корушка (1)	8
1772	Чешка (6), Угарска (2), Моравска (1), Шлезивија (1), Пруска Шлезивија (1)	11
1773	Чешка (1), Трансилванија (1), Моравска (1), Царство (1)	4
1774	Чешка (3), Угарска (1), Моравска (1), Кур Келн (1), Магдебург (1), Италија (1), Бајерн (1)	9
1775	Чешка (5), Угарска (4), Бранденбург (1), Царство (1), Пфалц (1), Италија (1), Предња Аустрија (1)	14
1776	Угарска (1), Доња Аустрија (1)	2
1777	Угарска (2), Банат (1), Доња Аустрија (1), Бајерн (1)	5
1778	Угарска (4), Доња Аустрија (2), Моравска (1), Чешка (1), Шлезивија (1), Пруска Шлезивија (1), Кур Келн (1), Ренбургер (1), Вирицбург (1)	13
1779	Угарска (3), Пфалц (2), Пољска (1), Лотрингија (1), Вирицбург (1), Тирол (1), Моравска (1)	10
Укупно		133

²⁰⁸ КА, НКР, Akten 1782, Kt. 1351, 1782 – 23 – 23.

Као што се могло очекивати због начина одабира кандидата за насељавање, већина насељеника је у тренутку отпуштања била ожењена (111 или 83,45% од 133) и сви су били римокатолици. Изузетак је био само један протестант, евангелиста Јохан Јуро, из Угарске, стар 36 година, ожењен и насељен 1779. године. У тренутку отпуштања колонисти су већином имали између 40 и 60 година. За неколицину старијих од 70 година забележено је да су „прастари“ (Ein Uralter Mann). Оцена „стари“ забележена је и уз имена педесетогодишњака као и шездесетогодишњака, а најстари међу наведенима био је осамдесетогодишњи „старац“ (Ist ein 80-jähriger Greuß). У тренутку насељавања ови појединци били су зреле животне доби, углавном између 40 и 50 година. Забележени су и другачији примери. Последњи насељеници, досељени 1779. године, били су млађи од 30 година. Двојица најмлађих међу њима досељени су јуна 1779. године и у тренутку пописивања имали су свега 19 година. Такав је био Јохан Штрелајн, пореклом из града Нојринга у Вирцбургу у северној Немачкој, неожењени католик, који „није желео да буде адоптиран“, што Комисији није остављало другу могућност него да га исели и препусти стајаћој регименти. Други деветнаестогодишњак био је Матијас Нојман из Манхајма у Пфалцу, који је изразио жељу да се ожени и привређује, али очито, не у Немачко-банатској регименти.

Већина насељеника у овој групи била је без занимања (100), што значи да су се бавили земљорадњом. Њима су додељени кућа и посед за обрађивање, како би засновали сопствену економију. Међутим, у групи су се налазили и они којима посед никада није додељен иако су били насељеници ове регименте. У питању су биле 33 занатлије и они који су насељени као придружени чланови домаћинства (Inwohner). Отпуштањем 133 колонисте упражњено је само 74 економије, које су могле да буду додељене другим насељеницима. Разлог за упражњеност поседа сводио се на то што власници нису имали потомке који ће се старати о поседу. Зато су у ову групу спадали и они појединци који су имали старе или физички неспособне жене, али и нејаку децу. Описи физичког стања отпуштених колониста у овом документу представљају један од ретких и драгоцених увида у здравствене проблеме становника овог поднебља.

Тешко је проценити тачан број породица досељених између 1764. и 1787. године, као и то да ли су опстале на простору Немачко-банатске регименте током наредних деценија. Постоји оправдана сумња у то да их није било много и да је њихов број временом опадао. На такав закључак, поред осталог, наводи и извештај од септембра 1790. године грофа Митровског, командујућег генерала у Срему за време Аустро-турског рата (1788–1791). Према његовом уверењу „ранији колонисти из Немачке су због нездраве климе и јаког пића, на које нису били навикли, за кратко време помрли; остало их је мало у пољопривреди, а међу момцима у војсци готово да их није било, па се крајеви који су ратом били опустошени могу населити једино избеглицама из Србије, да не би било опет бескорисних трошкова око насељавања Немаца из Царства“.²⁰⁹

Насељавање из других области

Насељавање није планирано нити остварено само на простору Немачко-банатске регименте. Иако у мањој мери, оно је захватило и друге области Банатске војне крајине. За разлику од колониста-ветерана у Насељеничкој регименти, насељеници су у Илирску и Влашку војну границу долазили у склопу размене становништва између области захваћених развојачењем и завојачењем, а кадкад и из удаљених области Војне крајине. Досељавања из немачких и аустријских земаља су планирана, али углавном нису спроведена у дело.

У ту сврху је састављена окружница за све официре-регрутере у Царству, којом се позивају заинтересовани да се населе у Темишварски Банат и да обрађујући земљу уз помоћ државе економски се осамостале. И ови насељеници су требали да буду ожењени и римокатоличке вероисповести, вешти у земљорадњи, и поред тога, не превише стари, болесни или повређени, јер би то омело крајњи циљ – да државни новац уложен у њих да резултате.²¹⁰ Овај позив био је објављен у склопу мера предузетих због милитаризације Влашке границе. Био је ово пројекат с којим се закорачило у 1769. годину.

Држава је насељавањем војне крајине у Банату намеравала да реши неколико својих социјалних проблема истовремено. У првом реду, решавала је

²⁰⁹ L. Čelap, *Kolonizacija Nemaca u današnjoj Vojvodini 1790–1792. godine*, 116.

²¹⁰ КА, НКР, Акте 1769, Кт. 677, 1769 – 4 – 56.

питање издржавања испуњених ветерана при стајаћим региментама, које је оптерећивало оближње градове. Поред тога, решавала је питање сиромашног становништва, неожењених градских занатлија, људи без професије и неокућених земљорадника, који су доприносили пренасељености појединих области, нарочито градова. За разлику од уједначеног састава насељеника Немачко-банатске регименте (ветерани из стајаћих регименти), позив за насељавање Влашке границе био је упућен интерсентима различитог друштвеног порекла.

Међутим, нема доказа о томе да је насељавање Влашке границе заиста спроведено. Вероватно се одустало због тога што је ово подручје у периоду до 1772. године било захваћено немирима који су довели до емиграције и дезертерства, па је успостављање војне крајине споро одмицало у отежаним околностима.

Позив је најпре, 1769. године, упућен регрутима у Тиролу. С обзиром на одлике терена, проглас није случајно достављен области Тиролске границе према Италији. У попису Влашке границе из 1769. године изричито се наводи да је у питању „Спецификација – коморских села, која ће у појасу од Марге и Карансебеша преко Мехадије до Жупанека послужити за насељавање граничарске милиције Тиролаца, коју тек треба основати“.²¹¹ У позиву за насељавање Баната који је упућен регрутима у Тиролску границу, препоручено је да може бити узет сваки младић који је рад да се ожени и окући, али није у прилици због немаштине.²¹² У једном од документа, ова мера је названа „мером за чишћење Тирола од бескућника и нерадника“.

Било је предлога и о насељавању „трансмиграната из Бугарске и Албаније“. Дворски ратни савет, међутим, залагао се за насељавање немачких колониста у Влашкој граници и супротставио се предлозима о насељавању ових трансмиграната. Подсећајући на превелика очекивања у вези са насељавањем овог становништва у Петроварадинској регименти, указао је и на то да у Влашкој граници оранице и поља нису простране и да би „њихово прехрањивање било отежано и живот сиромашан“, као што ни приходи влашких становника нису били довољни за њихово издржавање. Због тога је боље било „усвојити немачку

²¹¹ КА, НКР, Akten 1769, Kt. 699, 1769 – 45 – 10.

²¹² КА, НКР, Akten 1769, Kt. 677, 1769 – 4 – 74.

марљивост и индустрију“, односно населити немачко становништво.²¹³ Царици је предочено и то, да ако насељеници буду били претежно „Бугари и Албанци“, мораће им опростити контрибуцију, земљарину и десетину, што не би био случај ако насељеници буду превасходно „странци“, односно људи „из немачких планинских области које не припадају Наследним земљама“.²¹⁴

Сличне, и такође нереализоване намере, јављале су се и касније. Када се априла 1790. године појавио проблем смештаја за породице са 742 члана из Царства, Дворски ратни савет је предложио да се за њих, али и за будуће досељенике, уреди 1.100 домаћинстава на 34.375 јутара ливада и *Überlanda* на територији Влашко-илирског кантона, у селима Охаба Бистра, Петрушница, Терегова, Глобореу, Бетине (?), Јасенова, Кусић, Пожежена, Свиница и Бозовић. Генерална команда Влашко-илирске регименте није била уверена у изводљивост тог плана, па је била мишљења да нова села треба уредити у Немачко-банатском кантону. Немачке породице, сматрало се, треба насељавати у штапским местима и комунитетима. У селима их треба насељавати само тамо где већ има немачког становништва. Будући да је међу новим немачким колонистима било и протестаната, то је било додатни мотив за њихово насељавање ближе недавно основаним протестантским селима (попут Пазове у Срему).²¹⁵

*

У неколико наврата после 1770. године насељавање је реализовано у Илирској граничарској регименти. У неким њеним деловима је, за разлику од Влашке границе, било више простора за насељавање. Тако је планирано да у Горње компаније Илирске границе средином 1773. године буде досељено 265 породица из четири регименте Карловачког генералата. Направљен је план о њиховом распореду у насеља Горњих компанија, која још увек нису била развојачена.²¹⁶

Транспорт породица из Карловачког генералата подељен је у две групе, које су једна за другом, преко Земуна, стигле у Банат. Прва група је стигла 25. јуна 1773. године и обухватала је 111 породица из Огулинске и Слуњске

²¹³ КА, НКР, Akten 1769, Kt. 699, 1769 – 45 – 10.

²¹⁴ КА, НКР; Akten 1769, Kt. 699, 1769 – 45 – 10.

²¹⁵ L. Čelap, *Kolonizacija Nemaca u današnjoj Vojvodini 1790–1792. godine*, 117.

²¹⁶ КА, НКР, Akten 1773, Kt. 964, 1773 – 39 – 53.

регimente,²¹⁷ а друга 16. јула са 111 породица из Личке и Оточачке регименте.²¹⁸ На одредиште је, тако, доспело 222 породице уместо предвиђених 265. Официри задужени за њихов транспорт, натпоручник Бретлер и потпоручник Старчевић, изјавили су да им је предато онолико људи колико су испоручили, и да о 43 породице које недостају не знају ништа. Приспели су привремено смештени у Горњим компанијама, а они способни за рад су укључени у текуће послове у сакупљању сена. Међутим, међу њима су се налазили и стари и неспособни за рад, као и немоћни, који су морали да буду издржавани и током марша и после њега, са две или три крајцаре дневно. Због њиховог издржавања је Илирска граничарска регимента имала непредвиђене трошкове. Према извештају, болести од којих су оболели ови људи биле су изазване тиме што им се исхрана углавном „састојала од бобица“, од тешког марша под оружјем, због велике врућине, као и промене воде. Према уверавању команде Илирске регименте, они су стављени под надзор хирурга.²¹⁹

Табела 24: План за размештај 265 породица из Карловачког генералата у насеља Горњих компанија Илирске граничарске регименте 1773. године

Регимента из којих су породице исељене	Компанија	Насеље	Број породица	Укупно
	где ће ове породице бити досељене			
Личка	Пуковника	Велика Кикинда	20	106
	Капетана Хајла	исто	20	
	Сечујца	Фрањево	35	
	Кало	Карлово	15	
	Исто	Сиге	16	
Огулинска	Исто	Ботош	25	25
Оточачка	Шмит	Кумане	15	46
	Исто	Тараш	15	
	Чолак	Идвор	16	
Слуњска	Исто	Леополдова	12	88
	Пишчевић	Меленци	35	
	Мајер	Мала Кикнда	10	
	Упражњена Шпиц	Мокрин	20	
	Исто	Јозефово	6	
Исто	Крстур	5		
Укупно				265

²¹⁷ КА, НКР, Akten 1773, Kt. 964, 1773 – 39 – 67.

²¹⁸ КА, НКР, Akten 1773, Kt. 965, 1773 – 39 – 78.

²¹⁹ КА, НКР, Akten 1773, Kt. 965, 1773 – 39 – 78.

Пресељавање породица из Карловачког генералата („из Хрватске“), међутим, није се завршило у Илирској граници. Пошто су Горње компаније развојачене током последњих месеци 1773. године, ове породице су исељене из њих када и друге које су се одлучиле да задрже граничарски статус. У једном документу се помиње да је превоз „хрватских“ породица из Перлез Вароши воденим путем у Нову Паланку био заказан за 8. и 10. октобар 1773. године. Тај превоз је осим 96 римокатоличких требало да обухвати и 134 православне породице, од којих су прве требале да буду смештене у Алмаш где се налазио један римокатолички свештеник, а друге у Горњу Клисину.²²⁰ Обе дестинације биле су милитаризоване претходног, месеца септембра те године. Пресељење римокатоличких породица је реализовано, па је јануара 1774. гроф Митрофски из Темишвара известио Дворски ратни савет о 88 католичких породица које су из Илирске границе преселиле у Влашку границу.²²¹

Број ових породица се, по свему судећи, смањило, јер финансијски извештаји помињу издржавање за 77 римокатоличких породица које су из Илирске граничарске регименте прешле у недавно милитаризовану област Алмаш. Ових 77 породица размештено је у места Божовић (13), Мочерић (3), Далбожец (7), Шопот (6), Гирбовец (2), Рудариа (10), Баниа (9), Пригор (7), Борловен (5), Паташ (7), Прилипец (8). За њихово издржавање током месеца марта из Граничарске касе издвојено је 192 форинте и 26 крајцара, а током априла месеца 177 форити и 36 крајцара.²²² Издржавана су махом деца, и то 87 дечака и 65 девојчица. Број деце указује на то да је породица у просеку имала по једно мушко и једно женско дете. То је био демографски потенцијал, изнад просека насељеничких породица Немачко-банатске регименте.

Командант регименте барон Сечујац је 7. септембра 1774. године у Белој Цркви потписао извештај у коме је резимирано стање у вези са целим поступком насељавања породица из Карловачког генералата. Закључио је да је са два транспорта насељеника са територије Карловачког генералата на територију Баната, тј. Илирске граничарске регименте, доспело укупно 1.218 лица. У тај број укључене су и промене до којих је дошло након што су нека лица придодата, а

²²⁰ КА, НКР, Akten 1773, Kt. 965, 1773 – 39 – 99.

²²¹ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 10.

²²² КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1018, 1774 – 39 – 96, folio 12–19; folio 24–29, 30–35, 36–41.

нека нестала. Трећи транспорт је у Банат довео три римокатоличке породице са 21 чланом „из Венеције“ или „из Трибуније“. То значи да су биле пореклом из Херцеговине, а да су у Монархију доспеле преко територије Млетачке републике. Од укупно 1.239 особа које су досељене, у међувремену је умрло 239 особа. Након што је у Алмаш пресељено 423 римокатолика, у Илирској регименти је средином 1774. године за даље насељавање преостало још 547 православних.²²³

Табела 25: Православне и римокатоличке породице које су из Карловачког генералата и Венеције (Херцеговине) досељене у Илирску граничарску регименту²²⁴

Насељеници	Римокатолици				Православни				Укупно особа
	Мушкарци		Жене		Мушкарци		Жене		
	Одрасли	Малолетни	Одрасли	Малолетни	Одрасли	Малолетни	Одрасли	Малолетни	
1. транспорт: под надзором натпоручника Бредлера, на основу ревизије у Карловцу 29. маја 1773.	66	71	61	59	86	98	80	60	581
2. транспорт: под надзором потпоручника Старчевића, на основу ревизије у Карловцу 6. јуна 1773.	59	63	59	44	105	109	102	102	643
Укупно	125	134	120	103	191	207	182	162	1224
Током марша придружени нови чланови									
1. транспорт	3	1	3						7
2. транспорт		1							1
Укупно нових чланова	128	136	123	103	191	207	182	162	1232
Током марша изгубљени чланови (због смрти или дезертерства)									
Код 1. транспорта	2	3	2	2	1				10
Код 2. транспорта	1	2	1						4
Укупно изгубљено	3	5	3	2	1				14
После губитака, у Илирску граничарску регименту је стварно стигло	125	131	120	101	190	207	182	162	1218
Три породице из Венеције, касније стигле у Илирску регименту	6	7	7	1					21
Укупно	131	138	127	102	190	207	182	162	1239
У међувремену у Илирској регименти умрли	5	18	23	29	20	67	57	50	269
За насељавање у Алмаш у Влашкој граници предато особа	126	120	104	73					423
Укупно смањено за	131	138	127	102	20	67	57	50	692
Преостало у Илирској граничарској регименти					170	140	125	112	547

²²³ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1018, 1774 – 39 – 96, folio 7–8.

²²⁴ Исто.

Преостале православне породице из Карловачког генералата насељене су у 39 насеља Илирске граничарске регименте. У питању је било 124 породице са 547 чланова. Највише их је насељено у Најдашу и Идвору (по 9), а најмање у Марином Селу и Дупљају (по једна). Извештај о њиховом размештају потписао је 5. октобра 1774. године мајор Сечујац у Белој Цркви.²²⁵

Табела 26: Насеља Илирске граничарске регименте у која су распоређене 124 православне породице из Карловачког генералата²²⁶

Насеља	Породице	Насеља	Породице
Идвор	4	Најдаш	9
Фаркаждин	2	Ребенберг (Калуђерово)	5
Леополдова	3	Лесковица	4
Перлез Варош	9	Кусић	4
Орловат	4	Златица	4
Марино Село	1	Лангенфелд (Луговет)	5
Томашевац	4	Соколовац	4
Уљма	3	Дибич	2
Избиште	3	Сушка	2
Загајица	2	Белобрешка	2
Парта	2	Радимна	2
Орешац	2	Влашка Пожежена	2
Јасенова	2	Српска Пожежена	2
Дупљај	1	Мачевић	2
Гребенац	2	Молдова	4
Делиблато	3	Сичевица	4
Острово	4	Горња Љупкова	2
Гај	2	Доња Љупкова	2
Нова Паланка	4	Берзаска	4
Крушчица	2	Укупно 39 насеља	124

Досељавања из других области хабзбуршке државе или суседног османског крајишта било је и касније, али вести о томе су спорадичне. Године 1783, на пример, Славонска генерална команда се жалила да није спремна да прихвати више од 1.000 емиграната из млетачке Далмације, те је тражила да се они сместе у Банатској или уједињеној Банско-Вараждинској војној крајини. Слично, Дворски ратни савет је априла 1785. године одлучио да се сви босански емигранти упућују у Немачко-банатску регименту, јер у Шајкашком батаљону нису извршене припреме за њихов пријем. Због сличних разлога, Славонска-банатска команда је јула 1785. одлучила да се 31 емигрантска породица одређена

²²⁵ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1018, 1774 – 39 – 96, folio 43.

²²⁶ Исто.

за насељавање у Петроварадинску регименту, уместо тога, преко Земуна пребаци у Панчево и преда Немачко-банатској регименти. Током периода март-јун 1787. године, у Земунском контумацу боравило је укупно 47 особа одређених за насељавање у Немачко-банатску регименту, од којих је већина (31) упућена у компанију Ковин.²²⁷ Славонска генерална команда, пак, обавестила је септембра и октобра 1787. године Немачко-банатску регименту да ће морати да организује пријем 21 породице са 112 чланова из Босне.

Планови о пресељавању породица из различитих балканских подручја у Банат не значе да су оне тамо заиста и доспеле. Број прелазака повећао се током рата 1788–1791. године, али највећи број имиграната ипак је прелазео у Срем. Славонска генерална команда се марта 1792. године распитивала о томе да ли у Немачко-банатској регименти има места за пријем босанских емиграната који су боравили у Банској крајини. Ускоро је Банатска војна крајина објавила, да у њеним селима, има места за 388 породица.²²⁸

5. Становништво Влашке границе

Првим пописом Влашке границе из јуна 1769. године у њених 33 села евидентирано је укупно 2.551 домаћина (Haus Wurth), док се у опширнијем попису из септембра/новембра исте године нашло 2.667 кућа (домаћинстава). Различити подаци у временски блиским пописима били су последица околности у којима се пописивање спроводило. Током летњих месеци становници су били расути због радова у пољима и чувања стоке, или, будући невољни да прихвате граничарски статус, одсутни под овом врстом изговора. Пописивање је ометала милитаризација и присуство руске војске у Влашкој, куда су бројни појединци и читаве породице емигрирали, а многи се повукли пред упадима разбојника. Промене су у овом кратком периоду биле бурне и сталне, па се стварна насељености ових места није могла утврдити пре него што су прилике у њима уређене, почев од друге половине 1772. године. Примера ради, саопштено је да

²²⁷ М. Митровић, *Извештаји земунског контумаца о емиграцији са Балкана уочи последњег Аустро-турског рата (1787)*, Зборник Матице српске за историју 30 (1984), 115–135.

²²⁸ Ј. Ђелап, *Прилог проучавању колонизације Војводине крајем XVIII века*, Зборник Матице српске за друштвене науке 19 (1961), 79, 83, 84, 86.

комисија није успела да доврши пописивање предвиђено за мај-јун 1770. године у три места – Терегова, Домашна и Канижа, делимично због ометања од стране кнезова и становника невољних да постану граничари, делимично због тога што се становништво разишло због послова око сакупљања сена, као и куге на Кордону. Пописана је само трећина становника и поступак је одложен за касније, када се становништво врати.²²⁹ Због немира, села Домашна и Канижа нису ни била обухваћена пописима пре 1772. године.

Опширно пописивање насеља и становника у Влашкој граници завршено је 30. августа 1772. године. У оквиру пописа забележени су подаци о броју становника и имовини, као и контрибуцији коју су плаћали. На територији Влашке границе евидентирано је укупно 6.685 мушкараца и 7.267 жена свих старосних доби. Већи број жена од мушкараца није био уобичајен, па се може претпоставити да је настао због одсуства мушкарца у време пописивања (због послова или емигрирања). Објашњење за то што је у компанији Глобореу било 459 жена више него мушкараца, можда лежи у чињеници да су се у њеном саставу налазила насеља која су се најдуже опирала милитаризацији (попут Домашне) и насеља из којих је током исте године забележено највише емиграната (попут Корниареве). Пошто укупна одрасла мушка популација није у потпуности пописана, тачност појединих обрачуна и добијених вредности само је приближна. Удео „подмлатка“ (дечака испод 15 година старости) у укупној мушкој популацији износио је 40,40%, што је висок проценат и био би мањи да је пописом обухваћено сво мушко становништво. Удео војно способне популације (dienst tauglich effective) био би у том случају већи од забележених 37,74 %.

Влашка граница, према томе, имала је 1772. године укупно 13.927 становника који су живели у 3.136 домаћинства/кућа. Једно домаћинство је у просеку имало 4,44 члана. Демографске прилике разликовале су се између насеља двеју компанија некадашњег Карансебешког дистрикта – Охаба Бистра и Илова, у чијим је насељима у просеку било по 5 чланова по домаћинству, и насеља двеју компанија некадашњег Оршавског дистрикта – Глобореу и Мехадија, чија су домаћинства у просеку имала мање од 4 члана. У насељима Влашке границе евидентиран је велики број удовица (508 или у 16,19% домаћинства).

²²⁹ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 747, 1770 – 39 – 149.

Табела 27: Пописи Влашке границе из периода 1769–1772. године²³⁰

Територија дистрикта односно компаније	Насеља	Број домаћинстава/ кућа				
		Јуна 1769 ²³¹	Новембра 1769 ²³²	Јуна 1770 ²³³	Јануара 1771 ²³⁴	Августа 1772 ²³⁵
Карансебешки дистрикт (компаније Илова и Охаба Бистра)	Марга	70	77	68	87	92
	Валимаре	12	12	12	14	18
	Марул	130	139	138	150	188
	Кречма	40	48	48	45	61
	Маал	23	31	27	38	46
	Охаба Бистра	93	85	81	79	95
	Ваар	84	83	71	93	108
	Чиклен	14	16	14	18	22
	Зервешти	40	48	46	55	68
	Далч	20	27	27	28	37
	Руен	33	32	31	39	38
	Турнул	40	41	39	48	51
	Борлова	115	101	95	151	133
	Болвашница	43	59	94	71	70
	Верчерова	110	99	85	115	112
	Илова	72	62	59	81	38
	Садова	49	40	40	60	44
	Армениш	103	96	93	122	125
	Фениш	57	58	57	71	68
	Руска	103	94	82	117	121
Укупно 20	1251	1248	1207	1482	1535	
Оршавски дистрикт (компаније Глобореу и Мехадија)	Корниарева	135	172	143	155	176
	Боглотин	77	64	55	78	86
	Глобореу	57	72	67	74	100
	Плугова	87	72	70	75	91
	Болвашница	89	90	70	82	93
	Мехадија	254	297	276	297	277
	Печинешка	41	42	41	36	47
	Берса	42	40	39	42	47
	Топлец	101	118	114	117	131
	Корамник	34	27	24	20	27
	Дофиер	62	70	68	70	81
	Стари и Нови	29	42	95	28	49
	Жупанек	32	58		35	83
Укупно 13	1040	1164	1062	1109	1288	
Укупно у 33 насеља	2301	2412	2269	2591	2832	

²³⁰ Сви коришћени пописи су војни и односили су се на целокупну област Влашке границе, али смо из њих искључили насеље Терегову (обухваћену пописима само 1769) и насеља Домашна и Канижа (обухваћене само пописима 1772).

²³¹ КА, НКР, Akten 1769, Kt. 699, 1769 – 45 – 10.

²³² КА, НКР, Akten 1769, Kt. 745, 1770 – 39 – 21.

²³³ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 747, 1770 – 39 – 149.

²³⁴ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 822, 1771 – 39 – 23. Резултати истог пописа коришћени су ради одређивања црквене дажбине „конвенције“ јануара 1771. (АСАНУК, МП „Б“, 1771 – 40, Бр. 13).

²³⁵ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 909, 1772 – 39 – 182, folio 12–15. Тада су пописана насеља само две влашке компаније – Илова и Охаба Бистра. Недостају подаци за насеља компанија Глобореу и Мехадија.

Табела 28: Становништво 35 села Влашке границе према попису из августа 1772. године²³⁶

Компанија	Редни број	Насеље	Куће	Укупно становништво											Вероисповест		Просечно чланова по домаћинству
				Мушка популација						Женска популација					Римокаатолици	Православни „несјеђињени“	
				Способни за службу	„подмалдак“	Духовна лица	Полуинвалиди	Потпуни инвалиди	Укупно	Жене (удате)	Удовице	преко 12 година	испод 12 година	Укупно			
Охаба Бистра	1	Марга	92	75	96	2	43	27	243	124	13	30	109	276		519	5,6
	2	Валимаре	18	13	30		5	2	50	18	4	5	22	49		99	5,5
	3	Кречма	61	44	85	2	21	24	176	72	16	14	73	175		351	5,7
	4	Марул	188	93	135	2	90	65	385	183	48	61	167	459		844	4,4
	5	Маал	46	32	53		16	11	112	49	8	12	48	117		229	4,9
	6	Охаба Бистра	95	73	101		55	24	253	98	31	19	100	248		501	5,2
	7	Ваар	108	99	102	1	39	24	265	122	18	20	107	267		532	4,9
	8	Чиклен	22	13	25		9	2	49	23	3	4	19	49		98	4,4
	9	Далч	37	28	41	1	11	8	89	39	6	11	34	90		179	4,8
	10	Турнул	51	28	61		17	19	125	53	12	8	40	113		238	4,6
	11	Руен	38	33	59		12	9	113	46	14	5	48	113		226	5,9
	12	Зервештије	68	59	86	2	18	10	175	66	14	11	72	163		338	4,9
		Укупно	824	590	874	10	336	225	2035	893	187	200	839	2119		4154	5
Илова	1	Борлова	133	123	147	1	30	49	350	155	17	17	170	359		709	5,3
	2	Болвашница	70	55	103		34	12	204	77	10	23	82	192		396	5,6
	3	Вечерова	112	113	128	1	29	22	293	131	22	13	158	324		617	5,5
	4	Илова	38	32	35		8	8	83	41	2	3	45	91		174	4,5

²³⁶ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 909, 1772 – 39 – 182, folio 12–15.

	5	Садова	44	40	69		8	8	125	51	7	4	52	114		239	5,4
	6	Армениш	125	130	155	1	17	28	331	161	11	16	117	305		636	5
	7	Фениш	68	57	57	1	18	19	152	77	14	9	77	177		329	4,8
	8	Руска	121	107	128		31	35	301	148	26	11	125	310	25	586	4,8
		Укупно	711	657	822	4	175	181	1839	841	109	96	826	1872	25	3686	5,1
Глобореу	1	Домашна	252	202	96	2	46	52	398	270	28	23	280	601		999	3,9
	2	Канижа	61	53	42		10	16	121	76	1		88	165		286	4,6
	3	Корниарева	176	173	60		16	34	283	189	31	28	161	409		692	3,9
	4	Боголтин	86	91	49		18	22	180	111	10	12	76	209		389	4,5
	5	Глобореу	100	45	55		10	9	119	48	4	12	40	104		223	2,2
	6	Плугова	91	73	39	1	5	15	133	86	12	10	93	201		334	3,6
	7	Валиа Болвашица	93	86	38	1	8	17	150	96	8	6	83	193		343	3,6
			Укупно	859	723	379	4	113	165	1384	876	94	91	821	1882		3266
Махадија	1	Мехадија	277	178	157	4	41	18	398	201	36	27	145	409		807	2,9
	2	Печинешка	47	49	61		5	9	124	56	3	8	67	134		258	5,4
	3	Берса	47	38	47		15	10	110	52	14	9	56	131		241	5,1
	4	Топлиц	131	128	128	2	22	24	304	142	18	21	114	295		599	4,5
	5	Корамник	27	24	33		5	5	67	24	4	5	14	47		114	4,2
	6	Дофиер	81	55	84	1	21	9	170	61	7	14	52	134		304	3,7
	7	Стари Жупанек	49	23	45		19	7	94	33	8	7	35	83		177	3,6
	8	Нови Жупанек	83	58	71	3	16	12	160	63	28	14	56	161		321	3,8
		Укупно	742	553	626	10	144	94	1427	632	118	105	539	1394		2821	3,8
4	35	Укупно	3136	2523	2701	28	768	665	6685	3242	508	492	3025	7267	25	13927	4,4

Демографска кретања пре и после милитаризације на овом простору могу се установити на основу пописа насеља Оршавског и Новопаланачког дистрикта са једне стране, и пописа истих насеља у саставу Влашке границе са друге стране. Попис пре милитаризације датира из 1752/53. године,²³⁷ а попис из периода после милитаризације из 1774. године.²³⁸ Упоређен је укупан број одраслих мушкараца у овим насељима, укључујући и оне који су били делимично способни и стари. У току две деценије дошло је до повећања за око 1.200 одраслих мушкараца. Наравно, пораст није био подједнак у свим насељима. У неким је чак забележен и пад броја одраслих мушкараца, какав је случај био у насељима Дубова, Оградина, Тисовица и Јашелница. У неким насељима пораст је био незнатан, а у неким готово двострук (Купторе, Мехадица, Пирхова, Петник, Паташ, Божовић, Баниа, Рудериа и Путна). Пораст је у овом периоду био и механички, о чему између осталог, сведочи и чињеница да су крајем 1773. године у нека од ових насеља досељени колонисти из Карловачког генералата.

Табела 29: Одрасла мушка популација пре и после милитаризације

Насеља	У Оршавском и Новопаланачком дистрикту 1752/53. године	У Влашкој војној граници 1774. године
Свиница	123	125
Плавишевица	33	54
Дубова	50	32
Оградина	95	65
Тисовица	32	29
Кривица	28	27
Јашелница	58	41
Корниа	184	312
Крушовец	33	42
Купторе	65	115
Мехадица	147	266
Пирхова	30	73
Глобоккрајова	53	74
Лапушницел	40	58
Петник	49	107
Јабланица	170	186
Борловен	102	134
Паташ	82	158
Прилипец	132	189
Бозовић	157	281
Лапушник	95	139

²³⁷ ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 599–600; folio 606–608 – за Оршавски и Новопаланачки дистрикт (1752–53).

²³⁸ КА; НКР, Akten 1774, Kt. 1018, 1774 – 39 – 96, folio 12–19.

Мочерић	73	92
Далбошец	80	142
Шопот	78	124
Гирбовец	49	79
Баниа	118	232
Рудериа	134	243
Пригор	99	143
Путна	19	42
Укупно у 29 насеља	2408	3604

Пораст броја становника у Влашкој граници био је незнатан у поређењу са трендом демографског раста у другим областима након милитаризације. Може се претпоставити да је повећање броја становника досегло свој максимум у односу на расположиве обрадиве површине. И поред почетног ентузијазма, није потрајало дуго док и заговорницима колонизације у овом подручју није постало јасно да кључну препеку у спровођењу планирних замисли представља ограничење у обрадивом земљишту. Број домаћинстава повећан је у периоду између 1749. и 1772. године, док је у периоду између 1772. и 1793. године смањен у већини насеља ове области. Претпостављамо да су на смањење броја домаћинстава забележено 1793. године утицали ратни догађаји.²³⁹

Табела 30: Домаћинства у насељима Влашке границе (бившег Оршавског и Карансебешког дистрикта) пре и после милитаризације

Насеља	Број домаћинстава		
	1749.	1772.	1793.
Марга	44	92	90
Валимаре	8	18	14
Кречма	35	61	42
Марул	17	188	128
Маал	30	46	33
Охаба Бистра	75	95	56
Ваар	74	108	88
Чиклен	15	22	15
Далч	22	37	34
Турнул	34	51	41
Руен	30	38	35
Зервештије	35	68	53
Борлова	105	133	152

²³⁹ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 909, 1772 – 39 – 182, folio 12–15; Д. Руварац, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века*, Сремски Карловци 1902, 101–112; М. Митровић, *Из пописа православних у Карловачкој митрополији крајем XVIII и почетком XIX века (1792–1801)*, Зборник Матице српске за историју 44 (1991), 100–104.

Болвашница	49	70	56
Вечерова	86	112	116
Илова	49	38	78
Садова	39	44	61
Армениш	83	125	128
Фениш	40	68	66
Руска	58	121	106
Домашна	125	252	244
Канижа	27	61	53
Корниарева	100	176	189
Боголтин	56	86	103
Глобореу	56	100	75
Плугова	63	91	89
Валиа Болвашица	78	93	98
Мехадија	169	277	245
Печинешка	23	47	42
Берса	29	47	32
Топлиц	93	131	100
Корамник	20	27	18
Дофиер	55	81	48
Стари Жупанек		49	23
Нови Жупанек	80	83	40
Укупно 35 насеља	1155	3136	2791

6. Етничка и верска структура и број становника крајем 18. века

Током последњег Аустро-турског рата (1788–1791) демографски губици на територији Банатске војне крајине били су велики. Извештаји указују на губитак од укупно 13.331 становника у Немачко-банатској регименти.²⁴⁰ Ти губици су постали основа државних планова да становништво треба обновити досељавањем са других страна. И црквени пописи шест протопрезвитеријата Вршачке епархије са 268 насеља, од којих су многа била у саставу Влашко-илирске регименте, приказују губитак од близу 13.000 особа. Они наводе да је прве ратне, 1788. године, број заробљених цивила износио 12.953, а погубљених 556. Ови губици су у највећој мери задесили територију Мехадијског и Карансебешког протопопијата.²⁴¹ Претпостављамо, да је „изгубљено“ становништво заправо избегло из крајишких области или било заробљено, а да се по завршетку рата

²⁴⁰ L. Ćelar, *Kolonizacija Nemaca u današnjoj Vojvodini 1790–1792. godine*, 115–124.

²⁴¹ Н. Гавриловић, *Српске и румунске граничарске школе од Темишварског сабора до појаве Уроша Несторовића (1790–1810)*, Зборник Матице српске за историју 26 (1982), 179–195.

већина ипак вратила у ове крајеве. Насељеност обеју регименти Банатске војне крајине побољшала се после рата.

Још током рата, пролећа 1790. године, за насељавање је био спреман контингент колониста из немачких земаља. Априла месеца одбачен је предлог да се за њихово насељавање искористе постојећа или уреде нова насеља у Влашко-илирској регименти. Јула месеца оцењено је да за ове породице нема простора ни на територији новоосвојене Србије, јер „на целој десној обали Дунава од Београда до Оршаве (са изузетком Смедерева), као и на десној обали Саве од Београда до Шапца, и дубље у унутрашњости до Ваљева, нема никаквог насеља, него је све уништено и опустошено“. Као једина преостала могућност разматрана је, ратом ионако опустела, Немачко-банатска регимента. Пошто је требало сместити стотинак породица више него што је било упражњених кућа у овој регименти, приступило се уређењу пустара Дебељача и Ковачица за потребе оснивање насеља.²⁴² Већ 1792. године основано је село Францфелд (Качарево), у које су смештени колонисти из Алзаса и Лорена. Две године касније, словачки колонисти из угарског провинцијала населили су Дебељачу, а у првим годинама 19. века и Ковачицу.

*

Демографске промене изазване ратом 1788–1791. године могу се анализирати на основу пописа из 1785/6. и 1793. године. Број православних домаћинстава опао је у насељима Црепаја, Опово, Баранда, Сакуле и Идвор. У случајевима насеља Уздин, Јарковац, Добрица, Селеуш, Иланца и Ново Село, може се говорити о стагнацији, пре него о смањењу броја домаћинстава. У неким селима православно становништво је нестало. Примера ради, у пописима из послератних година више нема евидентираних православних домаћинстава у насељу Јабука, док их је 1773. године било 20, а 1785/6. године још увек два. Нека насеља су брзо надокнадила губитке новим приливом. То се вероватно догодило у насељима Панчево, Ковин, Омољица, Баваниште и Долово, у којима је послератно православно становништво од предратног било бројније, у просеку, за 50–100

²⁴² L. Čelap, *Kolonizacija Nemaca u današnjoj Vojvodini 1790–1792. godine*, 116, 118.

домаћинстава.²⁴³ Ново становништво је, највероватније, током и после рата пребегло из Србије или Босне, а можда и из других области.

На територији Немачко-банатске регименте, у периоду између пописа 1793. и 1801. године, број православних домаћинстава порастао је за 482. У овом периоду, Панчево је добило статус војног комунитета и тиме било искључено из региментских пописа. Једно насеље ове регименте имало је у просеку 163 православна домаћинства 1801. године. Тада је укупна мушка популација ове регименте бројала је 27.432, а женска 25.998, те укупно 53.430 становника. Жене су, према томе, чиниле 48,65% укупне популације, а мушкарци 51,34%, што је било у складу са демографском константом утврђеном на основу јозефинских пописа.²⁴⁴ До 1801. године и просечна величина домаћинства је значајно повећана. У односу на период када су православна домаћинства имала око четири члана (случај Ковин и Опово 1767. године), почетком 19. века једно домаћинство имало је чак 8 чланова. Мање од пет чланова по домаћинству било је само у насељима Стара Борча (3,48 чланова) и Гребенац (4,81), што се у првом случају може објаснити чињеницом да је насеље основано неколико година уочи овог пописа, тј. 1797. године. Највећи просечни број чланова православних домаћинстава забележен је у насељима Долово (10,09) и Томашевац (10,76), док су између 9 и 10 чланова по домаћинству имала насеља Уздин (9,35), Јарковац (9,24), Добрица (9,11), Селеуш (9,48), Николинци (9,18), Избиште (9,20), Баваниште (9,07).

Етничка структура насеља Немачко-банатске регименте коренито је измењена у периоду између 1765. и 1774. године. Српско становништво је редуковано услед колонизације ветерана римокатоличке вероисповести, али и оснивања нових места у која су поред Срба, насељени и Румуни, а нешто касније и словачки и немачки протестанти. Већину православног становништва насеља Немачко-банатске регименте 1774. године чинили су Срби, док су Румуни настањивали мањи број насеља – Сент Михаљ (Локве), Николинци (Мало Каково)

²⁴³ С. Пецињачки, *Подаци о становништву и насељима јужног Баната у 18. и 19. веку*, Зборник Матице српске за друштвене науке 38 (1964), 164–168; М. Митровић, *Из пописа православних у Карловачкој митрополији*, 99–104.

²⁴⁴ А. Корокнај, *Problemi zadruge u Podunavskoj i Potiskoj granici (1686–1723)*, 63: На основу Јозефинског пописа установљено је да на 1.000 мушкараца долази 972 жене.

и Гребенац, а заједно са Србима села Алибунар, Селеуш, Орешац, Загајицу, Кајтасово и Гај. Сложенија етничка структура постојала је само у Панчеву, где су се поред Срба и Румуна, настанили и Грци и Цинцари, као и Немци и Јевреји.²⁴⁵ Етничка и верска структура ове регименте додатно је усложњена насељавањем првих немачких колониста протестаната у Францфелд (Качарево, 1792), а потом оснивањем словачких протестантских насеља Дебељача (1797), Ковачица (1802–1804) и Падина (1806).²⁴⁶

*

Римокатоличко становништво чинило је мањи део укупног становништва Немачко-банатске регименте. Тешко је утврдити број ове популације, због сталних промена услед колонизације, прилива и одлива становништва. Проблем за анализу ствара то што су црквени пописи евидентирали само православно становништво, док су региментски пописи приказивали целокупно војно ангажовано становништво неправедно верске и етничке разлике.

Бројност римокатоличке популације покушали смо да утврдимо упоређивањем података различитих пописа за исту годину. Оваква врста прорачуна могућа је за 1786. годину. У ту сврху користили смо податке објављеног пописа православног становништва, за који претпостављамо да је израђен на основу црквеног пописа православног становништва Панчевачког протопопијата Темишварске епархије. Други, свеобухватнији попис из исте године, приказује укупни број домаћинстава у насељима подређеним војној управи, јер је настао у склопу припрема за увођење кантонске управе у овој регименти. Да бисмо добили упоредиве податке, из другог пописа изоставили смо неколико насеља која нису обухваћена првим пописом (Перлез Варош, Чента, Фаркаждин, Томашевац, Ботош и Орловат). Стога, укупни подаци нису одраз прилика у свих 42 насеља Немачко-банатске регименти, већ у њеном већем делу ограниченом на 37 насеља. Разлику у броју домаћинстава уочену у ова два пописа тумачимо као број римокатоличких домаћинстава на територији 37 насеља Немачко-банатске регименте 1786. године. Анализа ова два пописа упућује на закључак да је римокатоличка популација 1786. године била ограничена на 9

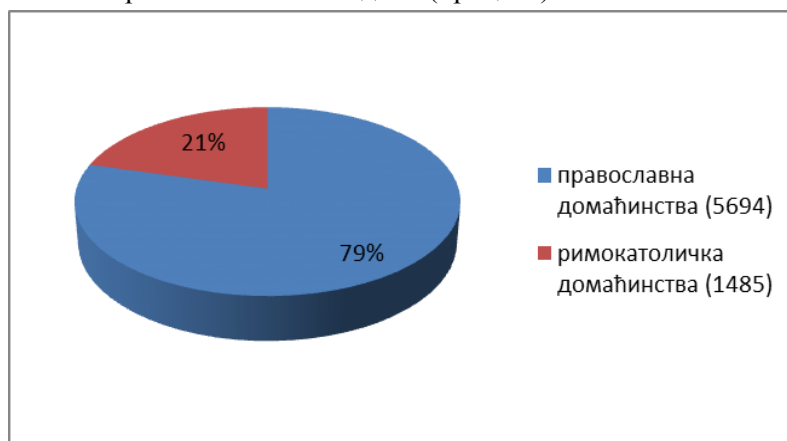
²⁴⁵ М. Митровић, *Из пописа православних у Карловачкој митрополији*, 93–109.

²⁴⁶ Ј. Сирацки, *Словаци у Југославији*, Зборник Матице српске за друштвене науке 44 (1966), 17.

насеља која су насељена колонистима-ветеранима у периоду између 1765. и 1774. године и да се број ових домаћинстава углавном одржао. У питању су насеља Опово, Глогоњ, Јабука, Панчево, Плочица, Ковин, Старчево, Омољица и Брестовац. Римокатоличких породица било је и надаље онолико колико је било потребно за попуњавање војних јединица (компанија), због чега их је у сваком насељу било око 200. Њихов број се одржао у приближно истом броју у насељима Панчево, Ковин, Старчево и Омољица, као и у Плочици и Брестовцу које су заједно чиниле једну компанију, и у нешто мањем броју у Јабуци и Глогоњу. Само у Опову њихов број се смањио.²⁴⁷

Укупан број римокатоличких домаћинстава у 37 насеља Немачко-банатске регименте, на основу наведене анализе, износио је 1.486 особа и чинио је, средином 1785/86. године, 20,69% укупног броја домаћинстава у тим селима.

Графикон 6: Удео православних и римокатоличких домаћинстава у 37 насеља Немачко-банатске регименте 1785. године (процена)

Православни су чинили готово целокупно становништво Влашко-илирске регименте. По етничкој припадности 1774. године у великој већини били су

²⁴⁷ За демографску историју сваког од поменутих насеља: С. Пецињачки, *Граничарска насеља Баната (1773–1801)*, књ. 1 и 2, Нови Сад 1982, 1985. Насеља у којима је разлика између ова два пописа износила мањи број домаћинстава (до 20), изузета су из процене броја римокатоличких домаћинстава. Наиме, имајући у виду чињенице познате из њихове демографске историје, претпостављамо да се ту радило о флукуацији православног становништва. У групу насеља са римокатоличким становништвом нисмо уврстили само два насеља у којима је забележен већа разлика у броју домаћинстава – Баваниште (+81) и Сефкерин (+26), због тога што у Баваништу није било колонизације римокатоличног становништва, док је из Сефкерина ово становништво исељено пре 1776. године.

Румуни. Само су нека насеља у Белоцркванском и Бозовићком округу била мешовита, и то са српском већином (Јасенова, Дивич, Сушка, Радимна, Нова Паланка и Бела Црква, Српска Пожежена, Стара Молдова, Сићевица, Горња и Доња Љупкова, Калуђерово, Белобрешка, Мачевић, Лесковица).

У Влашко-илирској регименти 1793. године било је 10.553 домаћинства.²⁴⁸ У 111 насеља ове регименте у периоду између 1793. и 1806. године број домаћинства порастао је за 477. У већини насеља Влашко-илирске регименте број домаћинства порастао је за по неколико, а већи пораст уочен је само у насељима градског карактера Механица, Нова Паланка и Бела Црква (за по 40–60 домаћинства). За разлику од Немачко-банатске регименте у којој је 1801. године у једном просечном насељу било око 160 домаћинства са по 8 чланова, у Влашко-илирској регименти је 1806. године у једном насељу било у просеку 97 православних домаћинства са 6,5 чланова. Може се уочити извесна правилност у распореду насеља са већим односно мањим бројем домаћинства. У насељима Жупанек, Топлец, Марга, Ваар, Букин и Валишора домаћинства су била нешто мања, са 4–6 чланова. У питању су насеља првобитне Влашке границе у којима је 1772. године у просеку домаћинство имало 4,44 чланова, што значи да се демографске прилике у њима нису значајније промениле током последње деценије 18. века. Домаћинства са већим бројем чланова (8–10) забележена су у неколицини насеља дистрикта Нова Паланка и Далбожец у Влашко-илирској регименти.

²⁴⁸ М. Митровић, *Из пописа православних у Карловачкој митрополији*, 93–109.

Табела 31: Православно становништво Немачко-банатске регименте у периоду између 1785. и 1801. године

Насеља	Етничка припадност (1774) ²⁴⁹	Број православних домаћинстава 1785/6. ²⁵⁰	Број православних домаћинстава 1793 ²⁵¹	Попис 1801 ²⁵²				Просечно чланова по домаћинству
				Број домаћинстава	Мушкарци	Жене	Укупно	
Сефкерин	Срби	109	135	174	610	557	1167	6,7
Црепаја	Срби	182	168	215	923	913	1836	8,53
Опово	Срби	232	167	189	672	603	1275	6,74
Баранда	Срби	210	163	167	654	577	1231	7,37
Сакуле	Срби	212	179	184	722	642	1364	7,41
Старчево	Срби и Румуни	50	63	90	335	319	654	7,26
Долово	Срби	352	421	367	1869	1836	3705	10,09
Стара Борча ²⁵³	Срби и Румуни			49	89	82	171	3,48
Перлез Варош	Срби		254	268	870	851	1721	6,42
Леополдова (Чента)	Срби		147	197	728	677	1405	7,13
Фаркаждин	Срби		90	99	449	441	890	8,98
Идвор	Срби	220	161	148	591	512	1103	7,45
Томашевац	Срби		128	138	766	720	1486	10,76
Ботош	Срби		226	252	968	857	1825	7,24
Орловат	Срби		96	111	498	423	921	8,29
Падина или Уздин	Румуни	203	199	235	1162	1043	2205	9,35
Јарковац	Румуни и Срби	187	182	156	732	710	1442	9,24
Маргитица	Срби	61	66	73	296	254	550	7,53

²⁴⁹ Ј. Ерлер, *Банат*, (пр. М. Митровић), Панчево 2004. Јохан Ерлер је службено пропутовао Банат и забележио низ података 1774. године. Пошто нека од насеља још увек нису била основана или милитаризована у време када је Ерлер о њима писао (Црепаја, Селеуш, Баранда, Борча и Долово), подаци о њиховој етничкој структури допуњени су на основу: С. Пецињачки, *Граничарска насеља Баната (1773–1810)*, I–II, Нови Сад 1982, 1985.

²⁵⁰ С. Пецињачки, *Подаци о становништву и насељима јужног Баната у 18. и 19. веку*, Зборник Матице српске за друштвене науке 38 (1964), 164–168. У питању је попис само Панчевачког протопопијата, због чега други недостају подаци за друга насеља.

²⁵¹ М. Митровић, *Из пописа православних у Карловачкој митрополији крајем XVIII и почетком XIX века (1792–1801)*, Зборник Матице српске за историју 44 (1991), 99–104.

²⁵² Срета Пецињачки, *Основни подаци о православним насељима XII немачко-банатског пука у 1801. години*, Зборник Матице српске за историју 15 (1977), 143–150.

²⁵³ Стара Борча није обухваћена пописом 1793. године, јер је основана у периоду 1794–1797. године.

Добрица	Срби	131	126	136	630	610	1240	9,11
Алибунар	Срби и Румуни		218	249	1035	1020	2055	8,25
Селеуш		137	139	155	740	730	1470	9,48
Иланџа	Срби	152	153	166	610	635	1245	7,5
Сент Михаљ (Локве)	Румуни		152	154	694	680	1374	8,92
(Банатско) Ново Село	Срби и Румуни	320	317	326	1496	1386	2882	8,84
Николнци (Мало Каково)	Румуни		153	188	910	816	1726	9,18
Уљма	Срби		211	206	870	810	1680	8,15
Избиште	Срби		112	110	503	510	1013	9,20
Загајица	Срби и Румуни		95	98	347	348	695	7,09
Парта	Румуни		59	61	214	208	422	6,91
Орешац	Срби и Румуни		57	61	237	205	442	7,24
Гребенац	Румуни		163	181	446	427	873	4,81
Кајтасово	Румуни и Срби		57	60	168	155	323	5,38
Дубовац	Срби		43	51	185	191	376	7,37
Острово	Срби		65	65	240	215	455	7
Гај	Срби и Румуни		75	93	232	351	583	6,26
Делиблато	Срби	403	301	295	1278	1251	2529	8,57
Ковин	Срби	130	176	134	401	385	786	5,86
Плочица	Срби и Румуни	51	60	51	222	218	440	8,62
Брестовац	Срби	63	73	99	329	326	655	6,61
Омољица	Срби	81	133	174	670	523	1193	6,85
Баваниште	Срби	322	403	443	2041	1981	4022	9,07
Укупно 42		4224 (у 23 насеља)	6186	6668	27432	25998	53430	8,01
Панчево ²⁵⁴	Немци, Румуни, Срби	416	457		-	-	-	

²⁵⁴ Панчево је од 1794. године изузето из пописа као насеље са статусом „слободног привилегованог војног комунитета“, а не војно насеље.

Табела 32: Влашко-илирска регимента после Аустро-турског рата (1788–1791)

Насеља	Етничка припадност (1774) ²⁵⁵	Православна домаћинства		Укупно становника		Просечно чланова по домаћинству
		1793 ²⁵⁶	1806 ²⁵⁷	1785 ²⁵⁸	1806	
Стража (Лагердорф)	Румуни	125	129	717	911	7,06
Јасеново	Срби и Румуни	159	169	1342	1430	8,46
Дуљаја	Срби	72	91	720	821	9,02
Црвена Црква	Срби	78	83	694	682	8,21
Врачевгај	Срби	138	166	1386	1544	9,30
Лангенфелд (Луговет/ Чимпиа)	Срби	67	89	669	737	8,28
Соколовац	Срби	80	103	806	799	7,75
Нова Паланка	Срби и Румуни	103	123	962	1048	8,52
Златица	Румуни	108	97	674	684	7,05
Кусић	Срби и Румуни	242	228	1702	1705	7,47
Крушчица	Румуни	124	130	920	1160	8,92
Лесковица	Румуни	91	86	444	641	7,45
Калуђерово (Ребенберг)	Румуни	90	90	612	581	6,45
Најдаш	Румуни	170	175	1167	1179	6,73
Дивич	Срби и Румуни	42	46	337	335	7,28
Белобрешка	Румуни	69	70	618	622	8,88
Сушка	Срби и Румуни	66	68	534	474	6,97
Радимна	Срби и Румуни	101	100	614	692	6,92
Српска Пожежена	Срби и Румуни	54	55	426	383	6,96
Влашка Пожежена	Срби и Румуни	60	60	433	452	7,53
Мачевић	Румуни	55	53	424	407	7,67
Молдова	Срби и Румуни	204	200	1322	1354	6,77
Сићевица	Срби и Румуни	107	126	784	741	5,88
Горња Љупкова	Срби и Румуни	70	84	531	444	5,28
Доња Љупкова	Срби и Румуни	88	107	715	682	6,37
Берзаска	Румуни	100	126	863	839	6,65
Свиница	Румуни	92	102	725	780	7,64
Тисовица	Румуни	22	22	138	136	6,18
Плавишевица	Румуни	37	32	326	220	6,87
Дубова	Румуни	29	24	165	148	6,16
Оградина	Румуни	63	55	303	314	5,70

²⁵⁵ Ј. Ерлер, *Банат*, (пр. М. Митровић), Панчево 2004. Допуна и исправке на основу: С. Пецињачки, *Граничарска насеља Баната (1773–1810)*, I–II, Нови Сад 1982, 1985. У односу на податке о етничкој припадности које наводи Ерлер, Срета Пецињачки је унео исправке у вези са неким насељима у којима је било и српског становништва. У питању су насеља Лесковица, Калуђерово, Белобрешка, Радимна, Мачевић, Стара Молдова, Сићевица.

²⁵⁶ М. Митровић, *Из пописа православних у Карловачкој митрополији крајем XVIII и почетком XIX века (1792–1801)*, Зборник Матице српске за историју 44 (1991), 100–104.

²⁵⁷ Н. Гавриловић, *Српске и румунске граничарске школе од Темишварског сабора до појаве Уроша Несторовића (1790–1810)*, Зборник Матице српске за историју 26 (1982), 179–195.

²⁵⁸ КА, НКР Акте 1786, Кт. 1484, 1786 – 23 – 10. Попис је септембра/новембра 1785. године састављен ради класификације и расподеле обрадивог земљишта у насељима Влашко-Илирске регименте, па је између осталог, наведен и број душа у њима.

Јешелница	Румуни	80	62	327	325	5,24
Стара Оршава		83	87	-	452	5,19
Нови Жупанек	Румуни	40	36	304	146	5,84
Стари Жупанек		23	25	132	104	4,16
Дофиер (Туфари)	Румуни	48	36	225	144	4
Корамник	Румуни	18	16	128	71	4,43
Лапушник	Румуни	112	115	916	929	8,08
Мочерић	Румуни	80	79	612	504	6,37
Далбожец	Румуни	131	135	919	816	6,04
Шопот	Румуни	116	120	970	1061	8,84
Гирбовец	Румуни	72	76	527	611	8,03
Баниа	Румуни	178	178	1420	1458	8,19
Бозовић	Румуни	202	218	1640	1555	7,13
Рудариа	Румуни	181	193	1518	1578	8,17
Прилипец	Румуни	128	122	953	823	6,74
Паташ	Румуни	106	103	691	682	6,62
Борловени	Румуни	131	125	1006	873	6,98
Пригор	Румуни	133	126	1096	958	7,60
Путна	Румуни	29	29	301	213	7,34
Мехадија	Румуни	245	233	1676	1110	4,76
Печинешка	Румуни	42	40	241	238	5,95
Берза	Румуни	32	32	242	167	5,21
Топлец	Румуни	100	95	804	343	3,61
Валеа Болвашница	Румуни	98	97	779	499	5,14
Плугова	Румуни	89	88	585	563	6,39
Глоборео	Румуни	75	88	521	458	5,20
Боголгин	Румуни	103	102	921	947	9,28
Корнарева	Румуни	189	190	1523	1720	9,05
Корниа	Румуни	173	174	1494	1251	7,18
Крушовец	Румуни	34	49	323	383	7,81
Куптоаре	Румуни	65	74	571	461	6,22
Јабланица	Румуни	127	151	1077	874	5,78
Петник	Румуни	45	69	548	368	5,33
Глобукрајова	Румуни	57	73	573	462	6,32
Лапушницел	Румуни	44	56	435	394	7,03
Пирвова	Румуни	43	64	503	460	7,18
Мехадица	Румуни	133	179	1581	1322	7,38
Верендин	Румуни	89	88	846	757	8,60
Лункавица	Румуни	114	111	918	850	7,65
Канижа (Каничеа)	Румуни	53	48	494	365	7,60
Домашна	Румуни	244	234	2013	1472	6,29
Терегова	Румуни	276	281	2131	1732	6,16
Руска	Румуни	106	100	926	503	5,03
Маал	Румуни	33	42	267	242	5,76
Кречма (Магура)	Румуни	42	50	389	272	5,44
Марул (Јабука)	Румуни	128	140	1049	761	5,43
Валимаре	Румуни	14	14	137	125	8,92
Чиреша Бистра	Румуни	38	39	307	238	6,10
Воислова	Румуни	39	42	299	221	5,26
Завој	Румуни	23	26	203	159	6,11
Марга	Румуни	90	102	785	706	6,92

Чиклен	Румуни	15	23	106	82	3,56
Ваар	Румуни	88	91	596	535	5,87
Јаз	Румуни	66	80	529	382	4,77
Чута	Румуни	73	83	576	434	5,22
Обрежа	Румуни	175	208	1463	1009	4,85
Глимбока	Румуни	127	140	915	762	5,44
Охаба Бистра	Румуни	56	67	498	340	5,07
Керпа	Румуни	90	100	657	507	5,07
Болвашница	Румуни	56	52	537	391	7,51
Борлова	Румуни	152	149	1120	895	6
Злакна	Румуни	45	38	306	218	5,73
Турнул	Румуни	41	42	264	174	4,14
Руени	Румуни	35	39	321	209	5,35
Далч	Румуни	34	32	190	179	5,59
Зервешти	Румуни	53	55	397	328	5,96
Букин	Румуни	44	45	254	246	5,46
Присиан	Румуни	43	43	257	246	5,72
Појана	Румуни	105	110	791	469	4,26
Карансебеш	Немци, Румуни	424	467	3481	2001	4,28
Голец	Румуни	49	32	353	147	4,59
Букошница	Румуни	62	48	436	253	5,27
Петрошница	Румуни	96	97	681	529	5,45
Валишоара	Румуни	89	100	705	555	5,55
Верчерова	Румуни	116	118	990	720	6,10
Фениш	Румуни	66	70	482	354	5,05
Армениш	Румуни	128	127	1188	912	7,18
Садова	Румуни	61	62	517	441	7,11
Слатина	Румуни	52	53	1596	297	5,60
Илова	Румуни	78	78	625	523	6,70
Укупно 111		10.313	10.790	81.834	70.806	6,66
Бела Црква	Немци, Срби, Румуни	220	271	-	1769	6,52

III УРЕЂЕЊЕ ПРОСТОРА

На територији Војне крајине држава је, осим на војно уређење са циљем контроле и заштите простора, утицала и на друге облике организације, привређивања, па и свакодневни живот. Активност државе на простору Војне крајине може се сматрати модернизацијском, јер је настојала да промени постојеће навике становништва и уведе нове, како у производњи тако и у свакодневном животу. Деловала је као просвећени иницијатор и узор, полазећи од претпоставке да је срећан и богат поданик темељ срећне и богате државе. Интервенција државе може се препознати у покушају већег и планског искоришћавања простора, примени нових мера у пољопривредној и индустријској производњи и изградњи насеља по урбанистичким плановима. Очекивало се да ће улагања бити надокнађена и конкретна добит извучена кроз порески систем. При томе, исход модернизацијске активности није увек био успешан.

Управној, пореској и аграрној реформи требало је да претходи прецизно премеравање и картографисање земљишта. У то су биле укључене бројне инжињерске службе, цивилне и војне комисије, а послови на терену обављани су поступно. Требало је разграничити управне надлежности цивилних и војних установа и дефинисати све врсте прихода које им припадају. Начин за повећање својих прихода држава је видела у претварању што већих површина у обрадиве, како би домаћинства-кориснике обавезала на редовну пореску дажбину од земље (тзв. терестрал или земљарину). Зарад реформе неопходно је било установити укупну површину насеља и број домаћинстава, а потом и стандардну величину индивидуалног поседа. Међутим, неке површине нису могле бити непосредно искоришћене за обрађивање, а неке области нису биле довољно насељене да би сва расположива земља била обрађена. Држава је морала, пре свега, да поближе упозна терен којим располаже, како би му сходно његовом карактеру и величини, пронашла одговарајућу, опорезовану намену. Осим пореза у виду земљарине, то су могли бити

и додатни („екстра“) приходи попут закупа пустара, као и права на коришћење бунара, вода, дрвета, трске, лова и риболова, и сличног.

1. Упознавање терена: премеравање и картографисање

Током седме и осме деценије 18. века премеравање и картографисање државне територије постало је посао највишег приоритета. У периоду 1769–1785. године спроведено је прво свеобухватно пописивање територије Хабзбуршке монархије – познато као Јозефинско пописивање и картографисање (*Josephinische Landesaufnahme*).²⁵⁹ Повод за премеравање земљишта били су разграничења државних и феудалних поседа, милитаризација и колонизација. Подела или промена надлежности над одређеном територијом, значила је да комисијским путем треба утврдити величину и границе те територије. У склопу милитаризације требало је утврдити површину територије одузете коморској управи и уступљене војним властима, а потом одредити и тачне границе између суседних територија. Терени одређени за насељавање и економско коришћење препуштани су корисницима тек након утврђивања граница њихових атара и потеса.

Премеравање терена и обележавање граница у Банату вршено је несистематично и пре 1770. године. Реамбулација манастирских поседа у Банату извршена је увиђајем коморских комисија још 1753. и 1759. године. Територија милитаризована

²⁵⁹ J. Paldus, *Die militärischen Aufnahmen im Bereiche der Habsburgischen Länder aus der Zeit Kaiser Josephs II*, (Akademie der Wissenschaft) Wien 1919. Области царства су пописане и картографисане по етапама, и то најпре у провинцијама ван Аустрије и Угарске (Војводство Шлезивија 1763, Краљевство Чешка 1764–1767, Маркгорфовија Моравска 1764–1768, Краљевина Белгија 1764–1771), па и у Темишварском Банату (1769–1772). У исто време када и у Банату, попис је обухватио и области Великог војводства Трансилваније (1769–1773) и Горње Аустрије (1769–1772), затим Молдавије (1773–1775), Буковине (1773–1776, 1778), Доње Аустрије (1773–1781). Потом је уследило картографисање војно-крајишких области, почев од Банске војне границе (1774–1775), Карловачког генералата (1775–1777), Краљевине Галиције и Лодомерије (1779–1783), Славонске границе (1780), Варајдинског генералата (1781–1782), закључно са Немачко-банатском граничарском региментом (1780–1784) и Влашко-Илирском граничарском региментом (1780–1784). Последње су картографисане цивилне области Славоније (1781–1783), Краљевине Угарске (1782–1785, иако су послови у Угарској остали недовршени због рата 1787–1791), Хрватске (1783–1784), те напослетку војводства Унутрашње Аустрије – Штајерске, Крањске, Корушке и Истрије (1784–1787).

1764. године премерена је и картографисана већ у периоду између 1765. и 1769. године. О томе да је разграничење цивилне територије са војном заиста и извршено, сведоче, између осталог, и подаци наведени у жалби о приликама на поседима банатских манастира, коју је марта 1773. године потписао темишварски епископ Вићентије Јовановић Видак.²⁶⁰ Епископ је подсетио да је комисија Земаљске администрације 1753. утврдила, а 1759. године потврдила, границе поседа манастира Војловице код Панчева, исте које су „хумку по хумку“ описане и 1773. године. У међувремену, маја и јуна 1765. године извршен је увиђај војне комисије на челу са генерал мајором грофом фон Вилардом, којим су границе манастирског поседа потврђене у односу на граничарско земљиште, и то на површини од 1.153 јутара и 711 клафтера. Том приликом цео манастирски посед је приказан и на једном плану (Nach Beendigung dieser Aufnehmung, ..., und da die den aufgenommenen Plan ...). Већ септембра те године у манастир је стигао комисијски инжињер Креј, послат ради уређења граница манастирског поседа, који је још једном „стварно“ реамбулирао терен и обновио границе атара са војном територијом (der auch wirklich, noch einmal den Terrain reambuliret, und die Hotterungen, ... erneuret hat). У периоду између 1765. и 1772. године искрсавали су спорови граничара и војних власти у вези са питањем манастирских права на терену околних мочвара и шума, а који у околностима поступне милитаризације нису решавани конзистентно, што је дало повод за ову жалбу.

Приоритет је било разграничење милитаризоване територије са коморском. У време разграничења између коморске и граничарске територије 1774. и 1775. године, предвиђено је, између осталог, да разграничење буде извршено на тај начин што ће бити подигнуте атарске међе (хумке) на удаљености од 200 клафтера (378 метара), а између њих ископан канал, дубок три стопе и широк три стопе. Тај посао требало је да буде заједнички (коморски и војни).²⁶¹ Тако је приликом разграничења коморске територије у односу на атаре граничарских села Ново Село, Алибунар и Селеуш

²⁶⁰ АСАНУК, МП „Б“, 1764 – 174; Исто, 1774 – 28.

²⁶¹ КА, НКР, Akten 1775, Kt. 1074, 1775 – 39 – 26.

примењена уобичајена техника у виду подизања земљаних гомила – хумки, уочљиве висине и на међусобној удаљености од 200 клафтера, док су тамо где је теран био песковит и порозан подигнути дрвени стубови.²⁶²

Приликом завојачења насеља посебна пажња поклањана је дефинисању структуре атара граничарских насеља, тако да у њима буде довољно обрадивог земљишта за сва домаћинства. Да би се атари ових насеља по потреби проширили, премерене су и пустаре са којима су се ова насеља граничила. Величина атара насеља Горњих компанија Илирске регименте дефинисана је на основу критеријума по коме је свако граничарско домаћинство требало да ужива посед величине 30 јутара.²⁶³ Након првог премеравања атара ових насеља у пролеће 1768. године, поступак је поновљен и 1772. године (у склопу Јозефинског пописа). Премеравање 1768. године извршено је по „тврђавским“ мерама, док је поручник Белавић 1772. године применио царску или „бечку“ меру. Разлике у резултатима премеравања настале су услед примене различитих мерних јединица, али и коначне одлуке да се величина поједних атара смањи.

Табела 33: Величини атара 14 насеља Илирске границе на основу премеравања из 1768. године и 1772. године²⁶⁴

Граничарска места	Корисно земљиште додељено према плану из 1768. године	Површина насеља након премеравања поручника Белавића 1772. године	Разлика између премеравања	
	Јутро од 1580 кв.клафтера	Јутро од 1600 кв.клафтера	Више	Мање
Велика Кикинда	30.690	–		–
Мала Кикинда	7.080	6.657		423
Мокрин	20.130	5.057 ½		15.072 ½
Крстур	3.300	1.591 ½		1.708 ½
Јозефово	3.750	4.111 ½	361 ½	
Карлова	6.750	4.826 ¾		1.923 ½

²⁶² КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 61/1, folio 148–151.

²⁶³ ФНКА, ВА, F. 52, Rote Nr. 187, folio 170–177, 621–703, 820–833, 964; Rote Nr. 188, folio 766, 774, 778; Rote Nr. 189, folio 1–52.

²⁶⁴ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 908, 1772 – 39 – 152, folio 13. Премеравање 1768. године извршено је по „тврђавским“ мерама („nach den Fortifications Мааб“, јутро од 1580 квадратних клафтера), док је поручник Белавић (Lieutenant Bellavich) 1772. године применио царску или „бечку“ меру („nach den Wiener Мааб“, јутро од 1600 квадратних клафтера).

Фрањова	11.070	7.830 ½		3.239 ½
Меленци	19.170	15.809 ½		3.360 ½
Куман	8.700	7.105 ¾		1.594 ¼
Тараш	4.350	1.461 ¾		2.888 ¼
Ботош	13.050	–		–
Сиге	5.880	5.600 ¾		279 ¼
Идвор	11.340	–		–
Леополдова	6.060	3.461 ¾		2.598 ¼
Укупно	151.320	63.514 ¼	361 ½	31.379 ½

Резултати премеравања у склопу милитаризације у периоду 1765–1769. године забележени су и на неколицини карата, мапа и планова. Из 1765. године потиче мапа регулираних Илирских трупа у Банату.²⁶⁵ Из 1766/67. године потиче више „карата дела Банатске границе“ од Сурдука, преко Панчева дуж Дунава, до острва Оршаве и Карансебеша.²⁶⁶ Из 1766. године је и мапа војних насеља Панчевачког дистрикта, а из 1767. године план инжињера потпоручника Паулелија о подели обрадивог земљишта првим насељима у којима је спроведена колонизација Сефкерин, Јабука и Немачко и Српско Панчево.²⁶⁷ Године 1768. израђена је мапа насеља регулираних илирских граничарских трупа, чија је површина атара одређена према индивидуалном граничарском поседу од 30 јутара.²⁶⁸ Старији од 1770. године је и план Граничарског кордона око Панчева.²⁶⁹ У овом периоду су настале и карте појединих насеља – Идвор (1769), Мала Кикинда (1764) и Панчево (1761).²⁷⁰ Будући да је већина ових карата имала сличну садржину и размеру, претпостављамо да су након теренских премеравања, настале комбиновањем истих предлогака.

*

Темишварски Банат је у целини картографисан у периоду 1769–1772. године, заједно са пограничним појасом.²⁷¹ Коначни резултат био је 208 секција војне карте, које су израђене по методу „економског картографисања“ (Ökonomische Aufnahme) у

²⁶⁵ КА, КС, В IX с 648; В IX с 649.

²⁶⁶ КА, КС, В IX с 650; В IX с 651; В IX с 652; В IX с 653.

²⁶⁷ КА, КС, В IX с 654; В IX с 654–1.

²⁶⁸ КА, КС, В IX с 655.

²⁶⁹ КА, КС, В IX с 678.

²⁷⁰ Планови насеља (Stadtpläne): КА, КС, G I h 242; G I h 395; G I h 482.

²⁷¹ КА, КС, В IX а 577; J. Paldus, *Die militärischen Aufnahmen*, 248–256. Премеравање и картографисање Темишварског Баната наређено је царским декретом од 10. маја 1769. године (Paldus, 154).

крупној размери од 1 : 28.800, под надзором мајора барона фон Елмпта.²⁷² И док је „економска карта“ из 1769–1772. представљала провинцију Темишварски Банат у целини, њени јужни, милитаризовани делови, картографисани су још једном 1780–1784. године, у склопу „војног картографисања“ (Militärische Aufnahme)²⁷³ свих војнокрајишких области.

Економска карта са 208 секција у потпуности је завршена 13. јула 1773. године, када ју је генерални командант у Темшвару, гроф Митровски, проследио Дворском ратном савету. У циљу допуне постојећих секција, током августа и септембра 1773. године, извршено је картографисање граничне линије између Баната и Влашке, од ердељске границе до Дунава. Сврха овог картографисања било је упознавање терена, пролаза, стаза и путева, који воде у Влашку, као и опис могућности или потешкоћа, да се овим путевима прође пешице, коњима или артиљеријом. Картографисање није требало да буде геометријско, већ само визуелно, а њиме се зашло до три миље у влашку територију. Закључили су да се, осим једног јединог возног пута који је код острва Оршава водио у Влашку, само тешким и опасним пешачким стазама (Fußsteige – Playen) могло прећи из Баната у Влашку. Резултат је био „План дела турске Влашке, између Дунава и ердељске границе, преко пута Оршавског и Карансебешког дистрикта ...“, састављен од 13 секција. Секције ове карте спојене су са одговарајућим секцијама карте Темишварског Баната, као њихова допуна. На основу ове карте, потпоручник Кристофер Глезер израдио је 1773. године јединствену карту Темишварског Баната ситније размере 1 : 136.800, под

²⁷² По типу, економске карте су имале циљ да прикажу обим и распоред свих земљишних парцела, попут ораница, ливада, шума, пашњака, винограда итд, или у виду општинског/заједничког или појединачног поседа. Први планови су називани „економским специјалним плановима“, а други „економским индивидуалним плановима“ (Ökonomische Spezial-Pläne; Ökonomische Individual-Pläne). Да би све земљишне парцеле биле приказане, код економских карата примењивана је крупна размера, па је уобичајено бечки цол (Wiener Zoll) рачунат као 50 клафтера.

²⁷³ Уобичајена размера војних планова: 1. за положај у крупном 1 : 57.600 (1 бечки цол = 800 бечких клафтера); 2. за картографисање и учртавање података 1 : 28.800 (1 бечки цол = 400 бечких клафтера); 3. за посебно детаљне и маневарске планове 1 : 14.400 (1 бечки цол = 200 бечких клафтера). Војно картографисање је било врло прецизно, па је подразумевало да буду премерена и учртана сва брда и узвишења, нагиби и долине, и убележени сви путеви и пешачке стазе, извори, бунари, потоци, реке, канали, итд. Према пропису премеравања је требало извршити са прецизним инструментима, и то комбиновањем метода корачањем (прецизне методе) и визуелно (мање прецизне методе).

називом „План Темишварског Баната, подељен у 11 дистриката ...“ (Banatische Hauptkarte). Глазер је 1774. године саставио и војни опис Темишварског Баната (Militärischen Landesbeschreibung des Temesvárer Banats), који је био подељен на 11 дистриката, а евидентирао је у њима укупно 500 цивилних и 93 војних насеља, и 75 пустара.²⁷⁴

Премеравање и картографисање са циљем индивидуалне расподеле поседа у коморским дистриктима поверено је барону Елмпту у периоду 1773. године. Наредба истог садржаја донета је 1776. године и за територију Влашко-илирске регименте. На располагању су стајале раније израђене карте старих илирских-граничарских села из 1771/1772. (између осталих карте насеља Поток, Лангенфелд, Соколовац), као и план Илирске граничарске регименте у 8 листова из 1773. године. Послови су споро одмицали па је генерал Папила јула 1777. године известио да је од укупно 110 места Влашко-илирске граничарске регименте са војним комунитетом Бела Црква, премерено/картографисано само 49. Мапирање је поверено капетану Туратију, који је са плановима из архива, обишао целу регименту. Тамо где се показало да је место тачно премерно, могло се приступити индивидуалној подели земљишта. Међутим, већ 1777. године установљено је да су „економска картографисања“ извршена у Банату под надлештвом пуковника барона фон Елмпта, била „сасвим неупотребљива или само делимично употребљива“ приликом поделе земљишта домаћинствима. Разлог је био у различитој сврси ова два мапирања. Из постојећих планова се није могао израчунати тачан обим делова атара, што је било неопходно како би се унутар њих извршила подела на мање јединице. Од 66 села, приказ је био некористан у чак 43, саопштио је капетан Турати Генералној команди Влашко-илирске регименте.²⁷⁵

Због Рата за Баварско наслеђе (1778–1779), наређењем од 25. фебруара 1778. године прекинуто је мапирање и у провинцијалном и у граничарском Банату. Капетан Турати је предао резултате свог рада – 14 планова размере 1 : 7.200, за места

²⁷⁴ J. Paldus, *Die militärischen Aufnahmen*, 156, 157, 161–164. Иако су у периоду 1769–1773. године постојале Немачко-банатска и Илирска граничарска регимента и Влашки батаљон, изгледа да су, због динамике промена у погледу територијализације Банатске границе у овом периоду, пописивачи и картографи прибегавали коришћењу карата које су приказивале стару дистриктску структуру Баната.

²⁷⁵ Исто, 173–174, 253–254.

Лангенфелд, Соколовац, Крушчица, Кусић, Златица, Црвена Црква, Омор, Дупљај, Гребенац, Врачев Гај, Јасенова, Кајтасово, манастир Златица и Кусић. Након завршетка Баварског рата 1779. године, уместо капетана Туратија, који је у међувремену погинуо, надлежни за послове пограничног мапирања у Банату постао је мајор Веглер. Дворски ратни савет је препоручио генералној команди да убрза послове, како би се коначно сазнало колико се новца од земљишне таксе по јутару земље у Војној крајини може очекивати. Према Инструкцији мајора Веглера од 5. децембра 1781. године, капетан Вилус је са укупно 41 сарадником почео поделу земљишта у војној крајини око Жупанека. Јануара 1785. мајор Веглер је јавио да је рад на терену на подели земљишта у целој Влашко-илирској граничарском регименти завршен и да ће протокол о томе бити састављен током зиме.²⁷⁶

*

До данас су у оквиру Збирке карата Ратног архива у Бечу, сачуване неке (вероватно не све) војне карте, мапе и планови насеља и области Банатске војне крајине. Разврставајући их према времену настанка, поделили смо их на картографију Јозефинског пописивања из периода 1769–1773. године, затим, карте настале на основу овог и допунским пописивањем, потом картографију регименти из периода 1780–1784. године, картографију појединих насеља према хронологији њихове реамбулације или изградње, и коначно, картографију после 1785, која обухвата сразмерно мали број карата из последње деценије 18. века. Планови насеља, углавном, приказују она насеља која су плански изграђена.

Јозефинско картографисање резултирало је са неколико војних карата крупне размере 1773. године – „План Насељеничке Банатске Немачке граничарске регименте у 12 секција“ и „План Илирске граничарске регименте са суседним коморским местима у 8 секција“.²⁷⁷ У наредним годинама су на основу Јозефинске картографије израђене карте појединих сегмената ових регименти, или пак прегледи већих целина ситније размере: план положаја две Доње компаније Илирске границе (1773), планови стражарница Илирске границе на средњем Дунавском кордону

²⁷⁶ Исто, 255–257.

²⁷⁷ КА, КС, В IX а 591; В IX с 660.

(1775), план Банатског кордона преко пута турске границе (1775), као и прегледне карте Влашко-илирске и Немачко-насељеничке регименте, у чијем је називу и наведено да је у питању „копија коморског плана коју је направио Белавић, натпоручник Влашко-Илирске регименте“ (1776).²⁷⁸

Око 1780. године поново су премерене и картографисане регименте Банатске војне крајине. Два главна резултата биле су карте израђене у уобичајеној крупној војној размери од 1 : 28.800, датоване на период 1780–1784. године: „Топографска карта Немачко-банатске граничарске регименте у 33 секције“ (у чијем се наслову каже да је настала премеравањем и уцртавањем официра под надзором мајора фон Веглера) и „Карта Влашко-илирске граничарске пешадијске регименте у 47 секција“.²⁷⁹ На основу појединих секција ових карата и њиховим укрупњавањем, настали су други тематски картографски прикази, попут „Карте Банатског војног округа у 22 секције“ (1780), „Карте области у околини Дунава између Соколовца, Мачевића и Кусића у 6 секција“ (1780), „Плана Панчевачког дунавског кордона од Опова до Ковина“ (1780),²⁸⁰ „Плана 14 места Карансебешког дистрикта уступљених Влашко-илирској регименти“ (1783), „Плана 43 места Немачке-банатске граничарске регименте и манастира Војловице у 8 секција“ (1784), „Плана дела границе између коморске територије и Влашко-илирске регимента код Лагердорфа и Радимуце“ (1785),²⁸¹ као и тематске карате римокатоличких и православних парохија у Немачко-банатској насељеничкој граничарској регименти и Влашко-илирској регименти (1782).²⁸²

На основу постојећих секција или на основу нових премеравања терена појединих насеља, настали су посебни планови појединих граничарских насеља, попут планова села Ботош, Омољица, Идвор, Мала Кикинда из 1772. године,²⁸³ планова села Опово, Сакуле, Уздин и Падина из 1774. године,²⁸⁴ план новооснованог

²⁷⁸ КА, КС, В IX с 659; В IX с 682; В IX с 683; В IX а 586.

²⁷⁹ КА, КС, В IX а 592; В IX а 602.

²⁸⁰ КА, КС, В IX а 587; В IX а 684–5; В IX с 684.

²⁸¹ КА, КС, В IX с 664; В IX а 593; В IX с 665.

²⁸² КА, КС, В IX а 702; В IX а 703.

²⁸³ КА, КС, G I h 27; G I h 239; G I h 243; G I h 396.

²⁸⁴ КА, КС, G I h 463; G I h 689; G I h 480.

српског села Црепаја из 1775. године,²⁸⁵ нови планови Сакула и Опова из 1776. године,²⁸⁶ као и Беле Цркве коју је „13. новембра 1776. обрачунао и забележио Фон Белавић, натпоручник Влашко-илирске регименте“.²⁸⁷ На територији Влашко-Илирске регименте посебно су направљени планови граничарских места Плавишевица 1780. и Врачев Гај 1781. године, као и насеља Стара и Нова Оршава (непрецизно датовано 1777–1805).²⁸⁸

Из периода после 1785. године сачувана је тек неколицина картографских приказа Банатске војне крајине. Само један од њих је у вези са ратним операцијама – план околине Беле Цркве и шанаца око Нове Паланке које је убележио мајор Флајшер 1789. године.²⁸⁹ Сви остали се, упркос ратним околностима, односе на простор одређен за оснивање нових насеља за царске колонисте на територији Немачко-банатске регименте, попут „Плана околине између Опова, Земуна, Смедерева и Делиблата из 1790. године“, „Плана терена за изградњу 130 кућа за приспеле царске колонисте“, „Плана три насеља која је требало изградити“ и нацрта-плана за село Нова Ковачица из 1791. године, као и „Плана новооснованог села Францфелд“ из 1793. године.²⁹⁰ Крајем века, вероватно на основу старих предлога и због промене у називу регименте, састављена је прегледна „Карта Немачко-банатске граничарске регименте број 12“ (1798–1800).²⁹¹

2. Припитомљавање мочвара: изградња канала

Један од главних разлога слабе и местимичне насељности Баната био је његов мочварни терен, некористан за пољопривреду и настањивање. Описујући положај подручја за насељавање Немачке насељеничке регименте априла 1768. године, привредни инспектор Антон Коцијан навео је да је у питању раван терен, чију

²⁸⁵ КА, КС, G I h 136.

²⁸⁶ КА, КС, G I h 690; G I h 464.

²⁸⁷ КА, КС, K VII k 322. Исто и под сигнатуром G I h 168.

²⁸⁸ КА, КС, G I h 525; G I h 743; G I h 467.

²⁸⁹ КА, КС, G I h 168–1.

²⁹⁰ КА, КС, B IX a 681; G I h 691; B IX c 722; G I h 731; G I h 185.

²⁹¹ КА, КС, B IX a 594.

трећину чини појас мочваре обрасле трском уз Дунав, дубине и до 4 клафтера (7,56 m).²⁹² Тек је регулација мочвара обезбедила нужне услове за привређивање у појединим областима. Ово се, пре свега, односило на подручје уз реке Бегеј и Тамиш, тј. низијско подручје Баната испод Темишварске висоравни, на рубним подручјима Бечкеречког, Панчевачког и Вршачког дистрикта. Положај ових насеља био је скучен између мочварног појаса уз реке и подручја Делиблатске прешчаре. За систематско насељавање области неопходно је било предузети санацију терена – исушивање мочвара са једне, и оживљавање пешчаре са друге стране. Због обима послова, њихове техничке захтевности и великих трошкова, иницијатива и реализација морали су бити дело државе. Домети њене интервенције на овом пољу, међутим, били су ограничени. Још увек није било примера успешног исушивања мочвара које би обезбедило да одређене области буду настањене. У најбољем случају, подручје под мочварама коришћено је као терен, барем повремено погодан за сакупљање сена и држање стоке на испаши.

Мочваре су биле саставни део већине пустара на територији Бечкеречког, Чанадског и Темишварског дистрикта. Примера ради, према протоколу о лицитацији пустара Бечкеречког дистрикта, које су 1773. изузете војне надлежности и подвргнуте коморској управи, пустаре Торда и Деветак, Иље, Башаид, Ново Село и Томашфалу, обухватале су заједно 19.914 јутара, од чега 10.603 јутра корисног и 9.311 јутра пешчаног и мочварног земљишта (46,75% њихове укупне површине).²⁹³ Огромна пространства под мочварама уз Тису и Дунав третирана су као ресурс на који су право полагале суседне општине, не по територијалном принципу, већ према способности да их искористе. По том основу услишена је молба сремских општина Сланкамена и Бановаца да користе мочваре и ритове преко пута Дунава, на страни Баната. У одговору који је из Темишвара упућен Славонској генералној команди, а потом 22. марта 1769. године достављен Дворском ратном савету, нашао се и коментар да од околине Опова до околине Великог Бечкерека у Банату, има тако пуно трске, да и поред коришћења од стране Привилеговане трговинске компаније и

²⁹² КА, НКР, Akten 1768, Kt. 623, 1768 – 3 – 563.

²⁹³ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 96, folio 667–688.

илирских граничарских трупа, преостаје извесна количина која сваке године буде спаљена, те се њихово коришћење препушта сремским и бачким општинам. Слична потраживања су одобрена и за пустаре Овча, Стара и Нова Борча и Црвенка, недавно подвргнуте војним властима. У њиховој околини налазило се доста трске која је, што због плављења што због тешке доступности, остајала неискоришћена. Зато су делимично препуштене на коришћење и сремским општинама, попут Земуна, које су им имале бољи приступ. Искоришћавање мочвара и вода зависило је од сезонских услова. У складу са овим решено је питање мочварног терена који је припојен насељу Леополдово, а на који је претендовала и суседна општина Сланкамен, чији је захтев разматрао мајор Сечујац у Великој Кикинди 27. априла 1769. године. Велику површину мочваре Леополдово није могло да искористи због тога што је приступ једном њеном делу био могућ само када вода заледи, док је приликом нарастања водостаја приступ био могућ само са стране граничарске општине Сланкамен. Због тога је предложено да Сланкамен, као и друга граничарска места око њега, користе са своје стране доступне делове мочваре и трску у њима.²⁹⁴

Мочваре су могле бити и саставни део насеља, а у том случају третиране су као *Überland*, тј. преостало или сувишно земљиште у атару. У зависности од свог карактера, могле су бити потпуно некористан, селективно користан (за риболов, трску и сл.) или пак привремено користан терен са кога се у време суше могла добити додатна количина сена. Структура атара са мочваром и начини располагања оваквим тереном детаљно су описани у 64 и 65 тачки Урбара насеља Ковин из 1771. године. Укупни плављени терен (*inundirten Grund*) ковинског атара садржао је 2.008 јутара. Заузимао је поља која су се граничила са суседним општинама Гај и Острово, затим обале Дунава, терен уз реке Дунавица и Поњавица (*Buinavicza*), као и мочвару звану Црна Бара. Укупна површина атара Ковина износила је 11.499 јутара, што значи да је мочварни терен обухватао 21% целог атара. Неки делови су због влаге и растиња били у потпуности некорисни (тачка 51 Урбара). Ипак, највећи део плавног терена у атару (79%) чиниле су ливаде са обе стране реке Поњавице, које су у сушној

²⁹⁴ КА, НКР, Akten 1769, Kt. 699, 1769 – 45 – 19.

сезони могле бити искоришћене за сакупљање сена. Стога су и оне подељене домаћинствима колониста и староседеоца, као приватни, а не заједнички посед (укупно 1.587 јутара плавних ливада је додељено домаћинствима). Имајући у виду општу несташицу дрвећа у Банату, мочварни терен уз Дунав сматран је корисним јер је био обрастао дрвећем попут врбе, јове и храста. Значајан део атара покривала је мочвара Црна Бара, која је била заједничка са атарима суседних села, Баваниште и Делиблато. Ова мочвара имала је сопствени извор на територији села Делиблато и зато никада није пресушивала. У време када су се у њу сливале додатне воде, једним рукавцем је истицала на ливаде око виноградарског брда Црквенке, а да при томе, из ње није било пута за отицање воде. Зато је тачком 34 Урбара препоручено да се утврди погодно место за изградњу канала за истицање ових вода у ток реке Поњавице. Међутим, нема података о реализацији планова о исушивању, у овом и другим насељима на Дунаву, у овом периоду.²⁹⁵

*

Неки „хидраулички радови“ предузети су по овлашћењима Дворске коморе у периоду 1767–1769. године, по свему судећи, у подручјима уз реке Бегеј, Брзава и Тамиш. Претпостављамо да су то били први радови те врсте у Банату након изградње Бегејског канала 1752–1754. године.²⁹⁶ Успешно исушене мочваре претваране су у ливаде, које су постајале саставни део суседних насеља и пустара или нове пустаре. Будући да је сушне 1769. године извршено премеравање и картографисање пустара и милитаризованих насеља, подаци о површинама под мочварама које су се налазиле у њиховом саставу, постали су доступни већ 1770. године. Терен који су заузимале се већ до 1774. године нашао унутар Војне крајине.

Инжињер и трговински саветник Максимилијан Фремон (Comercien Rath Maximiliaty Fremount) известио је Земаљску администрацију у Темишвару 30. марта 1768. године о исушивању мочвара око Алибунара и Иланце.²⁹⁷ Ово подручје исушено је изградњом канала који је реку Брзаву, чије је изливање почињало у

²⁹⁵ Ј. Илић, *Урбар насеља Ковин (1771. година)*, Мешовита грађа – Miscellanea XXXIII (2012), 199–229.

²⁹⁶ ФНКА, Hoffinanz Ungarn, Vermischte Ungarn. Ggstd., Fasz. 5, rote Nr. 44/B, Nr. 140, folio 5–7. Мада се „Vega Bau“ помиње и међу издацима државне касе за 1733. годину у висини од 10.000 форинти.

²⁹⁷ ФНКА, VA – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 96, folio 26–28.

области око Алибунара, спојио са Тамишом код Ботоша.²⁹⁸ Према његовој процени, трошкови уложени у Брзава-Канал (Pirsovar Canal) у Чаковском дистрикту, износили су 10.588 форинти и 58 крајцара.²⁹⁹ Изградњом канала формиран је сув терен, који се могао користити ако не за сакупљање сена, оно за земљорадњу и наплату закупа испаше предијантима. Ова, тзв. Иланџачка мочвара, захватала је територију 18 села и 11 пустара, којима је њен исушени терен требало да буде прикључен у економске и сврхе насељавања. И манастир Партош користио је њен терен за земљорадњу, сено и испашу, али и преко тога, преостајао је велики простор под трском. Са пословима око Брзава-канала се журило, јер је исушено подручје требало премерити и за њега одредити закуп на предстојећој лицитацији.³⁰⁰

Темишварска Земаљска администрација је са жаљењем пренела наводе извештаја од 21. јула 1770. године, да је прижељкивани резултат у погледу закупљивања терена исушених мочвара и пешчара изостао. Део мочвара и готово све пешчаре остале су без закупа.³⁰¹ У међувремену се приступило резервном решењу. Барон фон Масенбах задужен је да истражи могућност пошумљавања терена који није закупљен. Он је у извештају од 10. јула 1770. у Темишвару закључио да део исушених мочвара и пешчара може да буде додељен неким селима као додатна земља за коришћење, док се већи део тог терена може искористити „за подизање најлепших шума“.³⁰² Економски инспектор Коцијан је још 1768. године предвидео сађење шума у области Насељеничког (Панчевачког) дистрикта. Сађење шума препоручено је у појасу уз реке, како би биле под контролом официра, а и како их стока не би уништавала. Најпогоднија за сађење шума била су острва, као што се већ показало у случају острва код села Јабука.³⁰³

У склопу општег напора да се површине пустара премере и картографишу, а сви облици прихода са њих евидентирају и подвргну контроли, децембра 1770.

²⁹⁸ Правац пружања овог канала поклапа се са данашњом деоницом канала Дунав – Тиса – Дунав.

²⁹⁹ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 96, folio 30.

³⁰⁰ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 94, folio 821, 825.

³⁰¹ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 95, folio 653–657.

³⁰² ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 95, folio 674–689.

³⁰³ КА, НКР, Akten 1768, Kt. 623, 1768 – 3 – 563.

године настао је и извештај провинцијалног инжињера Теодора Костке (Theodor Kostka) о терену који је настао исушивањем. У њему је констатовано да је терен незакупљен на лицитацијама препуштен на коришћење општинама са којима се граничио Јарковац, Маргитица и Иланца. Пошто су их становници ових општина неовлашћено користили и током претходних година, накнадно су за период од 1768. до 1770. године ерару требали да исплате 210 форинти.³⁰⁴ Такав извештај састављен је и за Вршачки дистрикт, у коме се осим исушеног терена, налазио и пешчани терен који је на сличан начин током претходних година бесплатно коришћен од стране суседних општина. На пример, општина Свети Михајло је за коришћење исушеног терена, преко такозваног Јарка до територије села Алибунар и пустаре Владимировац, требало да за текућу годину плати 30 форинти. Слично, закупци пустара Морминтије, Селеуш, Владимировац, Мали Николинц и Бозијалова, прикључили су исушени терен тим пустарама, па су за њихово коришћење 1768–1769. године ерару накнадно исплатили извесни закуп (Pachtschiling). Ради легализације ове праксе, после премеравања 1769. године, овај терен је и званично прикључен поменутиим пустарама.³⁰⁵

Да ли због недовољног капацитета канала, да ли због снаге поплаве која није поштедела ни друге области, тек извештај из 1775. године наводи да се ни после шест покушаја током године, није успело са исушивањем Иланџачке мочваре.³⁰⁶ Радови предузети са циљем регулисања мочвара у другој половини 18. века још увек се могу сматрати скромним и несистематичним. За веће пројекте требало је уложити и огромна средства, у шта се држава није упуштала. Као у изградњи насеља, и у погледу овако замашних техничких подухвата, држава је финансирање препустила предузетничким компанијама. Изградња канала Дунав – Тиса у јужној Бачкој у последњој деценији 18. века, на пример, била је резултат иницијативе и улагања предузетничке компаније браће Киш из Пеште. Од подношења пројекта о изградњи

³⁰⁴ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 96, folio 22.

³⁰⁵ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 96, folio 24.

³⁰⁶ КА, НКР, Akten 1775, Kt. 1073, 1775 – 39 – 2.

овог канала цару Леополду II децембра 1791. и усвајања пројекта децембра 1792. године, до почетка рада канала 1801. године, протекла је читава деценија.³⁰⁷

Од терена насталог исушивањем или повремено под водом држава је остваривала приходе издајући под закуп право на рибарење, осим ако одређене воде нису припадале Војној крајини и биле препуштене граничарима на бесплатно рибарење. Извештај из 1784. године сведочи о томе да је терен под водом у појасу који је окруживао Немачко-банатску и Влашко-илирску регименту уређен издавања под закуп између коморске и војне стране. Обухватао је реке Дунав и Тису и њихове притоке и рукавце Бега, Караш, Тамиш, Визељ, Брзава, Сибница, Топола и Поњавица. У напомени овог извештаја истакнуто је да граничари нису имали право да рибаре у Брзава-каналу, који се протезао од Алибунара до његовог ушћа у Тамиш код Ботоша, јер су канал и његова експлоатација припадали ерару. Само је на страни граничарске обале у подручју Иланџачке мочваре риболов био препуштен граничарима. Даље, надлежност над каналом од Ботоша до ушћа у Тамиш била је подељена, и граничари су имали право да користе његову половину. Тамиш је одатле до ушћа у Дунав у потпуности припадао Војној крајини, па су га граничари могли користити и за риболов, који се због приступа и проходности ове реке иначе није ни могао ограничити.³⁰⁸

3. Оживљавање пешчаре: изградња бунара

Опскрбљеност пијаћом водом једна је од најважнијих потреба сваке заједнице. Приступ води за пиће диктирао је правац насељавања. Иза појаса староседелачких насеља уз реке Тамиш и Дунав, простирао се обод лесног платоа и Делиблатске пешчаре који су ова насеља и закупци са стране користили као пашњаке за испашу стоке. Померање зоне корисног терена померало се према дубини пешчаре, тек уз изградњу извора пијаће воде, који су били неопходни и за људе и за стоку.

³⁰⁷ Н. Петровић, *Изградња канала Дунав – Тиса у XVIII веку*, Зборник Матице српске за друштвене науке 43 (1966), 5–34. Исто и у: *Godišnjak samoupravne interesne zajednice za osnovno uređenje voda Vojvodine „Vode Vojvodine 1979“*, 393–428.

³⁰⁸ КА, НКР, Akten 1784, Kt. 1416, 1784 – 23 – 42, folio 155–158.

Безводност је, међутим, остала одлика великог дела територије Немачке банатске ретименте, као и рубова Илирске граничарске регименте у правцу према Вршачком дистрикту.

Поједини државни службеници оставили су описе прилика у снабдевању водом, о технологији изградње бунара и испитивању квалитета воде у јужном Банату, као и предлоге у вези са њиховим побољшањем. Наиме, послови изградње бунара били су превише скупи да би их сеоске заједнице извеле на добар начин, па је бригу о овим пословима после 1760. године преузела држава. Проблем квалитетне пијаће воде и изградње бунара наметуно се, како са насељавањем запустелих или привредно неискоришћених области, тако и са покушајем регулације постојећих насеља. Лош квалитет воде често је помињан у извештајима државних службеника. Приликом обиласка колонизованих насеља Немачке регименте априла 1768, економски инспектор Коцијан, забележио је, између осталог, и то да се у бунарској води налази пуно соли (Salitter), што је чинило углавном неупотребљивом за пиће и кување, а становници су били приморани да користе воду из Тамиша и Поњавице, па чак и Дунава. Коцијан је сматрао да је ваздух у овој области лош управо због испаравања мочвара и лоших вода, те да не изненађује то што странци који долазе у ову земљу обољевају, а стари и већ болесни углавном умиру. Предлог економског инспектора Коцијана био је конкретан и односио се на побољшања квалитета текућих вода. „Ово зло“ требало је победити уз помоћ цистерни или вештачких бунара. То би, заправо, биле јаме ископане недалеко од главног тока река, површине два квадратна клафтера (3,78 m²), дубоке толико да вода из реке може у њих увек да се прелива. У средини ове јаме требало је направити бунар обзидан каменом или печеном циглом. Остатак јаме, око бунара, требало је испунити песком. Затим, од бунара до реке требало је ископати јарак широк један клафтер и дубок колико и бунар, и такође га испунити песком. Тако би вода од реке до бунара продирала кроз овај песак, остајући бистра и пијаћа, иако је у реци мутна.³⁰⁹

³⁰⁹ КА, НКР, Akten 1768, Kt. 623, 1768 – 3 – 563. Мишљење инспектора Коцијана било је у складу са доминантном теоријом мијазме, по којој је извор епидемија био у лошем ваздуху и води.

Коцијанов предлог се односио на побољшање квалитета пијаће воде у насељима уз реке. Питање безводних пустара на ободима Делиблатске пешчаре на којима је стока напасана, захтевало је неке друге мере. Бројни бунари су око 1760. године изграђени у подручју пустара на граници Бечкеречког, Панчевачког и Вршачког дистрикта, јер је то био једини начин да некоришћени терен буде припитомљен и искоришћен за нове пустаре, или проширење постојећих, као и за изградњу нових насеља Илирске и Немачке насељеничке регименте.

Бунари су опслуживали потребе локалних заједница и пре државне интервенције у уређењу пешчарског обода шездесетих година 18. века. Државни службеници су ове, затечене бунаре описивали као слабе и махом већ пропале. Један од извештаја наводи да су „првобитни бунари били слаби и изграђени на брзину, па је требало најпре издвојити средства за њихово обезбеђивање“. Имајући у виду да су ове бунаре изградили појединци са временски ограниченим правом експлоатације терена који су закупуљивали о сопственом трошку, добар квалитет се није могао очекивати. Нови стандарди су подразумевали да бунари буду озидани како би се спречило урушавање, а приступ води буде ограђен како би се заштитио од стоке и загађивања. Осим тога, требало је да садрже одређене елементе, као сајле, ведро, надстрешницу, точак и гвоздена ојачања. Из овог разлога, држава је за изградњу морала да издвоји и по неколико стотина форинти по бунару. Међутим, у пракси, за ојачавање унутрашњих зидова бунара углавном није коришћена препоручена печена цигла већ дрвена оплата. У једном од првих описа 23 новоизграђених бунара за издавање под закуп, каже се да су сви „изграђени према предвиђеним стандардима, озидани јаким храстовим даскама и доведени у стање да трају неколико година са минималним поправкама“. Коришећење дрвета уместо цигле није само био јефтинији, већ често и једини расположиви материјал. У истом опису стоји, да је сваки од нових бунара био покривен шиндром, са 4 сајле и точком, „тако да човек може стати под њега“, сваки са једним ведром и гвозденим деловима.³¹⁰

³¹⁰ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 95, folio 741–745.

О томе да су бунари изграђени по слабијем стандару од препорученог, сазнајемо из извештаја који је 30. марта 1768. године трговински саветник Фремон упутио Земаљској администрацији. Овај инжињер је приметио, да се бунари „иако првобитно изграђени од дрвета, накнадно морају озидати ради трајности“, а трошкове овог улагања проценио је на 1.760 форинти.³¹¹ Предлоге о изградњи и процене трошкова Насељеничке комисије надлежне за подручје Немачке граничарске регименте, одобравала је Дворска комора из финансијских и Дворски ратни савет из стратешких разлога. Уштеда је била питање заједничке одлуке. Предлог о једној таквој уштеди налазимо у случају села Ново Село. Обзиром на пораст броја насељеника у овом месту, требало је изградити још два или три бунара. Расправу о томе да ли, ради смањења тошкова, изградити два бунара, а трећи тек у случају преке потребе, цар Јосиф II пресекао је одлуком да се у селу свакако изграде три бунара.³¹² Примери попут овог сведоче о просвећеној улози владара у погледу наизглед маргиналних питања квалитета живота поданика.

*

До промене у технологији изградње бунара и повећања њиховог броја дошло је током шездесетих година 18. века. Један од првих извештаја са више детаља о предузетим пословима у вези са обезбеђивањем пијаће воде и техничким аспектима изградње бунара саставио је дворски саветник и комесар Јохан Михаел фон Бранденбург и поднео га Земаљској администрацији у Темишвару 10. јула 1760. године. Дотадашњи радови су оцењени као успешни, па је до тренутка састављања извештаја, у пустарама планираним за издавање под закуп, изграђено 23 бунара. Предмет извештаја биле су могућности коришћења земљишта између дистриката Вршца, Нове Паланке и Бечкерека, које је до тада било пусто и због недостатка воде „мртва пешчара“. Иначе, искоришћавање ових пустара предвиђено је као циљ царским рескриптом од 10. фебруара 1759. године. Комисија је премерила подручје пустара и оквирно израчунала да је терен од Томашевца до Нове Паланке, где пешчара почиње, био ширине три, а у неким местима четири миље, и дужине преко 8

³¹¹ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 96, folio 26–28, 32.

³¹² КА, НКР, Akten 1782, Kt. 1351, 1782 – 23 – 23.

миља, те се његова површина могла упоредити са површином једног банатског дистрикта. Садржао је, не само терен за пустаре, већ и обрадиво земљиште које се из године у године ширило, а које је већ делимично коришћено од стране потиских и поморишких граничара.³¹³

У приоритете је, према истом извештају, спадало и оспособљавање бунара у такозваној Папреној долини (Pfeffer Thall), између Алибунара и Панчева, где се налазила и коморска камбијатура (поштанска станица за промену коња). Овај бунар је, иако изграђен пре неколико година од цигала и озидан на 36 клафтера дубине (68 метара), пропао у таквој мери да се није могао поправити, те га је требало изградити поново. За његову изградњу је одобрена већа сума и предвиђено је да се остави на положају на средини пута између Алибунара и Панчева, али и да се његова околина оживи тако што ће у сврху обезбеђивања камбијатуре бити постављена стална стража о трошку ерара. Поред тога, предложено је да се на истом положају, на пола сата хода од Папрене долине ка Панчеву, оснује једно село, које ће обезбеђивати пут и пролазнике, нарочито војне трупе на релацији Темишвар – Панчево, и обратно. За потребе овог села (ускоро Ново Село) предвиђена је изградња два бунара, на 17 клафтера дубине (32 метра), довољна за опскрбу села и камбијатуре.

Бунари изграђени током 1760/1761. године издавани су под закуп независно од пустара. Тако је на име коришћења 23 нова бунара остварен приход од 4.910 форинти. Годишњи закуп једног бунара износио је у већини случајева 220 форинти. Закупци на годину дана (тачније под-закупци) били су претежно представници општина или појединци из места у околини Делиблатске пешчаре, на чијој територији се налазила већина нових бунара и пустара.³¹⁴ Пописаним бунарима је ускоро придодато још 7 новоизграђених, и то – четири између Добрице и Алибунара, један у околини Иланце и два између пустаре Мраморак и села Алибунар.³¹⁵ До маја 1761. године изграђено је укупно 30 бунара.³¹⁶ Интересантно је да су бунари као

³¹³ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 95, folio 741–745.

³¹⁴ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 94, folio 330–394; folio 376.

³¹⁵ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 94, folio 378–385.

³¹⁶ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 95, folio 750.

ознаку, осим броја, носили и име свеца заштитника. Све до 1766. године, годишњи приход од закупа 30 бунара износио је 6.340 форинти.

Колонизација и изградња нових насеља утицали су на доделу права закупа бунара према приоритету. Од 1762. и 1763. године право бесплатно коришћења одређених бунара имале су новооснована села Ново Село и Падина, а од 1765. године и села настала пресељавањем староседелаца са милитаризоване на цивилну територију, Јарковац и Добрица. Преостале бунаре ерар је могао да издаје под наплативи закуп.

Табела 34: Закупи за бунаре у пешчари, којима су располагала села Ново Село и Падина (од 1762. и 1763. године), Јарковац и Добрица (од 1765. године), и ерар³¹⁷

Број бунара	Назив бунара	1762. године				1763. године				1765. године села Јарковац и Добрица		Преостаје Ерару	
		Ново Село		Падина		Ново Село		Падина		бунар	форинти	бунар	форинти
		бунар	форинти	бунар	форинти	бунар	форинти	бунар	форинти				
1	Св. Петар											1	220
2	Св. Павле											1	300
3	Св. Андреј											1	
4	Св. Јаков											1	220
5	Св. Јован											1	280
6	Св. Филип					1	220						
7	Св. Вартоломеј					1	220						
8	Св. Матија					1	220						
9	Св. Симеон	1	220										
10	Св. Тадија	1	220										
11	Св. Марко	1	220										
12	Св. Лука											1	
13	Св. Никола											1	
14	Св. Георгије											1	
15	Св. Димитрије	1	220										
16	Св. Мартин											1	220
17	Св. Јосиф											1	220
18	Св. Стефан											1	220
19	Св. Гаврило							1	220				
20	Св. Лазар			1	220								

³¹⁷ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 95, folio 705.

21	Св. Максим			1	220								
22	Св. Сави			1	220								
23	Св. Аврам			1	220								
24	Св. Теодор							1	220				
25	Св. Антоније							1	150				
26	Св. Василије			1	220								
27	Св. Mily (?)			1	220								
28	Св. Адам									1	220		
29	Св. Аћим									1	220		
30	Св. Григорије											1	220
	Укупно	4	880	6	1320	3	660	3	590	2	440	12	2450

Табела 35: Пустаре које су заједно са бунарима издаване под закуп 1766. године³¹⁸

Закуп за пустару и бунар	Износ закупа (форинти)
Мала Црепаја са бунаром бр. 16	500
Селдош	380
Мали Уздин са селом Падина	400
Велика Црепаја са бунаром бр. 17 и 18	600
Дебелача са бунаром бр. 19	360
Оле са бунаром бр. 5	200
Велико Балваниште са бунаром бр. 4	450
Велика Долова са бунаром бр. 1	250
Мраморак са бунаром бр. 2 и 3	270
Владимировац са бунаром бр. 30	200
Глогоњ са селом Ново Село	200
Укупно	3810 форинти

Табела 36: Закуп плаћен ерару за коришћења пет бунара у периоду од 1760. до 1766. године³¹⁹

Број бунара	Назив бунара	Власници бунара у пешчарама	Плаћено током седам година (форинти)							Укупно 1760–1766
			1760	1761	1762	1763	1764	1765	1766	
5	Св. Иван	Тодор Каловић и Гаврило Давидов из Панчева	220	220	220	220	220	220	220	1540
16	Св. Мартин	Никола и Гаја Адамови, и Сава Сечујац из Бечкереча, са	220	220	220	220	220	220	220	1540

³¹⁸ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 95, folio 697.

³¹⁹ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 95, folio 702.

		оргацима								
17	Св. Јосиф	Петко (Ј)Ефтић и Стојадин из Томашевца	220	220	220	220	220	220	220	1540
18	Св. Стефан	Павле Стојин из Неузине са оргацима	220	220	220	220	220	220	220	1540
30	Св. Глигорије	Село Св. Михаљ Вршачког дистрикта	150	200	200	200	200	200	200	1350
Укупно			1030	1080	1080	1080	1080	1080	1080	7510

Почетком шездесетих година устројена су и правила изградње колонистичких насеља, која су између осталог, регулисала и питање њиховог снабдевања водом. Као најважнији критеријуми приликом оснивања насеља дефинисани су постојање довољно простране земљишне површине, са једне стране, и заштићеност положаја од поплава и постојање слободног дотока воде, са друге стране. Како је у почетку, било више него довољно земљишта за насељавање, кључни критеријум била је вода. Места која су се налазила на ободу лесног платоа или у ритовима снабдевала су се текућом водом, али су и често подлегала плављењима, док се на пустарама у унутрашњости платоа вода добијала копањем бунара, али тек уз улагање већих средстава и рада. У сваком случају, вода је била доступна само на одређеним местима, па је њена доступност заправо усмеравала правац ширења насељеног подручја, као и обим насеља у Немачко-банатској регименти.

У 11. тачки *Главног упутства за насељавање* (Impopulations Haupt Instruction) под јурисдикцијом Дворске коморе из 1767. године, предвиђено је да се приликом избора положаја за ново насеље, пожељним сматра положај насеља на средини атара или у близини потока, канала, реке или пута, при чему изабрани терен не треба да буде изложен поплавама и копању превише дубоких бунара. Према препоруци истог Упутства, у насељима која су у периоду од 1765. до 1777. године основана у коморском Банату, требало је да се бунари налазе у свакој од улица. Нешто реалнији био је захтев за изградњу јавних бунара само у главним улицама, опремљених мердевинама и „реквизитима за гашење пожара“. Број бунара у насељима био је мањи од овако предвиђеног, о чему сведочи податак да је у Сакулама и Баранди до 1777. изграђено 7 бунара. Када је те године закључена изградња ова два места и

Опова, мајор Веглер је наредио да се људство запослено у грађевинарским пословима исели, али тако да у сваком од насеља остане само по један зидар и тесар „због радова на зградама и бунарима који се налазе у граници“.³²⁰

Прва питања решавана приликом регулације или оснивања нових насеља били су квалитет воде и начини њеног допремања. Од регулације влашког села Падина 1774. године, на пример, одустало се управо због потешкоћа са водом. Дубина подземних вода на територији атара овог села била је једна од највећих на овој територији. У случају регулације и проширења места, три постојећа бунара била су недовољна. Зато је 1774. године одлучено да се становници овог места преселе на пустару Уздин на обали Тамиша и тамо оснују ново насеље. Највероватније су се преселили на половину пустаре Уздин, за чије су коришћење становници Падине још од 1770. године плаћали 150 форинти годишњег закупа.³²¹

Од регулисања насеља Падина одустало се због тога што су постојећи бунари били плитки и са недовољном количином воде, због чега су, према речима комисије, становници морали да чекају и по више сати док не стигну на ред да узму воду, било за кућне потребе било за стоку. Према прорачунима, држава би само за одржавање бунара требало да издвоји 300 форинти годишње, а недостатак воде представљао би озбиљан проблем за вучну стоку и раднике запослене у пословима приликом регулације насеља. Из овог разлога је предложено да се падинске породице раселе. Од првобитне намере да се Падинци преселе у Добрицу, Свети Михаљ и Маргитицу или неко коморско место, одустало се, јер се испоставило да у овим местима за њих није било довољно места.³²²

Вероватно у договору са властима, 24 представника Падинске заједнице потписала су молбу за пресељење на предију Уздин, тј. оснивање новог насеља, маја 1774 године.³²³ Ове ћирилске молбе влашких представника општине Падина, добиле су сагласност генералног команданта Митровског. Пропратни извештај је објаснио да

³²⁰ E. Roth, *Die planmäßig angelegten Siedlungen im Deutsch-Banater Militärbezirk 1765–1821*, München 1988, 46, 75, 86, 105, 152, 153.

³²¹ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 95, folio 965–969.

³²² КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 38/1.

³²³ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 58.

је изградња новог насеља једноставније решење, уместо скупе обнове и одржавања старих бунара. Решење за проблем пијаће воде било би озидвање простојећих и изградња нових бунара од цигле, од врха до дна, али је то сматрано технички неизводљивим. Наиме, наводи се у извештају, тло је било песковито и земља пропусна тако да се нису могли поправити стари нити направити нови бунари. Аргумент против улагања била је и висина трошкова, јер је процењено да би за годишње издржавање ових бунара можда одлазила и целокупна контрибуција сакупљена у насељу. Постојећа три бунара, сматрало се, као што је то био случај у Новом Селу, не могу да буду озидана, јер је дрвена оплата у њима већ превише стара и пропала, тако да не би могла да издржи алат и опрему за зидарске радове, а да живот радника не буде угрожен.³²⁴

И новоизграђени Уздин се показао као неповољно место за живот, па су његови становници, 25 година након пресељења из Падине, поново морали да се преселе. Генерална команда је 1799. године известила о томе да је ово место још приликом изградње 1774. године смештено на тесном терену у мочвари, која је повремено потапала не само земљиште, већ и куће становника. Из тог разлога Уздинци су молили за допуштење да се преселе на оближње узвишење, а Дворски ратни савет је своју сагласност дао, под условом да оснивање новог места реализују из сопствених средстава, неоптерећујући државну касу. Топографска карта из 1806. године приказала је ново место (Уздин), док је старо било напуштено и коришћено као пашњак.³²⁵

У последњој деценији 18. века појас нових насеља увелико је захватио суву унутрашњост лесног платоа и Делиблатске пешчаре, будући да је погоднији терен већ био искоришћен за насељавање. Добро је било познато да је на пустарама Ковачица, Дебелача и Селдош, предвиђеним за оснивање три нова насеља, тешко било копати бунаре. Још 1779. године је региментска команда извештавала о томе да у зони око и у пешчари није препоручљиво насељавање због тога што је „обрада земље мучна, производња не тако издашна, а трошкови за изградњу и одржавање

³²⁴ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 71.

³²⁵ E. Roth, *Die planmäßig angelegten Siedlungen*, 164–166.

бунара, неопходних за издржавање људи и стоке, ископани на 24, 30 и више клафтера дубине (45, 57, и више метара), превелики“. Насељеничка комисија је 1791. године предвидела изградњу 9 бунара „у потпуности од доброг материјала (тј. печене цигле) са једним дрвеним ведром на ланац и једним дрвеним точком“ на пустари Стари Селдош, која се сматрала нешто питомијом у односу на друге две. На пустари Дебељача, радови су пролећа исте године обустављени након изградње само једног бунара. У ово време, државни службеници су предлагали и другачију технологију изградње бунара. Инжењер Цулахнер (Zulechner) писао је у свом извештају 1792. године, о томе да би се уместо од дрвета или цигле дубоки бунари могли правити и од доброг нагомиланог камена, чија би изградња била јефтинија, а трајност неупоредиво боља. Копање бунара у овим местима преузела је на себе држава, јер је процењено да становници нису у стању да се сами изборе са захтевношћу тог посла. Најтежи услови за копање бунара, сматрало се, били су на пустарама Мраморак и Петрово Село. Не треба заборавити, да неке зоне у пешчари нису култивисане све до почетка 20. века, када је, на пример, основано место Шушара, на подручју „између пустаре Улма у пешчаним брдима и голог песка“.³²⁶

4. Пустаре у Банату и милитаризација

Питање пустара (предија) у Банату једно је од кључних за разумевање промена у области побољшања насељености, аграрне производње и уређења простора. Пустаре су представљале запустеле или никад насељаване површине, којима је држава ипак нашла економску, и то врло исплативу намену. За право чувања стоке на њима, држава је наплаћивала значајне своте новца. Као и сви остали приходи у Банату и овај је био под ингеренцијама Дворске коморе. Милитаризацијом је надлежност над пустарама на територији Војне крајине припала Дворском ратном савету, односно Граничарској каси. Очување пустара заговарали су они који су у њима видели исплативу врсту прихода, али је то током друге половине 18. века

³²⁶ E. Roth, *Die planmäßig angelegten Siedlungen*, 196, 209, 225, 227, 244, 256–257.

постајало све теже, с озбиром да је јачала струја заговорника интензивне колонизације у Банату. Број и површина пустара постепено су смањивани због тога што су на њихов рачун повећавани фондови обрадивог земљишта и стварани атари нових насеља. Овај процес је уочљив на територији бившег Панчевачког дистрикта и новостворене Немачке банатске регименте, где је колонизација попримила карактер државног посла највишег приоритета.

Милитаризација је утицала на земљиште обухваћено пустарама у два наврата – око 1750. године у Бечкеречком и у периоду 1765–75. године у Панчевачком дистрикту. У суседним дистриктима (Чанадском, Темишварском, Вршачком) мањи број пустара је био одређен за припајање Војној крајини. Осим што је над њима промењена надлежност, често им је мењана и намена, тј. препуштене су насељавању или подели између више општина. У Бечкеречком и Панчевачком дистрикту налазио се највећи број пустара намењених узгоју стоке, у чему је био њихов значај. Због природе терена планински дистрикти нису ни имали пустаре, већ шуме и сличан терен, а неки су били принуђени да пустаре користе за земљорадњу, као што се дешавало у Вршачком дистрикту. То није био случај у „ниском“ Банату, у коме су површине под пустарама могле бити искоришћене за сточарство, али истовремено и побољшање насељености и земљорадње. До првих промена дошло је непосредно после 1750. године, и то у највећој мери у Бечкеречком и Чанадском дистрикту. Тада су на њиховим пустарама насељени потиски и поморишки граничари.³²⁷

³²⁷ Ради економичности пословања, а у склопу пореске реформе спроведене у Банату 1752/53. године установљена је и посебна компанија за закупљивање пустара – Предијска компанија (Praedio Societate) са седиштем у Темишвару, која је држави обезбеђивала редовни годишњи, иако паушални приход. Пошто су пустаре издаване под закуп, приход од њих је сврстан у закупничке (тзв. екстра) приходе, заједно са, на пример, циганским харачем. Право закупа издавано је на три или четири, а затим и на десет година. Права Предијске компаније и цивилне администрације била су ограничена на располагање пустарама у цивилном Банату.

Табела 37: Пустаре у цивилном Банату и висина њиховог годишњег закупа у периоду 1740–1780. године

Година закупа (лицитација)	Укупно пустара	Износ закупа (форинти)
1740.	91	7.237
1760.	89	26.100
1770.	75	61.899
1773.	53	26.643

До већих промена дошло је 1769/1770. године када су пустаре премерене и картографисане,³²⁸ а потом издате под закуп лицитацијом. Повећање прихода у новцу било је последица премеравања пустара којим је установљен принцип тарифе уместо паушалног плаћања. Највећи број пустара и највећа површина под пустарама налазили су се у Бечкеречком дистрикту (близу 50% укупне површине под пустарама у Банату), затим у Чанадском (близу 20%), Вршачком и Темишварском (по око 10%), а сразмерно мање у Панчевачком и Чаковском (5–8 %).³²⁹

Табела 38: Број, површина и закупа пустара децембра 1769. године

Дистрикт	Број пустара	Удео у укупном броју пустара	Површина под пустарама (јутро од 1600 кв. клафтера)	Удео у укупној површини пустара
Бечкеречки	30	44,77 %	126.367 ½	47,49 %
Панчевачки	6	8,95 %	20.662	7,76 %
Вршачки	10	14,92 %	24.187	9,09 %
Темишварски	4	5,97 %	27.587	10,36 %
Чанадски	13	19,40 %	52.839 (+ Тоба)	19,86 %
Чаковски	4	5,97 %	14.401	5,41 %
Укупно	67	100 %	266.043	100 %

³²⁸ J. Paldus, *Die militärischen Aufnahmen*, 156. Премеравање и картографисање пустара спадало је у један од три прва задатка која је имала да обави маперска комисија под надлештвом мајора Елмпта, након што је јуна 1769. године стигла у Банат. Овај посао обављен је до краја децембра те године. У друга два задатка спадали су премеравање и картографисање Лугошког дистрикта и шумског појаса на граници са милитаризованом територијом.

³²⁹ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 95, folio 567–568. Након што је 1770. године осим 65 лицитариних, пописано и 7 нових пустара које нису обухваћене лицитацијом децембра 1769. године, укупна површина пустара је повећана, те је износила укупно 306.894 ¾ јутара у свим банатским дистриктима.

Табела 39: Приходи од закупа пустара за 1770/1771. годину³³⁰

Дистрикт	Уговорени закуп годишње (форинти)	Удео у укупном закупу	Уплаћено (форинти)	Дуг (форинти)
Бечкеречки	27.751	44,83 %	23.529	4.221
Чаковски	3.867	6,24 %	3.667	200
Чанадски	14.837	23,97 %	8859	5.977
Панчевачки	3.369	5,44 %	2.984	385
Темишварски	7.751	12,52 %	436	7.315
Вршачки	4.318	6,97 %	4.318	-
Укупно	61.893	100 %	43.795	18.098

Ревизија броја и површина пустара из 1769/70. године открила је да је у периоду између 1760. и 1770. године у Банату нестало 32 пустаре.³³¹ Поред тога, измене су се односиле и на умањење и поделу пустара, због чега су у имена неких од њих уведене одреднице „нови“, „мали“, „пола“. Нису све нестале пустаре припојене Војној крајини, а колонизација и подела су захватиле подједнако и оне под цивилном влашћу. Чак су и граничарске општине у Бечкеречком дистрикту осетиле притисак интензивне колонизације суседних цивилних области. На седници Земаљске администрације од 15. јула 1767. године, мајор Сечујац се у име Илирске граничарске милиције пожалио, да су потребе граничарске општине Кикинда, да обезбеде испашу стоке и снабдевање водом, угрожене насељавањем (цивилних) колониста на пустари Трабац (Грабац, Чанадски дистрикт) коју је до тада закупљивала.³³²

Површине пустара смањивале су се, са једне стране уступањем њихових делова за насељавање, а са друге стране, уступањем ради проширења економских делова атара села са мањком земљишта, какав је случај био са неколицином насеља Илирске граничарске регименте. Октобра 1768. пописане су све пустаре и села, тачније њихови делови, који су почев од 1. маја те године, уступљени територији Илирске граничарске регименте (као делови насеља). За делове пустара уступљене граничарима требало је исплатити надокнаду Комори, као бившем власнику, у вредности од 2.505 форинте и 52 крајцаре. У питању су биле пустаре и села у

³³⁰ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 96, folio 287–289.

³³¹ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 95, folio 783.

³³² ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 94, folio 1072–1078.

непосредном окружењу милитаризованих насеља, од чије је укупне површине (58.318 јутара) Војној крајини уступљена приближно половина (47,04%, тј. 27.433 ½ јутара).³³³

Табела 40: Пустаре и села уступљена регулисаној Илирској граници 1. маја 1768. године³³⁴

Пустаре и села	Укупна површина пустара/села (јутара)	Годишњи закуп (форинти)	Површина уступљена граничарима (јутара)	За надокнаду (форинти)
Земљиште пустара уступљено Војној крајини				
Пустара Ловрин	2482	150	1688	102
Тегерниа	8813	706	1557	124
Селеуш	4066 ¾	400	75	7
Олеуш	7712		7712	
Детошевац	2559	783	2559	783
Оцза/ Јосза	167	100	167	100
Томашфалу	3043	184	2485	150
Ново Село	1076	80	820 ½	60
Деветак	5497	525	4590 ½	438
Иље	2518	300	1599 ½	190
Мали Арац	2463	350	2463	350
Кендериш	14469 1/3	700	660	31
Ковачица	4451 ¾	700	1057	166
Укупно	58318	4978	27433 1/2	2505
Земљиште коморских села уступљено Војној крајини				
Ђала			728	
Кањижа			766 ½	
Санад			301 ½	
Валкан			410 ½	
Ечка			436	
Бечеј			1255	
Перлез Варош			481	
Бивши посед Камбијатуре уступљен Великој Кикинди			116	
Укупно			4494 ½	

*

³³³ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 822, 1771 39 – 44, folio 168–169.

³³⁴ Површина је исказана у јутрима – *tagwerken*, која су приликом премеравања 1768. године, по свему судећи, рачуната као *фортификацијско јутро* од 1.520 квадратних клафтера. Након што су делови пустара припојени атарима 14 насеља Илирске граничарске регименте, површина ових насеља износила је 151.320 јутара. О томе је већ било речи у првом одељку овог поглавља посвећеном премеравању и картографисању терена (КА, НКР, Akten 1772, Kt. 908, 1772 – 39 – 152, folio 13).

На територији Панчевачког дистрикта прилике су биле сложеније, услед чињенице да је његова територија постепено укључивана у Немачку банатску регименту. Милитаризацијом су била захваћена поједина насеља, док су пустаре овог дистрикта као економска добра дуже време остале под коморском надлежношћу. Њихово укључивање у Војну крајину било је саставни део поступка територијализације ове регименте, а извршено је у периоду између 1766. и 1773. године.

У опису из јануара 1768. године, стоји да се преко Тамиша простиру тршчане мочваре и плавни терен, који се граничи са пустаром Овча, тако да од Јабуре води пут до стражарнице која се зове Стара Борча, а иза које се налази коморска пустара Црепаја (Secrebaņa). Иза атара Ковина налазе се пустаре Баваниште, Мраморак и територија села Делиблато, „као што је приказано и на мапи“. Даље је прецизирано, да је на суседној пустари Баваниште, „лета 1766. основано велико и регулисано коморско село истог имена, чији су становници дошли из Ковина, Плочице и Брестовца, јер се нису хтели изјаснити као граничари“, док између плавне обале и Дунава око Ковина десно и лево има доста трске и мочваре.³³⁵ Овај опис сведочи о променама које су се догодиле током претходних година. Године 1766. представник Предијске компаније Јосим Малениц известио је да је Компанија изгубила право на девет пустара, од којих се три налазило у Панчевачком дистрикту (Велико Ба(л)ваниште, Велика Долова и део пустаре Оле), чиме јој је приход смањен за 3.646 форинти.³³⁶

Предијска компанија је задржала своја права над искључиво коморским теренима. О томе да Предијска компанија није имала надлежност над пустарама на милитаризованом терену у Панчевачком дистрикту, сведочи молба двојице „милитарских контрибуената“ из Ковина – Ивана Теодоровића и Крсте Берзаског, који су 1768. године тражили да им се за потребе држања стоке и узгоја коња на 10 година додели „још једно селиште, или такозвана пустара у ковинском дистрикту звана Обреж“. Представници Предијске компаније су истакли да немају надлежност

³³⁵ КА, НКР, Akten 1769, Kt. 699, 1769 – 45 – 21.

³³⁶ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 94, folio 627–634, 672.

над овом пустаром, будући да се налазила на граничарском земљишту и била изузета коморске јурисдикције.³³⁷ Са друге стране, граничари и граничарске општине могли су бити закупци пустара под коморском јурисдикцијом. Међу прихваћеним понудама на лицитацији децембра 1769. године, наведене су две пустаре које је закупила Насељеничка комисија, и то, Тронтал у Бечкеречком и Ђурђевац (Jurjevaz) у Панчевачком дистрикту, док су пустару Иље у Бечкеречком дистрикту закупили неки граничари (Jacob Zelith, Ivan Rusich, Militaristen).³³⁸

Коморска надлежност над пустарама Овча, Борча и Глогоњ требало је да буде замењена војном након што закуп на њима истекне пролећа 1770. године. Њихово уступање било је саставни део пројекта о формирању „непрекинутог“ пограничног појаса. У регесту једног документа из јануара 1769. године стоји да терен уз Дунавицу и Тамиш формира јединствену област, у склопу које су и пустаре Овча и Борча, Глогоњ и Говедаревац, као и нека дунавска острва. Будући да су имале положај „на спољној страни граничног појаса“, никако нису могле да остану под коморским надзором, већ их је требало претворити у корисни терен за граничарска насеља, а Комори губитак надокнадити уступањем другог терена.³³⁹ На сличан начин, у извештају о пустари Црвенка од 25. јуна 1770. године, наводи се да је она у целости уступљена како гранични појас не би био прекинут, па се од Земаљске администрације тражило да ово потврди и у надокнаду преузме пустару Јановац.³⁴⁰

Постепено ширење милитаризованог подручја на рачун Коморе изазивало је спорове по питању надлежности. Пример је пустара Велико Врело у Панчевачком дистрикту, која је лицитацијом децембра 1769. године издата под закуп Делиблатским поданицима Живану Поповићу и Стојши Јовшићу за 210 форинти годишњег закупа до априла 1773. године. Међутим, током 1770. је наређено да се пустара Велико Врело уместо поменутих закупцима, под истим условима препусти Илирским граничарима. Пустару је, по свему судећи, требало да користе граничари

³³⁷ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 95, folio 473–482.

³³⁸ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 95, folio 567–568; 778–779.

³³⁹ КА, НКР, Akten 1769, Kt. 699, 1769 – 45 – 3.

³⁴⁰ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 747, 1770 – 39 – 170.

села Гај, Дубовац и Нова Паланка.³⁴¹ Приликом ревизије резултата лицитација одржаних 1769–1770. године, потврђено је да је закупац пустаре Велико Врело на три године (1770–1773) били граничари Илирске ргименте који су право на њених 3.105 јутара стекла за 210 форинти годишње, а у чије име су се потписали стражемештер Иван Ђурић и граничари Рашко Бурмашовић, Раде Јовановић, Вучко Карановић, Јован Ракић и Радоје Миловановић.³⁴²

Питање разграничења надлежности актуелизовано је за више пустара у исто време. Комисијски је утврђено да 200 клафтера пустаре Веровац припада Омољици, али како се није знало да ли је то унето у мапу Војне крајине, нити колико јутара пустара Веровац обухвата, наређено је да најпре буде премерена.³⁴³ Са „попуњавањем немачког насељеничког појаса“ наставило се и у периоду 1772–1773. Овај појас је додатно проширен „јер је преузимањем села Сакуле, које је претходно припадало Панчевачком дистрикту, пустара Трунтал померила појас Немачке насељеничке границе до плавног терена“. Одлука Дворског ратног савета је предвиђала, да све пустаре које прекидају Немачки насељенички појас (регименту), буду предате под надлежност новоформиране Граничарске комисије.³⁴⁴ Слично се десило и са пустаром Мраморак, на коју је од 1767. године право закупа полагала Банатска трговачка компанија на 8 односно 12 година. Међутим, прилике су се промениле, па је Земаљска администрација 20. јануара 1773. године известила о томе да су корисничка права Трговачке компаније прекинута, те да јој је наређено да исели своју имовину са ове пустаре.³⁴⁵ Пошто Мраморак није одмах искоришћен за насељавање, наредних година користили су је граничари из Влашке границе за прехрану својих оваца.³⁴⁶

У време лицитација 1772/1773. године, искрсли су спорови и око других случајева. Командант Илирске границе, мајор Сечујац, поднео је представку о томе

³⁴¹ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 95, folio 604–607, 608–652.

³⁴² ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 95, folio 970–978.

³⁴³ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 747, 1770 – 39 – 148.

³⁴⁴ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 96, folio 581.

³⁴⁵ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 96, folio 471–482.

³⁴⁶ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 77.

да је неопходно да пустаре Торда, Башаид, Ново Село, остатак Томашфалу, остатак Деветка и Иље, буду препуштене граничарима, за закуп од 12 крајцара по јутру. Слично, командант Немачке границе Женејн писмено је молио да пустара Ђурђевац (Jurjevaz) буде замењена Влашким Пољем, пустара Трунтал у целини предата Немачкој граници, а пустара Оле препуштена граничарима за закуп који је понуђен на првој лицитацији од 300 форинти. Војна страна је, као и раније, потраживала и пустаре Врела и Владимировац.³⁴⁷ За разлику од прихватљивих захтева генерала Женејна, Сечујцев захтев је одбачен, јер се односио на пустаре које су морале да буду враћене Комори када и развојачена насеља Горњих компанија, која су их користила.³⁴⁸ На основу извештаја од 30. априла 1774, поменуте пустаре поново су уступљене Комори, као и пустара Керестур.³⁴⁹

Осим у односу на цивилно земљиште, требало је разграничити и пустаре између Немачке и Влашко-илирске регименте. Године 1775. одлучено је да пустаре дуж граничне линије од Алибунара до Мале Какове, буду подељене тако да Немачко-банатској регименти припадну Падина (уместо Уздина), Владимировац, Подбрестје и Фонтина Фети, а у Влашко-илирској остану пустаре Оца, Николинци и Бозијалова.³⁵⁰

*

Будући да је у милитаризованим областима најпре извршено премеравање земљишта и додела недостајућих површина атарима насеља, на територији Војне крајине посебан значај добила је категорија земљишта названо *Überland*, тј. преостало или сувиш-земљиште. Ово земљиште је било општинско, а заједница га је користила за своје потребе – испашу стоке и сакупљање сена, али и издавање под закуп. Иако им је намена била слична, *Überland* се налазило у границама атара насеља и тиме разликовало од земљишта пустара. Захваљујући њему, становници милитаризованих општина нису зависили од пустара.

³⁴⁷ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 96, folio 583–584.

³⁴⁸ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 96, folio 657–660.

³⁴⁹ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 96, folio 667–688; folio 668.

³⁵⁰ КА, НКР, Akten 1776, Kt. 1140, 1776 – 39 – 65.

Према попису из 1784. године, пустаре и *Überland* на територији Немачке банатске регименте заузимали су површину од 122.306 јутара и 1.115 клафтера. Те године је ова површина издата под закуп за 11.881 форинти и 49 крајцара. Закупи су уговорени на период од једне до шест година, а истицали су најкасније до Ђурђевдана 1789. године.³⁵¹

Табела 41: Извештај о површини и закупу пустара и *Überlanda* на територији Немачко-банатске регименте 1784. године³⁵²

Назив пустаре и <i>Überlanda</i>	Површина		Годишњи закуп		Трајање уговора (од 25. априла ... до 24. априла ...)	
	Јутара	Квадратних клафтера	Форинти	Крајцара	Од	До
Леополдовски <i>Überland</i>	175	800	16		25. априла 1783	24. априла 1786
Фаркаждински <i>Überland</i> , звано Csot и Nad, садржи ливаде које су поплавлене сваке године, па их Фаркаждинци задржавају са правом бесплатног привременог коришћења	60	400				
Фаркаждински ритски <i>Überland</i> (Ried <i>Überland</i>)	341	800	68	18	1784	1787
Орловатски <i>Überland</i> према Ечком <i>Überlandu</i>	1472	964	190			
Орловатски рит	459	735			1784	1787
Ботошки <i>Überland</i> , одређен за пошумљавање;	454	1200				
Удубљења код Тамиша, за пошумљавање;	153	200	120		1784	1787
Терен на узвисини, исто	1118	200				
Идворски <i>Überland</i> на разним расутим гредама	93					
Томашевски <i>Überland</i> , у рит, за пошумљавање;	36	1400			1782	1788
На пашњацима у виду расутих греда	767	600	15			
Глогоњски <i>Überland</i> , за пошумљавање	11	1025				
Јабучки <i>Überland</i> , исто	7	1336				

³⁵¹ КА, НКР, Akten 1784, Kt. 1416, 1784 – 23 – 42, folio 150–151.

³⁵² Исто.

Црепајски <i>Überland</i>	444	768	88	54	1782	1785
Оповски <i>Überland</i>	918	240	275	30	1784	1787
Пустара Нови Селдош	3661	1167	520		1782	1788
Пустара Велика Црепаја	2508	1036	400		1782	1785
Пустара Мала Црепаја	2154	392	350		1782	1787
Пустара Ново Максимово	2296	361	260		1782	1785
Пустара Нова Рабанда	2291	1570	405		1782	1787
Пустара Нова Дебељача	2316	1114	405		1782	1785
Пустара Нова Ковачица	3618	1174	605		1782	1786
Пустара Галина Гаја	5992	279	550		1782	1786
Пустара Михајловац	4483	1218	525		1782	1788
Пустаре – цела Црвенка, пола Овче, највећи део Борче (непремерене)			1050		1783	1789
Пустара Самош	3708	585	110		1783	1787
Пустара Падинска	5712	180	430		1782	1786
Пустара Добричка	5129	459	250		1782	1787
Пустара Иланџачка	5996	431	300		1782	1788
Пустара Нови Владимировац	4168	693	250		1782	1785
Пустара Стари Владимировац, након што је општини Алибунар током 1783. године додељено 359 јутара и 1.128 кв.клафтера	3556	1475	238	31 1/8	1782	1785
Пустара Велики Алибунар, након што је општини Алибунар током 1783. године додељено 355 јутара и 1.296 кв.клафтера	3662	373	267	35 7/..	1782	1787
Пустара Мали Алибунар	3690	1114	200		1782	1785
Пустара Фонтина Фети, за пошумљавање	2580	1247				
Новосеоски <i>Überland</i> код Алибунара	10692	1457	300		1782	1785
Део Борче са Воловском Гредом, непремерено			100		1783	1789
Добрички <i>Überland</i>	1637	441	140		1782	1785
Иланџачки <i>Überland</i>	3061	1378	254		1784	1787
Други део Иланџачког <i>Überlanda</i> према Хајдучици	244		74		1784	1787
Сентмихаљски <i>Überland</i>	4305	1450	90		1782	1785
Селеушки <i>Überland</i> , некорисна мочвара	169	27				
Алибунарски <i>Überland</i> , некорисна мочвара	323	525				
Пустара Мраморак, са 60 јутара ливада од Секулића и 320 јутара <i>Überlanda</i>	6447	1399	734		1782	1785
Пустара Стари Селдош, за ерарску ергелу и сено	1941	650				
Пустара Стара Јабука, за ерарску ергелу	736					

Доловски <i>Überland</i>	6232	52	330		1782	1785
Новосеоски <i>Überland</i> код Панчева, одређено за пошумљавање	1512 1	1000	150		1782	1785
Пустара Пола Овче, непремерена			325		1783	1789
Острво Степанац, непремерено, на три месеца годишње (септембар–новембар)			50		1784	
Код Омољице, терен у рити за сено кордонске команде, за ерар; одређено за пошумљавање	439 332	800				
Ковински <i>Überland</i> , одређено за пошумљавање	176 282	1200 800				
Плочички <i>Überland</i> , за пошумљавање Ploschizaer	213	1200				
Пустара Оца	2867		460		1784	1785
Пустара Мали Николинци	2165		340		1784	1785
Пустара Бозјалова	2235		205		1784	1785
Пустара Подбрестје	2178		400		1784	1785
Пустара Врела, коју тренутно користе места Влашке граничарске регименте – Ребенберг, Лесковица, Кусић, Златица, Лангенфелд и Сакаловац, непремерена						
Укупно	122306	1115	11881	49		

5. Планска изградња насеља

На примеру Немачке банатске регименте може се стећи увид у процес планске изградње и регулације насеља захваћених милитаризацијом. У првој фази, иселјавањем затеченог становништва ослобођен је простор у већ постојећим насељима за досељене колонисте-граничаре. Ради смештаја колониста предузети су послови уређења урбаних језгара, и то, изградњом нових (делова) насеља. Затечено и неисељено становништво остављено је у својим деловима насеља, али са обавезом да их регулишу. Планска изградња или регулација насеља је, поред урбаног језгра, подразумевала и уређење економске површине путем прописивања структуре атара, правила пољопривредне производње и расподеле обрадивих поседа домаћинствима.

О планској изградњи на територији Немачке банатске регименте исцрпну монографију написао је Ерик Рот.³⁵³ У њој су на обимној изворној документацији и картографском материјалу обрађени различити аспекти питања изградње и регулисања насеља ове регименте, као што су хронологија настајања, институционалне надлежности, планови и нацрти, али и степен њихове реализације, типологизација насеља, објеката, радова, итд. Планска изградња насеља подразумевала је неки од случајева: (1) оснивање новог насеља на новој површини, (2) пресељавање постојећег насеља на ново слободно место, (3) потпуну реконструкцију (регулацију) насеља на истом месту, и/или (4) изградњу нових делова насеља као проширење постојећег насеља.³⁵⁴ Приликом регулације и/или изградње нових насеља посебно је обрађана пажња на неколико елемената: положај места, величину места, структуру атара, облик и величину окућница, улице, тргове, и сл. Иако иначе препоручивано, утврђивање места јарком и стражарницама није спроведено ни у једном од милитаризованих насеља ове регименте, са изузетком Црепаје.

*

Насеља у југозападном Банату пре регулације чиниле су неправилно груписане куће са окућницама. Судећи према Јозефинској карти Баната (1769–1773), окућнице ових насеља нису биле правилно разграничене нити повезане површинама за превоз. Осим оних са двориштем било је и самосталних кућа, а размак између убележених објеката био је различит и несумњиво произвољан. Већина насеља имала је концентрисано груписане куће и окућнице. То је било у складу са обичајем коришћења остатка атара сезонски и заједнички. На тој карти уочавају се разлике између нерегулисаних насеља, попут Јабукe, Омољице, Дубовца, Сакула, Сефкерина, Алибунара, и у том тренутку већ регулисаних насеља, попут Новог Села, Долова, Баваништа, Брестовца, Плочице и Ковина. Прва плански изграђена насеља на овој

³⁵³ E. Roth, *Die planmäßig angelegten Siedlungen im Deutsch-Banater Militärbezirk 1765–1821*, München 1988.

³⁵⁴ Б. Којић, *Насеља у Војводини – генеза, садржина и урбанистичка структура према архивским техничким подацима*, Глас САНУ ССЛ (1961), 72.

територији су насеља која су настала под коморском управом у правилном низу у односу на неку од саобраћајница или коморски објекат.³⁵⁵

Куће у којима су становали староседеоци Панчевачког дистрикта описали су државни комесари за колонизацију. Они су их називали земљаним колибама или земуницама (Erdhuten). Под овим називом су се могле подразумевати двојако, колибе облепљене прућем и блатом, као и земунице – колибе укопане у брежуљцима. Мајор Флајшман је у свом предлогу о изградњи у Насељеничком дистрикту од марта 1765. године нагласио да су „све куће у дистрикту, осим неколико овдашњих (у Панчеву) од саме земље, више колибе (Hutten) него куће“. Куће у Брестовцу и Плочици већином су биле „колибе“, због чега су грађевински предузимачи 1770/71. године уговорили изградњу нових кућа на њиховом месту. Упркос планској изградњи коморских места Ново Село, Долово и Баваниште (1765–1766), због повећања становника до тренутка њиховог преузимања у Немачку регименту (1773), петина настамби је дограђена по старим обичајима. Наиме, у ова три насеља се међу 1.094 стамбених зграда нашло и 218 колиба.³⁵⁶

Регулисање насеља је каткад захтевало већи напор од изградње нових насеља, због отпора становника да промене неке од својих животних навика. У извештају о регулацији румунског насеља Падине 1774. године образложено је управо то да је, „лакша изградња новог места од скупих поправки старог, због постојећих неправилности и борбе против отпора да се колибе испод земље доведу у ред“.³⁵⁷ Већина староседелачких настамби описане су као „колибе“, а њихова изградња почивала је на оскудним ресурсима за било који други тип градње – недостатку дрвета, трске или прућа. Држава је настојала да овакве стамбене објекте „регулише“, тј. замени их надземним кућама од чврстог материјала, премести их и концентрише на простору који је задовољавао одређене грађевинске и санитарне норме. Више пута је поновљено да је циљ војне управе да се регулацијом насеља становници извуку из својих „шупа и земуница“ (Schlupfwinkeln und Erdlochern) и сместе у регуларно

³⁵⁵ КА, KS, В IX а 577; E. Roth, *Die planmäßig angelegten Siedlungen*, 31–35.

³⁵⁶ E. Roth, *Die planmäßig angelegten Siedlungen*, 35, 37, 69.

³⁵⁷ КА, HKR, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 71.

грађена места, да им се додели земљиште за обрађивање, тако да уз неопходну контролу „постану људи“.³⁵⁸

Упркос критикама и намерама власти, све до 1770. године није било нове изградње, осим у Панчеву. Извештаји о квалитету кућа на простору Насељеничког дистрикта из периода 1765–1769. године, односе се на куће староседелаца и приказују смештајне капацитете за насељавање колониста. Из овог разлога је 1765. године констатовано да прве компаније колониста-ветерана треба да буду смештене у насеља у којима се налазио највећи број кућа на располагању. Процењено је да је у Сефкерину и Јабуци удео „кућа у којима се може становати“ био највиши, чак 80%, па не чуди да су ова два насеља, заједно са Српским и Немачким Панчевом, одређена за насељавање прве четири компаније колониста-ветерана у регименти. Куће које су староседеоци напустили биле су уједно и најлошије, будући да су се имућнији становници определили за останак и задржавање своје имовине.

Табела 42: Квалитет затечених кућа у Немачко-банатској регименти фебруара 1768. године³⁵⁹

Насеља и компаније	Куће			Укупно
	добре	средње	лоше	
Старчево (Компанија Пуковника)	14	38	26	78
Опово (Мајора)	81	24	43	148
Омољица (Капетана Слободе)	37	54	11	102
Брестовац (Капетана Хаугвица)	24	27	12	63
Плочица (Исто)	21	21	3	45
Панчево (Капетана Павлика)	30	36	49	115
Панчево (Капетана Сајдел)	38	22	28	88
Ковин (Капетан Тренчен)	9	47	67	123
Јабука (Капетана Битнера)	13	34	28	75
Сефкерин (Капетана Мехофера)	42	21	8	71
Укупно	309	324	275	908

Већ први планови колониистичких кућа, приказивали су техничка побољшања у односу на староседелачке куће. Након што је одбачен принцип насељавања задруга

³⁵⁸ E. Roth, *Die planmäßig angelegten Siedlungen*, 154.

³⁵⁹ КА, НКР, Акте 1768, Кт. 622, 1768 – 3 – 533/2, folio 87. Податке истог документа наводи и E. Roth, *Die planmäßig angelegten Siedlungen*, 70.

(више колонистичких породица у једној кући) прихваћен је нацрт куће за једну породицу мајора Флајшмана из 1765, који је прерадио економски инспектор Коцијан 1767. године. Овај тип колонистичке куће требало је да буде издигнут изнад земље за једну стопу, с темељима и угловима од печене и зидовима од непечене цигле. Висина крова је била одређена на половину ширине куће, а будући да су били покривени пружењем или сламом, требало је да буду ниски да их ветар не би оштетио. Оскудност материјала за градњу условљавала је извесна одступања, па је нацрт остао само теоретска смерница. Недостатак дрвета ускратио је сваку могућност употребе овог материјала као основе за градњу. Због скупоће печене цигле одустало се од њене примене на подовима и прихватило да буду од набијене земље. Коцијан је сматрао да је Флајшманов план једносратне породичне куће превише скуп, јер се заснивао на градњи од дрвета, а будући да је колонисте требало што пре сместити, требало је одустати од сваке „претеране чврстине“. Иако је Дворски ратни савет 1767. године још увек био при ставу да куће не треба да буду грађене од набијене земље, попут оних у местима коморског Баната, већ од печене цигле и трске, од ових намера се убрзо одустало.

Намере о чврстој градњи кућа нису реализоване ни наредних година, јер се тежило даљем смањењу улагања. Нови директор Насељеничке комисије, генералмајор фон Екел (Eckel), сматрао је да предност треба дати оспособљавању старих кућа уместо изградњи нових. Сматрао је да су се међу напуштеним српским кућама налазиле и оне прилично употребљиве, као и то да би се материјална улагања у крајишту показала узалудним већ приликом избијања рата. Ово је било у складу са тенденцијом и оствареним резултатима. До маја 1768. године под мајором Флајшманом обновљено је 598 кућа, међу којима је само 46 било новоизграђено (све у Панчеву). До маја 1769. године број обновљених кућа порастао је на 840, док је новоподигнуто било још само 19 кућа (такође у Панчеву). Поправка староседелачких кућа није подразумевала чврсту градњу, већ пре свега дораду делова од земље, пружења, дасака и трске.³⁶⁰

³⁶⁰ E. Roth, *Die planmäßig angelegten Siedlungen*, 62–70.

*

До 1770. године планска новоградња готово да није била реализована ни у једном од насеља Немачке насељеничке регименте. Једина плански изграђена насеља још увек су била она изграђена под надлештвом Дворске коморе око 1766. године, за смештај српских исељеника из милитаризованих насеља, а која су накнадно, 1773. године и сама припојена Војној крајини – Баваниште, Долово и Ново Село.

Тек у периоду између 1770. и 1774. године регулисани су и новоизграђени делови насеља Ковин, Брестовац, Плочица, Старчево, Омољица и Јабука. Док су прва четири новоизграђена на месту старих села, Омољицу је требало изместити из рита, а Јабуку за 2–3 km померити ближе Панчеву. Насељеничке куће у Ковину, Јабуци и Глогоњу градиле су војне власти, док су изградњу Плочице, Брестовца, Омољице и Старчева изводили грађевински предузетници из Аустрије. Прво насеље које су војне власти, тачније Насељеничка комисија, изградиле као новопланирано било је Ковин. До краја 1770. године у њему је изграђено 82, а до краја 1771. укупно 190 од планираних 195 кућа.³⁶¹ Предузетницима је изградња Брестовца и Плочице одобрена 1771. године, премештеног насеља Омољица 1772, а Старчева 1773. године. Истовремено са изградњом, у местима између Ковина и Панчева спроведена је и „индивидуана расподела земљишта“ (individuelle Grundausteilung), а то потврђује карта ове регименте из 1773. године.

Потпуно нова насеља настајала су на територији *Überlanda*, пустара и исушених терена тек од 1774. године. У периоду између 1774. и 1776. године изграђени су нови (делови) насеља на територији између Јабуке и Идвора – Сефкерин, Опово, Сакуле, Глогоњ и Баранда. Ново село Јабука није изграђено на месту Старе Јабуке, за коју је Мазуридес још 1766. израдио (нереализовани) план, већ 2–3 km југоисточно, према Панчеву. Уштеда је остварена пре свега захваљујући томе што у трошкове нису урачунати издаци плаћене радне снаге, јер су их према препоруци „у сопственој режији“ извели насељеници. Из овог разлога, српске куће у

³⁶¹ Ј. Илић, *Урбар насеља Ковин (1771. година)*, Мешовита грађа – *Miscellanea XXXIII* (2012), 199–229.

свим регулисаним местима нису биле изграђене од печене цигле, већ јефтиног и доступног материјала, набијене земље и пружа.³⁶²

Глогоњ је првобитно био замишљен као део насеља Сефкерин, па се помиње као Немачки Сефкерин на пустари Глогоњ. Од ове замисли се одустало, па су током 1775. године изграђена два посебна насеља за колонисте и староседеоце – Глогоњ и Сефкерин. За Опово и Сакуле су 1776. израђена два нова плана, а томе је придодат и план Баранде. Новина је било то што је у Сакулама само регулисано старо српско насеље и није изграђен део насеља намењен немачким колонистима, док је у Опову изграђено прво и једино насеље са јединственом структуром, без поделе на српски и немачки део насеља. Сакуле и Баранда су те године настала као нова насеља за пријем српских породица које су се изјасниле за граничарски статус и преселиле се из развојачених Горњих компанија, молећи да се приликом насељавања не мешају са немачким насељеницима. Изградњом Баранде и Сакула напуштено је начело да се у војну крајину насељавају само стране колонистичке породице. Досељавање Срба одобрено је и у Ченти (Леополдову) и Опову. Сва су изведена под војном управом, али са тим олакшањем по ерар што су радове изводили сами становници, било колонисти било староседеоци. Одлука о обустави радова на изградњи насеља донета је два пута. Први пут због Рата за баварско наслеђе (1778–1779), а други пут јула 1787, уочи последњег Аустро-турског рата (1788–1791).

До краја 1776. године у Немачко-банатску регименту је уврштено 18 насеља, а 1783. године још 12 места која су се налазила на Тамишу, Дунаву и Карашу, или у унутрашњости лесног платоа. Ова насеља су већином била регулисана већ приликом преузимања од коморске надлежности, а у њима су даљу регулацију спроводили становници сопственим напорима, прибегавајући градњи кућа од набијене земље. Места која су милитаризована 1776. године, регулисана су у периоду између 1777. и 1781. године. Судећи према сачуваним картама, у ту групу спадала су села – Иланца, Јарковац, Селеуш, Идвор. Сачувани су планови ових места датирани са 1780–1784. годином. Примера ради, нови Идвор је изграђен јужно од старог. Једино место

³⁶² E. Roth, *Die planmäßig angelegten Siedlungen*, 93–95, 98–99, 126–127, 131, 137.

премештено на нову локацију било је село Гај. Оно је поплављено 1784. године приликом изливања Дунава и зато премештено 2 km дубље у унутрашњост атара. Сва регулисана насеља припојена Војној крајини подвргнута су и потесном структурисању атара и индивидуалној расподели обрадивог земљишта домаћинствима.³⁶³

За нову фазу насељавања Немачко-банатске регименте значајан је био губитак становништва током рата 1788–1791. године. На располагању су стајале површине пустара Ковачица, Дебељача и Селдош. У таквим околностима, за већ сакупљене колонисте – евангелисте са територије немачких земаља, из области Алзаса и Лорена, током 1791–1792. године основана су места Францфелд (Качарево) и Нова Пазова у Срему. У њима су куће по први пут изграђене од дрвених конструкција за које је послужио материјал порушених војних болница из Петроварадина. Изградња Дебељаче је застала до лета 1794. године, када је у њу стигао контингент 236 протестантских породица из Провинцијала. Исте године почела је изградња Борче, која је настављена тек 1797. године. Премеравање земљишта и расподела домаћинствима извршени су 1794, када је најављена ревизија ових послова и у другим насељима Немачке банатске регименте, на пример у Јабуци и Опову.³⁶⁴

Изградња у Немачко-банатској регименти одвијала се у фазама. За разлику од кућа за колонисте у Бачкој и коморском Банату које су у терезијанско доба изграђене од набијене земље, око 600 кућа у селима Насељеничког дистрикта (Немачке банатске регименте) предузимачи су изградили од печене цигле. Као пример се наводи податак да је у Ковину 100 кућа изграђено од печене цигле, а 95 од „другог доброг материјала“. Успех државе у овој области био је већи од оног у коморским областима, иако ипак ограничен, па се резултати истраживања за коморски Банат не могу примењивати и на граничарски. Насеља која су градили српски и румунски староседеоци и досељеници „о сопственом трошку“, а који су крајем 18. века ипак били већина, грађени су у виду двособних и трособних кућа од набијене земље.

³⁶³ Исто, 138–141, 146, 151–161, 164.

³⁶⁴ Исто, 174, 179, 185–188, 210, 216.

Почетком 19. века, с обзиром на опште неповољну политичку и економску ситуацију у Хабзбуршкој Монархији, чак се и градња за немачке колонисте свела на трособне куће од набијене земље. Опис Немачке банатске регименте из 1859. године наводи да су српске куће биле двособне или трособне, са кухињом, собом и комором, углавном грађене од набијене земље, са темељом, пећи и димњаком од печене цигле, покривене трском, а само новије и црепом.

Табела 43: Регулација и/или планска изградња насеља у Немачко-банатској регименти³⁶⁵

Насеље	Година планске изградње и/или регулације	Тип куће	Положај и план насеља
Ново Село ³⁶⁶	1766, 1774	Куће од набијене земље (Дворска комора)	Насеље основано 1766, а у Војну крајину преузето 1773.
Баваниште	1766, 1774	Куће од набијене земље (Дворска комора)	Насеље основано 1766, а у Војну крајину преузето 1773.
Долово	1766, 1774	Куће од набијене земље (Дворска комора)	Насеље основано 1766, у Војну крајину преузето 1773.
Ковин	1770–1771	Двособна мала кућа од печене цигле ³⁶⁷	Стари положај насеља
Брестовац	1771	Двособна мала кућа од печене цигле	Стари положај насеља
Плочица	1771	Двособна мала кућа од печене цигле	Стари положај насеља
Омољица	1772	Двособна мала кућа од печене цигле	Померено из рита
Старчево	1773	Двособна мала кућа од печене цигле	Стари положај насеља
Јабука	1774	Двособна мала кућа од печене цигле	Насеље померено од Старе Јабукe за 2–3 km, у правцу југоистока, према Панчеву
Говедаровац	1774	Двособна мала кућа од печене цигле	Најпре привремено насеље основано 1769/70.
Црепаја	1774	(Вероватно) двособна кућа од набијене земље ³⁶⁸	Коморско насеље до 1773.

³⁶⁵ Табела састављена на основу података: С. Пецињачки, *Граничарска насеља Баната (1773–1810)*, I–II, Нови Сад 1982, 1985; E. Roth, *Die planmäßig angelegten Siedlungen im Deutsch-Banater Militärbezirk 1765–1821*, München 1988.

³⁶⁶ О овом насељу и у: С. Пецињачки, *Банатско Ново Село у XVIII и с почетка XIX века*, Зборник Матице српске за друштвене науке 45 (1966), 110–150.

³⁶⁷ Двособна мала кућа (Zweiraumiges Kleinhaus), према нацрту мајора Грубера, садржала је две просторије, тј. једно предсобље са функцијом кухиње (Vor-Haus) и једну собу (Zimmer), зидана од печене цигле и дрвета (тзв. добра или чврста градња), површине 31,2 m².

³⁶⁸ Сва регулисана староседелачка насеља, почев од седамдесетих година 18. века, грађена су са двособним кућама од набијене земље (темељима, ојачањима и димњацима од печене или непечене цигле) и тршчаним крововима, површине 34,8 m².

Уздин	1774–1775, премештен 1799	(Вероватно) двособна кућа од набијене земље	Настао пресељењем становника Падине; поново премештен 1799.
Сефкерин	1775	План капетана Веглера; двособна кућа	Регулисано староседелачко насеље
Глогоњ (Немачки Сефкерин)	1775	План капетана Веглера; двособна кућа	Немачко насеље; првобитно замишљено као део Сефкерина за колонисте, тј. Немачки Сефкерин на предји Глогоњ
Опово ³⁶⁹	1776	План капетана Веглера; двособна кућа	Јединствено насеље за колонисте и староседеоце (са заједничким тргом) – изузетак у НБР
Сакуле	1776	План капетана Веглера; двособна кућа	Српско насеље (без колониистичког дела), регулисано
Баранда ³⁷⁰	1776	План капетана Веглера; двособна кућа	Српско насеље (без колониистичког дела), новоизграђено
Гај	Премештен 1785	Двособна кућа од набијене земље	Регулисано српско насеље
Иланца	1777–1781	Двособна кућа од набијене земље	Регулисано српско насеље
Јарковац	1777–1781	Двособна кућа од набијене земље	Регулисано српско насеље
Селеуш	1777–1781	Двособна кућа од набијене земље	Регулисано српско насеље
Идвор	1777–1781	Двособна кућа од набијене земље	Регулисано српско насеље
Францфелд (Качарево)	1791–1792; проширен 1802–1803	Трособна кућа од дрвене конструкције ³⁷¹ ; проширење насеља са трособним кућама од набијене земље	Колонисти из Царства (Алзас и Лорена)
Дебељача	1792–1794	Трособна кућа, од дрвене конструкције	Словачки колонисти из угарског провинцијала
Борча	1794–1797	Двособна кућа од набијене земље	Српски колонисти

³⁶⁹ О овом насељу и у: С. Пецињачки, *Опово до краја XVIII и с почетка XIX века*, Зборник Матице српске за друштвене науке 39 (1964), 67–101.

³⁷⁰ О овом насељу и у: С. Пецињачки, *Подаци о становништву Баранде до 1809. г.*, Зборник Матице српске за друштвене науке 29 (1961), 93–101.

³⁷¹ Трособна кућа од дрвене конструкције, састојала се од три просторије – кухиња, соба и комора (која је могла имати функцију друге собе), била површине 43,4 m² и имала темељ, ојачања и димњак од печене или непечене цигле. Треба нагласити да је овај тип куће грађен за колонисте, док је за српске и румунске староседеоце од седамдесетих година 18. века грађен тип мале двособне куће од набијене земље.

Анталфалва (Ковачица)	1802–1804	Трособна кућа од набијене земље ³⁷²	Словачки колонисти из Ечке
Карлсдорф	1802–1804	Трособна кућа од набијене земље	Колонисти из Царства
Лудвигсдорф (Падина)	1806		
Самош	1806		
Петрово Село (Владимировац)	1808		
Овча	1813		
Фердинандсдорф (Фердин)	1817–1818		
Мраморак	1817–1818; 1821		
Бело Блато	1865–1887		
Рудолфснад	1865–1887		
Војловица	1865–1887		
Иваново	1865–1887		
Скореновац	1887		

*

Колонистичка насеља су се разликовала од староседелачких по свом уједначеном и типском изгледу, тим пре што су била подједнаке величине, предвиђена за око 200 домаћинстава. Међутим, како је регулација староседелачких насеља одмицала, и ова насеља су добијала истоветну структуру. Насеља су планирана тако да задовоље све потребе својих мештана, па је свако од њих имало трг, цркву или капелу, заједничко спремиште (амбар) и млин, најважније занатске радионице – ковачницу, колару и пекару, смештај за официре, као и стражарнице. Примера ради, у Урбару насеља Ковин из 1771. године, посебно су описани објекти у насељу (Privat Gebäude), међу којима су се налазили православна црква и католичка капела, тридесетнички тј. царински уред и стражарница са две собе и стајом предвиђена за смештај једног подофицира и 11 граничара. Након проширења насеља маја 1771. године, изграђени су и млин-сувача, колара, ковачница и пекара, као и два моста на речици Поњавици.³⁷³

³⁷² Трособна кућа од набијене земље, заменила је ону од дрвених конструкција, као јефтинија за градњу јер је за њу целокупан трошак падао на колонисте (није било потребе за занатлијама).

³⁷³ Ј. Илић, *Урбар насеља Ковин (1771. година)*, 205.

Једнообразна структура насеља потицала је и од прописа које су власти усвојиле у вези са регулацијом и изградњом насеља. Новембра 1769. Дворски ратни савет је наредио да куће ради заштите од пожара морају бити на међусобној удаљености од 20 клафтера (38 m), на колико је требало одредити и ширину улица. Опасност од пожара углавном је била заснована на чињеници да су куће биле покривене трском, а димњаци „пре свега у српским кућама“, како је навео у свом извештају инспектор Коцијан, још увек прављени од дрвета и плетера, и облепљени блатом. Да се пламен не би ширио преко објеката, економске зграде нису смеле бити грађене попречно, већ у истом низу, иза куће. Из овог ралога структура окућница била је прецизно и једнообразно прописана. У предњем делу су, по правилу, били кућа, двориште и други објекти, док се обрадива површина, воћњак и повртњак, настављала у задњем делу. Окућнице су од 1770. године углавном дефинисане на површини од 578 квадратних клафтера (17 x 34 m, или 2.079 m²).³⁷⁴ Ширина улица од 20 клафтера предвиђена је само за главне улице, док су оне споредне (попречне) могле бити и знатно уже, 5–12 клафтера (9,5–22,68 m) ширине. Главне улице су водиле до средишта насеља, тј. трга са јавним зградама, и настављале се на главне путеве ка суседним насељима, док су споредне улице водиле ка унутрашњости атара, тј. пољима и ливадама.

Власти су истрајале у намери да јавни објекти и официрски квартири буду изграђени од печене цигле као постојанијег материјала. Само су објекти са привременом функцијом били од лакшег материјала. Тако су у селима Опово, Сефкерин, Јабука и Старчево за привремену употребу подигнуте цркве у виду колиба од дасака (Hutten von Brettern).³⁷⁵ Сугеришући приоритете у изградњи, царица Марија Терезија је маја 1769. наредила да се најпре у сваком од нових милитаризованих

³⁷⁴ E. Roth, *Die planmässig angelegten Siedlungen*, 84, 85, 102, 105. На плановима мајора Флајшмана (до 1770) окућнице су имале површину од 12 клафтера ширине и 30–40 дубине (22,8m x 56,9m/75,9m = 1.295 m²), што је била дубина готово упола мања од оне прописане у *Главној инструкцији* за насељавање коморских насеља.

³⁷⁵ E. Roth, *Die planmässig angelegten Siedlungen*, 72.

насеља изгради по једна школа која ће до изградње цркве бити коришћена и за богослужење и друге верске и школске потребе.³⁷⁶

Имајући у виду будуће потребе насељеника-граничара у свакој од компанија резервисан је и одређени број кућа за неопходне занатлије – коваче, коларе, пекаре и млинаре.³⁷⁷ У време радова на изградњи насеља и економија и поправкама кућа за колонисте, током периода између 1765. и 1769. године, у овим насељима налазио се већи број занатлија. Њима је додељено посебно одобрење за насељавање. Подразумевало се да их након завршетка радова на изградњи у насељима-компанијама неће остати више од неколицине. Тако се након прве фазе насељавања, пролећа 1767. године, на простору Немачке насељеничке регименте нашло укупно 73 занатлије, којима је одобрено насељавање.³⁷⁸ Они су из Насељеничке касе позајмили новац, алат, опрему и стоку неопходне за започињање и обављање посла.³⁷⁹

Табела 44: Занатлије насељене у компанијама Насељеничке регименте априла 1767. године³⁸⁰

Занатлије	Компанија									Укупно
	Старчево	Опово	Сефкерин	Омољница	Јабучка	Панчево	Панчево	Ковин	Брестовац и Плочина	
Зидар			1	1	1					3
Столар				1		4				5
Дрводеља						2				2
Млинар					1		2			3
Крзнар			1		2					3
Обућар	1	3	1	2	1	4	2	3	1	18
Чизмар					1					1
Кројач	1	1	1	1	3	1		1		9
Ланар			1			1	2			4
Бачвар			2					2		4
Потковичар						1		2		3
Бравар	1									1
Пећар						1				1

³⁷⁶ КА, НКР, Akten 1775, Kt. 1073, 1775 – 39 – 2.

³⁷⁷ Ј. Илић, *Урбар насеља Ковин (1771. година)*, 205, 227.

³⁷⁸ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 92, folio 27.

³⁷⁹ КА, НКР, Akten 1768, Kt. 623, 1768 – 3 – 497/5, folio 142–147.

³⁸⁰ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 92, folio 27.

Ужар							1			1
Брусилац							1			1
Димњичар							1			1
Вртлар	1						1			2
Циглар						1				1
Месар	1					1	1			4
Грнчар						1				1
Влачар						1				1
Берберин/видар							1			1
Колар							1			1
Чешљар		1					1			2
Укупно	5	5	7	5	9	18	15	8	1	73

*

Штабско место Немачко-банатске регименте било је Панчево. Првих година, командант Панчева Фон Флајшман је извештавао о томе да у Панчеву не треба мењати главне улице које су већ прилично регулисане, тим пре што се уз њих налазе солидне куће. Међутим, ниједна од тих кућа се није могла искористити за насељавање колониста због тога што их стари власници нису напустили, „јер су одавде отишли само они Раци, који у својим кућама нису имали шта да изгубе“.³⁸¹ Ово је објашњење томе зашто су и како главни делови градског језгра очувани, док су куће ван градског језгра затечене у лошем стању, те благовремено порушене. Већ је поменуто да је до маја 1769. године у Панчеву изграђено првих (и јединих) 65 нових кућа од чврстог материјала на територији Насељеничке регименте.

Године 1782. Панчево још увек није било уређено у складу са свим војним потребама. О начину његове регулације тада се још увек расправљало. Иако су у међувремену израђена два неостварена плана за регулисање Панчева, 1775. и 1777. године, реализација је одложена због Рата за Баварско наслеђе. Након завршетка рата захтеви Насељеничке комисије су постали скромнији, па су се приликом ревизије ових планова 1782. године, војне власти определиле за нешто скромније захвате у мењању простора. Ограничили су се на изградњу шанца са оштрим угловима и пролазима на 4 капије, тако да све ерарске зграде остану на месту, а од приватних зграда буду уклоњене само оне већ пропале и без вредности, и то тако што ће њиховим власницима бити дата прилика да изграде нове зграде уклопљене у

³⁸¹ E. Roth, *Die planmäßig angelegten Siedlungen*, 47.

планирани распоред (о сопственом трошку). Предвиђен је шанац око града, а са његове спољне стране простор за два гробља и војни полигон (стрелиште), на примереној удаљености, тако да у случају пораста броја становника преостане и простор за нов низ кућа. Насељеничка комисија је инсистирала на регулацији насеља како би се, у складу са пројектним планом, што пре одредило место за грађење кућа за нове насељенике.

Регулацијом из 1782. године нису направљене веће измене у постојећем облику и обиму насеља, што је у складу са чињеницом да су правци улица и положај појединих градских објеката (црква Св. Карла Боромејског и миноритски самостан, провијантски магацин и комплекс контумаца) задржали непромењен положај. Устаљени распоред улица и објеката потврђује се и упоређивањем плана Панчева из 1761. године и планова из првих деценија 19. века. Иако је Панчево постало седиште Немачке банатске регименте 1764. године, немачким колонистима било је насељено још од 1720. године. Судаћи према описима, а и чињеници да је град изгорео у пожару у турском упаду током последњег Аустро-турског рата (1788–1791), куће и у Српском и у Немачком Панчеву биле су већином изграђене од плетера, а кровови од трске. Разлика између српског и немачког дела града није била у начину градње објеката, већ у степену регулације, тј. правилности стамбених блокова и улица. До 1794. Панчево је имало статус трговишта и штабског места, а те године привилеговано је статусом војног комунитета. После ратног пустошења нови регулациони план израдио је 1795. године натпоручник Милар (Maillard). Изгледа да је овај регулациони план био један од последњих, јер се његово поштовање захтевало и током двадесетих година 19. века. И поред војног сегмента, Панчево је задржало претежно цивилни карактер града без тврђаве, која је демолирана још 1739–1740, и никада није обновљена.³⁸²

Војни полигони су постали саставни делови планова насеља одређених за штабске центре. У њихов оквир спадао је простор у коме би се чувала опрема и

³⁸² Р. Веселиновић, *План Панчева и панчевачке тврђаве из 1761. године*, Рад Војвођанских музеја 7 (1958), 135–138; Н. Фолић, М. Веиновић, *Урбани развој једног дела Панчева уз Тамиш*, Грађа за проучавање културе Војводине XI–XII (1982–1983), 71–91.

војска вежбала у стрељаштву, јахању и другим вештинама. Њихово уређивање одговарало је захтевима нове уређене војске и представљало нову врсту трошка за државну благајну. Вежбалишта су обично прикључена спољашној страни постојећих насеља, неутичући на њихов изглед, али ипак допуњујући њихову функцију. Примера ради, према предлогу новог плана Панчева из 1782. године, требало је одредити простор за војни полигон и на њему магацин за егзерцир, стрелиште и школу јахања. Надлежне за њихову изградњу биле су Главна инжињерска и Фортификациона служба (Haupt Genie und Fortifications Amt). Одлучено је да се војни полигон нађе са спољне стране шанца, ван насеља. Цар Јосиф II је одобрио овај предлог и наредио да се, упркос значају ових објеката за вежбање граничара, трошкови за њихову изградњу смање што је могуће више, подсећајући да је, простор за вежбање у прецизном гађању могао бити скоро без икаквих трошкова уређен на било којој слободној површини у околини.³⁸³

Нису само штабска места – насеља са војном функцијом, већ и друга свој изглед и структуру прилагодила захтевима милитаризације. У свим сеоским општинама предвиђена је изградња, поред цркава и школа, и војних станова. Објекти за смештај официра (квартири) требало је да постоје у сваком од насеља, а у ову сврху су ради уштеде могли бити искоришћени и упражњени постојећи објекти друге намене. Примера ради, Дворски ратни савет је 1782. одобрио предлог Насељеничке комисије да за смештај капетана у селу Алибунар искористи зграду српске школе, уз надокнаду од 1.087 форинти и 20 крајцара.³⁸⁴

6. Стражарнице и кордон на Дунаву

О уређењу дунавске обале након турског повлачења има мало података, а претпостављамо да је низ стражарница ради контроле преласка реке и царинских потреба успостављен после 1718. године. Стражарнице су опслуживали припадници Земаљског батаљона мајора Симбшена, потом редовни гарнизони и земаљска

³⁸³ КА, НКР, Akten 1782, Kt. 1351, 1782 – 23 – 23.

³⁸⁴ Исто.

милиција Горњих и Доњих компанија, а касније регулисане илирске граничарске трупе. У организационом погледу дунавска обала је била подељена на три сегмента – Горњи, Средњи и Доњи дунавски кордон.

Прилике у пограничном Банату описао је генерал Енгелсхофен у елаборату с краја 1752. године, позван да изложи своје мишљење, како због војничког, тако и свог „банатског“ искуства.³⁸⁵ Банатска обала је, према његовом мишљењу, слабо запоседнута стражарницама које су на сат до два хода међусобне удаљености, док је у Славонији и Хрватској удаљеност стражарница била на четвртину до највише пола сата хода. Његове сугестије да се одбрана повери граничарима нису реализоване, па се на регулисање војне крајине у Банату морало сачекати још једну целу деценију. Разлози које је навео у прилог нужног учвршћивања војне крајине нису изгубили на актуелности, а односили су се на заштиту од разбојника који упадају са турске стране, спречавање кријумчарења робе или новца, очување санитарних прилика у контумацима на прелазима, као и контролу пограничних атара (Granitz-Hotterung) где су Турци „по својој навици“ узурпирали терен и заподевали сукобе. Наведени разлози су се односили на Банат „in specie“, а дотакли су се и заштите рудника и поданика, као и службеника за царину и со.

Крајем 1753. године састављен је списак стражарница које су се, осим уз Тису и Мориш и у Провинцијалу, налазиле и на тада постојећем Дунавском кордону, подељеном у три дела. Опслуживали су их како „милитари“ тако и „провинцијалци“.³⁸⁶ Овај документ показује да је највећи број стражарница на Дунаву постојао вероватно и пре 1753. године. Иста места била су у функцији станица Дунавског кордона и у периоду 1769–1772. године, када је дошло до његове ревизије и проширења.

³⁸⁵ КА, НКР, Akten 1753, Kt. 322, 1753 – 115 – 130, folio 1–30.

³⁸⁶ ФНКА, НКА, ВА, rote Nr. 1741, Dezembar 1753, folio 325.

Табела 45: Стражарнице у Банату 1753. године: на Дунавском кордону, у Провинцијалу и на Тиси и Моришу³⁸⁷

Појас стражарница или Кордон	У местима	Укупно
На горњем Дунаву	Опово; Сефкерин; Чента; Јабука; Борча – код прелаза; Овча; Острво Цакљен; Панчево; код ушћа Тамиша – обилажено из Панчева; код млинова на Тамишу или Поњавичког канала; Омољица заједно са острвом преко пута Ритопека; прелаз Гроцка – обилажен са Прелаза код Омољице; код Брестовца – преко пута новог турског прелаза; Плочица; An der Brillova – обилази се из Борче	15
На средњем Дунаву	Ковин; преко пута ушћа Мораве – звано Monostoriz; на острву Острво у 3 посебне стражарнице; Дубовац са Гајтасолом; Нова Паланка; код манастира Базијаш; Valea Rea; Дивич; Између Белобрешке и Сушке; Пожежена; Молдава; Брдо Алибег; Горња Љупкова се обилази из Доње Љупкове; Доња Љупкова; Берзаска; Roscherabach oder Slibora genannt; Свиница; Плавишевица; Okaliza	20
На доњем Дунаву	Дубова – обилажена из Плавишевице и Оградне; Оградина; Јашелница; Стари Жупанек – обилажен из Новог Жупанека; Кратцкерберг; код Votiza недалеко од Оршаве	6
Дуж Влашке	Дофијер; Нови Жупанек или Хан-стража (Hannwacht); Топлиц; код бање у Мехадији; Мехадија; Плугова; Богродин; Корњарева	9
На Моришу	Чанад	1
На Тиси	Преко пута Сурдука; Канижа; Бечеј; Сиге; преко пута Жабље; преко пута Титела	6
У „Земљи“ (унутрашњост Баната)	Терегова; Моноштор – код камбијатура; Нови Арад на мостовима	3
Укупно	Укупно војника 415: 331 пешадинац, 83 коњаника; Укупно коморских службеника 90: три надзорника царине, 44 <i>Überreutera</i> , 43 припадника земаљске милиције.	60

Дворски ратни савет ни 1769. године није сматрао да је војна крајина у Банату уређена на одговарајући начин. Ревизију прилика у Банатској војној крајини изнудила је опасност од пограничних сукоба услед напете политичке климе током Руско-турског рата (1768–1774). У таквим околностима Дворски ратни савет се залагао за постављање регуларних трупа дуж границе са Турском. Известио је царицу да уколико се у Банату не постави барем један мали корпус (стајаће војске), „Турци ће постати превише дрски, што је најгоре код овог народа“. Њено Височанство је обавештено, да потискивање турских трупа са граница са Пољском и Молдавијом

³⁸⁷ Исто.

проузрокује ратно расположење на аустро-турској граници. Инциденти су се дешавали, истакнуто је, често и у сред мирног периода и то не само у Темишварском Банату, већ и на славонској и хрватској граници. Сматрало се да су у Банату околности тим пре неповољне, „што се дуж ове границе не налазе никакве граничарске трупе, нити се у скорије време овде пресељени Илири могу посматрати као војници, а што је само уверило Турке да на царско-краљевској земљи могу чинити све врсте насиља“. Да би се очувао мир и безбедност, наводи се у извештају, неопходно је да и у мирнодопско време у Темишварском Банату, Славонији и Хрватској, буду одржавани посебни корпуси, како коњице тако и пешадије. За ове трупе треба изградити касарне и тако формирати кордон на самој граници.³⁸⁸

У таквим околностима, јануара 1770. године, извршена је ревизија стања и састављен преглед свих војних испостава, стражарница, чардака и касарни на Дунаву. Осим бројног стања, утврђена је и стварна опремљеност стражарница за функцију којој су намењене. Испоставе су груписане према положају и пописане према типу као стражарнице (WachtHaußer), чардаци (Czartaken) и колибе-дашчаре (Holze Hütten) у Доњем, Средњем и Горњем дунавском кордону. Касарне за стајаће трупе биле су малобројне и у лошем стању, а налазиле су се у Панчеву, Новој Паланки и Карансебешу. Дуж целог Дунава пописано је укупно 132 (129) стражарнице, међу којима је у добром стању било 42 (32,55%), за поправку 59 (45,73%) и потпуно пропалих 28 (21,70%).³⁸⁹

Табела 46: Квалитет стражарница у Дунавском кордону јануара 1770. године

Дунавски кордон	Стражарнице у добром стању	Стражарнице за поправку	Стражарнице које су потпуно пропале и треба заменити новим	Укупно
Доњи кордон	10	16	12	38 (41)
Средњи кордон	32	23	8	63
Горњи кордон	–	20	8	28
Укупно	42 (32,55%)	59 (45,73%)	28 (21,70%)	129 (132) (100%)

³⁸⁸ КА, НКР, Akten 1769, Kt. 700, 1769 – 45 – 34.

³⁸⁹ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 747, 1770 – 39 – 169, folio 59–73.

У списку стражарница Доњег кордона напоменуто је да су пописане три више од стварног стања (41 уместо 38) због тога што је један од њих још увек била у изградњи (Ковиљ), док су две биле стражарска места без објеката (Опечата и Купан). На простору Горњег дунавског кордона, судећи према извештају, није било добрих стражарница у пуној функцији, па је од 28 чак 20 требало „ново-изградити“. Лоше стање и нефункционалност појединих објеката најбоље су приказани у опису Средњег дунавског кордона. Наиме, неке од стражарница у овом дистрикту биле су потпуно пропале – попут Врбље и Паклис (Posten Wrblie und Paklis), тако да им се више није могло наћи ни трага. На њихов положај комесарима указали су поданици из Нове Паланке. Са друге стране, до положаја три стражарнице Чигловац, Горња Ливадица и Генигија (exponirte drey Posten Czigolovac, Gorni Livadiza, und Genigia) није се могло доћи. Комесари им нису могли прићи копном због положаја у стрмини, али ни бродом кроз Клисуре због снега и леда. Као веродостојну, прихватили су изјаву оберкнеза који се лично уверио у то да су ова три објекта сасвим пропала, те да на њиховим местима треба подићи нове. Извештај напомиње да су и код стражарница сврстаних у групу оних у добром стању, већином кровови пропали због ветра, као и то да су све ове стражарнице саграђене од прућа (Peitschen) и земље. Касарне у Новој Паланци, Пожеженој и Молдави нису обухваћене пописом, али је наведено да је прву требало поправити, док су друге две биле у тако лошем стању „да би од јачег ветра у њима изгинули и људи и коњи“.³⁹⁰ Иначе, цар Јосиф II је на свом пропутовању по Банату априла-маја 1768. године, забележио да се, ради уштеде, посада стражарница у брдовитим и пустим областима, као што је област Клисуре, може елиминисати у време када нема вести о куги, и вратити у њих само у време када се прочује о опасности о ширењу епидемије са турске стране.³⁹¹

³⁹⁰ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 747, 1770 – 39 – 169, folio 59–73.

³⁹¹ А. Hegediš, *Josif II o svom putovanju u Banat 1768*, 250.

Табела 47: Стражарнице, чардаци и колибе у Доњем дунавском кордону³⁹²

Назив	Белешка	У добром стању	За поправку	Потпуно пропале
Свиница	Касарну и стражарнице, неопходно поправити		1	
Кула код 3 капије			1	
La Jatz		1		
Чучур		1		
Тисовица			1	
Суботиња		1		
Плавишовица		1		
Дубова			1	
Масонија				1
Оградина	Овде је стражарница на Дунаву		1	
Мала				1
Јашелница		1		
Бр. 1		1		
Мосна				1
Ковила	Планирано, још увек неизграђено			
Котмар				1
Крацкерберг	Нужно за поправку или за нову изградњу		1	
Котмик			1	
Бр. 2		1		
Gurra Luivan				1
Funtina Sadij				1
Комориште				1
Верчерова		1		
Woditzer Mill			1	
Metelauka			1	
Стари Туфиер			1	
Дренекул	Колиба (Erdhütten)			1
Курматура	Колиба	1		
Метериш	Колиба	1		
Brediel	Колиба			1
Ракила	Стражарница (Wacht Hauß)		1	
Мошорина	Стражарница		1	
Plaiul Болвашница	Стражарница			1
Czesna	Стражарница		1	
Медвед	Стражарница		1	
Бобот	Стражарница			1
Нанеш	Стражарница			1
Опечата	У ова два места није било стражарница, већ их је обилазила патрола			
Купан				
Frasinka	Стражарница		1	
Корниарева	Овде се налазе официрски квартир и „квази“ касарна, обе треба поправити		1	
Укупно: 41(38)		10	16	12

³⁹² КА, НКР, Akten 1770, Kt. 747, 1770 – 39 – 169, folio 59.

Табела 48: Стражарнице, чардаци и колибе у Средњем дунавском кордону³⁹³

Број касарне, чардака, или колибе	Назив	У добром стању	За поправку	Потпуно пропале
1	Врбље			1
2	Паклис			1
3	Ујпаланачки атар		1	
4	Потисина	1		
5	Ушће Караша		1	
6	Нова Паланка	1		
7	Ушће Нере	1		
8	Kameriza		1	
9	Базијаш	1		
10	Ribischova	1		
11	Нови Рашовац		1	
12	Стари Рашовац	1		
13	Попин Поток		1	
14	Стари Дивич	1		
15	Преставник		1	
16	Дивич	1		
17	Дивички поток			1
18	Дубоки поток	1		
19	Белобрешла	1		
20	Крушовица		1	
21	Сушка	1		
22	Ребеница		1	
23	Радимски поток	1		
24	Обровица		1	
25	Пожежена	1		
26	Mala Persianka	1		
27	Velika d:	1		
28	Perva Recka	1		
29	Острво Молдова	1		
30	Молдова	1		
31	Bosniak Recca		1	
32	Пландиште		1	
33	Варад		1	
34	Бабогај			1
35	Czigolovac			1
36	Горња Ливадица			1
37	F/Gengia			1
38	Брдо Алибег	1		
39	Шумарица		1	
40	Љуберажда		1	
41	Стенка		1	
42	Skamenicza	1		
43	Горња Љупкова	1		

³⁹³ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 747, 1770 – 39 – 169, folio 62–65.

44	Vodniak	1		
45	Доња Љупкова	1		
46	Добрица		1	
47	Каменица	1		
48	Saskoka		1	
49	Доња Ливадица		1	
50	Берзаска	1		
51	Дренкова		1	
52	Мала Коста	1		
53	Велика Коста	1		
54	Доика	1		
55	Мундиана		1	
56	Шлибура	1		
57	Велика Илешова		1	
58	Мала Илешова	1		
59	Islas		1	
60	Хореждин		1	
61	Станица	1		
62	Нова Пошта			1
63	Чардак	1		
Укупно: 63		32	23	8

Табела 49: Стражарнице у Горњем дунавском кордону (Панчевачки дистрикт)³⁹⁴

Назив	Број	Тип смештаја за људе и коње							
		Стражарница		Чардак		Дрвена колиба		Млин	
		За изградњу	За поправку	За изградњу	За поправку	За изградњу	За поправку	За изградњу	За поправку
Црвенка	1				1				
Стара Борча	2				1				
Нова Борча	3		1						
Овча	4		1						
Пред-контумац (Панчево)	5		1						
Ада	6				1				
Острво Цакљен	7				1				
Старчевачки млинови	8	1							
Ритопек	9				1				
Омољница, у месту	10		1						1
Омољичка ада	11				1				
Омољички млинови	12	1							
Грочански прелаз	13				1				
Брестовачки прелаз	14				1				
Број 11 или Деспот	15				1				
Орешац (Oraschicz) или Плочица	16				1				

³⁹⁴ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 747, 1770 – 39 – 169, folio 71.

Смедеревска нова пошта	17				1				
Ковин, у месту	18		1						1
Ковински Дунавац	19		1						
Број 17	20				1				
Моностриз	21	1							
Брза Врба	22	1							
Ковински млинови	23	1							
Гај	24	1							
Дубовац, у месту	25		1						
Доњи шпиц острва Острово	26				1				
Острово, у месту	27	1							
Опово, у месту	28		1						1
Укупно: 28		7	8	1	12				3

Стражарнице у Горњем дунавском кордону биле су изложене плављењу 1770. године и морале су да буду измештене на друга места. То је оставило утисак на генералног инспектора Шишковића који је јуна те године завршио обилазак пограничне области. Сматрао је да стражарнице не могу да буду боље опслуживане све док не буде уређена читава регимента, што због тога што су биле у лошем стању што због плављења приликом кога је одржавање кордонске страже скоро свуда било немогуће. Поред тога, сликовито је описао недостатке санитарне безбедности на граници, посматрајући комуникацију овдашњих са поданицима са турске стране у Ковину. Приметио је да они у ковинском *раителу* (станици за размену робе) нису раздвојени никаквим палисадама или тршчаним зидом. Постојала је стража која приликом окупљања већег броја људи није била у могућности да спречи руковање или додиривање међу њима. Санитетски службеници и цариници су на критику одговорили ставом „да је тако свуда“ и да је довољно да надзорници буду присутни. Успостављање стражарница је одлагано због тога што је вођена расправа око ерарских издатака. Али без одржавања стражарница немогуће је било рачунати са санитарним предострожностима.³⁹⁵

Током 1772. године приступило се јачању кордона изградњом нових стражарница. У ту сврху је у Темишвару 12. децембра 1771. године састављен списак „великих чардака“ које је требало изградити у кордону, чији би центри биле касарне

³⁹⁵ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 823, 1771 – 39 – 44/325.

у Панчеву, Новој Паланци и Мехадији. Списак је обухватио укупно 30 објеката овог типа. Ови објекти су грађени према инжењерским нацртима, тако да су стражарнице требало да буду 1/3 величине великих чардака, са простором за 6 до 7 људи. Изузетак је требало да буде стражарница у Новој Борчи, која би због своје близине Београдској тврђави, требало да обезбеди смештај за официра и 30 војника. Ову стражарницу, као и оне које ће надгледати два понтонска моста у Новој Борчи, требало је заштитити од плавлена. Приликом ревизије стања примећено је да ниједна стражарница на Кордону није била у добром стању, осим оних које су се налазиле у селима, где људство није било изложено, и чији су мештани учествовали у одржавању, поправљању или изградњи нових војних станица.³⁹⁶

Табела 50: (Планирани) положај великих чардака и стражарница у Дунавском кордону 1771/1772. године

	Кордонске станице	Велики чардаци	Стражарнице
Панчевачки дистрикт	Стара Борча	1	
	Нова Борча		1
	Овча	1	
	Пред-контумац (Панчево)	1	
	Острво Цакљан	1	
	Старчевачки млинови	1	
	Ритопек	1	
	Грочански прелаз	1	
	Број 11 или Деспот	1	
	Смедеревска нова пошта	1	
	Ковински Дунавац	1	
	Monosteriz	1	
	Брза Врба	1	
	Ковински млинови	1	
	Ушће Поњавице	1	
	Пред-Острво	1	
	Селиште	1	
	Шпиц острва (Острво)	1	
	Брод и Шанац	1	
Новопаланачки дистрикт	Базијаш	1	
	Острво Молдава	1	
	Варад	1	
	Genfa	1	
	Алибег	1	
	Доика	1	

³⁹⁶ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 907, 1772 – 39 – 6.

	Шлибура	1	
Мехадијски дистрикт	Kusan Weeg	1	
	Бр. 1 где /?/ тече у Дунав	1	
	Medie Lancka	1	
	Стари Дофиер	1	
	Медерац	1	
	Укупно	30	1

Према једном извештају, Темишварска коморска каса је у периоду 1768–1771. године на уређење стражарница потрошила укупно 93.153 форинте.³⁹⁷ У извештају о Горњем кордону из октобра 1774. године описане су поједине војне испоставе (35), тако да је међу њима евидентирано 11 за поправку и 24 за нову изградњу. Другим речима, улагање у овај део кордона није било завршено ни током 1774. године. Разлог је свакако био у висини трошкова, јер је за реализацију овог плана требало уложити још 16.700 форинти и 22 крајцаре.³⁹⁸

Због специфичног терена, приликом заштите и опслуживања кордона, неопходно је било ослонити се на домаће становништво. Илирска региментска команда доставила је информацију да се у Дунаву недалеко од Свињице налази „изузетно опасна деоница воденог тока“ и да у целој околини нико други осим четворице људи из Доње Љупкове није био у стању (4 Dolni-Lupkovaer Streuer-männer) да плови у овим струјама. Они су овом деоницом низводно спроводили све трговачке, патролне и друге лађе.³⁹⁹

Првих година по оснивању Влашке границе коришћен је стари начин одбране, заснован на стражарењу плајаша. То су били влашки пандури, плаћени из коморске касе за одбрану дистриката. Опис положаја плајашких стражарница на Черни појашњава зашто је у овој области заштита почивала на познавању локалних прилика и старих обичаја, пре него на регуларним војним трупима и објектима. Стражарнице су се налазиле у брдима и тешко приступачним местима, из којих су се плајаша због

³⁹⁷ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 908, 1772 – 39 – 165.

³⁹⁸ КА, НКР, Akten 1775, Kt. 1074, 1775 – 39 – 3. Трошак од 16.700 форинти и 22 крајцаре односио се на 24 велика и мала чардака које је требало изградити. Наиме, стражарница „од доброг материјала“ за смештај 1 официра и 30 граничара коштала је 1.342 форинте и 33 крајцаре, 18 нових чардака једног типа за по 8 људи коштало је 13.219 форинте и 12 крајцара, а 5 чардака другог типа за по 8 људи 2.138 форинте и 37 крајцаре.

³⁹⁹ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 56.

снега повлачили постепено и у одређено доба године. Године 1771. је у Карансебешком дистрикту ову службу обављало 36, а у Оршавском 10 лица.⁴⁰⁰ За разлику од карансебешких, оршавски плајаша нису имали сталне стражарнице (ordentlichen Posten), већ су патролирали дуж границе Мехадијског дистрикта. Карансебешки плајаша су у летње време стајали на врховима, а при првом снегу у септембру повлачили су се у нижи појас. У новембру су се по други пут премештали у брда, а затим је следило треће повлачење у област у којој су остајали до пролећа.

Служба плајаша је укинута после марта 1772. године, када је датиран попис 12 плајаша у царинарници у Марги,⁴⁰¹ а пре јула 1775. године, када су стражарнице од Марге до Мехадије већ били преузели граничари. Они су током 1774. године примили из Граничарске касе на име стражарских плата по 20 крајцара дневнице, тј. месечно 1.313 форинти и 20 крајцара.⁴⁰² Укидање овог реликта одбране из времена пре милитаризације било је нужни корак у поступку регулације Војне крајине, процеса који је у овом делу границе отпочео 1769. године.

*

Ради функционалности Кордона неопходно је било побољшати мрежу путева, стаза и мостова који су спајали војне испоставе. Заједничка комисија је у периоду од 14. до 19. октобра 1772. године, саставила извештај о мостовима које је требало поправити или саградити. У опис стања је укључена и сврха која је понекад била војна (мостови између стражарница), а понекад и цивилна (делови путних траса, неопходни за наплату и извоз робе, превоз дажбина или потребштине за становништво). Издржавање ових путева и мостова је било у обавези и цивилне и војне касе. У ноти испод табеле забележено је да ће због нових мостова бити изграђене и нове стазе (neue Stege), и то на трасама од Смедеревске Нове Поште до ковинске Поњавице, затим од смедеревске Нове Поште до ковинског Дунавца, па од ковинског Дунавца до моста на Дунавици, преко пута Ковина. Изградња и издржавање патролних путева (Patrouille-Weege) на Дунаву били су обавеза

⁴⁰⁰ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 823, 1771 – 39 – 148; Исти пописи и у: ФНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 188, folio 794–814.

⁴⁰¹ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 907, 1772 – 39 – 75.

⁴⁰² КА, НКР, Akten 1775, Kt. 1075, 1775 – 39 – 90.

Провинцијала. Последња напомена је о томе да су „земаљски“ путеви у добром стању. Извештај је пуковник Женејн потписао 15. септембра 1772. и проследио Царско-краљевској управној служби Вршачког дистрикта. Овај сегмент је приказан у склопу трошкова улагања у мрежу стражарница, чији је саставни део било и улагање у стазе и мостове које их спајају. У њему се види да је план подразумевао изградњу 6 нових мостова и 10 нових стаза, као и поправку 12 постојећих мостова.⁴⁰³

Табела 51: Постојећи и планирани мостови и стазе у Немачко-банатској регименти и Горњем дунавском кордону 1772. године⁴⁰⁴

Област	Положај где је требало изградити нови или поправити стари мост или пут	Коментар о изградњи и издржавању	Коментар о положају и сврси
У Горњем дунавском кордону	Од Црвенке до Борче, преко Борчанског канала, код стражарнице у Новој Борчи	Изградити нову стазу, о трошку Провинцијала	Неопходно ради комуникације између наведене две стражарнице
	Од Нове Борче до Овче, преко Борчанског канала	Изградити нови мост, о трошку Провинцијала	До сада је ту била стара ораница, што је препрека остварењу плана
	Од Овче до Панчева, преко Сибнице	Изградити нови мост, о трошку Провинцијала	Да би се преко плавног могло доћи до сувог земљишта и стражарница, што се не може учинити без излагања опасности
	Од Панчева до Пред-контумаца, преко једног извода (Ausgus) Тамиша у Тополу	Постојећи мост, о трошку обеју каса, граничарске и провинцијалне	Овај мост је требало да оспособи Провинцијал, а граничари обезбеде бесплатну работу и управљају њиме
	Од Старчевачког Млина до Ритопека, преко канала који се улива у Дунав	Изградити нову стазу, о трошку Провинцијала	Наведене две стражарнице се, у крајњем случају, не морају повезати
	Од Ритопека до Омољице, преко Патрика (Padrizka)	Изградити нову стазу, о трошку Провинцијала	Ради комуникације између наведене две стражарнице
	Од Ритопека до Омољичког Дунавца, преко тока Дунавца	Изградити нову стазу, о трошку Провинцијала	Ради комуникације између наведене две стражарнице, неопходно
	Од Омољичког Дунавца до Омољичког Млина, преко тока Дунавца	Изградити нову стазу, о трошку Провинцијала	Ради комуникације између наведене две стражарнице
	Од Омољичког Дунавца до Омољице, преко Дунавца	Изградити нову стазу, о трошку Провинцијала	Ради комуникације, неопходно
	Од Омољице, према	Изградити нови мост, о	Ради кордонске службе,

⁴⁰³ КА, НКР, Akten 1773, Kt. 964, 1773 – 39 – 7, folio 104–118.

⁴⁰⁴ Исто. Опис пренет према наводима у извору.

	кордонским стражарницама, преко Поњавице	трошку Провинцијала	неопходно
	Од Смедеревске Нове Поште, ка мосту на ковинској Поњавици, преко једног канала (über eine Ausgus-Graben)	Изградити нову стазу, о трошку Провинцијала	Ради комуникације, неопходно
	Од Смедеревске Нове Поште до Ковинског Дунавца, преко једног канала	Изградити нову стазу, о трошку Провинцијала	Ради комуникације, неопходно
	Од Ковинског Дунавца до моста на Дунавцу, ка Ковину, преко једног канала	Изградити нову стазу, о трошку Провинцијала	Такође због комуникације, неопходно
	Од Ковина до Смедеревске Поште, преко Поњавице	Постојећи мост, чије издржавање обезбеђују обе касе, граничарска и провинцијална	Изграђена од стране Провинцијала, при чему граничари обезбеђују бесплатну работу
	Од Ковина ка стражарницама, преко Дунавца	Постојећи мост, чије издржавање обезбеђују обе касе, граничарска и провинцијална	Изграђена од стране Провинцијала, при чему граничари обезбеђују бесплатну работу
	Од Брзе-Врбе до Ковинских млинова, преко једног Гајског рукавца	Изградити нови мост, о трошку Провинцијала	Иначе је водио кроз мочвару, али то више није случај, пошто је она продубљена
	Од Ковинских млинова до Дубовца, преко једног рукавца Поњавице	Изградити нову стазу, о трошку Провинцијала	Ради комуникације, неопходно
Између стражарница у унутрашњости	Од броја 20 до броја 21, преко (мочваре) Црне Баре	Постојећи мост, чије издржавање обезбеђују обе касе, граничарска и провинцијална	До сада увек заједнички одржаван
	Између броја 22 и 24, преко канала Koslobiza	Изградити нови мост, чије издржавање ће обезбеђивати обе касе, граничарска и провинцијална	Сада је то, посебно када пада киша, тежак пролаз који се често ни не може користити
	Од Гаја (доњим путем ка Ковину) до старих Гајских млинова, преко Млинског канала	Постојећи мост, чије издржавање обезбеђује Илирска граница	Води преко мочваре, али је руиниран током поплава, а пошто лежи на Илирском (граничарском) терену, у њиховој је надлежности
	Од Гаја до винограда Црвенка и тамошњих стражарница, преко једног мочварног канала	Постојећи мост, чије издржавање обезбеђује Илирска граница	Уз поправку и постојеће одржавање, биће враћен у функцију
	Од бр. 22 до стражарнице Дубовац, преко једног мочварног канала	Постојећи мост, чије издржавање обезбеђује Илирска граница	Потпуно пропао, уз поправку и постојеће одржавање, биће враћен у функцију
	Од Дубовца до 1. стражарнице Средњег кордона – Kottaz, преко једног мочварног канала	Постојећи мост, чије издржавање обезбеђује Илирска граница	Потпуно уништен у поплавама, уз поправку и постојеће одржавање, биће враћен у функцију
	Од Дубовца до Гаја	3 постојећа моста, чије	Ова три моста, пропали су

		издржавање обезбеђује Илирска граница	услед поплава, и биће одмах обновљени
Мостови на путевима	Од Панчева до Новог Села, преко Надела	Мостови на путевима, чије је одржавање на обема касама	Ово су, заједнички „земаљски” мостови, које тренутно издржавају, по највишем наређењу, обе касе
	Од Панчева до Ковина, преко Надела	Мостови на путевима, чије је одржавање на обема касама	При чијој поправци, бесплатну раду обезбеђује Провинцијал
	Укупно 28 положаја		

IV ПОЉОПРИВРЕДА

1. Земљорадња у низијском Банату

Земљорадња пре милитаризације

У областима које су оскудевале обрадивим површинама сеоске заједнице су саме расподелиле земљу и усталиле власништво у оквиру својих атара. Таква је ситуација била у тзв. старим крајинама Карловачком и Вараждинском генералату и у Банској крајини. У њима, као и у Славонији, приватни посед је почивао на напору који су појединци уложили да би обрадиво земљиште створили на крчевинама шума.⁴⁰⁵ Са друге стране, у областима попут Бачке или Баната, у којима се обиље обрадиве земље није могло искористити у постојећим условима слабе насељености, сељачке заједнице су сезонски и заједнички обрађивале одређене делове атара (потесе), расподељујући површине и послове у складу са потребама појединих домаћинстава.⁴⁰⁶ О овом обичају у Банату сведочи упутство за пописивање развојачених насеља која су 1773. године враћена под коморску надлежност. У седмој, од укупно 26 тачака Упутства, пописивачима се налагало да утврде да ли су земљишне парцеле већ подељене појединцима у власништво, или их заједница још увек додељује сваке године изнова.⁴⁰⁷ Ова пракса била је супротна државној намери да власништво над одређеном парцелом оранице и ливаде веже за одређеног власника.

⁴⁰⁵ В. Дабић, *Војна крајина – Карловачки генералат (1530–1746)*, Београд 2000, 143. В. Дабић, *Српско село (XVI–XVIII век): Обликовање животног и привредног простора*, у: Просторно планирање у Југоисточној Европи (до Другог светског рата), Београд 2011, 30–34.

⁴⁰⁶ Ј. Рамач, *Прилог историји Футошког властелинства 60-70их година XVIII века*, Истраживања 15 (2004), 139. О овој пракси сликовито сведочи пример Футошког властелинства у Бачкој жупанији, чији су поданици 1760. године потврдили да њихова земља није подељена на сесије или њиве, него да сваке године по обичају расподељују земљиште приликом обраде, тако да „најбољим газдама” који ору са 6 волова припада 12 јутара ораница са посејаним житом, затим 12 јутара угара и 12 јутара под летњим културама. „Средњи газда” има право на 5 јутара јесењих и 5 јутара летњих усева, а „најмањи газда” ужива 2 јутра јесењег и 4 јутра летњег орања.

⁴⁰⁷ КА, НКР, Akten 1774, 1774 – 39 – 61/1, folio 134–135.

У интересу државе било је да се сељаци на својим имањима озбиљније посвете производњи жита, јер је осим контрибуције и радне обавезе, држава имала право и на десетину од пожњевених житарица у натури или еквивалент у новцу. Сточарство није било од примарног значаја, јер је десетина убирана само од ситне стоке, у овим областима претежно од јагањаца (Lambzehnd), у чији тачан број пописивачи најчешће нису имали стварни увид.⁴⁰⁸ Сељачка домаћинства су свој извор прихода махом налазила у пракси коју је држава настојала да сузбије – у минималној производњи житарица и чувању стоке (сакривене ситне стоке и неопорезованих крупних говеда), те коришћењу највећег дела обрадивих површина као ливада.

Неколико података о претежно сточарској оријентацији затеченог српског становништва забележено је у извештају од августа 1769. године, у коме се помињу „Раци који се уопште не баве земљорадњом, већ само гаје стоку“. Они су плаћали контрибуцију и десетину од оваца, истакнуто је у извештају, али обе дажбине заједно држави нису доносиле ни приближно онолико колико су сељаци стварно добијали од сена и стоке које су продавали. Поред тога, стока је правила штету онима који су обрађивали земљу, па је препоручено да површине за њено држање буду одељене од делова атара са другом наменом.⁴⁰⁹ Наиме, сељаци нису обрађивали више од површине са које су добијали урод довољан за прехрану домаћинства, јер је за вишкове жита требало обезбедити адекватно спремиште и транспорт до удаљених тржишта. Уместо за земљорадњу, већи део атара користили су за уносније облике привређивања – сакупљање сена и испашу стоке.

Циљ интервенције државе био је дефинисање делова атара који ће бити искључиво коришћени као оранице, ливаде или пашњаци, а то је значило корениту промену у начину располагања земљом међу Банаћанима. Ово је омогућило да подела земљишних парцела појединцима уопште буде спроведена, те да њихово власништво буде забележено у земљишним књигама. Иста начела примењена су

⁴⁰⁸ О овој пракси у Потиском дистрикту и у 19. веку, у: А. Хегедиш, *Аграрни односи у Потиском дистрикту (1751–1848)*, Зборник Матице српске за историју 45 (1992), 40–46.

⁴⁰⁹ КА, НКР, Akten 1769, 1769 – 4 – 105, folio 48–49.

приликом доделе земљишних поседа колонистима, чије су се општине на простору између Тисе, Тамиша и Дунава појавиле у време милитаризације. Везивање одређених парцела за одређене власнике било је неопходан корак да би могао да буде прописан порез на земљишни посед сваком домаћинству и извршена реформа пореских дажбина.

Прве податке о начину на који су локалне заједнице уз Тису, Тамиш и Дунав обрађивале земљиште, забележили су службеници који су терен обилазили приликом милитаризације. Обичај српских староседелаца да на нимало економичан начин користе расположиво земљиште, посведочен је у извештајима са територије Немачке банатске регименте, тј. бившег Панчевачког дистрикта. Привредни инспектор Антон Коцијан известио је о проблемима земљорадње и сточарства у колонизованим насељима, наводећи, између осталог, да је начин на који су „Раџи“ обрађивали земљу, а који су колонисти преузели, један од најлошијих. Обрадиво земљиште остављано је на угару и по више година, а након што је једном разорано у њега су сејани летњи усеви. Приликом сетве пшенице (зимских усева) потес су разоравали два пута, са њега су плодове сакупљали само једном годишње и поново остављали да леже на угару више година. Због слабог разоравања земљишта, овде се више гајила трава него жито, па је само плодности земље могло да се захвали на томе што су уопште имали приносе. Замерано је и то што су ливаде кошене једанпут годишње, због чега је трава превише дуго и некорисно стајала, а резерве сена за зиму биле мале. Ни пашњаци нису коришћени на рационалан начин, јер је стока држана заједно, кварићи испашу једна другој.⁴¹⁰

Земљорадничка пракса код староседелаца у Панчевачком дистрикту, подударала се са описима о начину обрађивања земљишта у српским насељима између Тисе и Тамиша. О начину на који је земљиште обрађивано у српским насељима сведочи опис који је у свом извештају од октобра 1768. године забележио командант Илирске граничарске регименте, потпуковник барон Сечујац. Његов опис структуре граничарског поседа потврдио је праксу поделе ораница на четири дела и

⁴¹⁰ КА, НКР, Akten 1768, 1768 – 3 – 563.

обичај да се годишње стварно обрађује само једна половина (два потеса). Према његовим речима, од земљишног поседа величине 30 јутара, требало је издвојити 6 јутара за испашу стоке и 6 јутара за ливаде, тако да за оранице преостане 18 јутара. Граничар оставља на угару 9 јутара од предвиђеног за оранице, док 9 јутара, делећи на два дела, користи за летњу и зимску сетву. На пролеће сеје на по једном јутру кукуруз, зоб и јечам, а на два јутра просо, грашак, сочиво, лан и друго. За зимске усеве, пре свега пшеницу, преостаје 4 јутра. Сечујац је сматрао да посед од 30 јутара земље једва задовољава потребе издржавања једног домаћинства, ако се има у виду колико дажбина и обавеза граничар има.⁴¹¹ Овај обичај потврдила је и подела ораница на четири потеса у Идворском атару из 1769. године, па се може закључити да је он, по свему судећи, преживео државну интервенцију.

Сви службени извештаји, сложни су у оцени да је начин обрађивања земље код староседелаца био лош. Будући да су оправдавали реформски приступ централних власти у целој области и супротстављали их немару локалних представника, како заједница тако и државних институција, инсистирање на негативним одликама аутохтоне пољопривреде мора се прихватити само као делимично тачно. Примера ради, извештај цара Јосифа II о приликама у Банату, на основу запажања са пропутавања у овој области током априла-маја 1768, као да је поновљен у речима привредног инспектора Антона Коцијана од исте године – поданици сеју одређене површине неколико година узастопно, затим исту површину остављају да лежи на угару дуже време, обрађујући нови комад, тврд и некултивисан. Највише два пута разоравају земљиште, и то лоше, али оно што у другој земљи не би никада родило овде рађа због велике плодности.⁴¹²

*

Заступљеност поједних култура у банатској земљорадњи пре милитаризације може се одредити посредно на основу пописа коморске десетине житарца. Када је 1752–1753. године извршена пореска реформа у Банату, ревидирани су и државни приходи од пољопривредне производње (тј. десетина од житарица, сакупљана

⁴¹¹ КА, НКР, Akten 1771, 1771 – 39 – 137.

⁴¹² А. Hegediš, *Josif II o svom proputovanju u Banat 1768*, 236.

већином у натури и мањим делом у новцу). На основу годишњих десетина за период 1741–1751, паушално је одређена и годишња десетина за период 1753–1755. годину. Иако она готово сигурно није одражавала десети део стварне производње, може се прихватити као оквирни показатељ производних трендова.

Табела 52: Десетина током периода 1742–1751. и 1753–1755. године (мерови)⁴¹³

Дистрикти	Пшеница		Јечам		Просо		Кукуруз	
	Мерови ⁴¹⁴							
	1741– 1753	1753– 1755	1741– 1753	1753– 1755	1741– 1753	1753– 1755	1741– 1753	1753– 1755
Темишварски	16196	16801	5111	5617	1830	2186	5946	6205
Чаковски	9851	10819	2364	2853	902	1316	6053	6791
Чанадски	9427	3460	3450	1584	1666	740	992	427
Липовски	3940	4392	593	678	661	818	2779	3309
Лугошки	3083	3700	462	564	900	1115	5308	6370
Вршачки	6734	8415	1763	2000	888	1034	7354	8042
Бечкеречки	7656	7903	2100	2494	325	443	386	362
Панчевачки	3703	3267	1110	1200	40	597	784	1633
Карансебешки	1805	2295	264	364	535	698	4350	4994
Оршавски	1244	1444	105	120	168	200	2930	3500
Новопаланачки	3215	2940	291	261	365	353	4880	4707
Укупно	66854	65436	17613	17735	8280	9500	41762	46340

Иако је годишња десетина махом повећана, разлике у количини сакупљене десетине између периода 1741–1753. и 1753–1755. нису биле велике. Изузетак је био кукуруз код кога је повећање у годишњој суми прикупљене десетине у свим дистриктима износило више од 5.000 мерова. Овај пораст био је одраз узлазног тренда у узгајању кукуруза у Банату. У наредним деценијама овај тренд је довео до тога да се у неким селима, нарочито брдског Баната, десетина прикупљала само од

⁴¹³ ФНКА, ВА – Altere, rote Nr. 1741 (November – Dezember 1753), folio 25–26. Подаци нису потпуни за Чанадски дистрикт, због тога што је у њему уговором обухваћено само 9 села (док је 12 изостало), и Новопаланачки дистрикт у коме су уговором обухваћени само цивилни поданици, не и граничари. Поред тога, католичко и православно свештенство, као и службеници и закупци пустара и земаљски батаљони, тек је требало да буду пописани и обухваћени обавезом десетине.

⁴¹⁴ Меров или мерица (Metzen) различито је тежила у зависности од пожунског или угарског или бечког или царског мерова. Тамо где није другачије наглашено, подразумевало се да је у питању бечки меров, који је тежио 61 ½ литара, 36–40 ока, 80–90 фунти или 44–50 килограма. (М. Влајинац, *Речник наших старих мера*, св. III, Београд 1968, 582–584).

кукуруза, као у селу Домашна 1771. године. Разлог за тај пораст је, по свему судећи, чињеница да властима све до ревизије 1753. године није било познато то да је становништво интензивирало узгајање кукуруза, било због тога што га држава није опорезивала, било због сточарских потреба, профитирајући од давања ниске паушалне десетине одређене још 1741. године. Иако је у Панчевачком дистрикту производња пшенице и јечма била четири пута већа него кукуруза, десетина од кукуруза је дуплирана после 1753. године.

О разликама у производним приликама између тзв. ниског и брдског Баната сведоче и цене житарица. Приликом откупа житних вишкова 1761. и 1762. године установљене су различите цене за одређене врсте жита у различитим дистриктима. Ова појава се може објаснити, пре свега, разликама у количинама жита којима су ови дистрикти располагали. С обзиром да је у питању био државни откуп житарица, реч је о практично заштићеним ценама. Поређењем ценовника може се уочити и степен поскупљења појединих врсти житарица за само годину дана. Поскупљење је обично било изазвано несташицом жита, тј. лошом родном годином у односу на претходну, те већим потребама у откупу за суседна тржишта.⁴¹⁵

Табела 53: Цене житарица 1761. и 1762. године⁴¹⁶

Дистрикт	Врсте житарица	Frucht		Сумешица		Пшеница		Јечам		Просо		Кукуруз	
		Цена за 1 меров (форинти и крајцара)											
		ф	к	ф	к	ф	к	ф	к	ф	к	ф	к
Бечкеречки	1761	-	26	-	24	-	28	-	20	-	18	-	-
	1762	-	30	-	24	-	28	-	20	-	18	-	-
Панчевачки	1761	-	-	-	36	-	-	-	24	-	24	-	28
	1762	-	-	-	40	-	-	-	24	-	24	-	30
Карансебешки	1761	1	16 ½	1	2 ½	1	30	-	27	-	22	-	36
	1762	1	42	1	20	1	2 ½	-	23	-	24	-	51
Оршавски	1761	2	15	1	-	2	30	1	6	-	31	2	15
	1762	-	-	-	45	1	45	-	45	-	31	1	30

⁴¹⁵ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, Rote Nr. 94 (1757–1767), folio 1156. Извештај је састављен у рачуноводству Темишварске Администрације 18.11.1767.

⁴¹⁶ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 94 (1757–1767), folio 1156.

Разлика у количинама и врстама житарица од којих је сакупљена десетина била је последица географских одлика и производних могућности појединих дистриката и њихових насеља. У брдском делу Баната заступљеније је било узгајање кукуруза од осталих житарица. У Оршавском и Карансебешком дистрику сакупљана је већа десетина од кукуруза него од пшенице, јечма и проса заједно. У Бечкеречком и Панчевачком дистрику прилике су биле обрнуте. Бечкеречки дистрикт је несумњиво имао највећу производњу житарица, и то на првом месту пшенице и јечма.

Графикон 7: Структура десетинских дажбина од житарица у пограничним дистриктима Баната 1753–1755. године

Државна интервенција 1768-1772. године

Средином шездесетих година 18. века поједини царски саветници окупљени око канцелара Венцела Антона фон Кауница у Бечу, дефинисали су основе аграрне реформе коју је држава постепено спроводила у дело. Програм који је Кауниц изнео априла 1767. године садржао је, између осталог, предлоге о парцелисању великих поседа у мања слободна сељачка имања, укидању заједничких пашњака и стварању прецизне економске статистике. Ови предлози имали су за циљ реформу социјалних и земљишних односа на феудалним поседима, али најпре су пробно примењени на крунским добрима и у наследним земљама. Регулисање земљишних односа омогућавало је побољшање аграрне производње, као и социјалног положаја земљорадника који су уједно били и најбројнији порески обвезници. У таквим приликама, држава се успешно наметнула као посредник између земљопоседника и сељака, и као добитник увећаних прихода.⁴¹⁷

До укидања коморске управе у Банату (1779) и продаје њених поседа (1781–1782) држава је успела да спроведе неке од реформских мера и то, пре свега, у областима којима је претходно обезбедила привилегован статус – Потиском дистрикту основаном 1751, Кикиндском дистрикту основаном 1774. и Банатској војној крајини, територијално заокруженој у периоду 1764–1774. године. Реформе су врло брзо реализоване на територији којом је непосредно управљала, као што је то сучај био у Банату. Тако, установу „економског инспектора” (*Wirtschafts Inspektour*), чије увођење је предлагано јесени 1766. године, већ 1768. године налазимо у Банату, отелотворену у личности привредног инспектора Антона Коцијана.⁴¹⁸ Он је априла 1768. године Дворском ратном савету проследио 80 страница извештаја о приликама у колонизованим насељима и дистриктима у Банату.⁴¹⁹ Наиме, у насељима која су настајала или мењана колонизацијом шездесетих година века могле су одмах бити примењене реформске мере – индивидуална расподела обрадивог поседа, смањивање површина под пашњацима и нова пореска политика заснована на земљишном

⁴¹⁷ F. A. J. Szabo, *Kaunitz and enlightened absolutism 1753–1780*, Cambridge University Press 1994, 155–180.

⁴¹⁸ Исто, 163.

⁴¹⁹ КА, НКР, Akten 1768, 1768 – 3 – 563.

порезу (тзв. терестрал или земљарина). Како би се прилике у староседелачким деловима насеља или целокупним атарима изједначиле са онима у власништву колониста, приступило се уређењу пољопривредне производње у њима. Из наведених разлога, реформа је скицирана и реализована најпре на милитаризованој територији. Период првих имплементација био је од 1768. до 1772. године. У пракси је то значило перемеравање атара, пописивање домаћинстава и поделу појединачних парцела, тј. формирање првих катастара на основу добијених података. Реформа на милитаризованој територији није могла бити завршена до 1772, пошто је колонизација и милитаризација нових насеља трајала и наредних година.

Промене у аграрном сектору држава је заснивала на везивању земљишних парцела за одређене власнике и на њиховом евидентирању у земљишним књигама. Само на основу ових података свако домаћинство могло је бити обавезано на плаћање земљишног пореза. Овај порез није уведен раније, иако начело о подели обрадивих поседа одређених површина по граничарској глави, није било новина. На пример, барон Симбшен је у свом елаборату о уређењу Банатске земаљске милиције из 1751. године, подсетио на обичај да се обичним граничарима додељује по 12 јутара ораница и исто толико ливада и пашњака, а вишим и нижим официрима два, три или четири пута више земље, и то „*gratis*“.⁴²⁰ Из истог периода су и одлуке о расподели земљишта славонско-сремским граничарима – према Енгелсхофеновој уредби из 1747. године површине по 9, 12 и 18 јутара, а према Сербелонијевој уредби из 1753. године по 12, 13 и 20 јутара у зависности од регименте (Градишке, Бродске или Петроварадинске).⁴²¹ Међутим, у пракси, држава није имала увид у реализацију расподеле земље на терену, због чега основни порез није сакупљала од земљишта, већ по одраслој мушкој радно способној глави (контрибуција), или по члановима домаћинстава и покретној имовини (*Personal* и *Fakultat Geld*). У складу са постојећом праксом, приликом насељавања потиских и поморишких граничара у Банат, цивилне власти нису уложиле већи напор у регулисање земљишних

⁴²⁰ ФНКА, ВА, Rote Nr. 41, folio 550–561.

⁴²¹ КА, НКР, 1753 – 61 – 324/4, folio 2', где је прецизирано да тај посед треба да обухвата све типове корисног земљишта, па и шуме, винограде и друго, које није обухватао до тада. Ф. В. Енгел, *Опис Краљевине Славоније и Војводства Срема*, Нови Сад 2003, 137.

прилика. Земљиште је наводно премерено и расподељено вишим официрима, док је нижим официрима и граничарима само „уступљено”.

Са милитаризацијом је 1764. године почела и расправа о земљишним приликама на територији Илирске граничарске регименте. Недоумице је изазвало питање колико обрадиве земље треба доделити по граничару – 24 јутара ораница и ливада, са 6 или 12 јутара пашњака. Оно је отворило и проблем ревизије мера за површину, као и припајање пустара како би се повећао фонд земљишта за расподелу. Априла 1768. године одлучено је да се сваком од граничара додели у посед од 30 јутара земљишта, па су у складу са овом одлуком атари насеља премерени и по потреби проширени, а њихове границе прецизно дефинисане и картографисане. Тако је 1768. године извршена „нова реамбулација целокупне земље препуштене милитарима”,⁴²² која је у појединим насељима реализована већ 1769. године.

Земљишни посед додељен граничарима појединачно 1768. године дефинисан је на 30 јутара⁴²³, обухватајући 24 јутара ораница и ливада и 6 јутара пашњака.⁴²⁴ Да би задовољиле прописану норму, у атарима насеља у којима се није могло пронаћи довољно обрадивог земљишта, власти су умањивале прописани посед, припајале делове пустара и неискоришћеног земљишта или умањивале мерну површину јутра, а због слабијег квалитета земљишта понегде су доделиле пространије, али мање плодне површине. Прилике на терену утицале су и на одступања приликом расподеле, због чега су величине појединачних поседа варирале за по који клафтер или јутро. Из пописа насеља Горњих компанија 1768. године следи да је у просеку једном граничару у овим насељима додељено између 20 и 27 јутара ораница и ливада и између 4 и 12 јутара пашњака, тј. између 26 и 35 јутара укупног поседа. Прописи о великим поседима, међутим, били су оствариви само у насељима Горњих компанија. У насељима Доњих компанија Илирске граничарске регименте, уз реку Неру и у њеној околини, премеравање земљишта је извршено тек 1771–1773. године, а расподела је обухватила знатно мање

⁴²² ФНКА, ВА, F. 52, Rote Nr. 187, folio 170–177.

⁴²³ На територији Војне границе опште је примењивано јутро од 1600 квадратних клафтера (160 хвати дужине и 100 хвати ширине) или 0,575 ha површине, у: М. Влајинац, *Речник наших старих мера – у току векова*, свеска 2, Београд 1964, 322; свеска 3, Београд 1968, 426.

⁴²⁴ ФНКА, ВА, F. 52, Rote Nr. 187, folio 170–177, 621–703, 820–833, 964; Rote Nr. 188, folio 766–774, 778; Rote Nr. 189, folio 1–52.

површине. У овим насељима се појединачни посед додељен граничарима кретао између укупно 4 и 24 јутара. Због оскудице у земљишту захтеви њихових граничара да им се поседи повећају за по неколико јутара јављали су се и после 1771. године.⁴²⁵ Они су се морали задовољити са далеко мање земљишта, при чему су делимичну сатисфакцију имали у виду винограда којих у области Горњих компанија није било.

Прописана величина граничарског обрадивог поседа на територији Горњих компанија Илирске граничарске регименте по величини се може упоредити са сељачком сесијом – земљишним поседом површине од 30 до 36 јутара (24 јутара ораница, 6–8 јутара ливада, са или без 3 јутра пашњака), која је урбарима прописана за цивилне територије Славоније и Срема (1756) и Баната (1780).⁴²⁶ И пре него што је Урбар за Банат донет, за потребе расподеле земље насељеницима током шездесетих година, такође је дефинисана сељачка сесија (Ganzen Bauernhof) површине 37 јутара (24 јутара ораница, 6 јутара ливада, 6 јутара пашњака и 1 јутро окућнице).⁴²⁷ Разлика између сељачке сесије на феудалним поседима и граничарског поседа није била у величини, већ у критеријуму поделе који је омогућавао граничарским домаћинствима да уживају знатно већи посед. Наиме, критеријум за расподелу сесионалног земљишта била је вучна стока за обраду. Једна сесија је додељивана на 8 волова, због чега је у пракси, највећи број домаћинстава уживао половину, четвртину или осмину сесије. На граничарској територији, посед је додељиван по одраслој војно способној мушкој глави, што је бројним домаћинствима у Банату, са већим бројем одраслих мушкараца, донело поседе неколико пута веће од основних 30 јутара. Одлука о расподели земљишних поседа граничарима Горњих компанија Илирске регименте 1768. године требало је да њихова домаћинства задржи уз Тису и Тамиш. Поред воље постојали су и

⁴²⁵ КА, НКР, 1772 – 39 – 152, folio 10. Премеравање и расподела земљишта у насељима Горњих компанија спроведени су 1768. године, док су у насељима Доњих компанија извршени тек 1771. године, када је територија Војне границе проширена на низ села у области реке Непе.

⁴²⁶ J. Bösendorfer, *Kako je došlo do Slavonskog urbara 1756*, Rad JAZU 240 и 242; Исти, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Zagreb 1950; С. Гавриловић, *Урбарујално питање у Сремској жупанији средином XVIII столећа*, Зборник Матице српске за друштвене науке 27 (1960), 5–32; С. Гавриловић, *Банатски урбар 1780*, Зборник Матице српске за друштвене науке 34 (1963), 75–91.

⁴²⁷ G. Mraz, *Das Banat von Temesvar in der Theresianischen Zeit*, in: *Maria Theresia als Königin von Ungarn*, Schloß Halbturn 1980, 143; A. Reininger, *Wolfgang von Kempelen und die Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia und Joseph II. im Banat (1. Teil)*, Analele Banatului XV (2007), 197.

повољни теренски услови за доделу великих поседа, што у већини других области није био случај.

Стварањем Илирске граничарске и Немачке насељеничке регименте 1764. године, држава је имала прилику да интервенише уређујући друштвене и економске односе испочетка. Предуслов за то било је премеравање и картографисање атара граничарских насеља, а потом парцелисање обрадивог земљишта и прописивање начина на који ће оно бити коришћено. По први пут је староседеоцима и колонистима додељен појединачни посед, њихова имена убележена су у земљишне књиге и строго је дефинисана намена делова атара. Очекивани резултат је био повећање прихода увођењем пореза на земљишни посед. Детаљи овог процеса могу се приказати на примерима насеља Идвор и Ковин. Нова структура атара и појединачно расподељеног земљишта у Идвору, насељу Илирске граничарске регименте, забележена је на карти из 1769. године, док је за Ковин, у саставу Немачке банатске регименте, сачуван Урбар (земљишна књига) из 1771. године.⁴²⁸

Расподела земље граничарима у Идвору и Ковину

Идвор 1768–1769. године

Индивидуална расподела земље била је условљена приликама на терену, квантитетом и квалитетом расположиве земље. Неоснованост првобитног и нереализованог захтева за доделом 36 јутара укупног поседа по војно способној глави, уочава се на примеру односа, са једне стране, расположивог, а са друге стране, потребног земљишта у атару насеља Идвор. Године 1765. је установљено да атар овог насеља располаже са 10.284 јутра земље коју су домаћинства користила за обраду (од којих 5.353,5 јутара ораница и ливада и 4.930,5 јутара пашњака).⁴²⁹ Ако би се свакој граничарској глави доделио посед величине 36 јутара, од којих 12 јутара за пашњаке, у атару је требало да буде 14.256 јутара обрадивог земљишта. Недостатак од 3.973 јутара за пашњаке могао је да буде

⁴²⁸ Извори и чланак на ову тему већ су објављени у: Ј. Илић, *Урбар насеља Ковин (1771. година)*, Мешовита грађа – *Miscellanea XXXIII* (2012), 199–229; Ј. Илић, *Расподела земље граничарима у Банату – примери насеља Идвор 1769. и Ковин 1771. године*, Српске струдије 3 (2012), 183–205.

⁴²⁹ ФНКА, ВА, F. 52, Rote Nr. 187, folio 215.

надомештен припајањем пустаре Ковачица, са којом се идворски атар граничио, чиме би, међутим, била обухваћена готово цела пустара (од 4.451 $\frac{3}{4}$ јутра). Имајући у виду да су пустаре уносно издаване под закуп компанијама сточарских трговаца, овакав уступак се није могао направити. Одлуком да се граничарима додели у посед по 30 јутара, фонд потребног земљишта је надомештен припајањем мањег дела пустаре Ковачица (1.057 јутара). Са овим проширењем пролећа 1768. године, фонд земљишта за расподелу граничарима (ораница, ливада и пашњака) дефинисан је на 11.340 јутара. У овај фонд није урачунато земљиште које су већ уживали официри (173 јутара), као и земљиште које је било неупотребљиво (1.481 јутара), а са којим је укупна површина идворског атара износила 12.994 јутара. Друга насеља Горњих компанија Илирске регименте нашла су се у сличној ситуацији.

Након проширења атара, извршена је расподела земље граничарима у Идвору и ново стање је картографисано 1769. године.⁴³⁰ На овом приказу лако се уочава резултат државне намере да своје приходе увећа тако што ће расположива земља у највећој мери бити искоришћена за земљорадњу. Појединцима је подељено укупно 8.124 јутара (4.386,96 ha) ораница и ливада, што значи да је атар био искоришћен на 62,52% своје укупне површине. Оранице и ливаде су парцелисане за 177 домаћинстава, међу којима је осим тренутно коришћених 152, било и 25 поседа резервисаних за домаћинства „потомака“ (Nachwachs). Рачунајући и резервне поседе, идворским домаћинствима укупно је додељено 6.174,5 јутара ораница (3.550,33 ha) и 1.949,5 јутара ливада (1.052,73 ha). На карти из 1769. године нису приказани пашњаци, за које је одређен припојени део пустаре Ковачица.

Обрадиви део атара био је подељен на 5 делова, суседних потеса (Abtheilung), и то четири потеса ораница (означени са А, В, С и D) и један потес ливада (E). У оквиру сваког од потеса појединачне парцеле распоређене су у низу и обележене редним бројевима 1–177. Структура сваког додељеног поседа у Идвору (важи и за 25 резервних поседа) обухватала је парцелу у сваком од пет потеса, те се састојала од четири парцеле ораница и једне ливада. Величина

⁴³⁰ КА, Kartensammlung, G I h 242, Идвор. Попис земљишних власника и величина њихових парцела са ове карте објављен је у: С. Пецињачки, *Индивидуална расподела земље идворским граничарима 1769. године*, Зборник Матице српске за историју 7 (1973), 124–128.

обрадивог поседа непосредно је зависила од броја војно способних мушкараца у домаћинству. Тај однос је условио постојање граничарских поседа различите величине. Основни посед је обухватао 24 јутра – 18 јутара ораница и 6 јутара ливада, у складу са прописом о величини граничарског поседа који није укључивао пашњаке. Највећем броју домаћинстава у Идвору (63 или 41,44% домаћинстава) додељен је управо посед од 24 јутра, што значи да је већина домаћинстава имала само једног одраслог, војно способног мушкарца. Посед домаћинстава је увећаван по одраслом мушкарцу за основну јединицу од 18 јутара ораница и 6 јутара ливада. И поред тога, неки поседи су били нешто већи од начелно прописане површине. Одступање је приметно у потесу ораница Д, којим је био обухваћен део атара са мочварама. Претпостављамо да су веће парцеле ораница на овом потесу додељиване због теренских непогодности приликом премеравања или као надокнада за слабији квалитет земљишта. Одступања се у случају ливада такође могу објаснити положајем потеса Е, на рубу атара према пустари Ковачица.

Табела 54: Одрасли мушки чланови по домаћинству (1 до 6) и њихов земљишни посед у Идвору 1769. године⁴³¹

Одрасли мушкарци у домаћинству	1	2	3	4	5	6
Број домаћинстава и удео (у 152 домаћинства)	63 (41,4%)	51 (33,5%)	29 (19%)	7 (4,6%)	1 (0,6%)	1 (0,6%)
Ораница по домаћинству (јутара)	18	36	54	72	90	108
Ливада по домаћинству (јутара)	6	12	18	24	30	36
Укупни обрадиви посед по домаћинству (јутара)	24	48	75	96	120	144

Уз помоћ карте Идворског атара може се реконструисати и начин на који су оранице обрађиване. Годишње су обрађивана по два потеса, док су друга два потеса остајала на угару – потес А и Б су обележени као „прва година”, а потес Ц

⁴³¹ У табели је приказана начелна подела, која је у највећој мери спроведена и у пракси. Ипак, поседи неких идворских домаћинстава, нарочито оних са већим бројем одраслих мушких чланова, каткад су били већи за по неколико јутара од начелно прописаних. Примера ради, само једно од 7 домаћинстава са четири одрасла мушкарца имало је укупни обрадиви посед прописане величине – 96 јутара ораница и ливада, док је преосталих 6 домаћинстава уживало поседе чија се величина кретала између 98 и 111 јутара. Слично, једином домаћинству са 5 одраслих мушких чланова додељено је 127,5 јутара уместо прописаних 120 јутара, а једином домаћинству са 6 чланова 158 јутара уместо прописаних 144 јутара ораница и ливада.

и Д као „друга година” по редоследу обрађивања. У случају када је обрадиво земљиште подељено на четири дела (потеса), примењиван је поступак којим је једна парцела коришћена само за једну врсту усева – летње или зимске, а потом остављана на угару. Земља је разоравана само једанпут годишње и усеви на њој су једанпут сакупљани. Пракса поделе обрадивог земљишта на 4 парцеле/потеса и обрађивање само једне половине (два потеса) у српским насељима описана је у извештају команданта Илирске граничарске регименте, потпуковника барона Сечујца, из октобра 1768. године. Државни службеници сматрали су овај обичај неекономичним.⁴³²

У српским насељима Илирске регименте државна интервенција је била ограничена на расподелу земљишних поседа појединцима и стварање првих спискова свих земљишних власника нумерисаних парцела. Упркос бројним критикама затеченог стања и начина коришћења и обрађивања земљишта држава се није упустила у мењање устаљених обичаја. Наиме, истовремено је допуштено да структура ораница задржи облик својствен старом начину обрађивања – подељене у четири потеса, од којих је годишње један потес коришћен само за једну сетву, а угар заузимао половину обрадивог земљишта.

Већ 1772. године општина Идвор је структуру атара изменила у корист пашњака, па је порез плаћала за 7.610 јутара ораница и ливада и 3.729 пашњака. Према попису из 1780. године становници Идвора су обрађивали $\frac{1}{4}$ ораница мање него 1769. године. Док је површина ливада у атару насеља 1780. године износила готово непромењених 1.915 јутара, укупна површина ораница смањена је на 4.596 јутара.⁴³³ Четвртина ораница вероватно је претворена у пашњак. Фонд обрадивог земљишта, ораница и ливада, до 1780. године постао је приближнији површини која је обрађивана 1765. године, тј. неколико година пре расподеле земље домаћинствима. Смањењу обрадивих површина у корист пашњака вероватно је допринела и чињеница да, упркос очекивањима, број домаћинстава није порастао. Број домаћинстава у Идвору стагнирао је и 1802–1803. године када их је према

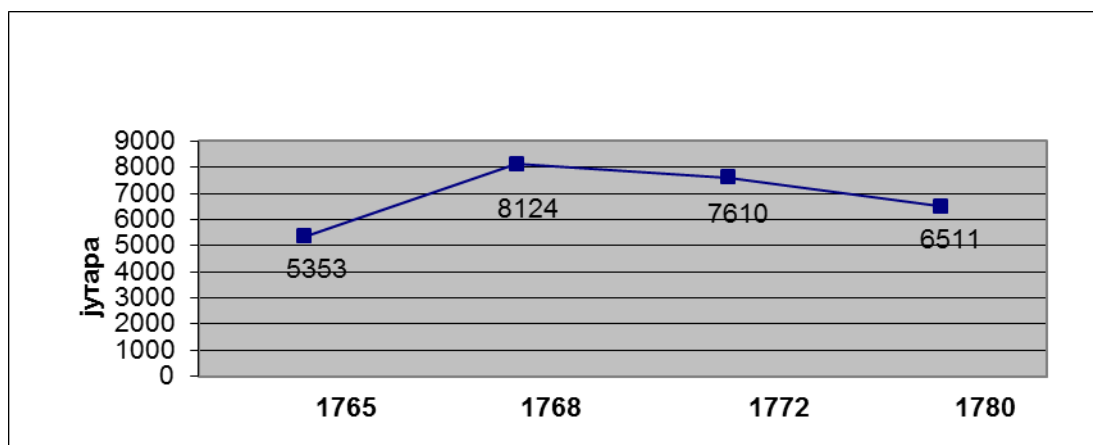
⁴³² КА, НКР, 1771 – 39 – 137.

⁴³³ КА, НКР, 1780 – 23 – 30, folio 33.

једном црквеном попису убележено 156, и 1811. године када је према државном попису евидентирано 160 кућа.⁴³⁴

Приликом пописивања развојачених насеља Илирске граничарске регименте 1773. године, коморски службеници су испитивали, између осталог, и то да ли је подела земљишних парцела извршена или их заједница још увек додељује сваке године изнова. Овај податак сугерише претпоставку да државна расподела земље или није обухватила сва насеља бивше регименте, или то да су њени резултати брзо замењени старим обичајима. Развојачена насеља су 1774. године царском привилегијом сврстана у Великокикиндски дистрикт под коморском влашћу. Будући да је становницима овог дистрикта 1801. године услишена молба за новом расподелом целокупне обрадиве земље, као и пустара,⁴³⁵ претпостављамо да су резултати државне расподеле из 1768. године избрисани до краја века. Слично, у насељима суседног Потиског дистрикта чак и током 19. века забележени су неуспели покушаји државних комисија да премере и појединачно расподеле земљу (1784, 1796, 1814, 1829). Становници Потиског дистрикта су и 1787. године обрађивали не више од 1/6 земљишта својих атара.⁴³⁶

Графикон 8: Укупна површина ораница и ливада у атару насеља Идвор 1765–1780. године

⁴³⁴ С. Пецињачки, *Граничарска насеља Баната (1773–1810)*, 328.

⁴³⁵ В. Стајић, *Великокикиндски дистрикт 1776–1876*, 140, 148.

⁴³⁶ А. Хегедиш, *Аграрни односи у Потиском дистрикту*, 40–41.

Ковин 1771. године

Рационализација у пољопривреди огледала се у тенденцији планског смањивања површина на угару и постепеног увођења других начина обнављања земљишта. Тропотесни начин обрађивања земље, који је подразумевао груписање ораница свих домаћинстава на три различита места (потеса) у атару, у Банату се појавио тек са државном расподелом ораница колонистима. У колонијалним насељима је један од три потеса остајао на угару, а на друга два су сејани летњи и зимски усеви, тако да је годишње коришћено 2/3 обрадиве површине. На сваком од потеса примењиван је тропољни начин обрађивања земљишта, који је подразумевао смену сезонских радова и усева одређеног редоследа (летњи усеви, зимски усеви, угар) на свакој од обрадивих парцела. Након првог разоравања у пролеће за летње усеве (кукуруз, зоб, јечам, просо, лан, поврће), следила су два разоравања истог потеса у јесен за зимске усеве (пшеницу, раж, јечам), а потом је остављан на угару. У српским граничарским насељима, као што се из поменутих описа и на примеру Идвора може потврдити, однос угара и обрађене површине годишње, чак и након расподеле земље појединцима, износио је мање рационалних 50%.

Урбар за насеље Ковин из 1771. године, представља драгоцен извор који сведочи о резултатима земљишне организације код колониста, али и код преосталог, српског становништва.⁴³⁷ У време састављања Урбара у Ковину су се налазила 103 староседелачка и 181 колонијално домаћинство. Број српских староседелачких домаћинстава стагнирао је још од 1764. године, када се заостанак у Ковину под војном влашћу изјаснило 95 кућних старешина.⁴³⁸ Број колониста је у сваком од насеља-компанија ове регименте, па и у Ковину, одређен на 190 (са 10 официра свака компанија је бројала 200 лица). Комплетирање компаније очито није било завршено до краја 1771. године, јер Урбар бележи 9 упражњених посела резервисаних за колонисте.

⁴³⁷ *Urbarium von Kubin 1770*, књига у приватном власништву. Одредбе Урбара и сумарни преглед земљишних власника и парцела у њиховом поседу објављени су у: Ј. Илић, *Урбар насеља Ковин (1771. година)*, Мешовита грађа – *Miscellanea XXXIII* (2012), 199–229. Подаци о Ковину у другој половини 18. века, у: С. Пецињачки, *Граничарска насеља Баната (1773–1810)*, II том (Ј–Ч), Нови Сад 1985, 438–451.

⁴³⁸ Д. Поповић – Ж. Сечански, *Грађа за историју насеља у Војводини*, 91–93.

Укупна површина ковинског атара обухватала је 11.499 јутара и 1.466 клафтера. Земљиште које је расподељено детаљно је описано у члановима Урбара. За 190 колониста-милитара (181 стварно насељених и 9 резервних поседа) парцелисано је и расподељено обрадиво земљиште, оранице и ливаде, површине 4.818 јутара и 1.020 клафтера, док је у власништву староседелаца убележено 3.587 јутара и 800 клафтера обрадивог земљишта. Према томе, под ораницама и ливадама нашло се 73,10% целог атара. Ковински атар је садржао и више од земље која је расподељена овим домаћинствима, а у коју су осим некорисне и плављене спадале и мање површине предвиђене за сађење шума, општински пашњак и винограде.

Сваком од 190 колониистичких домаћинстава додељен је обрадиви посед исте површине – 15 јутара ораница (по 5 јутара у три потеса) и 10 јутара ливада (5 јутара на неплављеном и 5 јутара на плавном подручју). Величина породица није играла улогу приликом расподеле земље, јер су сва колониистичка домаћинства, без изузетка, имала само по једног одраслог мушког члана као кућног старешину. Способност ових појединаца/породица за обављање пољопривредних радова била је више него скромна.

Цео колониистички посед у Ковину величине 25 јутара (15 јутара ораница и 10 јутара ливада) може се упоредити са величином поседа додељеног граничарима Илирске регименте, који се, сводио на 24 јутара за обраду (18 јутара ораница и 6 јутара ливада). Подела земље колонистима у Ковину усклађена је са одликама расположивог терена, али и већ усвојеним начелима. Наиме, колониистички посед на територији Немачке банатске регименте прописан је још 1769. године одредбом заједничког Урбара за сва насеља ове регименте, којом се налаже да сваком колониистичком домаћинству буде додељено по 10 јутара ораница и 5 јутара ливада, али и 5 јутара резервног земљишта и $\frac{1}{2}$ јутра шума (новозасађених).⁴³⁹ У скаду са овим, у Урбару насеља Јабука из 1769. године, колонистима је поименично додељено по 10 јутара ораница (по $3\frac{1}{3}$ јутра у сваком од три потеса) и 5 јутара ливада.⁴⁴⁰ Претпостављамо да су прилике на

⁴³⁹ КА, НКР, 1769 – 4 – 17, folio 5–15. Идентичан примерак сачуван је и под сигнатуром: КА, НКР, 1772 – 39 – 21.

⁴⁴⁰ КА, НКР, 1769 – 4 – 17, folio 18–39.

терену утицале на то да колонистима у Ковину буде додељено 5 јутара ораница више од начелно предвиђених. Начин на који је земља у власништву колониста обрађивана описан је у 18. члану Урбара, којим је предвиђено да оранице буду подељене на три дела и размештене у три различита потеса, које би власници користили за летње усеве, зимске усеве и угар. Читав тропољни земљишни поредак, будући „најкориснији и стога неизбежан”, стављен је под надзор команданта компаније.⁴⁴¹

Обрадиви поседи у власништву ковинских староседелаца, за разлику од оних додељених колонистима, нису били уједначених димензија нити су почивали на истим принципима поделе. Према 19. члану Урбара српска домаћинства су се изјаснила о површини својих поседа „према потребама својих економија”, а они су им у складу са њиховом жељом премерени и препуштени на коришћење као и граничарима – оранице у три, а ливаде у два потеса. Овај принцип поделе разликовао се од поделе по граничарској глави у случају Илирске граничарске и Немачке банатске регименте (као и других крајина). Величина ораница и ливада о којој су се староседеоци својевољно изјаснили, била је, како се показало, заснована на стварној способности њихових домаћинстава да земљу обраде вучном стоком. Ковинци су живели и организовали послове према својим обичајима, па је и овде, као и у насељима Илирске граничарске регименте, приликом обрађивања земље на једног вола долазило просечно нешто више од 10 јутара њива.⁴⁴² Као оријентир ће послужити и подаци из 1780. године. Просечна површина оранице која је те, 1780. године, долазила на једног вола у околним местима – Сефкерин, Сакуле, Баранда, Фаркаждин, Перлез, Сиге, Леополдово и Ботош, кретала се између 8,54 и 16,72 јутара по волу.⁴⁴³ Тада је у Идвору било 390 вучних волова на 4.596 јутара ораница, те је на једног вола долазило 11,7 јутара обрадиве земље, приближно колико и у Ковину 1771. године.

⁴⁴¹ Урбар насеља Ковин, члан 18 и 19.

⁴⁴² КА, НКР, 1767 – 3 – 651. На основу података из пописа Ковина из 1767. године, српска домаћинства са једним до два вола су, по правилу, имала 10, 20, 25, и ретко 30 јутара ораница, домаћинства са три вола – 30 или 40 јутара ораница, домаћинства са четири вола – 40 или 50 јутара ораница. Само два домаћинства су се издвајала, једно са 6 волова на 60 јутара ораница и 50 јутара ливада, и друго, протопоповско домаћинство, са 8 волова на 100 јутара ораница и 50 јутара ливада. У просеку, на једног вола (од укупно 99 грла) те године долазило је 10,59 јутара ораница.

⁴⁴³ КА, НКР, 1780 – 23 – 30, folio 33.

Реорганизација је захватила ковински атар у целини, због чега је староседелачки обрадиви посед добио структуру сличну колонистичком поседу. Површине од 18 или 24 јутара ораница и ливада нису играле улогу у српском делу Ковина, већ су њихове оранице биле структуре као и код колониста – величине од по 5, 10, 15, 20, 25, 30 или више јутара, и распоређене у три потеса. Осим структуре ни величина ораница код већине староседелаца није се разликовала од оне забележене код колониста. Међу 103 староседелачке породице било је 10 оних које нису имале оранице у свом власништу. Оранице од 5, 10 и 15 јутара имало је 63 домаћинства (67,74% од 93 домаћинства са ораницама). Другим речима, две трећине српских домаћинстава имало је оранице на површини мањој (56,98%) или једнакој (10,75%) ораницама новодосељених колониста-милитара.

Табела 55: Оранице у власништву српских домаћина у Ковину 1771. године

Површина ораница (јутара)	Број домаћинства и удео (у 103)	
без ораница	10	9,70%
са 5 јутара	12	12,09%
10	41	44,08%
15	10	10,75%
20	5	5,37%
25	4	4,30%
30	11	11,82%
40	4	4,30%
50	1	1,07%
60	4	4,30%
75	1	1,07%
Укупно	103	100%

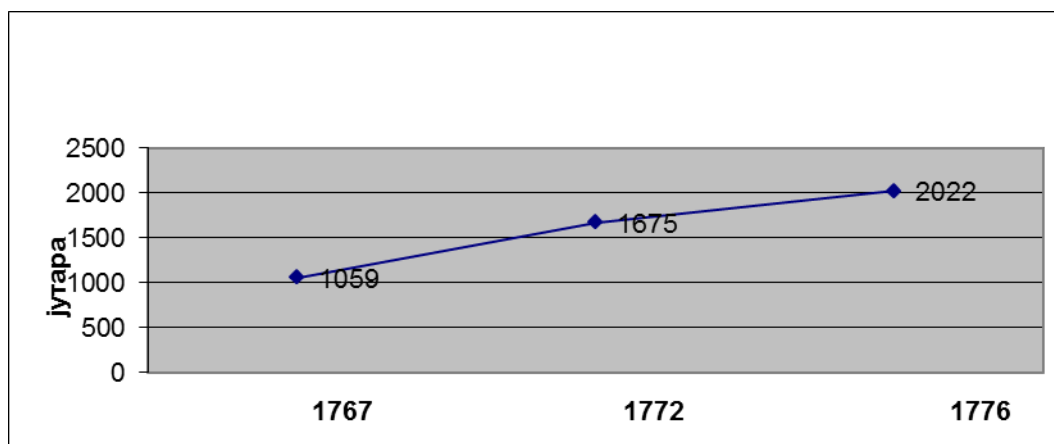
У погледу ливада задржало се више обележја старог начина коришћења земље у Ковину. Приликом расподеле српским домаћинствима је допуштено да се изјасне за посед ливада једнак површини ораница, који је заједно са резервним ливадама на плавном терену, упола мањим од површине ливада на неплављеном терену, чинио већи део у структури њиховог појединачног поседа. Ова појава се може објаснити теренским одликама ковинског атара, али и трговачком и сточарском професионалном оријентацијом затеченог становништва. О предности коју је сточарство имало над земљорадњом, сведочи податак да се међу 103 староседелачких домаћинстава није нашло ниједно које у свом власништву није имало ливаду. Осим тога, површине ливада у власништу 51 домаћинства (49,51%

свих староседелачких домаћинстава) биле су веће од површина под њиховим ораницама.

Табела 56: Ливаде у власништву српских домаћина у Ковину 1771. године

Површина ливада (југара)	Број домаћинстава и удео (у 103)	
7 ½	36	34,95%
15	39	37,86%
22 ½	4	3,88%
30	11	10,67%
37 ½	4	3,88%
45	7	6,79%
60	1	0,97%
114 ½	1	0,97%
Укупно	103	100%

Графикон 9: Оранице у власништву српске заједнице у Ковину 1767–1776. године

Српска домаћинства у Ковину су у наредним годинама наставила да улажу у земљорадњу, о чему сведоче подаци о порасту површина под њиховим ораницама, нарочито ако се има у виду да је број ових домаћинстава стагнирао – 95 (1767. године), 103 (1771) и 106 (1776). По свему судећи, пораст површина ораница омогућен је на рачун ливада, чија се површина смањила на свега 842 јутра.⁴⁴⁴ Објашњење се може тражити и у побољшању тржишних услова у трговини житом услед његове опште несташнице 1770–1772. године. Насеља на Дунаву, попут Ковина, имала су на располагању транспорт воденим путем и турско тржиште у суседству. Промена у овом смеру посведочила је о успеху

⁴⁴⁴ КА, НКР, 1777 – 23 – 78, folio 120–121.

државне интервенције у колонизованим насељима, али и о пуном праву заједнице да земљиште које јој је једном додељено, користи у складу са својим потребама, мењајући приоритете током времена.

*

Приликом пописивања у Немачко-банатској регименти 1782. године, разматран је и предлог увођења новог пореског система. Дотадашње пореске обавезе становника подразумевале су и давање десетине, што није био случај у другим војним крајинама. Тек тада је усвојен предлог о укидању десетине и увођењу опорезивања путем главарине и земљарине. Сво обрадиво земљиште, приватне и индустријске оранице, ливаде и пашњаци, подељени су у две класе и опорезовани са 24 крајцара или 17 крајцара по јутру. Дворски ратни савет је том приликом подсетио на чињеницу да су у сваком случају обавезе граничара примереније него на суседној провинцијалној територији.⁴⁴⁵ У периоду до 1785. године и на територији Влашко-илирске регименте приступило се класификацији земљишта (у три класе) ради опорезивања. Тиме је подухват који је започео 1768. године на територији Илирске и Немачке границе, завршен и пренет на суседну регименту 1785. године. Његов резултат било је опорезивање према класи земљишта и јутру површине, у зависности од величине поседа којим је домаћинство располагало. Овај економски успех био је основа кантонског система на чије се увођење чекало. Модел Немачко-банатске регименте требало је применити и на друге војнокрајишке области, већ од наредне 1786. године. Међутим, предуслова за реформу у земљишним приликама у другим војнокрајишким областима практично није било.

Од идеје да земљорадњу у Војној крајини треба стимулисати није се одустајало. У пракси то се покушало и са изградњом амбара као региментског спремишта за резерве жита. Предлог плана за изградњу амбара у главном штабском месту Панчеву, вероватно је постојао и раније, али је поново разматран 1782. године. Цар Јосиф II је одобрио изградњу амбара, тако да он буде квалитетан, на месту које није влажно, озидан и простран, тако да у њему може стати и до 50.000 мерова жита. За трошак његове изградње одобрено је чак 36.590 форинти. Државна намера била је да се изградњом оваквог амбара граничарске

⁴⁴⁵ КА, НКР, Akten 1782, Kt. 1351, 1782 – 23 – 23.

обавезе замене у натурална давања, а резервно жито користи или за продају турској страни, „која је сваке друге године западала у несташицу“, или за ванредне потребе сопственог становништва. Резерве жита спречиле би промене цена на тржишту жита и биле најбржи и најјефтинији начин да се сузбије монополистичка и „лоша“ трговина на штету граничара. Коначно, ово је требало да сељаке наведе на то да у већој мери обрађују земљу.⁴⁴⁶

Примера „лоше трговине“, међутим, било је и крајем века, а сигурно и касније. Полицијско-економско одељење Магистрата у Панчеву, известило је октобра 1797. године о томе да се на Тамишу товаре храном три лађе, у власништву трговаца Муле Мемета, Дече Белића из Земуна и Георгија Крстића из Митровице. Оптужбе су изнете против ових трговаца јер неовлашћено сачекују произвођаче на друмовима и откупљују им житарице, а потом их превозе у Турску. Извештаје о оваквим активностима требало је проследити Кантонској и Кордонској команди, пошто је њихова контрола била изван делокруга магистратских одељења.⁴⁴⁷

2. Земљорадња у брдском Банату

Земљорадња пре милитаризације

Цар Јосиф II је у својим дневничким белешкама са путовања кроз Банат крајем априла, почетком маја 1768. године, изнео запажања о приликама у околини Карансебеша. Истакао је да је становника мало и „да земљу готово да и не обрађују, већ је држе углавном под пашњацима или кукурузом“. На путу према Мехадији, једва да је било видљивог трага становништву и обради земљишта. Коначно, тек је са пута ка Белој Цркви цар известио о добро култивисаном земљишту и закључио да је „српски народ марљивији од румунског (влашког)“.⁴⁴⁸ Његов суд о различитим обичајима пре би се могао објаснити различитим географским положајем српских и румунских села у Банату. Наведени коментари

⁴⁴⁶ КА, НКР, Akten 1782, Kt. 1351, 1782 – 23 – 23.

⁴⁴⁷ *Pristanište 1795–1872 (Analitički inventar – tematski)*, Istorijski arhiv u Pančevu, Pančevo 2004, 9.

⁴⁴⁸ А. Hegefiš, *Josif II o svom putovanju u Banat 1768*, 207.

могу се правилно разумети тек ако се има у виду брдовита природа терена источног дела Баната, према Влашкој.

Први попис војне власти спровеле су на основу ранијих коморских података. Милитаризација овог подручја за резултат је имала обимну емиграцију становништва, а како су нереди потрајали неколико година (1769–1772), војне власти нису имале прилике да утичу на измене у производњи. Стога, пописне податке из овог периода, иако не беспрекорне тачности, треба прихватити као одраз старих обичаја и трендова. На основу ових пописа може се закључити да је становништво Влаше границе било усмерено на узгајање кукуруза и воћа, а у сточарству на узгајање оваца. Имајући у виду географско подручје, подаци потврђују пољопривредну праксу која се на овом простору и задржала.

На основу пописа дажбина од жита из 1770. године из места Влашке границе, јасно се може видети да се у њима није гајило готово ништа друго осим кукуруза и да је изузетак било само неколико места нешто пшенице. Десетина од жита сакупљана је само у новцу, што је било последица опште оскудице у житу и другим производима у овим селима.⁴⁴⁹

⁴⁴⁹ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 822, 1771 – 39 – 35.

Табела 57: Урод и десетина од житарица у Влашкој граници 1770. године⁴⁵⁰

Граничарска места	Урод (мерови)			Десетина од уroda (форинти)
	Пшеница (по 36 крајцара)	Јечам (по 24 крајцара)	Кукуруз (по 24 крајцара)	
Марга			1246	49
Валимаре			194 2/3	7
Кречма			711 1/3	28
Марул			1694 2/3	67
Мал			276 2/3	11
Охаба Бистра			1827 1/3	73
Вар			1905 1/3	76
Чиклен			276 2/3	11
Далч			355 1/3	14
Зервешти			626 2/3	25
Руен			570	22
Турнул			490	19
Илова			1020	40
Борлова			439 1/3	17
Болвашница			244	9
Верчерова			933 1/3	37
Садова			524 2/3	20
Армениш			652	26
Фениш			307 1/3	12
Руска			349 1/3	13
Глобореу			680	27
Валиа Болвашница			715	28
Боголдин			570	22
Корниарева			910	36
Плугова			747 1/3	29
Мехадиа	263		1320	68
Печинешка	150		266 2/3	19
Берса	63		253	13
Топлец	409		272 2/3	35
Нови Жупанек	11	3	184	8
Стари Жупанек			176	7
Корамник	16		26	2
Дофиер	60		100 2/3	7
Укупно	972	3	20876 1/6	893

Подаци пописа из 1772. године указују на то да су обрадиве површине у власништву влашких домаћинстава у области Черне биле далеко мање од површина у власништву домаћинстава Илирске и Немачке регименте, тј. „ниског“ Баната. У просеку, на једно домаћинство долазило је 1,88 јутра ораница, 2,65 коса ливада, 1,18 мотика винограда и 63,54 стабала воћа, а плаћало је 7,22 форинти контрибуције.⁴⁵¹

⁴⁵⁰ Исто.

⁴⁵¹ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 909, 1772 – 39 – 182, folio 12–15. У једном опширном попису ове области из 1773–1774. године, за преглед података о старом делу Влашке границе од Марге до

Табела 58: Имовински попис Влашке границе из 1772. године⁴⁵²

Насеља	Број кућа	Оранице (југара)	Ливаде (косе)	Виногради (мотике)	Шљиве и др. воће (стабла)	Казани (велики)	Казани (мали)	Сакупљена контрибуција	
								форинте	крајцаре
Марга	92	123 ½	492 ½		3484	1	8	908	
Валимаре	18	35	80 ½		1000		2	126	
Кречма	61	110 ½	266 ½		2416	1	5	418	
Марул	188	177 ½	361		4044		7	1312	30
Мал	46	55 ½	72		1845		2	270	
Охаба Бистра	95	210	241		4913		4	837	
Вар	108	150 ½	435		8316		4	1078	30
Чиклен	22	36	66		935		1	137	30
Далч	37	43	62		2690	3	2	180	
Турнул	51	62 ½	71 ½		2300		4	363	
Руен	38	52	89		2434	1	1	278	18
Зервешти	68	150 ½	254		2072		5	417	45
Борлова	133	338	585		12970	2	18	854	30
Болвашница	70	158	156		3212	3	1	391	6
Верчерова	112	309	423		7892		3	740	30
Илова	38	134	256		4690		6	315	
Садова	44	145	236		5230	2	5	350	
Армениш	125	450	602		6697		8	865	17
Фениш	68	224	361		4680	2	4	522	30
Руска	121	294	365		7053	1	11	783	13 ½
Домашна	252	400	315		26926				
Канижа	61	112 ½	79		10388	28	3	1954	
Корниарева	176	358 ½	569	10	6903	2	5	440	
Боголтин	86	112	143		3513	4	1	1186	16
Глобореу	100	140 ½	147 ½	124 ½	10882	1	6	773	
Плугова	91	150	128	56 ½	10424	1	3	572	10 ½
Валиа Болвашница	93	186	216	134	2886		8	748	39
Мехадиа	277	398	707	1604 ½	11602	37	32	6596	5 ½
Печинешка	47	114	88	247	8840	6	15	2070	33
Берса	47	58 ½	38	175	2580	3	2	330	
Топлец	131	226 ½	167 ½	407	5351	2	2	300	
Корамник	27	22	19 ¼	92	950	2	11	951	30
Дофиер	81	222	145	319	5668			191	
Стари Жупанек	49	44 ¾	30 ¼	208	1574	2	4	470	
Нови Жупанек	83	94	44 ½	348	1925	1	1	264	
Укупно	3136	5897 ¾	8312 ½	3726 ½	199285	72	170	22667	15

Жупанека, коришћени су идентични подаци о обрадивим површинама под ораницама и ливадама (КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 69/2, folio 12–13).

⁴⁵² КА, НКР, Akten 1772, Kt. 909, 1772 – 39 – 182, folio 12–15.

Село Домашна 1771. године

Детаљнији пописи и описи влашких села у подручју Војне крајине нису бројни. Попис имовине становника села Домашне је сачуван због тога што је накнадно одлучено о његовом припајању Влашкој граници 1771. године. У питању је попис са подацима о имовини 252 домаћинстава која су одлучила да задрже цивилни статус и преселе се, те сведоче о затеченим приликама и производним навикама староседелаца. Становници су располагали искључиво једном врстом житарица – курузом (913 мерова), док је остала имовина обухватала стабла воћа (31.132). Ово је већ довољно за закључак о типу земљорадње у овом поднебљу. Изгледа да се тренд пораста у узгајању кукуруза започет половином 18. века у брдском Банату задржао, и ако је судећи по приликама у Домашни, до седамдесетих година постао доминантно узгајана житарица. Од различитих врсти воћа и житарица, прављена је ракија, због чега се у власништву ових породица нашло и 28 великих и два мала казана. Обрадиве површине очито су окупирали воћњаци, док се на основу великог броја стоке у њиховом власништву може закључити да су остатак атара заузимали пашњаци и шуме.⁴⁵³

Табела 59: Структура воћњака у селу Домашна 1771. године

Врста воћа	Стабла која рађају	Млада стабла	Укупно стабала	Удео у укупно стабала
Јабукe	886	31	917	2.94%
Крушке	248	8	256	0,82%
Орах	203	8	211	0,67%
Трешње	582	64	646	2,07%
Шљиве	15.462	9.940	29.102	93,47%
Укупно	17.381	10.051	31.132	100 %

Урод у овом селу износио је 913 мерова или око 56.000 литара кукуруза. У просеку, на једно од 252 домаћинства долазило је 223 литара кукуруза. Ако ова домаћинства нису располагала другим врстама житарица, онда је ова количина била изузетно мала.⁴⁵⁴ Просек грла стоке по домаћинству износио је по 0,88 коња,

⁴⁵³ ФНКА, ВА, Fasz. 52, r.Nr. 188, folio 1166–1174.

⁴⁵⁴ Поставља се питање како је тако мала производња утицала на живот породица. Од 252 пописана домаћинства (од којих 8 удовичких) било је укупно 52 домаћинства у којима је осим домаћина, било више одраслих мушких глава (20,63% од укупног броја домаћинстава). У чак 49 је

2,35 волова, 1,16 крава, 2,06 коза, 24,39 оваца и 1,70 свиња. Просек од по два вола по домаћинству био је висок.

Табела 60: Структура сточног фонда у селу Домашна 1771. године⁴⁵⁵

Врста стоке	Коњи	Ждребад	Волови	Краве	Јунад	Овце	Козе	Свиње	Кошнице
Број грла	224	71	593	294	81	6148 (6208)	520 (530)	430 (434)	70

Да ли је милитаризација донела промене у производњи житарица у Влашкој граници? На то питање делимично може одговорити попис овог села из 1785. године. Те године у истом насељу је евидентирано 5.251 јутра и 944 клафтера опорезованог и расподељеног земљишта које је обухватало оранице, ливаде и пашњаке. Земљиште је расподељено на 485 парцела за појединачна домаћинства (укупно 2.013 душа), свака величине од по 5 јутара и 300 клафтера. Претпостављамо да су парцелизацијом обухваћене само оранице и ливаде (2.425 јутара), док је остатак од 2.826 јутара заправо био под пашњацима или шумама.⁴⁵⁶ Дакле, петнаестак година након што је државном интервенцијом обрадиво земљиште расподељено у Илирској граничарској и Немачко-банатској регименти, извршена је расподела обрадивих поседа домаћинствима у Влашко-илирској регименти. Оправдано је сумњати у то да је државна интервенција у расподели земљишта обухватила сва насеља ове регименте, као и то да су резултати били трајни. Уочава се, ипак, да је расподела била прилагођена стварним могућностима, па је посед у Домашни био далеко мањи од оних у суседној регименти (15 или 24 јутара).

Земљишне прилике у Влашкој и Илирској граници

Влашка и Илирска граница су проширене почетком „војне“ године (1. новембра) 1773. године. Влашка граница је проширена милитаризацијом области у Оршавском дистрикту (такозване Доња Клисура, Крајина и Алмаш) и неколико села у Карансебешком дистрикту. Већ маја 1774. године, пописане су прилике у

поред домаћина други одрасли мушкарац био ожењени син или брат, што значи да су њихова домаћинства била проширена.

⁴⁵⁵ ФНКА, ВА, Fasz. 52, r. Nr. 188, folio 1166–1174.

⁴⁵⁶ КА, НКР, Akten 1786, Kt. 1484, 1786 – 23 – 10.

овим местима – одрасли мушкарци (војно способни и полуинвалиди), обрадиво земљиште којим су располагали, и контрибуцији коју су плаћали некада цивилним, а сада војним властима.⁴⁵⁷

Табела 61: Одрасла мушка популација и обрадиве површине у областима Влашке границе 1774. године⁴⁵⁸

Дистрикт и област	Насеља	Одрасли мушкарци	Оранице	Ливаде	Виногради	Укупно		
			Јутро од 1600 квадратних клафтера					
Оршавски дистрикт	Клисура	Свиница	125	361	493	137	991	
		Тисовица	29	117	371	12	500	
		Плавишевица	54	214	273	33	522	
		Дубова	32	197	116	32	345	
		Оградина	65	347	248	64	659	
		Јешелница	41	87	638	6	731	
		Кривица	27	9	276	19	305	
	Крајина	Корниа	312	1675	106		1781	
		Крушовец	54	518			518	
		Купгоре	115	931			931	
		Мехадица	266	1675	2718		4393	
		Пирхова	73	362	1593		1956	
		Лапушницел	58	1037	412		1450	
		Глобо Крајова	74	1293	281		1575	
		Петник	107	787	450		1237	
	Јабланица	186	2287	212		2500		
	Алмаш	Борловен	134	2206	1445		3652	
		Паташ	158	888	1240		2128	
		Прилипец	189	866	453		1320	
		Бозовић	281	1840	2135		3975	
		Лапушник	139	566	431		997	
		Мочерић	92	323	782		1105	
		Далбожец	142	1462	337		1799	
		Шопот	124	1002	970		1972	
		Гирбовец	79	556	820		1377	
		Баниа	232	996	1064		2060	
		Рудериа	243	898	986		1884	
		Пригор	143	1142	1044		2187	
		Путна	42	168	868		1037	
		Карансебешки дистрикт	Верендин	143	392	508		900
			Лункавица	246	1009	895		1904
	Клисура		373	1335	2416	304	4056	
	Крајина		1245	10568	5775		16343	
Алмаш		1998	12920	12580		25501		
Верендин и Лункавица		246	1401	1403		2804		
Укупно		3862	26225	22175	304	48704		

⁴⁵⁷ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 69/2, folio 12–13.

⁴⁵⁸ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 69/2, folio 12–13.

У областима на које је проширена Влашка граница током 1773. године, просечне обрадиве површине по одраслом мушкарцу биле су веће од оних у старој Влашкој граници (од Жупанека до Марге).

Табела 62: Обрадиве површине по одраслом мушкарцу у областима Влашке границе 1774. године

Влашка граница (области)	Број одраслих мушкараца (војно способни и полуинвалиди)	По одраслом мушкарцу (јутара)		
		Оранице	Ливаде	Виногради
„Стара“ Влашка граница (35 насеља)	3323	1,77	2,5	-
Клисура (7 насеља)	373	3,57	6,47	0,81
Крајина (9 насеља)	1245	8,48	4,63	-
Алмаш (13 насеља)	1998	6,46	6,29	-
Верендин и Лункавица (2 насеља)	246	5,69	5,70	
Цела Влашка граница (66 насеља)	7185	4,47	4,24	0,04

Почетком 1774. године спроведени су и други пописи. Међу њима и преглед уroda у местима целе Влашке границе, за лошу 1772. и добру 1773. годину, на основу чијег просека је требало одредити десетину за наредну годину. Десетина у новим селима Влашке границе била је, у зависности од врсте житарица, два до три пута већа од оне добијене у старим местима ове границе. Једну трећину десетине требало је сакупити у натури, а две трећине у новчаном еквиваленту. У насељима старе Влашке границе десетина је у целости сакупљана у новцу, па је део у натури требало сакупити само на територији проширене Влашке границе. Попис и табеларни преглед сведоче о начину на који је десетина формирана као приход.⁴⁵⁹

⁴⁵⁹ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 69/2, folio 4–5.

Табела 63: Десетина од житарица одређена на основу уroda у родној 1772. и неродној 1773. години у селима старе и нове Влашке границе

Влашка граница	Година	Пшеница	Јечам	Кукуруз	Просо
		Мерова			
35 села између Жупанека и Марге (преузета 1.5.1770), у којима је десетина сакупљана искључиво у новцу	Урод за 1772.	2412 3/12	164 7/12	15894 3/12	578 2/3
	Урод за 1773.	4348 10/12	557 1/24	23431 8/12	1103 1/3
	Укупно	6761 1/12	722 /24	39325 11/12	1682
	Просечни урод за ове две године	3380	361	19662	841
	Од чега десетина износи	338	36 1/10	1966 1/5	84 1/10
31 село у Алмашу, Крајини и Клисури (преузета 1.11.1773), из којих још увек није добијена никаква десетина	Коморска десетина за добру 1773.	966 4/5	73 3/10	3434	352
Укупна десетина		1304 4/5	109 ¼	5400 1/5	436 1/10
Трећина десетине која би се убирала у плоду ради складиштења за резерве		434	36	1800	145

*

Јуна 1774. су попут Влашке границе, пописане и карактеристике целе Илирске границе, која је након проширења обухватала укупно 56 насеља. Насеља у овој области простирала су се на разноликом терену. У области на северним ободима Делиблатске пешчаре према Тамишу, имала су врло простране, у неким случајевима пешчане и безводне, а у неким и плодне атаре. Уз Дунав су се налазила насеља скучена и подложна плављењу.

Корисно и обрадиво земљиште (*an brauchbaren Terrains*) у 56 села Илирске границе (нерачунајући територију 3 манастира и 7 пустара), обухватало је два пута већу површину (125.972 јутра) од укупне површине под ораницама и ливадама у 66 насеља Влашке границе (62.609 јутара). Осим овог корисног земљишта, у 56 насеља се налазило и 11.686 јутара плављеног, 38.185 песковитог и 22.938 каменитог терена – који је заузимао 36,63% целокупног терена. У просеку на једно насеље долазило је 2.249 јутара корисног, тј. обрадивог земљишта. Више од 10.000 јутара обрадивог имала су насеља Идвор и Јарковац, а у насеља са преко 5.000 јутара обрадивог убрајали су се Сиге, Орловат, Иланца и Делиблато. Појас насеља са малом обрадивом површином (до 300 јутара) простирао се у побрђу између Нове Паланке и Дунава, и обухватао је места Дивич, Белобрешка, Шушка, Српска и Влашка Пожежена, Радимна, Мачевић,

Сићевица, Горња и Доња Љупкова. Корисни терен није морао у целости бити искоришћен за обрађивање у виду ораница и ливада.

Пешчано и безводно, тзв. „јалово“ земљиште (*An Terrains welche in Sandhügeln, in Sallitrigen, und wegen Mangel des Wassers gänzlich Sterilen Gegenden gelegen hat*) постојало је на територији села Добрица, Селеуш, Падина, Алубунар, Нова Паланка, Гај, Дубовац, Кајтасово, Врачев Гај, Омор и Гребенац, као и на већини од 7 пустара (Фонтина-Фети, Владимировец, Подбрестје, Оцса и Бозјалова). Највећа таква површина налазила се у селу Падина, због чега се његово становништво управо тих година и преселило у село Уздин. У неким местима је пешчани терен превладавао у односу на „корисно“ земљиште, као што је то био случај у селима Селеуш, Добрица, Дубовац и Нова Паланка.

Површине изложене плављењу река Дунав, Караш и Нера (*An Terrains, welche denen Überschwemung der Donau, Karasch und Nera unterworfen sind*) захватале су територије бројних насеља – Најдаш, Ребенберг, Лесковица, Кусић, Лангенфелд, Златица, Соколовац, Нова Паланка, Дубовац, Гај, Острова, Кајтасово, Јасенова, Дупљаја, Омор, Гребенац, Дивич, Белобрешка, Шушка, Српска и Влашка Пожежена, Радимна, Мачевић, Сићевица, Горња и Доња Љупкова, Молдова и Берзаска.

Подручју Илирске границе припојено је и седам, још увек ненасељених, пустара – Уздин, Фонтина Фети, Владимировец, Подбрестје, Оцса, Бозјалова и Мали Николинци. На њима се налазило укупно 9.550 јутара корисног земљишта, 758 јутара плављеног и 10.584 јутара песковитог терена. То значи да је више од половине површине пустара било неупотребљиво. Било је драстичних разлика међу пустарама. Тако је Уздин имао чак 3.799 јутара корисног земљишта и 758 плавног, док је Фонтина Фети обухватала 3.711 искључиво песковитог терена.

Табела 64: Структура земљишта у 56 насеља Илирске границе 1774. године⁴⁶⁰

Насеља, манастири и пустаре		Корисно земљиште	Земљиште изложено плављењу Дунава, Караша и Нере	Земљиште у пешчари, због сланишта и недостатка воде потпуно „јалово“	Каменито, трновито и жбуњем обрадљиво земљиште
1	Сиге	5600			
2	Леополдова	3461			
3	Идвор	10186			
4	Перлез Варош	2547			
5	Фаркаждин	3022			
6	Орловат	6287			
7	Томашевац	4750			
8	Марино Село	3635			
9	Јарковац	14080			
10	Маргит(иц)а	1284			
11	Добрица	2721		3536	
12	Иланца	7812			
13	Селеуш	859		2839	
14	Падина			17822	
15	Свети Михајло	2382			
16	Алибунар	4259		1357	
17	Мала Какова	2059			
18	Улма	3361			
19	Избиште	3117			
20	Загајица	3489			
21	Парга	1655			
22	Орешац	1707			
23	Стража	257			885
24	Бела Црква	2191			505
25	Крушић	1325			2137
26	Најдаш	1153	171		1408
27	Ребенберг	2397	106		1450
28	Лесковица	222	177		680
29	Кусић	2133	531		2193
30	Лангенфелд	1139	260		844
31	Златица	495	67		434
32	Соколовац	2434	613		2313
33	Нова Паланка	621	1613	997	
34	Дубова	984	366	3457	
35	Гај	2822	1133	5684	
36	Острово		953		
37	Делиблато	6784			
38	Кајгасово		574	725	
39	Врачев Гај	2674	64	470	657
40	Црвена Црква	1860			1190
41	Јасенова	2209	486		1244
42	Дупљај	1286	108		259
43	Омор		245	753	274
44	Гребенац	848	960	545	825

⁴⁶⁰ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 69/2, folio 21. Потписао пуковник барон Сечујац у Белој Цркви 12. јуна 1774. године.

45	Дибич	113	92		386
46	Белобрешка	283	188		340
47	Сушка	274	125		150
48	Српска Пожежена	67	217		101
48	Влашка Пожежена	251	106		165
50	Радимна	178	176		73
51	Молдова	1277	571		895
52	Мачевћ	78	165		40
52	Сићевица	31	988		1380
54	Горња Љупкова	275	63		1442
55	Доња Љупкова	214	468		348
56	Берзаска	1154	94		320
Укупно у 56 насеља		125972	11686	38185	22938
1	Манастир Кусић	76	7		
2	Златица	84	27		
3	Базијаш	12	43		122
Укупно за 3 манастира		172	77		122
1	Пустара Уздин	3799	758		
2	Фонтина Фети			3711	
3	Подбрестије	544		1634	
4	Владимировац	932		3737	
5	Оца	1746		1111	
6	Мали Николинци	1082			
7	Бозијалова	1447		391	
Укупно на 7 пустара		9550	758	10584	
Укупно		135649	12521	48769	23060

Државна интервенција 1785. године

Године 1785. спроведен је свеобухватни попис и класификација земљишта у 110 насеља Влашко-илирске регименте.⁴⁶¹ Овим пописом је сво корисно земљиште (оранице, ливаде и пашњаци) класификовано према свом квалитету у једну од три класе (добру, средњу и лошу). Државна интервенција у погледу уређења земљишних прилика у овој регименти, обухватила је поред класификације и израчунавања површина којима насеља располажу, и утврђивање величине просечног земљишног поседа по домаћинству. Величина тих поседа зависила је од расположивог обрадивог земљишта у насељима, односно од географског положаја и квалитета земљишта. У складу са овим чиниоцима свако домаћинство било је обавезано да плаћа одређену земљишну таксу.

Квалитет земљишта одређивао је његову пореску вредност. Свих 9 насеља са првом класом земљишта (Јасенова, Лангенфелд, Златица, Стража, Соколовац, Врачев Гај, Црвена Црква, Кусић и Крушчица) налазило се на ободу ниског

⁴⁶¹ КА, НКР, Akten 1786, Kt. 1484, 1786 – 23 – 10.

Баната. Са друге стране, положај насеља са трећом класом везан је за побрђе и гребене у залеђа обала река Дунав и Черне. Уочљиво је да је у овим насељима фонд обрадивог земљишта био далеко мањи од оног који су на располагању имала насеља Немачко-банатске регименте.

Табела 65: Класификација земљишта према квалитету у Влашко-илирској регименти 1785. године

Класа земљишта	Број насеља	Укупна површина (јутара)	Удео у укупној површини
1 (добро)	9	29.127	12,68%
2 (средње)	48	121.237	52,78%
3 (лоше)	53	79.301	34,52%
Укупно	110	229.665	100%

Квалитет земљишта био је непосредни одраз географских одлика терена и положаја насеља. На једно насеље ове регименте, у просеку је, долазило по 2.087 јутара обрадиве површине. Варијације у односу на овај просек, од места до места биле су велике. Насеља са мање од 1.000 јутара корисног земљишта била су: Руен, Слакна, Мачевић, Српска Пожежена, Белобрешка и Дибич (друге класе квалитета), и Валимаре, Кречма, Мал, Чиклен, Далч, Турнул, Печинешка, Берса, Топлец, Корамник, Дофиер, Нови Жупанек, Стари Жупанек, Јешелница, Дубова, Плавишовица и Тисовица (треће класе квалитета). Ова насеља су заузимала терен уз гребене река Дунава и Черне или суседног побрђа, и стога била скромне територије. Из овог разлога је у истим насељима подељен најмањи број сесија, а број „душа“ у њима био међу нижима у регименти. Насеља са више од 3.000 јутара корисног земљишта била су, супротно овим, смештена махом у нижем и пространијем ободу према ниском Банату – Јасенова, Врачев Гај, Крушчица (прве класе квалитета), или у пространим брдским атарима под шумама и пашњацима, попут, Корња, Божовић, Баниа/Бања, Мехадица, Пирхова, Јабланица, Дупљај, Најдаш, Баташ, Прилипец, Рудерија, Молдова, Домашна, Лунгавица, Верендин и Карансебеш (друге класе квалитета), и Корњарева, Слатина, Армениш, Борловен, Брзаска, Сикевица и Терегова (треће класе квалитета).

Класификацијом корисног земљишта у насељима одређен је оквир за опорезивање.⁴⁶² У корисно земљиште урачунати су и пашњаци, иако они, за разлику од ораница и ливада, нису спадали у земљиште додељено домаћинствима. Из података пописа произилази да је тек приближно половина земљишта које је сврстано у корисно и опорезовано, расподељено домаћинствима, док се неподељена половина, претпостављамо, односила на пашњаке. На основу укупног корисног земљишта и броја домаћинстава и становника, власти су израчунале колико је у просеку износио појединачни земљишни посед сваког домаћинства (Grund-Portion). У зависности од фонда обрадивог земљишта појединих насеља и њихове насељености, он се од насеља до насеља кретао између 2 и 10 јутара (ораница и ливада заједно). У две трећине насеља (од 96) појединачни обрадиви посед домаћинстава износио је мање од 6 јутара (66,66%) а већина насеља у овој групи (40%) имала је појединачни посед између 4 и 6 јутара. У трећини насеља регименте појединачни посед је износио између 6 и 10 јутара (33,33%). Већа површина корисног земљишта у насељима није била предуслов за велике поседе домаћинстава. Примера ради, у насељима попут Берзаске са 3.098 јутара и 814 клафтера корисног и опорезованог земљишта појединачни посед износио је свега 3 јутра и 1.570 клафтера. Слично, у Домашни у којој је било 5.251 јутара и 944 искористивог земљишта појединачни посед је износио свега 5 јутара и 300 клафтера. Разлог томе било је то што су насеља са корисном површином већом од 3.000 јутара често заузмала брдски, шумски и пашњачки терен.⁴⁶³

*

Извештај о расположивом опорезованом и неопорезованом земљишту 16 компанија Влашко-илирске регименте који је 26. октобра 1785. потписао генерал Папила, наводи приближно 14.000 јутара више опорезованог земљишта од горе наведених 229.666 јутара и 515 клафтера.⁴⁶⁴ Без обзира на ову немалу разлику, подаци се могу искористити за упознавање структуре земљишног фонда регименте. Наиме, у групи опорезованог земљишта наведене су оранице, ливаде, заједнички пашњаци и арендирано земљиште, као и воћњаци, виногради и *Überland* (243.284 јутра и 187 клафтера). У групи неопорезованог земљишта

⁴⁶² КА, НКР, Akten 1786, Kt. 1484, 1786 – 23 – 10.

⁴⁶³ КА, НКР, Akten 1786, Kt. 1484, 1786 – 23 – 10.

⁴⁶⁴ КА, НКР, Akten 1786, Kt. 1484, 1786 – 23 – 10.

нашле су се поповске порције, шуме, зарасло и некорисно земљиште (233.653 јутара и 669 клафтера). Група опорезованог земљишта чинила је 51%, а група неопорезованог 49% територије ове регименте, чија је укупна површина износила 476.937 јутара и 856 клафтера, без војног комунитета Бела Црква.⁴⁶⁵ Изгледа да је разлика у сумама два приказана пописа настала због изостављања неке од додатних категорија опорезованог земљишта – воћњака, винограда или *Überlanda*. Коначно, на основу ових, прецизнијих података може се стећи увид у структуру земљишта Влашко-илирске регименте у целини.

Табела 66: Структура опорезованог и неопорезованог земљишта у Влашко-илирској регименти 1785. године

Структура земљишта у 110 насеља	Јутара	Клафтера	Удео у групи	Удео у укупном
Опорезовано земљиште				
Оранице	56.449	1154	23,2%	11,8%
Ливаде	40.799	316	16,8%	8,5%
Заједнички пашњаци	123.138	725	50,6%	25,8%
Додатно земљиште и воћњаци	13.234	1.437	5,4%	2,8%
Виногради	3.862	1.399	1,6%	0,8%
<i>Überland</i>	5.798	1.556	2,4%	1,2%
Укупно	243.284	187	100%	51%
Неопорезовано земљиште				
Поповске порције	1.184	946	0,5%	0,2%
Шуме	169.107	114	72,4%	35,4%
Жбуњем обрасло	14.290	252	6,1%	3%
Некорисно земљиште	49.071	957	21%	10,3%
Укупно	233.653	669	100%	49%
Укупно опорезовано и неопорезовано земљиште	476.937	856	-	100%

Тек половина територије Влашко-илирске регименте је опорезована, односно била непосредно коришћена (51%), четвртина је била под пашњацима (25,8%), а нешто више од трећине под шумама (35,4%). Земљиште под ораницама је чинило приближно деветину (11,8%), а потпуно некорисно земљиште десетину територије регименте (10,3%). Оваква структура битно се разликовала од оне у Немачко-банатској регименти. Већ је показано да је у насељу Ковин, на пример, за обраду коришћено 73% атара (оранице и ливаде), а приближно сличну

⁴⁶⁵ У ниједну од сума нису укључени подаци за војни комунитет Белу Цркву, јер нису наведени ни у претходном попису 110 насеља регименте. У овом комунитету је евидентирано укупно 5.189 јутара и 526 клафтера опорезованог земљишта, и 1.121 јутро и 1.074 клафтера неопорезованог земљишта.

искоришћеност за обраду имао је и атар насеља Идвор. Разлика у терену између две регименте почивала је на географским разликама, па и на чињеници да у насељима Немачко-банатске регименте готово уопште није било шума, пашњака и винограда.

Табела 67: Структура узгајаних култура у Влашко-илирској регименти 1785–1786. године

Посађене културе	Засејана површина (јутара)	Удео у засејаној површини
Сумешица	26.881	38,84%
Кукуруз	18.016	26,03%
Пшеница	7.507	10,84%
Јечам	9.398	13,58%
Овас	5.063	7,31%
Просо	1.847	2,66%
Кромпир	108	0,15%
Конопља	232	0,33%
Лан	142	0,20%
Укупно	69.194	100%

На основу сумарних података са територије Влашко-илирске регименте може се закључити да је обрађено било 53% од укупно опорезованог земљишта (121.338 јутара). Поред површине под житарицама и индустријским културама (на 69.194 јутара или 57% обрађеног), у обрадиво земљиште је спадало и 4.762 јутра винограда (3,92%) и 47.382 јутра ливада (39,04%).⁴⁶⁶

Посматрано у групи житарица, највећа обрадива површина била је под сумешицом, па кукурузом, затим под јечмом, пшеницом, овсом и просом, док је под кромпиром, конопљом и ланом заједно било мање од 1% њива. У истом извештају наведени су и подаци о односу утрошеног семена и добијеног уroda, на основу којих се јасно може увидети економичност појединих култура. Тако је урод кукуруза био чак 15 пута већи од количине утрошеног семена приликом сетве (у јединици меров – *Metzen*), урод проса 14, овса 9, пшенице 6, јечма 5, а кромпира 7. Вишеструки урод није био једини критеријум за одабир култура приликом засејавања површина, већ и теренски услови и могућности чувања и прераде.

На основу података овог извештаја следи да је од укупне количине расположивих плодова (883.114 мерова свих култура), након одбитка количине за

⁴⁶⁶ КА, НКР, Akten 1786, Kt. 1484, 1786 – 23 – 10.

нову сетву (135.850 мерова или 15,38%) и сопствене потребе домаћинстава (595.449 мерова или 67,42%), преостајало 151.815 мерова или 17,19% расположивих плодова на име вишкова, тј. за потребе дажбина и резерви. Како је десетина припадала држави, стварни и потенцијално тржишни вишак износио је свега 7,19%. На 4.762 јутра винограда добијено је 35.739 ведара (Eimer) вина, при чему је урод по јутру износио око 7,5 ведара. На 47.382 јутра ливада добијено је 37.175 пластова сена (Schöber).

*

Реформа у земљишним приликама из 1785. године била је последица ревизије која је 1782. године почела у Немачко-банатској регименти. Она је током осамдесетих година 18. века заживела и на територији Влашко-илирске регименте у неким својим кључним сегментима. Пре свега у погледу увођења урбарских књига у којима су бележени подаци о власницима земљишних парцела. Податаци о њиховом постојању у граничарским насељима Влашко-илирске регименте такође датирају из 1785. и 1786. године. О томе сведоче купопродајни уговори за земљиште одређеног типа, попут винограда (који су најчешће били предмет трговине). Становник Болвашнице (Balvasniza) Дамијан Думитрашко, у катастру уписан под бројем 10, продао је свој виноград за 50 форинти, становнику Домашне Георгију Алмашанину, у катастру убележеном под бројем 17. Виноград је био величине три јутра и 400 квадратних клафтера и био је убележен у земљишној књизи на страни 5 који се налазио на Плану под словом Б и бројем 50. Обојица су платили таксу за издавање овог уговора, по форинту и 15 крајцара. Региментски суд требало је да изда потврду о стеченом праву на посед купцу, у виду извода из Земљишне књиге. Купопродајни уговор је у Мехадји 28.11.1785. потписао бележник земљишних књига (Grundbüchsführer).⁴⁶⁷

Други сличан пример је извод из књиге ненаплаћених земљишних дажбина. Тако је у пореској евиденцији Симеона Илије (*Steuer Büchel des Simeon Illia*), становника села Кусић у кући број 18 и граничара Влашко-Илирске регименте Првог кантона Друге дивизије, забележено његово укупно дуговање према држави за 1786. годину. За 17 јутара земље дуговао је 6 форинти и 48 крајцара, за јутро и 20 клафтера винограда дуговао је две форинте и 42 крајцаре, а

⁴⁶⁷ КА, НКР, Akten 1786, Kt. 1484, 1786 – 23 – 10 (Grund-Buch Extract No 10).

за пашњак форинту и 36 крајцара – те укупно 11 форинти и 6 крајцара. До краја 1786. године исплатио је дуг у висини од 10 форинти, па је дуговао још само форинту и 6 крајцара.⁴⁶⁸

3. Транзитно сточарство на пустарама и *Überlandu*

Државни службеници су у више наврата описивали прилике у Банату, а износили су сличне закључке о обичајима становништва у пољопривреди. У њиховим извештајима је замерано то што се становници Баната претежно баве сточарством и продајом стоке, и то зато што је то „обичај који од најстаријих времена негују, преносећи са оца на сина, па његову децу, и не познајући предности других облика привређивања“. Сличним речима је привредни инспектор Антон Коцијан, описујући прилике у Насељеничком (Панчевачком) дистрикту априла 1768. године, критиковао лоше обичаје „рацке“ земљорадње и сточарства. Приметио је да приликом коришћења пашњака није било реда. Све врсте стоке чуване су заједно, тако да су једна другој квариле испашу. Тамо где су пасле овце, говеда и коњи нису налазили довољно хране, а тамо где су чуване свиње, чак је и најлепша испаша била испрљана и покварена на више година, „што се свуда око Панчева може видети“. Увести ред у испашу уз примену одређених мера, закључио је, од највеће је важности.⁴⁶⁹ У истом извештају је навео и то да је у проблеме локалног сточарства спадао и обичај људи да за себе задржавају бољу, а продају лошију стоку, што је имало за последицу то да је много старих коња, волова и крава завршило у рукама насељеника. Сточни фонд је био у лошем стању, колико због квалитета стоке, толико и због дуге зиме и слабе прехране.⁴⁷⁰

У време састављања ових извештаја, држава је већ одлучила да своје поданике усмерава ка земљорадњи.⁴⁷¹ У исто време, да би заштитила сточарство и трговину стоком, прописала је да пустаре могу да буду коришћене искључиво као терен намењен за узгој стоке и сена, а никако за насељавање и земљорадњу. Тако

⁴⁶⁸ КА, НКР, Akten 1786, Kt. 1484, 1786 – 23 – 10.

⁴⁶⁹ КА, НКР, Akten 1768, Kt. 623, 1768 – 3 – 563.

⁴⁷⁰ КА, НКР, Akten 1768, Kt. 623, 1768 – 3 – 563.

⁴⁷¹ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 68, rote Nr. 199, folio 132–141.

посматрано, властима је више одговарало да закупци пустара буду предузетничке компаније (трговци стоком) који су пустаре користили за узгој стоке, него сеоске општине које су често прибегавале коришћењу пустара за земљорадњу. У уговорима о закупу неких насеља могу се наћи одредбе којима је прописивано искључиво коришћење пустара за држања стоке и сакупљање сена. Поданицима је забрањивано да обрађују земљиште пустара, јер су обрађујући земљу која се не опорезује, покушавали да уштеде на порезу.⁴⁷²

*

О оријентацији банатске привреде на сточарство писали су државни службеници, упоређујући развијеност ове пољопривредне гране у односу на неразвијеност земљорадње. Стока чувана на банатским пустарама извозена је у Угарску. Царици Марији Терезији је октобра 1766. године достављен податак о томе да је извоз волова из Баната обухватао више од 18.000 грла годишње (у просеку 50 грла дневно), те да се од њихове продаје у Банат сливало више од 200.000 форинти годишње (у просеку 11 форинти по грлу). Ови подаци су наведени у склопу аргументације у корист очувања пустара у Банату и ограничавања насељавања колониста на неке од пустара. Волови су били стабилни извозни производ намењен областима у којима је постојала несташница стоке за клање.⁴⁷³

Табела 68: Волови извезен из Баната у периоду 1756–1765. године⁴⁷⁴

Година	Број волова извезен из Баната
1756	16.770
1757	16.677
1758	27.370
1759	15.318
1760	15.670
1761	23.433
1762	16.003
1763	18.605
1764	18.314
1765	18.430
Укупно	186.590

⁴⁷² ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 96, folio 583–587.

⁴⁷³ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 94, folio 620–625.

⁴⁷⁴ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 94, folio 619.

Пустаре су коришћене за испашу стоке, која је на њима узгајана или била само „у транзиту“. Стока у транзиту биле су углавном свиње увозене са Балкана (Турске) и овце на презимљавању из Трансилваније, док су волови већином гајени у Банату. У прегон стоке најчешће су се као посредници укључивли трговци, којима је за овај посао додељиван посебан царски декрет. Слично је важило и за трговце – турске поданике, који су са Балкана прегонили стоку, најчешће свиње, за потребе аустријске војске. Царица је маја 1758. године дозволила прегон 465 свиња турским поданицима, трговцима Дмитру Годору и Томи Михаилу, за потребе војске.⁴⁷⁵ Према изводу из царинарнице у Мехадији, током трогодишњег периода (1758–1760) из Турске је претерано у Банат укупно 984 вола, на путу за Угарску и Моравску.⁴⁷⁶ При томе, треба имати на уму да је у поређењу са Панчевом, Мехадија била слабије коришћени прелаз за прегон стоке.

Стока у транзиту је морала да се повремено задржава на одмориштима, чему су такође служиле пустаре и *Überland*. Трговац и турски поданик, Георг Јано Боно, је крајем октобра 1768. године имао дозволу да из Турске у Трансилванију претера 1.380 свиња (*Porsten Viech*), те да за свако грло плати тридесетничку таксу од 42 крајцаре, јер је стока најпре требало да презими у Темишварском Банату.⁴⁷⁷ На седницама Земаљске администрације од децембра 1768. године, поменуте су жалбе власти у Београду, због тога што контумацка служба у Панчеву није дозволила транспорт свиња и друге стоке из Ритопека у Омољицу (претпостављамо у вези са санитарним прописима и местом прегона).⁴⁷⁸

Један од облика привредне и друштвене везе између становништва са обе стране границе назива се трансхуманцом, тј. сезонским прегоном стоке. У Случају Баната, овај поступак је био једносмеран. Наиме, сточари са територије Влашке и Трансилваније догонили су стоку на банатске пашњаке на презимљавање или летњу испашу. На територији Банатске крајине одржале су се неке од пустара са овом наменом, али је далеко већи број остао под коморском управом. Са повлачењем границе између Баната и Влашке трансхуманца је постала

⁴⁷⁵ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 68, rote Nr. 199, folio 31–32.

⁴⁷⁶ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 68, rote Nr. 199, folio 84–91.

⁴⁷⁷ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 68, rote Nr. 199, folio 312–319.

⁴⁷⁸ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 68, rote Nr. 199, folio 399–465.

контролисана привредна делатност. И војна и коморска управа сматрале су издавање права на коришћење пашњака једним од својих важних прихода. Примера ради, на презимљавању (*Überwinterung*) на пашњаку Црвенка је 1. децембра 1766. године примљено 532 овце и два коња из Влашке за 4 форинте и 10 крајцара. Ово је таксирала Панчевачка насељеничка привредна служба за обрачунски период од 1. новембра 1768. до 31. јануара 1769. године, заједно са низом других такси на презимљавање које су наплаћене у овом периоду од домаћих сточара, а које су донеле укупни приход од 139 форинти и 41 крајцаре.⁴⁷⁹

Будући вишак у атару, *Überland* општина Горњих компанија уступано је страним сточарима у зимском периоду, где је сваке године из Трансилваније претериван велики број оваца на презимљавање. Приходи од ердељских сточара обухватили су поред таксе за испашу и презимљавање (по грлу) и десетину од јагањаца. Као што је било предвиђено деветом одредбом Уговора о закупљивању пустара из 1760. године, закупци пустара нису били у обавези да прихватају на презимљавање стоку из Трансилваније, посебно овце и козе, јер су оне уништавале испашу рогатој стоци. За страну стоку су по уобичајеној такси (*Weyde-Geldes pro Aerario*) резервисани били дистриктски и општински пашњаци.⁴⁸⁰

Сачувани су спискови лица из Трансилваније која су током 1761–1764. користила терен Бечкеречког дистрикта, и за то Ерару платили десетну од јагањаца у новчаном еквиваленту, као и таксу за испашу и презимљавање. Иако је у овим списковима разликован цивилни и „милитарски“ терен на коме су држана ердељска стада, будући да је до 1764. године Земаљска милиција била под надлежношћу Земаљске администрације, целокупан приход био је, заправо, ерарски. Поређењем, може се установити да су током периода 1761–1764, углавном исти сточари боравили у овим местима и плаћали десетину и таксу за презимљавање. Посебним списком обухваћени су појединци из Трансилваније, који су платили таксу за испашу и презимљавање стоке, на територији

⁴⁷⁹ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1769 – 4 – 32, folio 52–57.

⁴⁸⁰ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 94, folio 308–317.

Бечкеречког дистрикта 1762. и 1763. године. Године 1763, према томе, презимило је два и по пута више оваца него претходне, 1762. године.⁴⁸¹

Табела 69: Таксе наплаћене за испашу и презимљавање стоке на терену цивилних и милитаризованих општина Бечкеречког дистрикта 1762. и 1763. године⁴⁸²

Година	На цивилном земљишту						На милитаризованом земљишту					
	Број стада	Села	коњи	ждрепци	овце	Еквивалент (форинге)	Број стада	Села	коњи	ждрепци	овце	Еквивалент (форинге)
1762	6	Иђош, Бечеј, Јарковац, Итебеј, Ковачица	13		5117	129	2	Идвор			2490	62
1763	11	Велики Бечкерек, Бечеј, Арадац, Пардан, Марино Село, Елемир, Иђош, Бока	23	5	12304	310	5	Идвор, Леополдова	14	8	5815	147
Укупно (1762, 1763)	17		36	5	17421	439	7		14	8	8305	209

На сличан начин коришћен је и *Überland* милитаризованих насеља Панчевачког дистрикта. Јула 1768. године пописани су сви они који су користили пашњаке Немачке насељеничке регименте и плаћали да им стока буде чувана на њима. У питању нису били закупци пустара, већ земљишта у оквиру атара насеља, које је квалификовано као „некоришћено и мочварно“ или „заједничко“. Попис је састављен током јула и августа месеца, али се закуп односио на читаву сезону (мај/јун – октобар/новембар) или целу годину. Стоку су на њима држали углавном становници из ближе околине. У Опову су то били мештанин Пава Ђукић, а у Ковину Јерко Ђуришин (Juerko Juerschin) из Делиблата и Лазар из Баваништа. Са територије Бечкеречког дистрикта закупци испаше долазили су у Сефкерин и

⁴⁸¹ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 95, folio 299–310.

⁴⁸² ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 95, folio 308–309.

Јабуку, док су у Брестовцу и Плочици закупци били Власи из Новопаланачког дистрикта (из места Ракастен). У августу је на испашу на терену класификованом као „неискоришћен и мочваран“ у набројаним местима (Опово, Сефкерин, Јабука, Брестовац, Плочица, Ковин) чувано 390 волова, 50 крава и 113 свиња, а на „општинској земљи“, као и раније, 134 крава.⁴⁸³

*

Промена надлежности над пустарама услед колонизације или милитаризације, стварала је проблем њиховим дотадашњим закупцима. Последице уступања делова пустара граничарима Илирске регименте по сточарски посао, описао је представник Предијске компаније и сточарски трговац, Живан Ђуричко, у својим жалбама 1767. и 1774. године. Након што је трећина пустара Олеуш и Детошевац припала граничарским општинама Кикинди и Мокрину 1764. године, њихов дотадашњи купац Ђуричко, добио је право закупа само за једну трећину ових пустара. За трећу трећину је исте године морао да поднесе посебну молбу, предлажући да годишње за њено коришћење плаћа 150 форинти, или 1500 форинти у наредних 10 година.⁴⁸⁴ Три године касније, као купац две трећине пустара Олеуш и Детошевац, Ђуричко се пожалио због тога што до наредног пролећа мора да истера сву своју „рогату, оборску и вунску стоку, као и товне волове“, јер је одлучено да се и овај терен додели граничарској општини Велика Кикинда. Осим тога, морао је да без икакве надокнаде напусти скупи салаш и 8 бунара, које је својим средствима изградио. Са дозволом мајора Сечујца задржао је салаш, јер подела земљишта граничарима још увек није била спроведена. Стоку је преместио, и то, ситну стоку и ергелу на половину пустаре Мали Орозин, а крдо товних волова на пустару Вишеиду, где му је Јосим Маленица уступио испашу током лета. Али како је током лета због слабе кише било мало сена, морао је да прехрану за стоку купује у мочварној околини, тако да од својих товних волова по бечким мерама (Wiener-mäßigen Mast-Ochsen) није очекивао никакву зараду за ту годину. Са друге стране, пастуви су ослабили због тога што су променили испашу и воду. Он и његов брат, истакао је, већ низ година исказују верност у служби Њеном Височанству, тако што су поменуте

⁴⁸³ КА, НКР, Akten 1768, Kt. 623, 1768 – 3 – 497/5, folio 290.

⁴⁸⁴ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 94, folio 508–551.

товне волове изгонили нигде другде до у Беч.⁴⁸⁵ Извештавајући о свом губитку на пустарама Олеуш и Детошевац, Живан Ђуричко је поднео жалбу, између осталог, због тога што је у изградњу амбара за грожђе и воће уложио 600 форинти, па му је посебном одлуком дозвољено да свој амбар пресели на друго место.⁴⁸⁶ Међутим, ту није завршена „судбина мене, Ђуричка племенитог од Модоша“. Пошто после губитка Олоуша и Детошевца није могао да остане на Малом Озорину дуже од једне године, већ 1769. прешао је на пустару Болдур, године 1770, 1771. и 1772. на Торду, 1773. поново на Болдур, а 1774. поново на Торду. При томе, истакао је, имао је тако велики губитак, да је његово крдо говеда са 800 пало на 160 грла. Он је 1773. године због одузетих му пустара морао да распрода своју стоку и поведе тешки судски процес, а његов губитак износио је 700 форинти.⁴⁸⁷ Због тога је 1774. молио да му се уступи нека нова пустара, за подизање ергеле и стада оваца, и то на више година.

⁴⁸⁵ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 95, folio 275–276.

⁴⁸⁶ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 95, folio 463–467.

⁴⁸⁷ ФНКА, ВА – Jüngere, Fasz. 9, r. Nr. 96, folio 659–660.

V ДРУШТВО У ВРЕМЕ МИЛИТАРИЗАЦИЈЕ

Живот граничара у Банатској војној крајини као и свим другим крајиштима, обележила је неизвесност која је вребала са непријатељске стране, опасност од војних и разбојничких упада, кријумчарења и нелегалних прелазака границе, као и ширења епидемија. Крајишки поредак се лако могао нарушити појединачним и масовним миграцијама, разбојништвом или војним упадима. Физичко раздвајање становништва са једне и друге стране границе није било тако једноставно. Осим географским одликама терена, било је отежано и чињеницом да су односи између становника суседних држава били старији од повлачења државних граница и били засновани на сродничким или пословним везама. Нешто приметније биле су привредне везе, јер је о њима сачувано више трагова у документима државне администрације.

Завојачење одређене области подразумевало је да ће становништво које не прихвата промену и граничарски статус морати да се исели. Војне власти су најпре спроводиле испитивање о опредељењу становиштва, а потом се бринуле о исељавању цивилних поданика и обештећењу имовине исељеника и Дворске коморе. Милитаризација није била безболан поступак по затечено становништво, нити по војне и цивилне власти које су губитком контроле могле створити предуслове за хаотично стање на граници, као и имовинске и демографске губитке.

1. Милитаризација

Изјашњавање поданика о статусу

Насеља која је требало завојачити била су део јединственог пограничног појаса који ће територијално и управно бити изузет од цивилних надлежности. Будући да је положај насеља одређивао његов цивилни или војни статус, локалном становништву није преостајало ништа друго него да се прилагоди овој чињеници. Како је само насељено крајиште имало одбрамбену функцију, становништво које га напусти, морало је да буде замењено.

На становништво и приходе право је, међутим, полагала Дворска комора, а завојачење одређених области сматрано је уступком војним властима. Цивилне власти су задржавале право да своје дотадашње поданике извуку на територију под својим надлештвом, чак и по цену трошкова њиховог организованог пресељавања, имовинске одштете и надокнаде губитака досељавањем нових људи. Комисије које су испитивале мештане или процењивале имовину биле су мешовитог састава. На тај начин спречавано је превладавање интереса једне од установа на терену. Један од ретких података у коме се препознаје свесна намера војних власти да становнике приволе на останак забележен је у време милитаризације села Влашке границе. Комисији је маја 1770. године „испод руке“ саветовано да буде стрпљива два или три месеца и становницима дозволи да обаве предстојеће послове и сакупе летину. Они ће у међувремену променити мишљење и остати у својим насељима.⁴⁸⁸

У дугом стварању Банатске војне крајине испитивање становника спроведено је неколико пута. Најпре, прилику да се изјасне имали су граничари укинута Потиске и Поморишке војне крајине. У периоду од 1750. до 1752. године населили су подручје Баната уз Тису и Тамиш, носећи са собом граничарски статус и везујући га за област у коју су се доселили. Када је крајем 1773. године дошло до развојачења насеља Горњих компанија, ови исти граничари су имали прилику да се изјасне о останку под цивилном влашћу или пресељењу на подручје регулисане Илирске границе. За разлику од првог изјашњавања, када су се већином определили за очување свог крајишког статуса и пресељење у Банат, други пут су се у већем броју одлучили за останак упркос трајном губитку граничарског статуса. У међувремену, милитаризована је територија Панчевачког дистрикта, где су се српски становници о истом питању изјашњавали 1764. године. Исту одлуку морали су да донесу и влашки становници насеља уз реку Черну и Тамиш, где је 1769. године створено подручје Влашке границе. У таквој ситуацији нашли су се и становници насеља у околини Нове Паланке, у Алмашу, Клисурси и Крајини, која су завојачена у периоду 1770–1773. године, као и многа друга насеља постепено укључивана у Немачко-банатску и Влашко-илирску регименту каснијих година.

⁴⁸⁸ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 746, 1770 – 39 – 97.

*

У периоду од 1770. до 1775. године милитаризована су насеља у околини Нове Паланке и Беле Цркве у Илирској граничарској регименти, као и у појасу између северног обода Делиблатске пешчаре и реке Тамиш у Немачко-банатској регименти. Извештаји пружају увид у околности у којима су се нашли становници насеља захваћених милитаризацијом. Показало се да су приликом одлучивања били мотивисани, пре свега, бригом о сопственој економској добити и безбедности.

Први кораци у реорганизацији Илирске границе направљени су одлуком да граничарски статус буде укинут насељима Доњих компанија, а завојачење извршено у залеђу Нове Паланке. Већ 1769. године расправљано је о томе да коморска места Лангенфелд (Луговет), Кусић и Златица треба да буду завојачена, не би ли заменила граничарска места Поток, Маковиште и Петрилову.⁴⁸⁹ Новембра те године одлучено је да сва ова места буду детаљно пописана. Већ у извештају од јануара 1770. године забележено је да су становници Кусића, Лангенфелда и Златице невољни да се иселе са „земље коју су наследили од својих предака и обрађивали“, а посебно због тога што су у овим селима већ усвојили свиларску културу, „а дудова стабла се не могу пренети“.⁴⁹⁰ Иако су спорови око размене и надокнаде имовине потрајали, новембра 1770. године званично је закључен извештај о размени становништва и села у Новопаланачком дистрикту. Насеља Кусић, Лесковица и Златица су милитаризована. Становништво које се изјаснило за останак под Комором, пресељено је у развојачена насеља бивших Доњих компанија Илирске границе – Поток, Маковиште и Петрилову.⁴⁹¹

Током 1770. године приступило се милитаризацији насеља Сакуле у Панчевачком, као и Гај, Дубовац и Нова Паланка у Новопаланачком дистрикту. Почело је 1. јуна испитивањем становника у Сакулама, и то тако што је одлучено да опредељени за коморски статус буду пресељени делимично на пустару Селеуш, а делимично у Бечкеречки дистрикт. Испитивање је 4. јуна настављено у Гају и Дубовцу, из којих је породице требало преселити на пустару Мраморак или

⁴⁸⁹ КА, НКР, Akten 1769, Kt. 700, 1769 – 45 – 62.

⁴⁹⁰ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 745, 1770 – 39 – 6.

⁴⁹¹ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 822, dok. 1771 – 39 – 42, folio 140–170.

у Баваниште, а у недостатку земљишта и на део пустаре Веровац. Процена имовине, кућа и винограда, није спроведена, због тога што су у оба села, а нарочито у Гају, куће биле већином пропале, па се сматрало да би најбоље било када би се они који одлазе и они који се насељавају међу собом договорили око замене имовине. Пошто су им и усеви пропали, становници ових места су се изјаснили за то да ће нове радије садити у сигурним коморским местим, иако то значи да задржавају обавезу да плаћају све дажбине. Жељу да се удаље из ових места објаснили су и тиме што су у њима били изложени упадима разбојника, „како претходних година тако и током последње зиме“, а који су се чак и сместили у неким кућама у Дубовцу.⁴⁹²

Новембра 1770. састављено је неколико посебних извештаја о раду мешовите комисије на размени ових насеља између коморске и војне стране. Сакуле су се у целости изјасниле за преузимање граничарског статуса, али у остала три насеља ситуација је била другачија. Већина се определила за задржавање коморског статуса и исељење (196 породица, и то у Новој Паланци 88, у Дубовцу 48 и у Гају 63), а мањи број за останак у граничарском статусу (116 породица, и то у Новој Паланци 55, у Дубовцу 27 и Гају 34). Они који су се изјаснили о томе да желе да се преселе у коморска места, определили су се за нека од суседних места у Новопаланачком, Вршачком или Панчевачком дистрикту.⁴⁹³ Највећи број насељеника могла су да приме коморска насеља Панчевачког дистрикта, што је несумњиво било последица величине њихових атара али и државне намере да им се насељеност побољша.

Домаћинства коморских насеља која су морала да буду милитаризована, по правилу су се, приликом првог изјашњавања опредељивала за задржавање дотадашњег, цивилног статуса и пресељење. Благовремено су, схватајући озбиљност ситуације чијем одлагању нису помагали званичне жалбе, иста домаћинства мењала одлуку у складу са својим економским положајем. Наиме, имућнија домаћинства нису била заинтересована да напусте свој посед и тиме ризикују да им у поступку замене буде додељен посед мањег квалитета или величине. Тако су имућнији домаћини, у које су се убрајали власници кућа од

⁴⁹² КА, НКР, Akten 1770, Kt. 746, 1770 – 39 – 96.

⁴⁹³ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 822, 1771 – 39 – 42.

чврстог материјала (које су биле малобројне) и са више обрадивог земљишта (пре свега воћњака, винограда и дудињака), одлучивали да остану у милитаризованим насељима и преузму граничарски статус. Разлог томе је било то што су домаћинстава Кусића, Лесковице и Златице, која су располагала виноградима, шљивицима и дудињацима, била упућена на размену са становницима далеко сиромашнијих атара развојачених насеља Петрилове, Маковишта и Потока.

Табела 70: Домаћинства завојачених села Кусић, Лесковица и Златица опредељена за пресељење у развојачена села Поток, Маковиште и Петрилово 1771. године⁴⁹⁴

Нова граничарска насеља	Домаћинства која су се изјаснила за коморски статус тј. пресељење у развојачена насеља				Домаћинства која су се изјаснила за граничарски статус
	Поток	Маковиште	Петрилова	Укупно	
Кусић	13	12	21	46	123
Лесковица	54	1	-	55	25
Златица	30	24	26	80	24
Укупно	97	37	47	181	172

Размена имовине и одштета углавном није представљала проблем, јер су куће биле од земље и пружа, а обрадиво земљиште није било парцелисано. Спорови су настајали у случају приватних поседа, тј. винограда и воћњака, или других „индустријалија“, које су због своје исплативости посебно опорезоване. У насељима Кусић, Лесковица и Златица, крајем октобра 1770. године забележена су бројна домаћинства која су у свом поседу имала винограде. Међу онима који су се определили за коморски статус и пресељење, Комора је проценила вредност винограда које су препуштали граничарима, како би им губици били надокнађени. Иако су коморски службеници нагласили да су њихове процене „мање од стварне вредности винограда“, војне власти су исте површине класификовале по још нижим сумама. Према коморској процени, на пример, виноград Михаила Смиљанића из Кусића величине 11 4/10 мотика⁴⁹⁵ вредео је 171 форинту, а према војној процени 67 форинти. Сличан је био и случај власника Јанкула Адамова,

⁴⁹⁴ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 822, 1771 – 39 – 42, folio 140–170.

⁴⁹⁵ У извору је ова јединица за површину названа „тагверк од хиљаду комада“, а иначе називана и *мотика са 1000 чокота*. Ова површина се сматра једнаком 200 квадратних клафтера или 900 м², што је било приближно 8 ари.

чијих је 15 1/10 мотика старог винограда, Комора проценила на 160 форинти и 30 крајцара, а војни службеници на 80 форинти и 15 крајцара.⁴⁹⁶

Табела 71: Виногради коморских домаћинстава села Кусић, Лесковица и Златица, који су припали граничарској територији⁴⁹⁷

Власници винограда из насеља	Број домаћинстава са виноградима	Виногради (мотика или „тагверк од 1000 комада“)			Процењена вредност од стране власти (форинти)	
		стари	нови	укупно	Комора	Војска
Кусић	42	260 5/10	14 ½	275	3069	1419
Лесковица	42	113 4/5	9 5/10	113 4/10	1000	595
Златица	75	250 2/10	55 6/10	305 8/10	2681	1362
Укупно	159	624 5/10	79 6/10	694 2/10	6752	3377
Власници винограда у околини Кусића из насеља						
Бела Црква	201	2084 ½		2084 ½	26540	
Крушчица, Нова Паланка, Врачев Гај, Црвена Црква	55	277 ½	36 ½	314	2446	
Укупно	256	2362	36 ½	2398 ½	28986	

Надокнада великих површина винограда власницима из околних села практично ни није била могућа, због чега су коморски поданици наставили да уживају своје поседе и на граничарској територији. Најбројнији и најимућнији власници винограда у „кусићким брдима“, заправо, били су становници Беле Цркве.⁴⁹⁸ И после проглашења Беле Цркве за војни комунитет 1774. године, поседи њених грађана опстали су на околној граничарској територији.⁴⁹⁹

Током 1771. године пописани су становништво и имовина села Лесковица, Златица и Ребенберг (Калуђерово), која су из цивилног прешла у граничарски статус. Овај попис потврђује да су се најимућнији одлучили за останак у месту и преузимање обавеза прописаних новим статусом. Примера ради, у Кусићу се домаћин Игњат Туцаковић, власник 334 стабала шљива, изјаснио за војни статус (*militar verblieben*), као и Антон Сердановић, власник 80 стабала шљива. Слично је

⁴⁹⁶ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 822, 1771 – 39 – 42, folio 97–110. Коморски службеници су у различитим насељима процену дали према класама квалитета, за мотику старих винограда од по 15, 12, 11, 10, 9, 8, 7 форинти и нових винограда од по 5, 4 и 3 форинте, а војне власти за мотику старих винограда по 7, 6, 5 1/2, 5, 4, ½ и 4 форинти и нових винограда по 3, 2 ½ и 2 форинте.

⁴⁹⁷ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 822, 1771 – 39 – 42, folio 97–110, folio 128–134.

⁴⁹⁸ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 822, 1771 – 39 – 42, folio 128–134.

⁴⁹⁹ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 822, 1771 – 39 – 42, folio 110 – 124.

забележено и у Лесковици, где се домаћин Станчул Николић са 100 стабала шљива определио за останак у месту, као и Груја Алмашанин са 250 стабала шљива и 5 стабала дуда (једини домаћини у Лесковици са овом врстом поседа). У Златици, где је број имућних домаћинстава био много већи, већи је био и број оних који су се одлучили да „остану милитари“.⁵⁰⁰

Размена територије и становништва нису текли једноставно, између осталог и због тога што се у поступак милитаризације умешало и питање индивидуалне расподеле обрадивог земљишта граничарима. Укупно корисно земљиште Кусића, Лесковице и Златице обухватало је 3.904 3/16 јутра, док је земљиште потребно граничарским домаћинствима, ако се рачуна 30 јутара по граничару (и 60 јутара по свештенику), требало да обухвата 7.770 јутара. Након што би се у ова насеља преселили граничари из Петрилове, Маковишта и Потока, било је потребно обезбедити још 10.710 јутара земље за обраду.⁵⁰¹ Индивидуални земљишни посед по граничару, према томе, у овим насељима није могао бити дефинисан на 30 јутара, као што је то био случај у селима Горњих компанија Илирске регименте и колонизованим деловима Немачке граничарске регименте.

Питање реамбулације овог терена није решено ни током 1772. године. Представници Темшварске генералне команде новембра 1772. године пожалили су се због тога што је Земаљска администрација отежавала посао премеравања ових села (Marirung) и тиме ометала поступак комплетирања Војне крајине. Наиме, предат је био војни, али не и коморски извештај са терена. Разлог је било то што су коморски поданици још увек имали појединачне захтеве у вези са земљиштем.⁵⁰²

*

Генерал гранични инспектор барон фон Шишковић је из Кањиже на Тиси 3.12.1773. известио о завршеном послу укидања граничарског статуса за места Горњих компанија Илирске границе. Поступак је спроведен најпре у шест насеља – Меленци, Карлова, Фрањова, Кумане, Тараш и Ботош, а потом у пет преосталих

⁵⁰⁰ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 823, 1771 – 30 – 160.

⁵⁰¹ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 822, 1771 – 39 – 42, folio 127. Исти подаци и у: КА, НКР, Akten 1771, Kt. 823, 1771 – 39 – 44, folio 345. Са све виноградима и воћњацима, у Кусићу је било 2.906 6/16 јутара корисног земљишта, у Лесковици 535 3/16 јутара, у Златици 462 11/16 јутара.

⁵⁰² КА, НКР, Akten 772, Kt. 909, 1772 – 39 – 189.

– Мала Кикинда, Мокрин, Велика Кикинда, Керестур и Јозефово. Завршавајући своје путовање и полазећи назад у Беч, забележио је да се само мали број породица пријавио за пресељење наредног пролећа.⁵⁰³ У Бечу је случај уступања 11 Илирских граничарских места Провинцијалу, званично закључен 24. јануара 1774. године. Одлуком од 5. фебруара 1774. захтевало се да Комора изврши попис преузетих места.⁵⁰⁴ До тада је спроведено изјашњавање бивших граничара о статусу. Иако се број вољних да статус задрже и преселе у Војну крајину, у међувремену повећао, у целини посматрано, већина граничара Горњих компанија изјаснила се за останак у својим стаништима и преузимање цивилног статуса.

У сваком од места Илирске граничарске регименте која су предата под надлежност цивилним властима, током новембра 1773. године спроведено је јавно саопштавање одлуке о њиховој демилитаризацији. Граничари су након саопштења били обавезни да и формално потврде да су разумели његов садржај. Према наређењу барона Фон Шишковића, окупљеним граничарима је „на народном језику јасно саопштено и објашњено“, да могу да се преселе и остану граничари или да у својим насељима потпадну под власт Коморе и Провинцијала. Укидање граничарског статуса становницима ових насеља образложено је у више тачака. Најпре, тврдњом да Комисија за регулисање границе (Granitz-Regulirungs-Commission) уређује Војну крајину како је најбоље и за граничаре и за Провинцијал и за саму Војну крајину. Затим, указујући на недостатке дотадашњег уређења. Горње компаније су превише удаљене од границе, граничари предуго путују до Кордона на службу, а њихова производња трпи. Сва граничарска места треба да су удаљена од Кордона толико да граничар може за један дан пешачења да пређе ту раздаљину. Горње компаније су окружене цивилном територијом, па поданици имају много прилика за сукобљавање. Цивилни поданици трпе због тога што често учествују у форшпану (подвозу) за граничарске офицере. Пожељно је спречити свако мешање цивилних и војних поданика, ради заштите интереса и једних и других. Коначно, указано је на могућности избора и правила изјашњавања. Граничарима се даје прилика да одлуче између две могућности, „како је за њих најбоље“. Отворено им је указано на обавезе оба статуса, јер

⁵⁰³ КА, НКР, Akten 1773, Kt. 965, 1773 – 39 – 133.

⁵⁰⁴ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 17.

„сами најбоље знају своје прилике, као и да морају узети у обзир то да као камерали морају да плате нешто, а да као граничари морају да финансирају вежбе, опрему и контрибуцију и сnose друге, већ им познате, обавезе“. Слободни су да изаберу страну, како би Дворска комисија могла да приступи пословима око размене и расподеле земљишта. На крају је додато, „да треба да им је јасно да одлука коју донесу у вези са овом ствари, више не може да се промени“. Уколико је објава заиста спроведена како је Шишковић у свом извештају описао, може се закључити да у обраћању службеника становницима развојачених места није било принуде, условљавања и протезирања.⁵⁰⁵

Одговори представника различитих развојачених места формулисани су на истоветан начин. Позвали су се на своје претке и верну службу и објаснили да моле да буду остављени у својим местима, у којима су и њихови родитељи пре много година служили као граничари, због чега би им тешко пало, ако би морали да буду подвргнути положају сељака. Пре 20 година доселили су се овде из Угарске, уз велике губитке у имовини, од којих се још увек нису потпуно опоравили, па иако желе да остану у граничарском статусу, не могу да се одлуче на пресељење. Зато моле да буду остављени у својим местима као граничари. Уколико им то не буде дозвољено, упркос верности њихових предака и њих самих Аустријској кући (Династији), моле да им се приликом присједињења са коморским поседом дозволи да задрже своје земљишне поседе за које ће плаћати уобичајену таксу.⁵⁰⁶

Прво изјашњавање спроведено је у развојаченом насељу Крстур, а изјаву поменуте садржине потписали су опуномоћеници у име целе заједнице.⁵⁰⁷ Потом су уследила изјашњавања исте садржине о опредељењу других развојачених места, тзв. стација – Јозефова 5. новембра,⁵⁰⁸ Мале Кикинде 8. новембра,⁵⁰⁹

⁵⁰⁵ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1018, 1774 – 39 – 83, folio 109–170.

⁵⁰⁶ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1018, 1774 – 39 – 83, folio 163–165.

⁵⁰⁷ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1018, 1774 – 39 – 83, folio 109–113: Потписници у Крстуру су били: Ivan Haivanz, Szava Lovadinov, Milleta Prodanov, Maxim Malboschith, Mihailo Schegyrov, Mihailo Malboscha, Nicola Gain, Lazar Joszimov, Manoilo Jantschich, Mitha Franzustisch, Petar Marianov, Lazar Csavith.

⁵⁰⁸ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1018, 1774 – 39 – 83, folio 116–118. Потписници у Јозефови су били: Kojа Francuzlich, Pavao Stancov, Eremia Nicolin, Stojan Miscov, Petar Milenocsev, Petar Jacov, Jovan Jecsichjev, Pavao Miscov, Jovan Bikich, Petar Schimkich, Vahsa Pomorischatz, Chira Verbarsky.

Мокрина 6. новембар,⁵¹⁰ Велике Кикинде 7. новембра,⁵¹¹ Меленаца 12. новембра,⁵¹² Карлове (вероватно грешка, треба Крстура) 13. новембра,⁵¹³ Фрањове 14. новембра 1773,⁵¹⁴ Кумана 14. новембра,⁵¹⁵ Тараша 15. новембра,⁵¹⁶ и Карлове 16. новембра⁵¹⁷.

⁵⁰⁹ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1018, 1774 – 39 – 83, folio 119–122. Потписници у Малој Кикинди били су: Dmítar Boschnjak, Schivan Mikatsky, Schivko Gruith, Schivan Tadith, Pavao Gruith, Gjurag Feldveblóv, Schivan Kneshevith, Arhso Miólith, Jovan Panith, Joza Lautsin, Pavao Mihadinov, Pavao Chupansky.

⁵¹⁰ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1018, 1774 – 39 – 83, folio 124–129. Потписници у Мокрину били су: Thodor Grostith, Laza Kapstsalith, Ivan Plesnith, Thoma Cshavith, Jovan Abovith, Johan Ladilshovbith, Erko Mihaillov, Arhsen Nedelkov, Petar Galith, Gjurag Schiak, Jovan Miletith, Marko Sekulith. Двојица су се изјаснили за пресељење у нову границу, у питању су: хусарски корпорал Арсеније Ракићевић и пешадијски корпорал Лука Стефановић.

⁵¹¹ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1018, 1774 – 39 – 83, folio 132–135. Потписници у Великој Кикинди били су: Gaja Kazkanov, Thodor Jovithith, Stojth Millithev, Gjuka Kuskun, Jakov Gavratsith, Sava Laskov, Antta Erinkith, Marko Cucith, Pera Gajkovith, Lazar Lazretitih, Lazar Bogarosky, Laza Milovanov. За пресељење се одлучило 7: из штаба фуруер Франц Босниак, из обристерове компаније фелдвобел Иван Шаицински, фуриршуц Алекса Мандић и фуриршуц Паво Радосављевић, корпорал Иван Мусковић.

⁵¹² КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1018, 1774 – 39 – 83, folio 138–142. Потписници у Меленцима били су: Nitha Voinov, Jovan Levakov, Ahsa Raith, Gaja Keshpedilov, Ivan Kuka, Gjuriza Vlaikov, Kojo Praletov, Neza Boschniakov, Pavao Vidith, Kuzmann Isakov, Sava Otsin, Stojan Gjelman, Gabrillo Paidak. За пресељење се одлучило 4: фелдвобел Гјурка Ливрић, фурир Петар Момиров, гефрајтен Михаило Голушић, гефрајтен Иван Зарић.

⁵¹³ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1018, 1774 – 39 – 83, folio 143–146. Потписници у Карлови били су: Mirko Radosavlev, Atanahsie Gjurtsith, Marko Kikith, Nikita Radenkov, Avram Radinovith, Filip Krstonohith, Perko Isakovith, Laza Rakazov, Kuzman Gerig, Jovan Gjopkov, Khrsta Nedin, Mihailo Stanihsavlev. Приложен је и извештај са терена у коме Сечујац каже да је активно људство (entorulirten Mannschaft) села Керестур, уз помоћ капетана Кала и Радоичића, већ предали оружје и муницију у миру.

⁵¹⁴ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1018, 1774 – 39 – 83, folio 149–154. Потписници у Фрањови били су: Wojin Tomashevith, jubilirten feldwebel, Sima Bugarsky, Ignjatt Radin, Ignjatt Baberith, Stephan Saschrith, Blasha Plestith, Marko Magiarov, Nikola Glavahsky, Stefan Mittoshev, Gheodor Neshith, Ilija Wrebalov. За пресељење се одлучило 4, сви из компаније Сечујца фон Хелденфелда – кадет Паул Јовшић, фелдвобел Лазар Рабић, фуруер Јакоб Станковић, фуруершуц Сима Пандуров.

⁵¹⁵ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1018, 1774 – 39 – 83, folio 156–161. Потписници у Куману били су: Sava Jurishith, Nikolla Odatsith, Jovan Nikolin, Neshia Baratskov, Andrea Sekulith, Nikola Cshakutith, Kazman Mirkov, Sima Schivanov, Sima Kvastsev, Lotta Mirtseta, Ninko Simin, Maxim Adamov. За пресељење се одлучило 4, сви из компаније Шмита – фелдвобел Ладислав Магнети, корпорал Зарија Барацков, корпорал Тима Седларов, тамбур Ђурађ Гаинов.

⁵¹⁶ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1018, 1774 – 39 – 83, folio 163–165. Потписници у Тарашу били су: Gligorie Sizkovith, Thoma Schupiza, Miatt Mihaillov, Nikolla Stanihsavlev, Nikolla Ostoin, Laza Thomatsev, Selisav Marinkovith, Mia Aradsky, Stefan Schivkovith, Rada Inith, Simo Gjulinaky, Anttonie Schokitcith.

⁵¹⁷ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1018, 1774 – 39 – 83, folio 167–169. Потписници у Карлови били су: Nikolla Jovanov, Laza Prodanov, Pavao Ivanov, Misha Grozith, Jovan Eremith, Њјука Миаттов, Jovan Schivanovith, Gjuka Nattaroshev, Pavao Dajith, Savva Bogdanov, Pettar Csonka. За пресељење се

За пресељење у Војну крајину одлучило се 145 породица са 448 чланова. О овоме је 5.2.1774. године известио председник Земаљске администрације гроф Клари из Темишвара.⁵¹⁸ Ове породице су се већ током децембра 1773. изјасниле за пресељење, али је реализацију кочио боравак представника развојачених места у Бечу, где су узалудно молили да им се дозволи да задрже статус и не преселе се. Сачувана је и молба њихова четири депутира, „представника 550 породица развојачене Илирске границе“, да насеља упркос свему задрже граничарски статус и поново буду примљена у Војну крајину.⁵¹⁹ Одговор на њихове захтеве био је негативан, али им је положај ускоро олакшан стварањем привилегованог Великокикиндског дистрикта. Будући под коморском управом, овај дистрикт је објединио развојачену територију и становнике, штитећи их од феудализације која је уследила после 1778. године.

У пролеће 1774. штаб се из Велике Кикинде са командантом пуковником Сечујцем, преселио у Белу Цркву. Сечујац је 27. априла 1774. године извештавао о резултатима пресељења, па закључујемо да је оно заиста завршено до овог датума.⁵²⁰ Сачуван је списак 145 старешина које су се определиле за пресељење у Илирску границу. Они су се изјаснили за пресељење у неко од оближњих граничарских насеља – Перлез Варош, Сиге, Леополдову (Ченту), Делиблато или Иланцу. Пресељеници су већином имали неки од нижих официрских чинова или су били у статусу резервних (агрегирани и прекобројни) и пензионисаних лица. То значи да су били на државном платном списку, баш као што је у једном од Шишковићевих извештаја и речено. Њихов интерес је био да пресељењем задрже редовна примања, а можда добију и прилику да пређу у статус активних и виших официра. На списку пресељеника готово да нема ниједног вишег официра.

одлучило 4, сви из компаније Фон Кала – фелдвобел Теодор Хацић, гефрајтер Марко Бугарин, јубилирани корпорал Алекса Веселинов, добошар Атанасије Јованов.

⁵¹⁸ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 26.

⁵¹⁹ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1018, 1774 – 39 – 95/1.

⁵²⁰ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1016, 1774 – 39 – 51.

Табела 72: Опредељење породица из развојачених Горњих компанија Илирске границе за пресељење у граничарска насеља⁵²¹

Из развојачених насеља Горњих компанија	Граничарска насеља у која су се преселиле породице						Укупно породица
	Перлез Варош	Сиге	Леополдова	Фаркаждин	Иланца	Делиблато	
Ботош	5						5
Меленци		19					19
Кумане	6	7	5				18
Тараш	8		2				9
Фрањова	8						8
Карлова	16						16
Мала Кикинда	1	1					2
Мокрин		3		7			10
Керестур		6					6
Велика Кикинда		38			1	12	50
Укупно породица	44	74	7	7	1	12	145

И у транзицији 1774. године посебно је разматрано питање официрског опредељења. Останак појединаца у месту обично је подстицан уступањем земљишних поседа. Официри развојачене Потиске и Поморишке војне крајине који су одбили да се преселе добили су на уживање земљишни посед, баш као и они који су се 1773. и 1774. године изјаснили за останак у развојаченим Горњим компанијама Илирске границе. Ово економско решење је у првом случају био основа за стварање Потиског, а у другом случају Великокикиндског дистрикта. Право на слободо уживање земљишног поседа им је додељено уместо официрске плате и пензије које би под коморском влашћу изгубили. Земаљска администрација је 22. октобра 1774. године од Беча тражила инструкцију по питању захтева пензионисаних официра да статус и пензију коју су уживали под војном, задрже и под коморском влашћу.⁵²² У документу из Беча од 4. марта 1775. године каже се, очито са циљем одбијања таквог захтева, да је официрима у местима бивше Илирске границе која су припала Комори, као надокнада за пензионисање дат земљишни посед ослобођен од пореза, који им је за живота уступљен на слободно уживање.⁵²³ Подразумевало се да све што уживају преко онога што им је додељено са овим правима, подлеже плаћању пореза и осталим

⁵²¹ КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1017, 1774 – 39 – 26.

⁵²² КА, НКР, Akten 1774, Kt. 1018, 1774 – 39 – 94.

⁵²³ КА, НКР, Akten 1775, Kt. 1074, 1775 – 39 – 17.

обавезама. Одлука се односила на „доживотно“ уживање, а ово право су имале и њихове удовице.⁵²⁴

Досељавања у регулисана граничарска насеља потврђена су и у пописима ових места. Тако је у попису Перлез Вароши из исте, 1774. године, поред укупно 85 домаћинстава, накнадно пописано још 29 домаћинстава „ново-пресељених из Мариног Села“.⁵²⁵

Приликом саопштавања одлука власти су користиле локалне тумаче. Већ је било речи о томе да су заједнице морале да потврде да су садржај прогласа разумеле. Са генералом Папилом је током 1770. године, као тумач румунског језика и помоћник у комуникацији са локалним представницима, радио свештеник из Мехадије, Никола Стојка. Нажалост, у хроници коју је у форми мемоара Стојка довршио 1827. године, има јако мало усмена на овај период његовог живота.⁵²⁶

Нестанак цивилне организације: Кнезови

Улога кнезова у Банатској војној крајини примећује се само у поступку милитаризације. Тада се још увек појављују као представници цивилних општина или као представници завојачених општина у којима се каснило за увођењем војне организације. Њихова улога у крајишту потала је излишна услед чињенице да су крајишка насеља имала војну хијерархију у којој су представничку улогу преузимали носиоци највиших чинова у насељу, обично реда гефрајтер, каплар или заставник. Због тога су кнезови нестајали из војне документације након завршеног поступка милитаризације.

Разлике у организацији цивилних и војних општина могу се уочити на примеру Горњих компанија Илирске границе. У овим насељима никада није било установе кнеза, будући да су настала пресељавањем граничарских заједница са Тисе и Мориша, које су са собом донеле војну хијерархију. Тек када су ова насеља развојачена крајем 1773. године и претворена у цивилна, у њима су по први пут изабрани кнезови. Војна хијерархија ових насеља је расформирана, па је поводом

⁵²⁴ КА, НКР, Akten 1775, Kt. 1074, 1775 – 39 – 26.

⁵²⁵ КА, НКР, Akten 1775, Kt. 1074, 1775 – 39 – 45, folio 60–79.

⁵²⁶ Н. Гавриловић, *Румунски хроничари о банатским Србима у Аустро-турском рату 1788–1790. године*, Зборник Матице српске за историју 6 (1972), 122–129. Стојка је у служби тумача код Папиле провео неколико деценија, укључујући и рат 1788–1791. године.

њихове предаје Провинцијалу барон Шишковић у извештају од 3.12.1773. забележио да су „у већини ових места већ изабрани кнезови и заклетници“.⁵²⁷

Пример развојачених Горњих компанија сведочи о томе да су државне власти не само толерисале, већ и предвиђале успостављање установе кнеза, тамо где је није било. Кнезови су били најнижи ниво локалне власти и посредници између државних службеника и поданика. Обавезе кнезова могу се груписати у представничке (јавно представљање села, заједно са тзв. заклетницима) и у дужности у вези са сакупљањем новца (сакупљање државних дажбина од суграђана и њихово испоручивање државним службеницима) и у заштити реда и безбедности (дојава, прогон разбојника, чување заједничког одружја, и сл). Пример за две од набројаних обавеза кнезова описан је у извештају о догађају од 23. априла 1770. године, када се кнез села Грбовец (Gyrbovez), Марко Понча (Mako Ponza), појавио у Божовићу и војним властима пријавио упад разбојника у своје село. Разбојници су му тражили 1.200 форинти, а након што су претражили целу кућу, узели су му 100 дуката, 12 талира, 22 гулдена, као и 15 форинти новца од контрибуције и 16 форинти новца од сена који су били намењени оберкнезу.⁵²⁸

Кнезови су имали представничку улогу током милитаризације. Сам поступак подразумевао је сарадњу са заједницом, а комуникација са њеним представницима вођена је због окупљања становника, обавештавања, пописивања, саслушавања и/или изјашњавања. Зато се кнезови у јужном Банату помињу у документима из периода милитаризације одређених подручја. Они се помињу у документима који се односе на пописивање насеља Влашке границе у периоду између 1769. и 1771. године, затим у документима о развојачењу Горњих компанија 1773. и 1774. године, као и о проширењу подручја Илирске границе на 56 коморских насеља 1775. године.

Докази о представничкој улози кнезова постоје и у црквеној документацији о прихватању обавезе паушалног плаћања епископских дажбина (тзв. Конвенција из 1771. године). Наиме, те године утврђена је јединствена дажбина којом су обухваћене све дотадашње црквене дажбине – димница, конак и милостиња. Представници насеља су се у присуству својих суграђана/сведока изјаснили о

⁵²⁷ КА, НКР, Akten 1773, Kt. 965, 1773 – 39 – 133.

⁵²⁸ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 746, 1770 – 39 – 74.

прихватању ове обавезе и потписали у име заједнице. На територији Вршачке епархије, том приликом, само су три области пописане као „милитарске“. То је била група насеља у оквиру две компаније Илирске граничарске регименте (Доње компаније), затим, група нових граничарских места (Нова Паланка, Дубовац, Гај и Острово), и посебно, група места Карансебешког и Оршавског дистрикта уступљена Влашкој граници. Остала насеља пописана су у оквиру дистриката (Карансебешког, Лугошког, Вршачког, Новопаланачког и Мехадијског). За разлику од насеља Доњих компанија и Нове Паланке, Дубовца, Гаја и Острова, у којима су због довршене милитаризације представници били каплари и граничари, представници насеља Влашке границе, још увек су били кнезови.⁵²⁹

Постојање кнезова-представника уочи милитаризације, потврђено је и у 56 насеља Илирске границе. Протокол из септембра 1775. године бележи да послови око уређења Банатске војне крајине нису завршени пре него што су представници милитаризованих села позвани на јавно окупљање како би им се „сваком појединачно, прозивањем“, званично саопштите промене у статусу. С обзиром на то да је милитаризација тек недавно завршена, испред већине села појавили су се по један кнез и по неколико заклетих, односно из села у којима је милитаризација већ спроведена, по један каплар и по неколико граничара. У питању су била насеља „нове границе“. Кнезови и заклетници су се појавили у име насеља Мала Какова (или Николинци), Избиште, Загајица, Уљма, Молдова, Берзаска, Доња Љупкова, Горња Љупкова, Сићевица, Мачевић, Српска Пожежена, Влашка Пожежена, Радимна, Сушка, Белобрешка, Дибич, Делиблато, Кајтасово, Гребенац, Дупљај, Јасенова, Стража, Орешац, Парта, Најдаш, али и Врачев Гај, Црвена Црква, Крушчица и Бела Црква. Војни представници – каплари и граничари, појавили су се испред села Ребенберг, Лесковица, Кусић, Златица, Дубовац, Гај, Острово, Соколовац, Лангенфелд. У име 16 места која су уступљена Немачко-банатској регименти појавили су се кнезови и заклетници места Томашевац, Марино Село, Орловат, Сиге, Перлез Варош, као и Фаркаждин, Јарковац, Маргитица, Иланца, Добрица, Падина, Селеуш, Сент Михаљ и Алибунар, док су се каплари и граничари појавили испред Идвора и Леополдове. Дакле, кнезови и заклетници имали су улогу представника у местима која су до недавно живела као

⁵²⁹ АСАНУК, МП „Б“, 1771 – 40 (№. 11, 12, 13).

цивилна, док је у већ милитаризованим местима, та улога припадала војним представницима.⁵³⁰

2. Отпор милитаризацији

Емиграција

Једна од пратећих појава милитаризације било је бежања становништва које се противило пописивању и преузимању граничарских дужности. Увек је било појединаца који су се услед државне принуде и у специфичним околностима одлучивали да емигрирају, да недозвољно напусте област завојачења, без претходног изјашњавања о статусу и добијања дозволе за кретање или организовано пресељење у неку од цивилних области у држави. Ређи су били случајеви масовог емигрирања становништва, као што се то десило приликом милитаризације Влашке границе. На њу је утицала могућност релативно лаког преласка границе, али и војнополитичке околности. Поступак милитаризације тиме је био продужен и трајао је од 1769. до 1772. године.

Током септембра – новембра 1769. године вршено је пописивање нове Влашке границе.⁵³¹ Завојачење места од Марге до Жупанека могло је бити извршено тек након што су се представници села – кнезови са старијим мештанима (*Kneesen nebst etwelche Älteste des Dorfs*), изјаснили о статусу у коме њихове заједнице желе да буду, граничарском или цивилном. Иако је према резултатима изјашњавања које је спроведено закључно са мајем 1770. године већина општина донела одлуку о задржавању цивилног статуса и пресељењу, њихови представници су се накнадно ипак изјаснили за останак у војној крајини. Очито је превагнула невољност напуштања кућа и поседа (*wollen bey ihrer Hauß und Grundt Stücken bleiben, und den Militari Stand annehmen*). Томе су допринела и коморска потраживања текућих и заосталих дажбина.

Комисија мајора Папиле завршила је испитивање о статусу у области некадашњег Карансебешког дистрикта 2. маја 1770. године. За прихватање граничарског статуса изјаснило се становништво мањег броја места – Охаба

⁵³⁰ КА, НКР, Akten 1776, Kt. 1140, 1776 – 39 – 65.

⁵³¹ КА, НКР, Akten 1769, Kt. 745, 1770 – 39 – 21.

Бистра, Верчерова, Болвашница, Далч, док је мешовито изјашњавање забележено у селима – Марга, Борлова, Садова, Руска, а за останак под коморском управом и пресељење у селима – Валиа Маре, Марул, Мал, Чиклен, Зервешти, Вар, Турнул, Илова, Армениш, Фениш, Руен, Терегова, Кречма.⁵³² О резултатима изјашњавања у делу војне крајине који се нашао у Оршавском дистрикту Папилина комисија је известила 21. маја 1770. године. Том приликом су се само заједнице Новог и Старог Жупанека изјасниле спремнима да прихвате граничарски статус, док су све остале биле „радије да остану сељачке“, али истовремено, да не напусте место у коме су (Дофиер, Топлиц, Мехадија, Берза, Печинешка, Корамник, Болвашница, Плугова, Глобореу, Болгодин и Корњарева). Имајући у виду то да се могло приступити само уређењу места која су се изјаснила за граничарски статус, мајор Папила је тражио мишљење из Беча о томе како даље уређивати Војну крајину. Ситуацију је додатно компликовало то што је Дворска комора у исто време вршила притисак да се изврши ревизија поданичких дуговања (неисплаћених дажбина) и надокнада имовине.⁵³³

Посебан протокол о уређењу прилика у накнадно милитаризованим селима Домашна и Канижа састављен је августа 1770. године. Наводно, кнезови ова два села су са 15 старијих домаћина изашли пред Комисију извињавајући се због ранијег неуспелог пописивања и изражавајући спремност да њихове заједнице овог пута буду пописане. У истом Протоколу предложено је да породице које се предомишљају и са својим кнезовима желе да се преселе у неко место удаљено од границе, тим пре што су склони подизању побуна и емигрирању у Турску, буду упућене у области на Тиси и Моришу. Са друге стране, у Домашну је требало да буде досељено 160 немачких породица из околине Панчева. Оне су, наводно, изразиле спремност и жељу да буду наоружане приликом доласка, како би могле да се супротставе „неприликама и Власима којима би били окружене“.⁵³⁴

У извештајима се наводе различити разлози за емиграцију. Маја 1770. Године генерал Папила је извештавао о томе да су Власи жељу да остану у својим насељима у статусу цивила, правдали између осталог и страхом да ће приликом

⁵³² КА, НКР, Akten 1770, Kt. 746, 1770 – 39 – 77.

⁵³³ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 746, 1770 – 39 – 97.

⁵³⁴ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 747, 1770 – 39 – 164.

одласка на ратиште бити убијени и „да ће изгубити своју веру“.⁵³⁵ Годину дана касније, генерал Папила је извештавао о томе да су подстрекивачи побуне из Домашне и Каниже формулисали своје ставове о томе да не желе да буду граничари, да не желе да војним властима плаћају контрибуцију нити граде официрима квартере и да желе да остану на својој земљи.⁵³⁶

Бежање становништва није увек било проузроковано милитаризацијом и присуством војних власти. Када су јуна 1771. године разбојничке банде упале у села Илову, Фениш и Руску, које су по неким наводима очекивале појачање од 500 људи (!) и које су тамошњим становницима претиле смрћу, њихови становници су напустили своје куће и повукли се у брда (*sich in das Gebürge gezogen*).⁵³⁷ Ситуација се додатно закомпликовала услед присуства руских добровољаца у Влашкој. Априла 1772. године погранични заповедници су скренули пажњу генералу Папили на то да Руси запоседају својим, тзв. влашким добровољцима, целу војну крајину од Дофиера до Трансилваније, и да се може догодити да „сва наша села емигрирају у Влашку“.⁵³⁸

Разбојништво, у које су се по свему судећи укључивали домаћи становници, посебно је доприносило стању општег хаоса. Након што су маја 1771. године бунтовни становници Руске, Армениша, Илове и Фениша претили својим преласком у Влашку, војне власти су исказале бојазан од сценарија по коме ће се емигранти, када са друге стране границе стигну без хране, удружити са разбојницима из Влашке. Добро познајући локалне стазе, могли би упасти на ову страну и оштетити оне који су остали у Војној крајини, отерати им стоку и опљачкати. Из овог разлога је Папила инсистирао на што хитнијем доласку једног коњичког екадрона у овај део Војне крајине.⁵³⁹ Након што су становници емигрирали из села Корнирева и Канижа јуна 1772. године, Комисија је пописала остављену имовину – салаше, колибе, воћњаке, и затражила дозволу „за

⁵³⁵ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 746, 1770 – 39 – 97.

⁵³⁶ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 823, 1771 – 39 – 94.

⁵³⁷ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 823, 1771 – 39 – 111.

⁵³⁸ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 907, 1772 – 39 – 84.

⁵³⁹ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 823, 1771 – 39 – 94.

спаљивање салаша и сечу стабала воћа, будући да су овако напуштени погодни за пљачкање и склониште разбојника“.⁵⁴⁰

Војне власти су покушале да евидентирају све случајеве емиграције. Наиме, сачуван је табеларни извештај из два дела, који су генерал Папила и службеник Трајан потписали у Карансебешу. Њиме су обухваћени емигранти из 4 компаније Влашке границе у периоду између маја 1771. године и јула 1772. године. У списковима су евидентирани датуми емигрирања појединих породица из 23 насеља (од 35 укупно), као и новчане дажбине које избегле породице нису платиле. Укупни новчани губитак је износио 2.874 гулдена (форинте) и 8 1/8 крајцаре. У овом периоду емигрирало је укупно 571 породица/појединаца, и то, током 1771. године укупно 179, а током прве половине 1772. године укупно 392 породице/појединаца.⁵⁴¹ Током 1771. године емигранти су већином потицали из компаније Илова (више од по 20 емиграната имала су насеља Борлова, Верчерова, Садова и Армениш), а током 1772. године из компанија Глобореу (Глобореу, Корњарева, Болвашница,) и Мехадија (Берза, Печинешка и Корамник).⁵⁴²

Емигрирало се углавном у пролеће и јесен, па је током маја и јуна 1771. године избегло 38%, а током септембра и новембра 52% свих емиграната те године. Појединачни случајеви емиграције забележени су у свим месецима, са изузетком месеца јула 1771, када није забележен ниједан, и јула 1772. када је забележен само један случај. У зимским месецима бежанија је такође није била честа, па је у периоду децембар 1771 – јануар 1772. забележено укупно 6 случајева, док их је у фебруару забележено већ 16.

Извори емиграције били су, по свему судећи, локализовани и непосредно проузроковани положајем насеља. Војне власти као да нису рачунале са тим да ће се одбегле породице вратити, јер је њихова имовина евидентирана и већ су разматране могућности за насељавање новог становништва.

⁵⁴⁰ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 908, 1772 – 39 – 121.

⁵⁴¹ Извештаји евидентирају и појединце и породице у зависности од случаја, због чега се овај број мора прихватити као број и једних и других. Уз сву непрецизност, табела обухвата већину случајева и представља најпрегледнији оквир за увид у питање масовности емиграције на подручју Влашке границе у време њене милитаризације.

⁵⁴² КА, НКР, Akten 1772, Kt. 909, 1772 – 39 – 182, folio 22–26, folio 28–33. Треба имати у виду да се у неким документима помињу случајеви емиграције који нису забележени овим списком, попут случаја од маја 1771. када је из Армениша, Илове и Садове емигрирало 66 породица и априла 1772. када је из Мехадије емигрирало 16 породица и три момка.

Табела 73: Емигранати из Влашке границе у периоду између маја 1771. и јуна 1772. године⁵⁴³

Компаније	Насеља	Број емиграната 1771.									Број емиграната 1772.								Укупно емиграната (породица/појединаца) мај 1771 – јул 1772.	
		мај	јун	јул	август	септембар	октобар	новембра	децембар	Укупно	јануар	февруар	март	април	мај	јун	јул	Укупно		
Охаба бистра	Сервештије						2			2										2
	Руен						1			1										1
Илова	Борлова					9	28			37										37
	Болвашница		11				1			12										12
	Верчерова						37			37										37
	Илова				13	2		2		17					35	14			49	66
	Садова									29										29
	Армениш	28				1				29										29
	Фениш							7		7										7
	Руска	10								10										10
Глобореу	Корњарева		17		1				3	21		8	9				47		64	85
	Глобореу							1		1	2	2	4	33	18			59	60	
	Плугова							1		1					12			12	13	
	Канижа													1		7		8	8	
	Боготин											3	1	3	3			10	10	
	Вали Болвашница												8	15				23	23	
Мехадија	Берса		1							1		2		20	46	15	1	84	85	
	Топлец		1					1		2				1	8			9	11	
	Печиншека													5	33			38	38	
	Корамник													20				20	20	
	Дофиер											1			5			6	6	
	Стари Жупанек												5					5	5	
Нови Жупанек								1	1					5			5	6		
Укупно 23 насеља		38	30		14	12	69	12	4	179	2	16	27	98	165	83	1	392	571	

⁵⁴³ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 909, 1772 – 39 – 182, folio 22–26, folio 28–33.

Током 1772. године становници влашких милитаризованих села су се, у највећој мери, помирили са ситуацијом. Тек тада су, без икаквог отпора спроведени пописивање и заклињање граничара преосталих села – Руен, Турнул, Зервештије, Далч, Чиклен. Изузетак је било само село Вар, у коме није било довољно становника за пописивање, под изговором да су због послова око стоке били у брдима или у набавци намирница. Представници овог села изјавили су да су били верни поданици Њеног височанства (мисли се Комори) и да би радије да остану у том статусу, па је према новодима извештаја, „дошло и до неколико инцидената, вриштања и слично“. Генерал Папила је наредио да се пописивање овог села одложи, као и то да се размисли о мерама које убудуће не треба да појачавају нетрпељивост. Његов предлог је био да се на 135 кућа у околини постави по један официр са 25 пешадинаца, који би спречавали неред и емиграцију, ухапсили подстрекиваче побуне и приволели становнике да положи граничарску заклетву.⁵⁴⁴

Априла 1772. године Комисија је известила да су Жупанек и 6 места у његовој околини – Дофиер, Корамник, Топлиц, Берза и Печинешка, пописани „без икаквог отпора“, и то не само „у доброј вољи“, већ су и одредбе прогласа о рату и обавезама „прочитане у реду и миру“. Одатле се Комисија вратила у Мехадију, где су становници дозволили да буду пописани, али тек након што су неколицина успротивљених као подстрекачи оковани у гвожђе и одведени у Карансебеш. Комисија је затим, отишла у Болвашницу где су пописивање и читање прогласа о милитаризацији спроведени без икаквог отпора. Међутим, већ у местима Болготин, Корњарева, Глоборео, Плугова и Мехадија подређивање новом статусу није реализовано, јер је дошло до отпора, а неколико главних побуњеника је и ухапшено. На пример, Болготинци су се изричито успротивили пописивању, а у извештају је цитиран њихов став да „не желе и да неће положити заклетву“ (wir wollen nicht und werden nicht schwöhren). У случају ових пет побуњених места, 13 ухапшеника требало је да послужи као пример и буде задржано до завршетка милитаризације. У осталих 29 места (од укупно 35), пописивање је извршено и

⁵⁴⁴ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 907, 1772 – 39 – 66.

становници су преузели обавезе предвиђене граничарском заклетвом.⁵⁴⁵ Побуњена села пописана су два месеца касније.

Обзиром на тешкоће око пописивања становништва Влашке границе и њихову недоследност у прихватању промена услед милитаризације, период пописивања људи, обавеза и имовине трајао је од септембра 1771. до јуна 1772. године. У извештају који је генерал Папила потписао у Карансебешу 31. октобра 1772. године резимирана је хронологија пописивања 35 места Влашке границе.⁵⁴⁶

Емигрирање из Влашке границе наставило се, међутим, и после лета 1772. године. Већ септембра те године у Жупанеку је ухваћена велика група емиграната – из Мехадије 30 породица, из Печинешке 20 и из Корњареве 30. Они су преко плајашке стражарнице Ракила допраћени у контумац у Жупанеку, а власти су разматрале шта даље са њима – да ли да их казне и врате у места из којих су побегли, или у складу са постојећим наређењима, протерају и населе дубље у Провинцијалу, јер им се безбедност Војне крајине више није могла поверити.⁵⁴⁷ Изгледа да су се и политичке околности за емиграцију промениле, па је новембра те године стигла вест о томе да је руски маршал гроф Романцоф (Romanzoff) већ изнео предлог Темишварској генералној команди, да руски команданти врате у Банат 80 породица које су из „Жупанечке границе“ прешле на другу страну.⁵⁴⁸ Изгледа да су осим политичке воље у Влашкој и стварни услови допринели томе да се велики број одбеглих породица „које нису хтеле да учествују у комплетирању влашких граничарских трупа“, убрзо врати из Влашке у коју су пребегли. Мешовита комисија је 10. децембра 1772. године обавештена о томе да се у Жупанечком контумацу налази 235 оваквих породица/појединаца, који ће након издржањава контумацког периода, бити предати коморској власти и насељени у горњим дистриктима провинције (Баната). „Индустијалије“ које су

⁵⁴⁵ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 907, 1772 – 39 – 83.

⁵⁴⁶ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 909, 1772 – 39 – 182. Септембра 1771. пописана су места Болвашница, Домашна, Канижа, Руска, Фениш, Армениш, Садова, Илова, Верчерова, Борлова; децембра 1771: Марга, Вали Маре, Кречма, Мерул, Мал, Охаба Бистра; марта 1772: Руен, Турнул, Зервештије, Чиклен, Далч; априла 1772: Нови и Стари Жупанек, Корамник, Дофиер, Берза, Топлец, Печинешка, Валиа Болвашница; јуна 1772: Мехадија, Глобореу, Плугова, Болготин, Корњарева, Вар.

⁵⁴⁷ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 908, 1772 – 39 – 146.

⁵⁴⁸ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 909, 1772 – 39 – 177.

оставили иза себе преузео је фиск, док је оно мало хране и средстава које су понели са собом потрошено и већином су потпуно осиромашили.⁵⁴⁹

Података о емигрантима има и из наредних година. Према извештајима војне команде, лета 1773. године 199 породица/појединаца из 26 насеља ове крајине покушало је да емигрира и нашло се у надлежном контумацу у Жупанеку, а након што су им дажбине опростене за текућу 1772/1773. годину, породице су враћене у своја насеља. Број повратника био је и већи, јер је септембра 1773. године граничарска каса тражила да Провинцијал надокнади трошкове за издржавање 282 људи. У ово време је већ на снагу ступила одлука о томе да се повратничке породице иселе у Провинцијал, али њихово насељавање није реализовано иако су право боравка у Провинцијалу имале од маја месеца 1773. године.⁵⁵⁰

Разбојништво

Инциденти у Војној крајини били су како последица политичког непријатељства и неповерења, тако и социјално-економских прилика. Оно што је подручје Баната чинило нарочито погодним за различите врсте нерегуларности био је не само његов погранични положај, већ и географске одлике. Власти нису биле у стању да на адекватан начин контролишу подручје мочвара и пешчара, па су оне погодвале за скривање појединаца и група од закона. Власти су чак и заирале од улазака у ова подручја. Када је заставник Максим Ракићевић 31.7.1762. дезертирао из Врањевске компаније у Мокшан (Делиблатску пешчару), свакако је то имао у виду.⁵⁵¹

Осим присуства страних војски, социјални немири утицали су на преливање незаконитих радњи са једне на другу страну границе, а разбојништво је ишло под руку са емиграцијом и дезертерством. У овом периоду, веће скупине људи није било лако идентификовати (емигранти, разбојници, дезертери). Њихово

⁵⁴⁹ КА, НКР, Akten 1773, Kt. 964, 1773 – 39 – 7, folio 4–8.

⁵⁵⁰ КА, НКР, Akten 1773, Kt. 965, 1773 – 39 – 89.

⁵⁵¹ ГНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 186, folio 275–279. Мокшан је стари и ретко употребљавани назив за област око Алибунара – Делиблатску пешчару. Овај назив се помиње су турским дефтерима из 1569–79. године (E. Pál, A Temesvári és Moldovai Szandzsák Törökkori Települései (1554–1579), Szeged 1996, 21). Иако малобројни, каснији помени сведоче о томе да се задржао, по свему судећи, у локалном говору.

сврставање у неку од група зависило је од политичког становишта, јер су се у њима могли наћи како страни тако и домаћи поданици. Разлику међу овим групама није било лако утврдити, с обзиром на то да су становници са једне и друге стране границе имали исти језик и обичаје. Број инцидената у пограничју повећао се у време када су Османско царство и Русија били у рату (1769–1774). Хабзбуршка монархија није била званични учесник овог рата, али се о њеној прећутној подршци Русији ипак довољно знало. Клима ратне неизвесности допринела је повећању броја инцидената у Војној крајини, утичући на свакодневни живот становника.⁵⁵²

Марта 1770. године састављен је обиман извештај о разбојништву које је захватило више места – Долово, Јабуку, Белобрешку, Острово, Иланцу, Златицу, Дубовац, Гај и Јасенову, због чега је истрага вођена против групе „пандура“ Максима и Мијата Маленовића.⁵⁵³ Овај случај је имао свој епилог у насиљу које је јула исте године починила разбојничка банда, која је од граничарских власти тражили да на слободу пусти „младог Маленовића“.

Разбојништво није било актуелни проблем само у уском пограничном појасу, већ и у његовом залеђу (територији која је милитаризована 1773–1775), судећи према извештајима цивилне администрације. Гроф Фантиор (Fanthior) је из Чакове известио Генералну команду у Темишвару 12. априла 1770. године о случају убиства једног коњаника из ескадрона на „ордонанци“ (курирска служба) код Новог Села. Коњаник је око 4 сата после подне јахао на путу ка Алибунару, где су га напала три разбојника – један га је ударио циглом, други свукао мантил који је носио „пошто је падала киша“, а трећи је испалио метак у његову леву руку. Коњанику је један пиштољ отказао, а другим је промашио. Известилац је сматрао да ордонанцу треба дуплирати, да се крурири крећу или јашу увек у пару, а да се ноћу све ордонанце, као и било какво кретање, забране. Осим тога, известио је и о томе да је током прогона разбојника код Ковина, један службени пас рањен у груди.⁵⁵⁴

⁵⁵² Проблем разбојништва био је заједнички многим областима, како војнокрајинским тако и цивилним. С. Гавриловић, *Окружнице из 1727, 1771. и 1811. против разбојништва у нашим земљама под аустријском влашћу*, Зборник Матице српске за историју 21 (1980), 79–87.

⁵⁵³ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 746, 1770 – 39 – 66.

⁵⁵⁴ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 746, 1770 – 39 – 121, folio 89–105.

Разбојнички упади изазвали су и неке конкретне потезе војних власти. Изложеност острва, насеља и поштанске испоставе Острова у Дунаву разбојничким упадима, од којих је једном приликом кнез Острова убијен (17. маја 1770. године), довео је до тога да је командант Илирских граничарских трупа барон Сечујац, инсистирао на што бржем преузимању овог насеља под војну надлежност и ојачавању поштанске станице са још 10 људи. Преносећи овај извештај, граничарски командант у Панчеву, мајор Женејн, обратио се 20. маја 1770. године Генералној команди у Темишвару. Према Сечујцевом опису ситуације, број разбојника на Острову стално се повећавао, боравили су све дуже и чак преузели „царске“ оранице (земљиште у власништву Поште)⁵⁵⁵, а одатле су прелазили у Србију и Банат. Пошто су долазили воденим путем и увек у већем броју, мала поштанска станица није могла да им пружи никакав отпор. Гроф Митровски је сматрао да би за истребљење разбојника неизоставно средство морало бити ангажовање шајки за патролирање Дунавом.⁵⁵⁶

У извештају који је 17. маја потписао командант у Острову, потпоручник Херман, описани су догађај и околности убиства островског кнеза Петра Илића код Насивала, удаљеном четврт часа од Острова, чије је тело пронађено како лежи на земљи, усмрћено метком и одсечене главе која је бачена у воду. Према извештају, кнез је 11. маја замолио команданта у Острову, да му уступи део „царских ораница“, пошто су оранице села Острово и Ковин биле потопљене у муљу. Упркос примедби да су ове оранице прилично удаљене, командант је издао дозволу за коришћење кнезу и тројници његових ортака. Кнез је од команданта пошао назад у село, али како је дувао јак ветар, морао је да пристане у Насивалу, где је искористио прилику да види како су поља, бостан и кукуруз. Након што је наставио пут ка ораницама, наишао је на банду 30 разбојника, од којих је хтео да побегне, али су га усмртили пуцњем, а неки су га и тукли. Разбојници су истом приликом отели и три јагњета, а када су исте вечери пошли, са собом су повели и

⁵⁵⁵ По одредбама Београдског мировног уговора из 1739, острва и обала нису могли бити утврђени, па су их и турска и аустријска страна, тамо где је то било могуће, користили као обрадиву земљу. Овај закључак проистекао је из податка да су Турци своје земљиште на Ратном острву користили као зиратно, будући да га нису могли користити у стратегијске сврхе. Наиме, према попису из 1741. на Ратном острву је бешлијски ага Мехмед имао винограде од 20 дунума. (Податак из: Р. Тричковић, *Београдска тврђава и варош 1739–1789*, Годишњак града Београда XX (1973), 65.)

⁵⁵⁶ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 746, 1770 – 39 – 100.

двојицу синова закупца испаше, које су затекли како напасају стоку. Отпловили су према Морави. Тело убијеног кнеза је пронађено и пренето у Острово копном, подаље од воденог пута и уз појачану стражу.⁵⁵⁷

Извештаји о разбојничким упадима дуж границе имали су за резултат да царица Марија Терезија јуна 1770. године изда резолуцију са предлогом мера за сузбијање разбојништва. Неке од најбитнијих биле су одредбе да се сви сумњиви приведу и већом пажњом контролишу прилике на пустарама и у мочварама, да се месечно визитирају места уз обавезно окупљање становника на одређеном месту (*rendevous Platz*), да се повремено обилазе православни свештеници и монаси „пошто се разбојници повремено склањају у манастире и цркве“, да се општине обавесте о одлукама о појачаној контроли, да се систем кажњавања учини строжим и сваки преступ процесуира и преступници глобе, а све то због тога што се „дешава да службеници прекршиоце кажњавају симболично и ослобађају их уз малу или никакву казну, па се они не плаше да преступе понављају“.⁵⁵⁸

Вести са границе према Влашкој нису биле ништа другачије. Мајор барон фон Папила је 4. јула 1770. године тражио да се плајашима пошаље додатна муниција. Разбојничке групе из турске Влашке бројале су и по 50 и 60 људи, и чак су нападале стражарнице. Тако се десило да је 60 разбојника 30. јуна напало стражарницу са 5 плајаша (Хотар Рео изнад села Мерул), при чему су тројицу потпуно разоружали и свукли, и док су друга двојица успела да побегну, једног су везали и повели са собом. Разбојници, извештавао је Папила, поданицима одводе коње, говеда и овце, тако да они више не смеју да држе стоку на пашњацима у брдима. Поред тога, разбојници су заузели уски пролаз између места Слатине и Терегове, тако да се више нико није усуђивао да путује ка Мехадији. Уколико се пешадија не постави на брда између Слатине и Терегове, сматрао је Папила, све ће се слабије моћи прелазити на реку Тамиш која лежи лево од Мехадије. Такође је био приморан да плајашке стражарнице од Руске до Марге ојача мештанима, али како је овим људима недостајло оружје, молио је да им се пошаље 100 пушака и нешто муниције. На овај начин би се разбојничком злу из Влашке учинио крај,

⁵⁵⁷ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 746, 1770 – 39 – 100.

⁵⁵⁸ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 746, 1770 – 39 – 121, folio 66–71.

„јер је већина Влага у Влашкој постала разбојницима, будући да су њима, од онога што им је преостало иза Руса, Турци осим жена одвели и децу“.⁵⁵⁹

По свему судећи, постојеће мере против разбојника нису донеле резултате. Већ маја 1771. године извештавано је о још свирепијим разбојничким акцијама на острву Острово. Илирска региментска команда известила је грофа Митровског о томе да су разбојници погубили тројицу стражара, припаднике илирске граничарске милиције. Заповедник у Острову, натпоручник Бир (Bür), известио је да је ноћу, 23. маја, 40 разбојника, који су до тада били у Дубовцу „ударило на нашу страну“ и изненада напало стражаре у три стражарнице на Острову. Најпре су напали гефрајтена у стражарници Селиште и њему пререзали грло, затим се превезли преко воде и у стражарници Протин Шанац гефрајтеру одсекли главу, „стављајући му је између ногу“, да би исто поновили и код стражарнице Островац. Разбојници су узели оружје и униформе „Илирима“ (граничарима) које су нашли у овим стражарницама и повели их са собом, тако да су они видели шта се дешавало од једне до друге стражарнице, а затим су разбојници преко њих разгласили, да ће и сваког другог стражара на кога наиђу – „било да је Немац или Илир“, убити или обесити. Претили су да ће поручника Острва потражити ноћу да би видели „какав је он човек“, а решиће се и било ког Островца који им се нађе на путу. Командант Острова молио је за појачање. Ако оно не стигне у наредна 24 сата, сви они који стоје под његовом командом, „а она се не простире далеко“, мораће сами да пруже отпор, чему он није био рад. Располагао је само са 9 људи, и то граничарима које су разбојници обезоружали, што значи да је, рачунајући са оружјем убијених стражара, укупно 12 пушака допало у руке разбојницима.⁵⁶⁰ Да ли као последица овог случаја, тек у једном каснијем комисијском извештају помиње се 8 стражарница (колиба) које су ново-подигнуте на острву Острово.⁵⁶¹

И поред тога што се број инцидената после 1772. године смањио, разбојнички упади, кријумчарење и илегални преласци границе нису сасвим престали, чак и у залеђу пограничне линије. Мешовита коморско-граничарска комисија известила је на седници од 29. априла 1772. године, између осталог, о томе да је из Бечкеречког дистрикта упућен позив да се на Трећи дан Ускрса

⁵⁵⁹ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 747, 1770 – 39 – 127.

⁵⁶⁰ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 824, 1771 – 39 – 193.

⁵⁶¹ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 824, 1771 – 39 – 259.

граничари придруже походу који припремају коморски поданици против вагабунда и разбојника, у пустари на граници села Јарковац и Добрица, где су истукли Јарковачког поданика Митра Живановог, а затим и шесторицу пастира који су чували 200 оваца ердељских поданика.⁵⁶²

Ради заштите водених путева, из Осијека је јула 1775. године јављено да се за летње сезонске потребе једна шајка уступа да служи у водама код Земунa и дуж дунавске обале, између овог пограничног места и прве банатске кордонске стражарнице Црвенка. На основу наређења Генералне команде о испомоћи овим областима током лета од 21. јануара те године, одобрено је држање још једне полушајке ниже уз банатски кордон, како против тамошњих разбојника тако и због вежби и упознавања вода.⁵⁶³ Ово је вероватно био одговор на захтеве да се овај део кордона ојача шајкашком воденом патролом, али као што видимо, то појачање није било већих размера.

У циљу „спречавања сукоба разбојничких дружина“ 1775. године су Банатска и Ердељска генерална команда преговарале о успостављању заједничке стражарнице на потезу између последњих стражарница под својом надлежношћу, Марге у Банату и Цајкана (Zaukan) у Ердељу.⁵⁶⁴

*

Нелегални преласци појединаца и група из правца Хабзбуршке ка Османској граници, били су подједнако чести. Јула 1767. године разбојник Гаја и тројица у пратњи, прешли су на Смедеревску аду и одатле у Србију, где су три месеца чинили разбојништва.⁵⁶⁵ Из августа 1787. године је кратко изјашњење Ахмета Јурук Барјактара, угледног Турчина родом из Азије, о томе како је пре пет месеци, када је пословно путовао, у пратњи двојице Турака из Београда за Јагодину, нападнут од стране једне хајдучке дружине на уском пролазу кроз шуму, код Хасан-пашине (Смедеревске) Паланке, где су му оба пратиоца рањена, а он потпуно опљачкан. Приметио је да су шесторица хајдука били обучени по

⁵⁶² КА, НКР, Akten 1772, Kt. 907, 1772 – 39 – 92.

⁵⁶³ КА, НКР, Akten 1775, Kt. 1074, 1775 – 39 – 50.

⁵⁶⁴ КА, НКР, Akten 1775, Kt. 1074, 1775 – 39 – 44.

⁵⁶⁵ Т. Илић, *Београд и Србија у документима архиве Земунског магистрата*, 239.

немачки, а шест по српски. Након пљачке починиоци су чамцем прешли у Банат.⁵⁶⁶

Недостатак контроле на османској страни границе, периферији до које је централна управа слабо допирала, довео је до тога да су поједине пограничне области биле познате као „боравишта лопова“. Овај назив је за област са турске стране Дунава, од Оршаве до Кладова, употребио генерал Женејн у својим извештајима уочи рата 1787. године.⁵⁶⁷ Обавештавање о приликама на турској страни границе спадало је у редовне обавезе крајишких официра. У једном извештају резимирани су трошкови издати на име кореспонденције о вестима са границе из касе Две доње компаније Илирске граничарске милиције у Соколовцу. Ову кореспонденцију је од 1. јуна 1760. до априла 1764. године водио заставник Тиртл (Türthl). Примера ради, за дојаву вести о емиграцији породица са Кисељевског острва (Kishilovaer Insul) 1760. године плаћено је 2 форинте и 50 крајцара. За плаћање шпијуна и њихових вести из Градишке и Рама издато је укупно 121 форинта и 58 крајцара. Рачунајући и са неким другим трошковима, попут оних за писаћи и канцеларијски материјал, за наведене послове у Соколовцу је у овом четворогодишњем периоду, потрошено укупно 521 форинта и 25 крајцара.⁵⁶⁸

Појава разбојника, али и других нелегалних групних и појединачних прелазака границе, неодвојиво је везана за прилике на другој страни границе. Социјално-економски проблеми и политичке кризе често су утицали на преливање незадовољства и немира на обе стране границе. При томе, са османске стране границе разбојништва су вршили како одметнути појединци и групе стављене изван закона, тако и регуларне војне трупа – јањичари, тврђавска посада и трупе на походу. Томе је доприносила слабост централне власти и моћ локалних војних заповедника који су свој ауторитет (независно од воље у Истамбулу) заснивали на лојалности својих трупа, допуштајући им својевољно и бахато понашање. Аустријски извештаји су говорили, на пример, о јањичарима који наоружани и разуздани тумарају у околини својих тврђава, пљачкајући сопствена

⁵⁶⁶ Т. Илић, *Београд и Србија у документима архиве Земунског магистрата*, 691–697.

⁵⁶⁷ Д. Пантелић, *Ухођење Србије пред Кочину крајину*, Глас Српске Краљевске Академије СЛIII (1933), 111.

⁵⁶⁸ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 603/1, folio 87.

села. Највећи број трупа био је стационаран у Београду, па Женејн каже да их је уочи 1787. године у кафанама на обали Саве видео и по 80 на окупу.⁵⁶⁹ На дешавања са друге стране границе се помно мотрило, јер су немири непосредно утицали на расположење становника. Примера ради, побуна јањичара у Београду 1755. године узнемирила је становнике Земуна, до те мере, да је тамошња команда известила више власти о томе. У крајњем случају, становници су се у оваквим ситуацијама понашали као и у ратним околностима, масовно емигрирајући на безбеднију страну.

Присуство стајаће војске

Царица Марија Терезија је током 1770. године одобрила мере за учвршћивање границе уз Дунав, јер је присуство руских трупа у Влашкој провоцирало окупљање турских трупа, стварајући двоструку претњу.⁵⁷⁰ О турским трупама у водама Дунава, код Видина и Острова извештавали су команданти Беле Цркве и Мехадије. Мајор Флајшман је 22. маја 1771. године из Беле Цркве известио о проласку 100 до 200 босанских Турака преко Пожаревца према Оршави и Видину, уз констатацију да је, све мирно „иако су Турци јако љути када им се помене мир“. Према његовим речима, током последњих петнаест дана, Дунавом је према Оршави и Видину прошао 31 брод, 119 понтона малог типа и 10 трговачких бродова. Последња му је пристигла вест о томе да је 35 турских бродова са људством стигло у Рам, где су преноћили. У току дана му је јављено да на њима наводно има 4.000 људи и да пристижу још три брода натоварена коњима. Посада ових бродова, известио је, „на Царској страни није ништа починила, јер се држе друге обале, али су зато вечерас код Рама потпуно опљачкали два села“.

Према извештају барона Шишковића током његовог боравка у Темишвару затекло га је више вести о емиграцији појединаца из Доњих компанија Илirsке Регименте, као и о повећању броја разбојничких дружина, па је одлучено да као помоћ генералу Папили против разбојника и емиграната у овом подручју буде распоређено више компанија гарнизонских регименти. Те гарнизонске компаније

⁵⁶⁹ Д. Пантелић, *Ухођење Србије пред Кочину крајину*, 115.

⁵⁷⁰ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 746, 1770 – 39 – 45.

биле су под заповедништвом генерала фелдмаршал-лајтнанта грофа Митровског, и то – цела компанија за покривање рудника Оравица, Догнашка и Бокшан, једна компанија за Божовић у Алмашу, 5 компанија у местима која леже уз Доњи Дунавски кордон и преко пута Влашке, једна компанија у Белој Цркви и Новој Паланци, и још три компаније са једним ескадроном у Панчеву.⁵⁷¹

*

Задржавање стајаћих трупа у овој области несумњиво је било последица напетих војнополитичких односа, присуства турских и руских трупа, као и економско-социјалних неприлика које су пратиле милитаризацију и довеле до масовних емиграција, дезертирања и разбојничких упада. Незадовољство староседелаца присуством војске дочарава и комисијски извештај о жалбама становника у појасу Клисуре, у чијим су домовима стајаће трупе биле смештене током 1772. године. Недуго затим, 1773. године и сами су постали део Банатске војне крајине. У насељима Клисуре – Берзаска, Доња и Горња Љупкова, Сићевица, Молдова, Радимна, Белобрешка, Дибич, Сушка, Српска и Влашка Пожежена и Мачевић (Masoviz), током 1772. године биле су смештене трупе стајаће војске која је својим присуством произвеле низ тешкоћа и додатних расхода за становнике ових места. Становници су изнели жалбе због нанетих им неправди пред коморским службеницима, дистриктским управником А. Минихом (A. Münich) и подуправником Јосифом Карлом Мајснером (Joseph Carl Meisner), 19. јануара 1773. године. Жалбе су делимично изношене и пред мајорем Миоковићем, до тренутка његове смрти у Кусићу.⁵⁷²

Табела 74: Смештај стајаћих војника у насељима у Клисури 1772. године

Насеља у Клисури	Укупно кућа у насељу (добрих и лоших)	Смештено војника
Берзаска	139	231
Доња Љупкова	111	85
Горња Љупкова	72	25
Сваница	132	31

Становници већине насеља у Клисури били су једногласни у вези са жалбама на одређене обавезе и наметнуте им терете. Већина жалби односила се на

⁵⁷¹ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 823, 1771 – 30 – 44, folio 375–378.

⁵⁷² ФНКА, ВА, F. 52, Rote Nr. 189, folio 70–73.

подвоз за потребе војника, официра и болнице, за који нису добили рачуне нити су им били плаћени. Села су, даље, била у обавези да војницима обезбеде говеђе месо по цени од свега две крајцаре по фунти меса, па су због клања сопствене стоке, откупа меса по скупљој цени или плаћања услуга закупцима месара, годишње губили на десетине и стотине форинти. За живину и друге намирнице које су били у обавези да обезбеде војницима предвиђена је била надокнада мања од тржишне цене (три крајцаре за стару кокошку „која је на белоцркванској пијаци плаћена 6–7 крајцара“, две крајцаре за младу кокошку, 12 крајцара за јагње – по фунти меса). Једногласни су били у својим жалбама због обавезе да за пасош за прелазак у други дистрикт плаћају 7 крајцара, за кретање у дистрикту три крајцаре и, додатно, по три крајцаре „за визу“ приликом проласка поред сваке стражарница, а посебно је наплаћиван и приступ води ради рибарења. Тако је пут у Белу Цркву, Нову Паланку, Молдову или до млинова коштао 7 крајцара за пасош који би им издао официр у месту, али и по три крајцаре за визу коју би им издали официри сваког чардака или стражарнице поред које су пролазили, и то, у сваком правцу посебно. Оптерећивале су их и друге врсте обавеза – превоз људи (болесних, капелана и хирурга, официрских гостију и сл.), робе, опреме и намирница, или обавеза да војницима обезбеде недостајуће свеће, покриваче, а стражарницама осим јела и кухињско посуђе.

У неким селима посебно су истакнуте жалбе на одређене врсте обавеза, од којих су неке детаљно описане. Пошто је у селу Берзаски, по свему судећи, био смештен највећи број војника (цела компанија од 231 војника), као и капелан и хирург, његови су се становници посебно жалили на то да је, у једној кући морало бити смештено чак и по 4 човека, „а како није било места у собама, морали су да и по хладном зимском времену буду смештени у предсобљима“ (Vorhauß). Пошто су само малобројни добили кревет, војници су силом отимали покриваче, остављајући њихове жене и децу да се смрзавају.

Највше појединачних жалби тицало се подвоза (Vorspann). На пример, становници села Берзаске били су задужени да на сваких 5 дана са 22 коња преузимају намирнице (Brod) за целу компанију, прелазећи пут од 6 сати до Молдове, а и са обавезом да део намирница достављају најудаљенијем чардаку у Оршавском дистрикту (Mali Jleschova). За сакупљање намирница за стражарнице,

Доња Љупкова је обезбеђивала по 5, а Сићевица по 7 коња на сваких 5 дана. Становник Молдове, Вела Нешковић, жалио се на то што је често морао да вози до Босниака (Posniak), а једног дана чак 7 пута како би покупио госте капетана Филиписа. За то му није плаћена ниједна крајцара, а при чему му је коњ, кога је купио за 25 форинти, потпуно пропао, и сада је у врло лошем стању.

Становници Сићевице су се, поред осталог, жалили на то да су у недостатку стоке морали да огрев за официре износе из шуме на сопственим леђима. Стефан Оприковић из Молдове се жалио због губитка једне оранице, која му је по наређењу капетана Филиписа одузета ради смештаја трансмиграната у Жупанеку, али му није враћена. Становници Белобрешке жалили су се на то да им је потпоручник Лодгман (Lodgmann) много новца узео на име откупа из затвора (Arrest Gelden), чак и за најмање или наводне преступе. Откуп из затвора коштао је 17 крајцара. Из Српске Пожежене су се жалили због новца датог на име пасоша, па је, између осталих, Иван Јоковић за пут до Радимне од свега 15 минута, морао да плати 6 крајцара. Након што се Петар Стојковић одвезао коњем до Беле Цркве без да је узео пасош, по повратку су га ухапсили каплари, па је морао да плати 17 крајцара за излазак из затвора. Општина се, осим тога, жалила због тога што су војници хапсили оне који су увече касно излазили из крчме, како би и они морали да плате 17 крајцара за откуп из затвора.

У извештају коморских службеника у вези са Српском Пожеженом напоменуто је да је „због штете коју је невреме протекле године нанело свим усевима и виноградима, ово село тако сиромашно, да већина проси или одлази негде у службу“. То појашњава узрок огорчености коју је изазвало присуство војске и наметање ванредних обавеза. Жалбе из села Дибич, Сушка, Влашке Пожежене и Мачевића изостале су јер у њима није било војске на квартиру.

Насеља Клисуре милитаризована су у јесен 1773. године. Претпостављамо да им преузимање граничарског статуса није пало превише тешко, имајући у виду да су њихови становници, иако званично коморски поданици, већ дужи низ година вршили обавезе око издржавања стражарница и чардака на Дунаву, а повремено и трупа стајаћих регименти, као што је то случај био 1772. године.

VI КРАЈИШКО ДРУШТВО

Становништво с граничарским статусом имало је низ обавеза према држави, која му је, с друге стране, гарантовала одређена права и привилегије. Пошто је становништво тежило удаљавању од крајишког подручја држава је морала да уложи напор да би насељеност одржала и додатно је побољшала. Опробана мера било је додељивање неких привилегија граничарима. С једне стране, гарантоване су им личне слободе и повластице у домену економског живота, а с друге стране, наметане су им обавезе у војној служби. Стога, разматрања о друштвеном и економском положају граничара треба почети од реконструкције њихових обавеза и дужности. Имајући у виду шта те обавезе значе, становништво стављено пред избор о свом будућем статусу, различито се опредељивало.

1. Обавезе граничара

Обавезе граничара могу се класификовати као – фискалне (порез држави од „главе“ и земље), редарске (стражарење у местима и у Кордону, патролирање, прогон разбојника) и војне (учешће у ратним акцијама у Војној крајини и ван ње). Појединости у вези са тим обавезама уочавају се у „конвенцијама“, тј. уговорима које су представници граничара потписали са представницима војних власти. Први такав уговор је *Конвенција* о пресељену граничара из Потиске и Поморишке војне крајине из 1751. године, која је важила за припаднике земаљске милиције Горњих и Доњих компанија у Банату. Будући да су припадници земаљске милиције имали иста права и обавезе као и потиски и поморишки граничари до 1751. године, а потом и као илирски граничари од 1764. године, њихов статус био је истоветан са граничарским.

У Конвенцији о обавезама и правима припадника земаљске милиције Горњих и Доњих компанија прописане су одредбе којима им је заправо потврђен статус који су уживали као граничари Потиске и Поморишке војне крајине. Садржај ове конвенције из 1751. године, сачуван је у документу који је настао као копија из

1753. године.⁵⁷³ Наиме, представници пресељених граничара, оберкапетани Гаврило Новаковић и Лазар Поповић с другим официрима, жалили су се 28. октобра 1753. године у Темишвару, на повреду права гарантованих Конвенцијом коју су две године раније потписали у Бечу. Према њиховим тврдњама трогодишњи период слободе од дажбина истицао је априла 1754. године, а не јесени 1753. године, како су тврдили коморски службеници. Из Конвенције се сазнаје да је досељеницима за насељавање и коришћење уступљено земљиште пустара, изузетих од власништва Коморе, да је њиховим официрима обезбеђено земљиште и плата, а граничарима три године ослобођења од дажбина. Прописане су редовне обавезе и дажбине граничара након истека трогодишњег периода, како би се надокнадио губитак прихода који је настао уступањем пустара и издатком за официрске плате. Да би појаснили свој незавидни економски положај и неспремност да прихвате преурађену наплату дажбина, граничари су приликом склапања Конвенције нагласили да су пресељењем прилично оштећени за сву имовину остављену у шанцима на Тиси и Моришу, „од чега се велики број њих још увек није опоравио, а неки се још увек нису ни окућили“.⁵⁷⁴ Њихова одбрана је почивала на наређењу генерала Енгелсхофена по коме су ове породице своје дажбине према ерару последњи пут намириле у местима старих пребивалишта, за финансијску годину новембар 1750. – април 1751. године. Почетак наплате дажбина, према томе, требало је да буде април 1754. године.

Основна дажбина припадника земаљске милиције према државној каси, као и свих граничара у ово време била је годишња контрибуција. Она је износила 7 форинти, и то четири форинте по одраслом војно способном мушкарцу („персонал“ глави) и три форинте по „имовинској“ глави („факултат“ глави, тј. од стоке, казана и сл.). Предвиђено је да се прописана контрибуција не мења. Ерар је повећање прихода могао да очекује само путем опорезивања нових породица, о чијем је броју могао да се обавести путем пописа које је имао право да спроводи на три године. Контрибуцију је 1754. године требало да плати 2.991 пореских

⁵⁷³ ФНКА, ВА, F. 52, rote Nr. 187, folio 252–253: Copia Convention; Исто и под сигнатуром ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr. 186, folio 94–95.

⁵⁷⁴ Жалбу граничара на покушај скраћивања периода ослобођености од обавеза и других дажбина потписали су у Темишвару 28. октобра 1753. године представници граничара – оберкапетан Гаврило Новаковић, капетан Георг Јошић, Сава Ракићевић, вице-оберкапетан Лазар Поповић, капетан Михаел Соринка, и капетан Георг Новаковић.

обвезника, од којих су изузети виши и нижи официри. Они су дуговали укупно 11.965 форинти личног пореза и 7.524 форинти за непокрету имовину. Годишњи приход државе од контрибуције, према томе износио је 19.488 форинти. Та сума могла се очекивати и у следећем трогодишњем циклусу наплате, за 1755, 1756. и 1757. годину. За исплату су предвиђене шестомесечне рате.

Конвенцијом која је склопљена са представницима Земаљске администрације у Темишвару, предвиђено је да припадници земаљске милиције као поданици Дворске коморе плаћају и десетину (у натури или еквивалент у новцу). Плаћали су и различите таксе којима су стицали право на обављање одређених делатности, у складу са моделом примењиваним на цивилној територији. То се односило на уобичајене таксе којима се закупљивало право на месарење, точење алкохола, рад млинова, обављање заната, и сл. Поред тога, граничари су били обавезни да набављају со из царских рудника, при чему су официри молили да буду ослобођени ове обавезе. Алкохолна пића (Brandwein) и пиво набављали су у одређеним количинама из локалних пивара, чији су власници као закупци права држали монопол на ову врсту производње. Остављено им је право да алкохолно пиће које сами произведу троше само на празнике, али не на јавним местима или у трговини изван Баната.

У дужности граничара спадало је бесплатно вршење пандурске службе против разбојника и шверца на територији њиховог дистрикта. Поред тога, имали су обавезу да учествују у рату у Војној крајини, као и на удаљеним бојиштима. Код заштите од епидемија и спречавања шверца, дужност им је била ограничена на границе сопственог округа (бецирк), а будући да за то нису били плаћени, имали су право на трећину шверцоване робе којој би ушли у траг. Припадници земаљске милиције били су у обавези да држе страже, на које су слали по једног официра, три вахтмајстера и 60 или више редова и смењивали су се сваког месеца. За издржавање на стражи, уз порцију „хлеба“, било им је додељено 18 крајцара по вишем официру, 9 крајцара по вахтмајстеру и пет крајцара по граничару. Поред тога, компаније Банатске земаљске милиције коришћене су у пешадији и коњици на фронту током Трећег шлеског или Седмогодишњег рата (1757–1763). То потврђује да се њихов статус ни по чему није разликовао од граничарског у другим уређеним војним крајинама, иако Банат то још увек није био. Конвенцијом

је предвиђено да редовне дажбине за године током којих су били ангажовани у рату буду значајно умањене, јер су падале само на домаћинства која нису имала војнике на ратишту.

До промена у погледу неких обавеза граничара дошло је током и након 1764. године. Са устројењем Илирске граничарске регименте 1764. године спроведене су најпре организационе промене јер је надлежност прешла са Земаљске администрације на Дворски ратни савет. Од 1764. године одреди земаљске милиције прилагођени су војној хијерархији и организацији регулисаних крајишких, односно стајаћих регименти (пукова). После 1764. године почело је и реорганизовање дажбина граничара у вези са земљишним поседом и стражарењем.

*

Порез на земљишни посед (тзв. терестрал-такса или земљарина) требало је да замени десетину, али је успех у реализацији ове намере био ограничен на одређене области. Увођење овог пореза било је последица намере државе да уједначи пореске обавезе граничара свих војних крајишта. Успех је био делимичан због тога што није свуда била извршена (нити могућа) расподела индивидуалних обрадивих поседа за које би свако домаћинство плаћало порез. Постојала је још само могућност да се порез од премерене и процењене обрадиве земље наплаћује по јутру од целе општине. На територији Банатске војне крајине овај порез је могао да буде наплаћен најпре у оним областима у којима је индивидуална расподела земље извршена од 1768–1772. године у Немачко-банатској регименти и Илирској граници, а од 1785. године и у Влашко-илирској регименти. Међутим, питање стварног успеха у наплати земљарине остаје отворено.

Када је 1765. године вршена реамбулација терена Илирске граничарске регименте, отворило се питање ненаплаћене земљарине (терестрала) на подручју земаљске милиције Горњих и Доњих компанија за период 1753–1764. године.⁵⁷⁵ У једној жалби граничари су подсетили да је Конвенцијом предвиђено да за коришћење ових места односно земљишта које им је уступљено, годишње плаћају царско-краљевској каси 30.000 форинти терестрала. Међутим, та сума никада није

⁵⁷⁵ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 603/1, folio 32.

наплаћена, између осталог и због тога што се, по наводима жалбе, није цело људство из обе границе преселио, него су неки остали на старим поседима са оне стране Тисе и Мориша.⁵⁷⁶ И извештај дворског саветника Фон Кемпфа из 1759. године помиње годишњу суму од 21.700 форинти коју је земаљска милиција плаћала на име таксе на земљиште, а као надокнаду за коришћење пустара које јој је Дворска комора уступила за насељавање. Износ је умањен након што је из њега одузета сума коју је ерар требало да исплати на име плата официрима ове милиције.⁵⁷⁷ Питање наплате земљарине, по свему судећи, остало је нерешено.

Питање прихода и расхода расправљано је између Земаљске администрације и нових надлежних, војних власти. На основу документа о дуговањима земљишне таксе (Terestral-geld-tax) Илирске граничарске регименте у периоду 1764–1774. године, може се закључити да је ова дажбина била приход ерара (државне односно коморске касе), док су контрибуција и новчани еквивалент од десетине биле приходи Граничарске касе.⁵⁷⁸ По свему судећи, овај дуг требало је да исплати Граничарска каса ерару од других остварених прихода од граничара.

Табела 75: Годишњи износ земљарине за 8 компанија Илирске граничарске регименте у периоду 1764–1774. године⁵⁷⁹

Година	Дуг 8 компанија	
	форинти	крајцара
1764	12.959	48
1765	22.667	57
1766	22.667	57
1767	22.667	57
1768	22.667	57
1769	22.667	57
1770	10.000	
1771	10.000	
1772	10.000	
1773	10.000	
Укупно	166.263	34
Плаћено	21.711	2
Преостаје дуг	144.552	31

⁵⁷⁶ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 603/1, folio 45–48.

⁵⁷⁷ ÖN, Bericht von dem Temesvarer Banat, folio 61.

⁵⁷⁸ КА, НКР, Akten 1776, Kt. 1140, 1776 – 39 – 32, folio 42.

⁵⁷⁹ КА, НКР, Akten 1776, Kt. 1140, 1776 – 39 – 32, folio 42. Овај обрачун је 29.4.1775. године у Бечу потписао Главни коморски књиџар.

Године 1775. измерено је укупно обрадиво земљиште у 56 насеља Влашко-илирске регименте, како би био одређен порез на земљу.⁵⁸⁰ Целокупно корисно земљиште површине 53.387 јутара оптерећено је таксом од 17 крајцара по јутру. Опорезовано је само земљиште које је било корисно, а обухватало је оранице, ливаде, винограде, воћњаке и пашњаке. Уколико обрадиви посед није био расподељен појединим домаћинствима, за државу је прихватљиво решење било и то да се порез наплаћује на нивоу општине, за укупну површину земљишта коју је у атару заједница користила.

Десетина се као облик државног прихода помиње током седамдесетих и осамдесетих година, нарочито у Влашко-илирској регименти, где је сакупљана у новчаном еквиваленту. Године 1775. приказане су дажбине сакупљене у насељима Влашке границе и Илирске границе. Сакупљене дажбине из 1774. године обухватале су десетину од жита (пшенице, јечма, проса и кукуруза), десетину од вина, као и десетину од јагањаца и кошница, а све то у новчаном еквиваленту. Структура производње рефлектовала се на висину и врсте дажбина, па је у 29 насеља Илирске границе, поред поменутих, наведена и десетина од сена, које у Влашкој граници није било. Услед теренских разлика, у Илирској граници од житарица је сакупљено далеко више новца од десетине него у насељима Влашке границе. Поред тога, разлике су постојале и у погледу заступљености одређених култура, па је највећи десетински приход у Влашкој граници остварен од кукуруза, а у Илирској од пшенице. Десетина од вина била је уноснији приход од житарица. Сточарска оријентација насеља у Влашкој граници огледала се и у чињеници да је у њима сакупљена већа десетина од јагањаца, чији је еквивалент вероватно служио као надокнада за непостојање друге врсте производње. Иначе, само уз десетину од јагањаца убележено је да је узимана у висини од 1 ½ крајцаре, и то од „кућа које нису војно служиле“.⁵⁸¹

⁵⁸⁰ КА, НКР, Akten 1776, Kt. 1140, 1776 – 39 – 65.

⁵⁸¹ КА, НКР, Akten 1775, Kt. 1074, 1775 – 39 – 45, folio 106–107.

Табела 76: Приходи од контрибуције и десетине у насељима Влашке и Илирске границе 1775. године

Приходи 1775. године	33 насеља Влашке границе	29 насеља Илирске границе
	форинти	
Контрибуција (6 форинти по „глави“)	7206 (1201 глава)	18498 (3083 глава)
Пшеница (36 крајцара за меров)	154	2494
Јечам (24 крајцаре за меров)	5	644
Кукуруз (24 крајцаре за меров)	845	879
Просо (21 крајцара за меров)	79	508
Сено	-	678
Вино (9 крајцара за ведро)	1796	2849
Јагањци (1 ½ крајцаре по кући)	606	130
Кошнице (4 крајцаре по кући)	331	307
Укупно од десетине	3580	8492

*

После 1768. године дошло је до одређених измена у погледу обавезе граничара да стражаре на кордонским стражарницама. Ове војне станице је требало да опслужују становници из непосредне околине. Како су припадници Горњих компанија били превише удаљени од Кордона, ова служба је у већој мери била препуштена стајаћој војсци. Граничари су од стајаће војске почели да преузимају обавезе на кордону тек од времена проширивања крајине у области ближим Дунаву.

Заједничко приликама у Дунавском кордону око 1753. и око 1770. године било је то, што су његове стражарнице углавном опслуживали припадници стајаћих регименти, док је учешће земаљске милиције односно илирских граничара било слабије. То се види из документа који је 10. октобра 1768. године у Великој Кикинди потписао њихов командант барон Сечујац, у коме су пописане стражарнице које су опслуживали искључиво граничари Илирске регименте.⁵⁸² Из овог документа се може видети да су граничари опслуживали само 9 стражарница на дунавском кордону, и то у појасу Дакле, поред оних у унутрашњости Баната,

⁵⁸² КА, НКР, Akten 1771, Kt. 822, 1771 – 39 – 41, folio 166. Илирски граничари су опслуживали стражарнице на граничном кордону (Wacht Posten): Чардак на шпицу острва (Острво), село Нова Паланка, Дибич, Пожежена, Молдава, Острво Молдава, Алибег, Берзаска и Шљибур (Schljibura). Поред ових они су опслуживали и тзв. „места земаљске безбедности“ (Landes-Sicherheit): Велики Бечкерек и камбијатуру Моноштор. Држали су и „прелазе“ (Überfahren): Тител, Сурдук, Нова Кањижа, Нови Сегедин, Чанадер, Нови Арад и Липа.

илирски граничари су опслуживали само 9 станица на Средњем дунавском кордону.

Трошкови и напор уложени у опслуживање удаљених кордонских станица, нису били занемарљиви. Према извештају мајора Сечујца од фебруара 1766. године, Томашевац је био централно место окупљања официра и граничара упућених на кордонске стражарнице. Само за превоз опреме и пртљага за укупно 764 људи из Томашевца у централне војне станице у Панчеву, Новој Паланци, Соколовцу и Мехадији (Haupt-Comandanten-Posten), до којих се долазило преко 18 испутних станица (Stationen), месечно је требало издвојити 62 кола и 600 коња, и трошак од 120 форинти, тј. годишње 1.440 форинти.⁵⁸³ У једној молби граничара упућеној у Беч 25. августа 1768. године, наведено је, између осталог и то, да граничари без новчане надокнаде не могу стајати по месец или по пет недеља „на посту“ уз Дунав, јер за тако дуг период не могу понети све намирнице од куће.⁵⁸⁴ Ово је, претпостављамо, био аргумент у прилог одлуке да кордонске стражарнице на Дунаву већином буду попуњене војницима стајаћих регименти, али и тога да се удаљена граничарска места Горњих компанија замене насељима ближим Дунаву. Рационализација трошкова налагала је измене у начину опслуживања границе.⁵⁸⁵

Табела 77: Издаци државне касе за плате земаљској милицији за службу на Кордону и у унутрашњости у периоду 1754–1766. године⁵⁸⁶

Године	Форинти	Крајцара
1754	5.523	44
1755	7.617	26
1756	10.637	18
757	9.912	54
758	8.544	25
759	9.659	11
760	14.400	35
761	7.853	21
762	17.034	22
763	59.281	
764	45.075	17
765	47.901	32
Укупно	44.3441	6
Јануар – Јун, 1766	12.854	43

⁵⁸³ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 603/1, folio 83.

⁵⁸⁴ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 822, 1771 – 39 – 44, folio 184–187.

⁵⁸⁵ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 603/1, folio 87.

⁵⁸⁶ ФНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 187, folio 161.

Већинско присуство гарнизонских трупа било је проузроковано и чињеницом да је крајина све до 1772. године била у ванредном стању због близине руске и турске војске, емиграције, дезертерства и разбојништва.

Табела 78: Војници у Банату и Дунавском кордону јануара 1770. године⁵⁸⁷

Припадност формацији	Број војника	Удео у укупном броју
Пешадија		
14 компанија Прве гарнизонске регименте	2.849	34,16%
Трећи батаљон Леополда Палфија	535	7,34 %
Трећи батаљон Форгараш регименте	415	5,69 %
Компаније Немачке банатске граничарске регименте	1.037	3.417 или 46,89%
12 компанија Илирске банатске граничарске регименте	2.380	
Земаљски плајаши капетана Петра Ванче (на плати Коморе)	70	0,96 %
Укупно пешадије	7.286	100%
Коњица		
Седми ескадрон кирасира (Podstadskysche)	744	76%
Две компаније Илирске банатске хусарске регименте	235	24%
Укупно коњице	979	100%

Начин попуњавања стражарница промењен је 1770–1771. године, што се може установити на примеру стражарница Средњег дунавског кордона. Укупно 35 стражарница на Средњем дунавском кордону јуна 1770. године опслуживало је махом људство стајаћих регименти (32 стражарнице) и мањи број илирских граничара (3 стражарнице). Илирска пешадија је држала само три стражарнице, и то – Атар Нове Паланке, Потисину (Bottisina, Potesina) и ушће Караша, а заједно са Првим гарнизонем и положај у Новој Паланци. Стајаћа војска је у овом делу Кордона бројала 205 лица у пешадији и у коњици, док су илирски граничари имали свега 24 у пешадији.⁵⁸⁸ Тек када су се стајаће трупе повукле, повећало се учешће илирских трупа у обавезама на кордону. Већ 24. децембра 1771. године састављен је списак стражарница Средњег дунавског кордона које су опслуживали илирски граничари, „немешајући се са другим трупама“. У питању је било 37 стражарница поверених 226 илирских граничара.⁵⁸⁹

⁵⁸⁷ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 747, 1770 – 39 – 204.

⁵⁸⁸ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 822, 1771 – 39 – 41, folio 55.

⁵⁸⁹ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 907, 1772 – 39 – 8.

*

Нису сви одрасли и војно способни мушкарци (Efective Stand: Dienst taugliche und Halb Invalide) били граничари. Ту обавезу је, начелно, требало да носи само један мушкарац из куће. Такви су убрајани у оне „у војној служби“ (Enrollirte), док су остали мушкарци из куће убрајани у „прекобројне“ или резервне (Supernumerari). Приликом успостављања Влашко-илирске граничарске регименте 1774–1775. године направљен је нацрт нових 16 компанија са по 254 граничара. Попуњавање је вршено тако што је од три или четири војно способне мушке главе у службу узмана једна. Ова одлука била је у складу са већ уобичајеним начином регрутовања, у просеку, трећине одрасле војно способне мушке популације.⁵⁹⁰

Контрибуција је наплаћивана по свакој одраслој мушкој војно способној глави. Године 1775. одређена је на 6 форинти по глави. У области Влашке границе износила је за 1.201 пописаног одраслог мушкарца укупно 7.206 форинти, док је у области Илирске границе за 3.083 одрасла мушкарца износила укупно 18.498 форинте. Изричито је наведено да села у области Алмаш, Крајина и Клисура, која „још увек нису имала војну службу“, нису подвргнута овој дажбини.⁵⁹¹

Граничари су морали бити опремљени оружјем (пушкама и бајонетима), као и другом опремом. У извештају о наоружању Илирске граничарске регименте од јула 1770. године, приказано је да је потребно укупно 4.462 пушака и бајонета за илирску пешадију (2.277 за официре и редове, 1.524 за прекобројне и 661 за полуинвалиде), као и 234 пушке и бајонета за хусарске компаније. Требало је обезбедити ново оружје, јер се са већ старим и ислуженим више није могло рачунати. По свему судећи, у питању је било оружје које је 1764. године преузето са земаљском милицијом у Илирску границу. Пошто је констатовано да је 2.011 пушака и 1.532 бајонета пописаних 1764. године било различитог калибра и углавном неупотребљиво, осим 381 комада који је могао да буде поправљен, тражило се да сви граничари буду опремљени новим оружјем.⁵⁹² Овај документ непосредно сведочи о укупном броју активних граничара и оних у резерви у целој

⁵⁹⁰ КА, НКР, Akten 1775, Kt. 1074, 1775 – 39 – 45, folio 113–124.

⁵⁹¹ КА, НКР, Akten 1775, Kt. 1074, 1775 – 39 – 45, folio 103–107; folio 103. Исто, folio 106–107

⁵⁹² КА, НКР, Akten 1770, Kt. 747, 1770 – 39 – 133. Под *Feuer Gewöhrs* се мислило пре свега на пушке, а под *Flinten* на пушке-кремењаче, док је бајонет третиран као додатак.

Илирској граници.⁵⁹³ Поред тога, сведочи и о практичној неспремности граничара да учествују у војним акцијама и уопште слабом одбрамбеном стању у овом делу Војне крајине.

Главна обавеза пекобројних граничара и полуинвалида односила се на работу и подвоз (Vorspan), личним радом и сточном вучном снагом. На тај начин су активни граничари могли бити ослобођени ове врсте обавезе. Работа је подразумевала и транспорт пртљага, намирница, опреме и сл.⁵⁹⁴ У обавезе граничара могле су спадати и неки други послови, на пример, они који су се тицали учешћа у „индустријској“ производњи. Када је отворена прва стаклара (Glasshütte) у Влашкој граници 1770. године, граничари села Вар, Циглен, Далч, Зервештије, Руен, Турнул, Борлова, Болвашница, Верчерова, Илова, Садова, Армениш, Фениш, Руска и Терегова добили су обавезу да испоручују огрев и пепео.

*

Поред војних обавеза граничари су, као и цивилни поданици, од 1770. године имали обавезу да плаћају црквену дажбину за издржавање епископа. Ова дажбина је такође називана „конвенцијом“, јер је наметнута у форми колективног уговора који су за свако село прихватили његови представници, кнезови или официри и „заклетници“. Увођење уговорене обавезе за јединствену годишњу дажбину којом су замењене дотадашње три дажбине – димница, конак и милостиња, донета је на Народно-црквеном сабору 1769. године. Одлуком Дворског ратног савета од 12. јануара 1770. године потврђена је њена важност и на простору Војне крајине. Конвенције за насеља Вршачко-Карансебешке епархије, међу којима су се наша и милитаризована насеља, склопљене су током 1771. и 1772. године, а по свему судећи једном потписане важиле су наредних година, без обнављања.⁵⁹⁵ Један од сачуваних уговора односио се на милитаризована места трију компанија Илирске граничарске регименте у околини

⁵⁹³ КА, НКР, Akten 1770, Kt. 747, 1770 – 39 – 133. Према томе, 1770. године пешадија је бројала 1.947 редова (гемајнери), 24 цимерлојте (занатлије), 192 гефрајтнера, 96 корпорала (каплара), 6 фурира (водника), 12 фелдвобела (заставника) – укупно 2.277 лица, као и 1.524 прекобројних и 661 полуинвалида, те укупно 4.462 лица. У коњици је било 224 гемајнера, 8 копорала (каплара) и 2 вахтмајстера (стражемештера) – укупно 234 хусара.

⁵⁹⁴ КА, НКР, Akten 1771, Kt. 823, 1771 – 39 – 44, folio 369.

⁵⁹⁵ АСАНУК, МП „Б“, 1771 – 40.

Нове Паланке, чији су представници априла 1772. године потписали сагласност да плаћају јединствену годишњу суму за издржавање епископа у Вршцу. По свему судећи, висина ове дажбине била је прилагођена броју одраслих мушкараца у домаћинствима.⁵⁹⁶

Табела 79: Конвенција за епископе села у околини Нове Паланке из 1772. године⁵⁹⁷

Насеља	Куће	Одрасли мушкарци у кућама							Сагласни да годишње плаћају	
		у војној служби	прекобројни	полуинвалиди	потпуни инвалиди	инквилити	занатлије	Укупно	Укупно (форинги)	Представници села
Кусић	163	87	58	94	51			290	34	каплар Никола Шаић, граничари Јован Урсигић и Паво Драганић
Ребенберг	73	28	20	34	38			130	10	каплар Михаило Стефановић, граничари Вукота Новаковић, Веселин Милковин, Милић Васиљевић, и Вук Радонић.
Лесковица	51	22	14	21	19			76	9	пенз. каплар Живан Стоикић, граничари Јанко Вуица и Радоје Миловановић
Златица	83	42	27	39	25			133	12	пенз. каплар Георг Предар, граничари Радивој Николин и Петар Даја
Лангенфелд	73	57	25	38	26			140	15 ½	каплар Недељко Благојевић, граничари Арсенија Савић и Павле Ружовић
Соколовац	85	61	37	45	37			180	18	пенз. заставник Миленко Белобабић, каплар Радосав Јанковић, граничар Пејцин Јанковић
Нова Паланка	105	32	17	58	35			136	18	пенз. каплар Михаило Остојин, граничар Милета Радосављевић
Дубовац	51	30	14	24	22			90	12	пенз. каплар Нешо Секулић, граничари Стоицко Ацимовић, Иван Станимировић и Јован Негроевић
Гај	79	54	28	47	25			154	16	граничари Дмитар Јеремић и Иван Дамјановић и Илија Јукић
Острово	76	60	39	22	33			154	14	граничари Ђурађ Ненадовић и Јован Недељковић
Укупно	839	477	273	422	311			1483	158 ½	

⁵⁹⁶ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 906, 1772 – 39 – 131.

⁵⁹⁷ КА, НКР, Akten 1772, Kt. 906, 1772 – 39 – 131.

*

Нека од права граничара, која цивилни поданици нису уживали, могу се сагледати на основу прописа о развојачењу одређених места. Граничари изјашњени за цивилни статус пролазили су процедуру којом су се одрицали својих дотадашњих права. То се пре свега односило на губитак права на ношење оружја и војних обележја. Приликом развојачења насеља укинутог Симбшеновог батаљона и формирања компанија Поток и Округлица 1753. године, утврђено је да граничари који су прешли у цивилни статус немају право да носе „ознаке на капама“, па је дистриктска управа под коју су дошли, требало кнезовима да нареди да им се оне одузму. Такође, требало је да предају оружје да би оно могло да буде испоручено новим граничарима у Горњим компанијама. Цивилни поданици нису смели да држе оружје у кућама, да га не би злоупотребљавали „за лов или неке горе ствари“. Оружје је могло да стоји у заједничким складиштима у сваком селу и за њега су одговарали кнезови. Имали су право да га користе само за потребе опште безбедности села. Ако се неком поданику у кући нађе кремењача или пиштољ, требало је да му се одузме и да буде кажњен са 12 форинти. Ако би се оружје нашло код кога на улици, сматрало се да угрожава општу безбедност и био би кажњен копањем ровова у оковима.⁵⁹⁸

Сличне одредбе о предаји оружја и опреме прописане су и приликом развојачења 11 насеља Горњих компанија после 1773. године. Граничари ових места су током 1775. године били обавезни да предају униформе, оружје и разну опрему, или пак да исплате суму која је у депозиту износила 10.969 форинти и 6 крајцара. С обзиром на то да су се већином одлучили да остану под цивилном влашћу, бивши граничари су одлучили да уместо новца предају униформе и опрему.⁵⁹⁹ Протокол о предаји опреме потписале су заједнички војна власт и рачунска служба Велике Кикинде 13. јануара 1775. године, пописујући опрему и униформе – као што су гуњаци, клобуци и слично.⁶⁰⁰ Та опрема је већ 1776. године раздељена новим граничарима.

Требало је организовати и предају опреме две коњичке илирске компаније дистриктским властима уместо депозита. Њихова опрема била је нешто

⁵⁹⁸ ФНКА, ВА, rote Nr. 41 (1753, Nov. – Dez.), folio 4–159, folio 86.

⁵⁹⁹ КА, НКР, Akten 1775, Kt. 1074, 1775 – 39 – 23.

⁶⁰⁰ КА, НКР, Akten 1775, Kt. 1074, 1775 – 39 – 34.

разноврснија и обухватала је поред текстила и коже (држаче за пиштоље, мантиле од телеће коже, цакове, седла, држаче, ремена за сабље и сл.) и оружје (234 комада). Ова опрема је делимично уступљена преосталим компанијама Илирске граничарске регименте, делимично подељена новим граничарима и досељеницима из Карловачког генералата, а делимично прешла у депозит штабова и касарни у Белој Цркви, Новој Паланки и Молдови.

*

Таксе од закупа, представљале су додатни приход који су поданици плаћали како на цивилној тако и војној територији. Додатни приходи граничарске касе могу се груписати: 1. од закупа гостионица, 2. закуп права на риболов, 3. такса за „заштиту“ коју плаћају грчке, турске, српске и немачке занатлије, 4. такса на казане за печење ракије, 5. такса на млинове, поточаре и суваче, 6. такса коју плаћају тзв. Нови Банаћани (Цигани), 7. закуп права на точење алкохола, и 8. такса од Српске и Грчке трговинске компаније. Преостали ванредни приходи су се махом састојали од таксе на жирење (држање свиња у шумама) и шумске таксе.

Услед управне и финансијске реорганизације, приходи и расходи Илирске граничарске регименте ревидирани су за период 1774–1777. године. Спискови за места Идвор, Леополдова, Сиге и Перлез Варош, Марино Село, Фаркаждин, Орловат, Томашевац, Иланца, Добрица, Маргитица, Јарковац, Падина, Селеуш, Сент Михаљ, Алибунар приказују суме које је у њима од издавања под закуп прикупила Комора за године 1772, 1773. и 1774, а са променом надлежности, војне власти за године 1775, 1776. и 1777. Они показују да разлике у приходима од издавања различитих врсти закупа практично није било, те да су их војне власти одржале на истом нивоу као и коморске. Спискови упоредних годишњих давања за 40 места од Нове Паланке до Берзаске, такође показују минималну разлику. Наиме, граничарска каса је у периоду 1775–1777. примила само 81 форинту више него коморска на име истих закупа у овим местима у периоду 1772–1774. године.⁶⁰¹ По свему судећи, пракса наплате није се променила у првим годинама након завојачења.

Наређењем из 1778. године, предвиђено је да право закупа крчми буде наплаћивано у само 8 места Влашко-илирске регименте и то у насељима Нова

⁶⁰¹ КА, НКР, Akten 1776, Kt. 1139, 1776 – 39 – 4.

Паланка, Божовић, Уљма, Молдова, Лагердорф, Делиблато, Мехадија и Охаба Бистра (нерачунајући оне у Белој Цркви). Ове крчме су представљале незаобилазне станице на мрежи главних и земаљских путева (Regiments Strecke, welche an denen Haupt- und Land-Straßen befindlich), због чега се од њих сакупљао приход намењен ерару. Као олакшица граничарским општинама закуп је умањен за половину, чиме је некадашњи приход ерара од 1.938 форинти смањен за 789 форинти. Ова мера, заправо, открива да је приоритет била заштита интереса граничара као закупаца.⁶⁰² Олакшица је примењена само на закуп права од гостионица, и није се односила на закупе других права. Већ следеће, 1779. године, Генерална команда тражила је да се приходи Граничарске касе повећају издавањем права на закуп гостионица у другим местима.⁶⁰³

Табела 80: Закуп за гостионице на „земаљским“ путевима 1778. године⁶⁰⁴

Компанија	Насеље и положај гостионице	Највиша понуда за годишњи закуп		Смањење годишњег закупа		Губитак ерара	
		форинти	крајцара	форинти	крајцара	форинти	крајцара
Пуковника	Нова Паланка	183	20	91	40	91	40
Мајора	Бзовић (смештен одред гарнизонске регименте)	50		20		30	
Првог мајора	Уљма (на путу за Ковин, Панчево и Велики Бечкерек)	210		105		105	
Капетана Хамера	Молдова (за оне који долазе из рудника Нова Молдова)	170		85		85	
Капетана Хајнла	Лагердорф (поштанска станица ка Вршцу)	155		77	30	77	30
Капетана Радојчића	Делиблато (на путу ка Панчеву)	530		265		265	
Капетана Хибнера	Мехадија (на путу од Жупанека ка Карансебешу)	210	30	100		110	30
Капетана Маовца	Охабабистра (на путу ка Трансилванији)	50		25		25	
Укупно		1558	50	769	10	789	40
Комунитет Бела Црква		380		380			
Укупно		1938	50	1149	10	789	40

⁶⁰² КА, НКР, Akten 1779, Kt. 1254, 1779 – 23 – 36/1, folio 20–21.

⁶⁰³ КА, НКР, Akten 1779, Kt. 1254, 1779 – 23 – 36/1, folio 4–7.

⁶⁰⁴ КА, НКР, Akten 1779, Kt. 1254, 1779 – 23 – 36/1, folio 20–21.

Дуж истих путева постојали су и млинови, чији су закупци били појединци, вероватно, бољег имовинског стања. У местима Руен, Терегова, Верендин, Оградина, Топлец, Мерул, Охаба Бистра закупци су били свештеници, у местима Охаба Бистра, Терегова, Мал кнезови, у Жупанеку и Берзи цариници, а у Мехадији један трговац. Изгледа да се њихова добит сматрала великом, због чега војне власти нису гарантовале да им висина закупа неће бити повећавана.⁶⁰⁵

*

Укупни приход Граничарске касе Влашко-илирске регименте за 1779. годину износио је 115.883 форинте.⁶⁰⁶ Примера ради, приход од војног комунитета Бела Црква је те године износио 7.333. форинте и, према томе, чинио 6,32% укупних прихода регименте. Иначе, сума коју је плаћао овај комунитет годишње готово да се није променила у периоду 1774–1777. године. Укључујући порез на земљиште, године 1774. износила је 7.086 форинти.⁶⁰⁷

Крајем 18. века, 1797. године, планирани приходи за обе регименте износили су 221.389 форинти и 31 крајцару. Неки од наведених прихода били су таксе на трговину (1.406 форинти), занате (662 форинте); закупци на крчмарење/послуживање (Ausschanks Arrenda, 26.361 форинта), рибарење (7.618 форинта), пустаре (15.235 форинте), млинове (850 форинти) и др. Груписани, приходи су имали следећу структуру – од редовне контрибуције приход је износио 119.916 форинти (54% свих прихода), од закупничких такси 53.207 форинти (24%), од ванредних прихода 13.595 форинти (6,14%), и различитог паушала 34.671 форинту (15,66%).⁶⁰⁸ Велики расходи одлазили су на издржавање службеника и официра. У извештају из 1784. године прецизирано је да обе банатске регименте, Немачко-банатска и Влашко-илирска, на име плата (an Gage) за све службенике годишње добијају 77.864 форинти.⁶⁰⁹ Претпостављамо да се десетак година касније тај расход само повећао.

⁶⁰⁵ КА, НКР, Akten 1779, Kt. 1254, 1779 – 23 – 36/1, folio 24–26.

⁶⁰⁶ КА, НКР, Akten 1780, Kt. 1280, 1780 – 25 – 174.

⁶⁰⁷ КА, НКР, Akten 1780, Kt. 1280, 1780 – 25 – 167, folio 1–2.

⁶⁰⁸ КА, НКР, Akten 1787, Kt. 1543, 1787 – 23 – 6, folio 529–586. Сумарни изводи о финансијама Немачко-банатске и Влашко-илирске регименте за финансијску годину 1797/98, нарочито војних комунитета, уметнути су у кутију за 1787. годину. Наведеним редоследом, приходи су груписани као – an Stabillen Contributionale, an Verhandene oder Extra Gefallen, an zufalligen Einkunften, verschiedene Pauschale.

⁶⁰⁹ КА, НКР, Akten 1784, Kt. 1416, 1784 – 23 – 2.

2. Земаљска милиција у Седмогодишњем рату

Граничарске компаније су по одласку на ратиште биле расподељене у различите ратне формације, незадржавајући нужно свој првобитни распоред. Службена преписка и извештаји су се углавном односили на учеснике у командном ланцу, те се осим основних праваца кретања и фронта на коме су се борили, тешко може сазнати више о детаљима ангажовања граничара на ратишту. Нешто података сачувано је о учешћу Банатске земаљске милиције у Седмогодишњем рату (1756–1763), на основу којих се може реконструисати једна ратна епизода, али и неке пратеће друштвене појаве.

Појединости у вези са учешћем Банатске земаљске милиције у рату, изложићемо на основу четири документа – ревизионе листе официрског кадра који је делом измарширао на ратиште (15. и 27. јуна 1757), а делом остављен на позицијама у Банату,⁶¹⁰ списка изгубљене опреме граничара који су заробљени (накнадно састављен или преписан 1766),⁶¹¹ извештаја о смрти мајора и команданта банатске милиције Гаврила Новаковића која је за последицу имала накнадну допуну официрског кадра,⁶¹² и на крају, опширног извештаја и записника са саслушања дезертера са ратишта.⁶¹³ Ова документа су сведочанство о једином ратном ангажовању банатске милиције, и то, против пруске војске у Шлезији и Чешкој ратних 1757. и 1758. године. Седмогодишњи рат је са становишта Хабзбуршке монархије и Пруске био ограничен на простор Шлезије и Чешке и завршен већ 1761. године, због чега је познат и као Трећи шлески рат.

Председнику Темишварске администрације грофу Перласу је 31. маја 1757. године достављено наређење царице Марије Терезије којим је предвиђено да на ратишту буде ангажовано 1.078 припадника пешадије и коњице банатске земаљске милиције, чије ће опремање на себе преузети Предијска компанија добровољном донацијом (*donum gratuitum offerirende*) од 20.000 и више

⁶¹⁰ ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr. 185, folio 162–173. Документи објављени у: Ј. Илић, *Официри банатске земаљске милиције 1757. године*, Мешовита грађа – *Miscellanea XXXII* (2011), 289–309.

⁶¹¹ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 603, folio 67.

⁶¹² КА, НКР, Akten 1758, Kt. 392, 1758 – 61 – 397.

⁶¹³ ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr. 185, folio 576–593.

гулдена.⁶¹⁴ Банатска администрација је 11. јуна 1757. године потврдила Конвенцију о обавезама коју је још 28. октобра 1753. године склопила са представницима банатске милиције – обер-капетаном Гаврилом Новаковићем и вице-обер-капетаном Лазаром Поповићем, који су наступили у име „некадашње поморишке и потиске, а сада банатске земаљске милиције“. Седмом одредбом уговора било је дефинисано то да су граничарска домаћинства ослобођена од дажбина и контрибуције у периоду њиховог ангажовања на ратишту, на исти начин као што је то било предвиђено и њиховим граничарским правима у развојаченој Потиској и Поморишкој војној крајини. Важност ове одредбе показала се годину дана касније, јер су дезертери из редова банатске милиције своје бекство са ратишта у Доњој Шлезији правдали гласинама о томе да су њихове породице опорезоване. Да би поштовање ове одредбе у Конвенцији било гарантовано, приложен је и препис Привилегије коју је царица Марија Терезија издала 20. марта 1743. потиско-поморишким граничарима, у којој се изричито наводи да су жене, деца, слуге, рођаци и сви чланови домаћинства остављени код куће ослобођени дажбина за време трајања њиховог учешћа у рату.⁶¹⁵ У Бечу је 18. јуна 1757. године потврђен пријем добровољног прилога Предијске компаније, који су начинили њени представници Паул Мик и Јосим Маленица, у износу од 30.000 форинти, за потребе финансирања опреме и исхране банатске милиције током трајања њеног ратног ангажмана.⁶¹⁶

Трупе Банатске земаљске милиције изведене су на ратиште у две колоне, 15. и 27. јуна 1757. године. Извештај о стању у трупама које су напустиле Банат саставио је 5. јула 1757. године службеник Земаљске администрације у Темишвару, Јохан Михаел фон Бранденбург.⁶¹⁷ Број компанија је удвостручен како би 9 било изведено на ратиште, а 8 остављено на положајима у Банату. Сразмерно повећању броја компанија, повећан је и број официрских служби. Због мањка у броју расположивих официра, на ратиште је послата и неколицина са лошијим оценама. Официри у статусу резервних или пензионисаних остављени су на редовним дужностима у Банату, а међу њима је већина имала лоше оцене. Што

⁶¹⁴ ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr. 185, folio 63–67, 68–79.

⁶¹⁵ ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr. 185, folio 100, 102.

⁶¹⁶ ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr. 185, folio 145–150.

⁶¹⁷ ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr. 185, folio 162–173.

због старости, здравствених или других разлога, сматрани су неподесним за службу на ратишту. Аутор извештаја је забележио да су мере ванредних постављања биле нужне, јер би у супротном, број изведених на ратиште био далеко мањи. Са девет компаније на ратиште је упућено 30 официра, док је у осам компанија преосталих у Банату, са две трећине људства, задржано 26 официра.

Оцене официра сведоче о приоритетима – најбољи људи су одведени на ратиште, а мање способни остављени на позицијама „код куће“. Са 30 официра у 9 компанија измарширало је укупно 1.156 припадника земаљске милиције – 705 у пет пешадијских и 437 у четири коњичке компаније, и 14 чланова Штаба.

О непосредном учешћу банатских трупа у ратним окршајима нема много података. На непосредан начин о томе говори документ о попуњавању упражњених официрских места, који је командант банатских трупа на ратишту, барон фон Јанус, 5. марта 1758. године потписао у логору у Хабелшвердту.⁶¹⁸ У једном сегменту свог извештаја упућеног Дворском ратном савету, барон Јанус је саопштио да је он тек недавно преузео банатске трупе. Марта 1758. године, дакле, ове трупе су се налазиле у Доњој Шлезији, недалеко од Глотца. Повод за извештај барона Јануса било је попуњавање неколико упражњених официрских места како код пешадије тако и коњице. Према његовом исказу, 3. марта те године преминуо је мајор Гаврило Новаковић, а 15. јануара потпоручник Остоја Ћирић. Осим ова два официрска положаја, требало је поунити и друго заставничко место у свакој од компанија, јер је у међувремену издато наређење да се оно уведе у свим регуларним трупама. Јанус је поступио тако као да се та одлука односила и на банатску милицију, иако она формално није спадала међу регуларне војне јединице, уједно распитујући се за исправност своје одлуке. Брига о попуњености официрског кадра била је важна, јер је кампања могла почети сваког тренутка, а официри су осим за вођство у биткама били задужени и за егзерцире. Као надлежни командант, Јанус је Ратном савету доставио предлог о унапређењима, који је осим српских и немачких официра на ратишту, обухватао и појединце који су препоручени са положаја у Банату. У свом извештају је напоменуо да, поред

⁶¹⁸ Хабелшвердт је немачки назив града Кладска Бистрица (Kladska Bystrice), који се налази у Доњој Шлезији код Глотца, данас у Пољској. Пруси су га од Аустријанаца освојили 1745, а трајно задржали тек миром 1763, али су око њега вођене борбе и током Рата за Баварско наслеђе 1778–1779.

досадашњих губитака, тренутно располаже са 695 припадника ове милиције у 5 пешадијских компанија (од 705 који су напустили Банат). Његов предлог, конкретно, односио се на унапређење капетана Михаела Соринке, који се још пре 15 година истакао у Баварском рату командујући једним батаљоном Потиских граничара.⁶¹⁹

Табела 81: Официр за попуњавање служби у компанијама Банатске земаљске милиције на ратишту марта 1758. године⁶²⁰

Чин и позиција (преорука)	Име и презиме официра	Вероисповест
Мајор при пешадији	Михаел Соринка, тренутно капетан који по повратку у Банат треба да добије плату вице обер-капетана	Православни
Капетан-поручник	Сигмунд Мајер	Католик
Натпоручник	Константин Николић	Православни
Потпоручник	Стама Чолак	Православни
Заставник	Франц Фрумвалд	Католик
Капетан	Јосим Војновић	Православни
Натпоручник	Гаврило Симкић	Православни
Потпоручник	Павле Марјановић	Православни
Заставник	Игњат Поповић, агрегирани у Мокрину	Православни
Капетан	Тодор Каловић	Православни
Натпоручник	Антон Васиљевић	Православни
Потпоручник	Нешко Томашевић	Православни
Заставник	Илија Јеремић	Православни
Капетан	Томас Лудвиг Мајер	Католик
Натпоручник	Павле Недељковић	Православни
Потпоручник	Јован Бер, стражемештер-поручник	Католик
Заставник	Јакоб Ледерер, водник	Католик
Капетан	Марко Милосављевић	Православни
Натпоручник	Сигмунд Грајнер фон Мислетин	Католик
Потпоручник	Тодор Мирковић	Православни
Заставник	Павле Недељковић, кадет	Православни
Мајор при коњици	Сава Ракићевић, капетан, који по повратку у Банат треба да добије звање и плату вице обер-капетана	Православни
Капетан-поручник	Михајло Пајдаковић	Православни
Поручник	Субота (Ш)Жупоња	Православни
Корнет	Игњат Миљеновић, стражемештер	Православни
Ритмајстер	Георг Новаковић	Православни
Поручник	Михајло Брановачки	Православни
Корнет	Јозеф Сомбори, ађутант	Католик
Ритмајстер	Матијас Шпиц	Католик
Поручник	Петар Јовшић	Православни
Корнет	Михајло Сударски	Православни
Ритмајстер	Мојсеј Мајновић, потручник	Православни
Поручник	Георг Сако	Православни
Корнет	Михајло Дабић	Православни

⁶¹⁹ КА, НКР, Akten 1758, Kt. 392, 1758 – 61 – 397.

⁶²⁰ КА, НКР, Akten 1758, Kt. 392, 1758 – 61 – 397.

Предложени списак углавном је усвојен. Примера ради, брат преминулог оберкапетана Гаврила Новаковића, Георгије Новаковић, будући постављен за татора његове деце и хронично болестан, отпуштен је из службе на ратишту на коме се налазио, а на његово место позван је Стојан Бошковић.⁶²¹ Више инстанце су излазиле у сусрет молбама граничара и официра. Молбу оберкапетана Лазара Поповића из компаније Фрањево (Врањево), да не буде премештен у компанију Велика Кикинда на упражњено место вице-оберкапетана Михаила Соринке, услишила је царица Марија Терезија 20. маја 1758. године. Из образложења Лазара Поповића следи да је разлог била његова жеља да не мења место боравка, будући да је у своју кућу уложио одређена средства, тим пре што удовица бившег оберкапетана није желела да напусти кућу у Кикинди. Његов предлог је био да у чину оберкапетана остане у Фрањеву, месту које је „подједнако удаљено од других“, баш као што је вице оберкапетан Соринка ову дужност обављао станујући у Идвору.⁶²² Неки од резервних, пензионисаних и у Банату остављених официра, накнадно су узети у разматрање за слање на ратиште. Априла 1758. године прихваћена је молба резервних (агрегираних) натпоручника Јована Персијана и Теодора Албана да буду пребачени у статус активних официра на ратишту.

Из једног документа, вероватно преписаног 1766. године, сазнајемо да је део банатске коњице током окршаја у рату 1757. и 1758. године допао у пруско заробљеништво. До заробљавања банатских хусара, судећи према списку учесника, дошло је пре него што је на фронту погинуо командант, мајор и коњички капетан (ритмајстер) Гаврило Новаковић. Пописана су имена и презимена 53 банатска граничара-хусара који су заробљени. Вредност опреме (коња, униформи и оружја) коју су изгубили процењена је на укупно 3.551 форинту и две крајцаре. Налазили су се у компанијама на ратишту под командом домаћих (банатских) официра – мајора и коњичких капетана Новаковића, Ракићевића и Шпица. У тренутку заробљавања надређени су им били домаћи официри ритмајстери Шпиц, Ракићевић и Новаковић, поручници Шупоња,

⁶²¹ ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr 185, folio 378.

⁶²² ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr 185, folio 425–426.

Јовшић, Дабић, Пајдаков(ић), али и страни команданти, „један угарски региментски ритмајстер“ и ритмајстер Глац „од вараждинских хусара“, док се један заробљени налазио у патроли. По свему судећи нису заробљени истом приликом. Највећи број заробљеника, 20 од укупно 53, био је под командом поручника Шупоње у тренутку заробљавања.

Власти су, као и непријатеље, посебно интересовали губици у опреми. Пошто се не помињу као нестали, умрли или задржани, изгледа да су заробљеници враћени, тако да је трајно изгубљена само њихова и опрема за коње. Опрема је пописана у посебним рубрикама. Изгубљени коњи су, према ислужености, различито процењени на вредност од 24 до 46 форинти. Највећи удео у целокупном губитку чинило је 1.675 форинти на име изгубљених коња. Даље, на име седала и узенгија штета је била 414 форинте и 52 крајцара и на име униформи (Montirung) 900 форинти и 52 крајцаре. На име оружја које су граничари купили сопственим средствима штета је била 207 форинти и 30 крајцара за карабине, 179 форинти и 54 крајцаре за пиштоље и 173 форинте и 12 крајцара за сабље. У просеку, по човеку изгубљено је опреме у вредности 67 форинти. Сви граничари су остали без коња, али су многи вратили оружје и униформу.⁶²³

Табела 82: Банатски хусари – заробљеници током 1757. и 1758. године

Чин	Име и презиме	Вредност изгубљене опреме	
		форинти	крајцара
Граничар (гемајнер)	Maxim Jaksics	90	
Граничар	Arsen Mikalacski	96	
Граничар	Miha Gravancsisef	62	
Граничар	Arsa Franzustev	40	
Граничар	Lazar Vinkics	63	
Граничар	Mihsa Radosavljev	38	
Граничар	Necza Knesevics	75	
Граничар	Pera Kivics	40	
Граничар	Schivan Stankics	89	
Граничар	Nicola Globacsky	52	24
Граничар	Miha Rakin	57	45
Граничар	Petar Pein	58	3
Граничар	Jovan Vebralov	107	16

⁶²³ КА, НКР, Akten 1767, Kt. 581, 1767 – 3 – 603, folio 67.

Граничар	Stephan Miletahsev	93	15
Граничар	Gligorie Nakragucsin	89	
Граничар	Nicola Adacsics	68	
Граничар	Thodor Karavatuhsics	66	
Граничар	Thodor Pruhsics	60	3
Граничар	Lazar Vuletin	57	3
Граничар	Jovan Novakov	55	3
Граничар	Milos Prodanov	62	15
Граничар	Mihajlo Sarin	56	45
Граничар	Petar Despotov	51	
Граничар	Ninko Silaski	55	45
Граничар	Petar Suhacsarov	49	
Граничар	Nedelko Pluhsarov	48	
Граничар	Jovan Poppov	46	
Граничар	Thodor Miletin	68	3
Граничар	Racza Vrosev	62	
Граничар	Jovan Kopcsalin	58	3
Граничар	Nicola Patakin	57	15
Граничар	Laza Bogosavljev	62	
Каплар	Dmittar Poppov	45	
Граничар	Cusman Isaakov	84	36
Граничар	Lazar Vidics	87	3
Граничар	Andria Dabics	71	
Граничар	Chura Benifrag	81	
Граничар	Rista Pulin	83	
Граничар	Nicola Stanisavljevics	81	
Граничар	Mihajlo Janin	83	
Граничар	Jovan Kapunacz	64	
Граничар	Momir Vuletin	61	3
Граничар	Zuca Krstanohsics	55	
Граничар	Dmittar Rakin	50	
Граничар	Petar Lukasev	51	
Граничар	Andria Murcsics	53	
Граничар	Petar Kurucsics	53	
Граничар	Plagoje Mihatov	82	3
Граничар	Jovan Schivanics	82	45
Граничар	Damian Momirov	81	3
Граничар	Miha Gradich	91	3
Граничар	Djuka Petrov	91	12
Граничар	Petar Valbahsa	83	3
Укупно	53	3.551	2

*

О расположењу међу банатским граничарима на ратишту, њиховим моралним и практичним гледиштима, као и општим ратним и друштвеним приликама, сведочи документ о 89 дезертера са ратишта, њиховом повратку у Банат и саслушавању од стране банатских власти. Ово није био усамљени случај

дезертирања банатских граничара. Подаци о првим дезертерима потичу још са почетка кампање. Приликом изласка из Баната јуна 1757. године, на пример, евидентирани су бегунци из Меленачке компаније – Васа Обесов, Стојан Мирков, Михајло Пајташев и Станко Остојић.⁶²⁴

Нема доказа да су дезертери силом приведени. На основу њихових изјава може се закључити да су се пријавили сами, тек након што им је помиловање било гарантовано Патентом о амнестији, који је царица Марија Терезија расписала током јуна 1758. године. Амнестија је предвиђена за све дезертере који се у најкраћем року добровољно пријаве, уместо да буду кажњени смрћу и каменовањем. Саслушање 59 пешадинца и 23 коњаника из Горњих компанија обавили су у Фрањеву од 5. до 8. јуна 1758. године оберкапетан Лазар Поповић, или неко од њему подређених, као капетан-поручник Маринко Милутиновић и заставници Сава Јосић и Игњат Поповић. Седам дезертера из Доњих компанија саслушао је оберкапетан Александат Грејнер фон Мислетин 1. јуна 1758. године у Соколовцу.⁶²⁵

Изјаве саслушаних дезертера сведоче о разлозима њиховог бекства и околностима повратка у Банат. Постоје мање разлике у описима мотива и појединих догађаја, између припадника Горњих и Доњих компанија. Једну групу дезертера чинило је 29 граничара из компанија капетана Соринке и Милосављевића (из Кикиндске и Мокринске компаније), који су били смештени у војном логору удаљеном један сат од Raini(t)za, а која се одлучила на бекство ноћи 5. маја 1758. године. Друга група дезертера бројала је 31 граничара из компанија капетана Војновића, Милосављевића, Каловића и коњичке компаније Новаковића (из Меленачке компаније), која се бегунцима прикључивала постепено, током ноћи 3, 4. и 5. маја, а била је смештена делимично у логору код Duschnida и Nahoda. Из војног логора су побегли са свим оружјем, муницијом и опремом, а читав пут до својих места у Банату, прошли су непримећени и без заустављања – „без да их је неко питао одакле долазе и куда иду“. Сви испитаници су као разлог вероломства навели вести о тешкоћама у којима су се због наметнутих обавеза нашле њихове породице у Банату. Наводно, оне нису

⁶²⁴ ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr. 185, folio 517.

⁶²⁵ ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr. 185, folio 576–593.

биле поштеђене дажбина, иако су граничари испуњавали своје обавезе на ратишту. На питање да ли су своје дневне порције и новчано издржавање примали редовно, што се сматрало за уобичајени разлог бекства, одговорили су потврдно. Такође, изјавили су да су се уверили у то да су вести из Баната биле лажне и да њихове куће ипак нису плаћале дажбине. Питања и одговори су формулисани типски, а у њима се понављало признање да су преступ вероломства починили свесно, те да моле за опроштај и изражавају спремности за повратак на ратиште – што им је у складу са Патентом и услишено.

Нешто више појединости у исказу изнео је хусар Сима Живанов из Кумана, који је за разлику од осталих дезертера, био заустављен у Угарској, код села чијег имена се није сећао, и ухапшен од стране жупанијског хусарског капетана, и спроведен у Офен (Будим). После три дана проведена у затвору отпремљен је колима жупанијских хусара, а када су се они успут успавали, успео је да побегне заједно са другим ухапшеним дезертерима, једним из Кумана и двојицом из Мокрина, са све коњима и оружјем. Због својих болесних ногу није могао да прати друге, па је заостао и поново био ухапшен у једном жупанијском месту. У овом затвору је провео само два дана, док га група хајдука у пролазу, „такође дезертера са ратишта“, није препознала и повела са собом. Разлог његовог дезертерства такође је била вест о тешким приликама у којима се нашла његова породица. Добио је писмо у коме му је саопштено да су његова мајка и брат умрли, тако да у кући више није било ниједног мушкарца и да је цело имање остало да пропада на жени његовог брата и петоро мале деце. Осим за милост, молио је да му се нађе замена за одлазак на ратиште.

Приликом саслушавања дезертера Горњих компанија постављано је питање да ли су службу на ратишту вршили у своје име или су ту обавезу преузели у туђе име. Тежина прекршаја сматрала се већом код оних који су вероломство починили вршећи војну службу уместо других, будући да су за то договорили надокнаду у новцу или некој врсти натуралне или радне услуге (усеви, стока, прехрана стоке или сакупљање усева, и сл.). Преузимање дужности за извесну надокнаду очито је била ствар договора између граничара и није се тичала војних власти, све док је број граничара за формирање тупа био задовољавајући. На овај начин, могле су бити задовољене економске и социјалне

неравноправности. Домаћинства која нису имала могућности и радне снаге нису морала дати граничара-војника, док су имућни имали прилику да откупе своју обавезу. Из истих разлога, није случајно да су примери замењених дужности били из пространих села Горњих компанија, а не скромних насеља у околини Потока и Округлице. Ова пракса показатељ је далеко веће флексибилности војног поретка од уобичајене представе о томе. Статистички, могло би се закључити да је сваки десети граничар преузео службу на ратишту у име неког другог (на основу 8 таквих случајева, у узорку од 81 дезертера из Горњих компанија).

Табела 83: Дезертери који су обавезу на ратишту преузели у име других граничара и договорена надокнада

Име и презиме оног ко је дужност преузео (дезертер)	Име и презиме обвезника који је дужност уступио	Договорена надокнада за преузету дужност на ратишту
Михат Величков	Јован Црвени	30 форинти, жетва усева
Јанко Лазарев	Лазар Влах	10 форинти, 20 оваца и јагњади
Јанко Просић	Миша Просић	30 форинти
Коста Седларов	Нина Богданов	23 форинти, тагверк (јутро) усева, прехрана коња и краве током зиме
Мартин Колошин	Мартин Колошија	18 форинти, 10 форинти за издржавање говеда
Пава Попов	-	30 форинти, одећа (велика)
Јован Тривунов	-	34 форинти, 5 снопова усева (Schinet Frucht)
Јован Атанасин	Атанасије Французлија	1 крава са телетом, 1 двогодишње теле, 2 снопа усева

Саслушавање дезертера Доњих компанија открива и неке друге појединости. Ових дезертера је било само 7, и то три из Маковишта и четири из Потока. За свих седам је карактеристично то што су рођењем били из места у Србији (Параћин, Бистрица, Сјеница, Нови Пазар). На ратишту у Чешкој дезертери Доњих компанија стајали су под командом капетана Мецгера (Metzger). За разлику од дезертера Горњих компанија као узрок вероломства су навели глад услед нередовне исплате дневних порција и новца на ратишту. Примања и храна су им исплаћивани повремено, тако да су чак и по 4–5 дана били без икаквих средстава, у глади и несташници, принуђени да хлеб купују по цени од 12 или 15 крајцара. Официри којима су се жалили, тврдили су, нису ништа предузимали осим што су их позивали на стрпљење. На бекство су се одлучили вечери 4. маја, заједно са 28 садругова из Горњих компанија са којима су били смештени у

логору у брдима у Глацу, где се налазила цела Мецгерова компанија (Доња Шлезеја). Први дан након бекства провели су скривени у шуми, носећи се мишљу да се врате назад, јер сами нису знали пут ка кући. Даље су их повели дезертери из Горњих компанија, и то Иван из Велике Кикинде, који је познавао више језика и многа места, а у међувремену су се сусрели са још 31 бегунцем из Горњих компанија. Код Бруна су наишли на трупе Славонских хусара, који их нису задржали, већ само питали куда су се упутили – „кући“, гласио је одговор. Од Пресбурга (Братиславе) стигли су у Кечкемет, а одатле у Банат, а у Бечкерек су се одвојили од припадника Горњих компанија и наставили ка Алибунару. Ту су их срела двојица вршачких дистриктских хусара, који су их испратили како би предали оружје, међутим, они су одбили да то учине. Затим су преноћили у Војводинцу, где им је рано сутрадан кнез са наоружаним људима тражио да положи оружје, али они су то одбили и наставили ка Белој Цркви, где су ухапшени и где им је оружје одузето. Што се тиче снабдевања на путу, већином су куповали за готов новац или добијали на поклон, „уз добру реч“. Сагласни су били у изјави да се на дезертирање не би одлучили да на то нису били „наговорени“ и „заведени“ од стране припадника Горњих компанија, од којих су чули да су већ више пута бежали са ратишта и без последица били враћани у трупе.⁶²⁶

⁶²⁶ ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr. 185, folio 576–593. Саслушани су у присуству хаднађа Јохана Персиана, стражемештера Станка Јанковића, каплара Симона Павловића, гефрајтера Вучка Каранковића, гемајнера Димитра Вулетића, стражемештера Ивана Ђуричића, каплара Константина Дороб, гефрајтера Неде Гвозденовића, гемајнера Петра Станоиловића и ађутанта и актариуса Јохана Отенхаузена.

Табела 84: Дезертери-припадници Банатске земаљске милиције⁶²⁷

	Пеџадија	Коњица
Горње компаније	Lasar Czobanov, Danilo Stojanof, Miat Welics, Janko Keneski, Janko Mirkovich, Jovan Illin, Jovan Selleuschki, Stephan Andreashef, Mia Mirkov, Illia Schimbratha, Mia Fertatulof, Janco Lasaref, Lazar Zwein, Jovan Jurith, Petar Schivanof, Stephan Bugarin, Gavriло Urosehef, Janco Groschith, Costa Sedlarov, Jovan Catin, Stoiko Subin, Sava Doiko, Pera Jellehsin, Petar Tribin, Mischko Kocsoreb, Dacsa Neschin, Martin Golosehin, Jurath Allaibekof, Stoko Wukof, Pascul Illimanschin, Jovan Andra, Andrea Subanof, Jovan Adamof, Petar Damianof, Nikola Schokicsin, Misko Barjedarov, Pera Mirkovich, Mia Slabin, Jacov Novakov, Lazar Trifunov, Stojan Marich, Pera Wahsin, Illia Kuruczin, Stojan Rakin, Rista Ivanof, Mia Radivoin, Vasa Kosin, Thodor Jova, Ihsak Dumitrof, Stephan Mathin, Gaja Bersjukof, Illia Jakonith, Thodor Zerverni, Stephan Bogosavlov, Schifko Radin, Schifko Mataracsia, Pava Poppov, Jovan Trifunov, Stephan Jerinkith	Jovan Welimirof, Mia Flaikof, Gaja Kischperdilov, Sava Jurischin, Doja Beokith, Andrea Dabith, Pera Gaith, Laza Jurischith, Jovan Medanschith, Neda Avramof, Sava Jovicsin, Micsa Proschith, Philip Denin, Ninko Kollarov, Sveja Thodorov, Arsa Prodanof, Pera Lohsitef, Neza Milithjef, Milivoi Tjuricsin, Ninko Thornanski, Thodor Danith, Andrea Gruicsin, Mihailo Parausin
Укупно	59	23
Доње компаније	Pantelia Radulovich, Milosav Jovanovich, Nesko Wischnith, Milosav Novakovich, Mihaiilo Radonich, Stephan Raunich, Stanko Ostoich.	-
Укупно	7	-

Граничари Горњих компанија су саставили писмо којим су својим рођацима на ратишту потврдили да њихове породице у Банату нико не опорезује нити оптерећује другим приходима по глави, те чисте савести сведоче да од оних који имају чланове домаћинстава на ратишту нико не тражи „ни филера, ни таксе, како по људској тако и марвеној глави“. Једино су обавезни да, као и коморски поданици, учествују у радовима у Темишвару, на мајданима у Панчеву и Дунаву, и „под компанијским барјацима“ (што спада у њихове регуларне обавезе), имајући у виду да се број регуларних војника у Банату смањило, а да се од њих не траже обавезе на другим и удаљеним странама. Ова изјава је потписана у присуству оберкапетана Лазара Поповића и заставника Антона Розенфелда у

⁶²⁷ ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr. 185, folio 576–593.

Фрањеву, 9–13. маја 1758. године.⁶²⁸ И саслушани дезертери су изјавили да су по повратку увидели да су вести о оптерећивању њихових породица дажбинама биле нетачне. Тиме је разлог њиховог бекства елиминисан, те су осим за милост молили да им буде дозвољено да се врате у борбене редове.⁶²⁹

*

Података о непосредном учешћу банатских трупа у Седмогодишњем рату после 1757. и 1758. године нема. Бројни официри, већином из редова оних на позицијама у Банату, пензионисани су или пребачени у статус резервних већ 1759–1760. године, док се значајан број граничара нашао у редовима отписаног људства због старости, дезертерства, болести или смрти. Из периода 1758–1763. године сачувано је неколико пописа бројног стања (Stand Tabella), на основу којих се може стећи и увид у прилив и губитке у људству (Zuwachs и Abgang).

Ратни губици током 1757. и 1758. године, а потом пензионисање и отпуштање неспособног кадра у периоду 1759. и 1760. године, несумњиво су утицали на то да су бројна места у компанијама Земаљске милиције у Банату упражњена. То је био разлог за регрутацију младих ради обнове војног кадра, којој су војне власти прибегле већ марта 1761. године, и поново јуна 1763. године. Марта 1761. године, бројно стање се поправило за 382 лица, и то тек регрутованих, „од одрасле омладине према војним пописима“.⁶³⁰ Јуна 1763. године остварен је пораст од укупно 246 лица граничарским компанијама, највећим делом од регрутације омладине, али и прилива са стране, па и турске емиграције. Назначено је да је претходна регрутација спроведена 19. марта 1761. године. Пораст је 1763. године обухватао у свих 8 компанија 185 лица од „војне омладине“, 47 лица од „других странаца“ и 14 лица од „турских емиграната“ (и то само у компанији Поток).⁶³¹ „Табеле стања“ указују на то да се број свих расположивих граничара (сума ефикативне), након регрутација младих поправио у односу на претходне године.

⁶²⁸ ФНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 185, folio 475–482.

⁶²⁹ ФНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 185, folio 699–702.

⁶³⁰ ФНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 186, folio 57.

⁶³¹ ФНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 186, folio 418–419.

Табела 85: Бројно стање компанија Банатске земаљске милиције⁶³²

Компаније	Бројно стање јуна 1759.	Бројно стање јуна 1760.	Бројно стање 1761.		Бројно стање 1763.	
			фебруара	марта	маја	јуна
Велика Кикинда	625	578	626	717	686	747
Фрањева	562	640	558	641	617	667
Мокрин	531	540	523	588	554	574
Меленци	513	530	501	501	477	506
Идвор	315	327	314	358	342	360
Ботош	389	400	386	424	397	415
Штаб	3	2	3	3	3	3
Укупно Горње компаније	2938	3017	2908	3232	3076	3272
Поток	317	335	314	314	291	338
Округлица	219	231	219	279	268	285
Укупно Доње компаније	536	568	533	593	559	623
Укупно	3474	3585	3444	3825	3635	3895

3. Крајиша елита: официри

Официри су поред улоге у војној организацији граничарских компанија, имали и улогу представника својих заједница. Представничка улога официра постајала је уочљивија у ситуацијама у којима се заједница налазила пред избором за задржавање граничарског или преузимање цивилног статуса, те следствено овој одлуци, пресељење или останак у месту становања. За останак у месту и преузимање цивилног статуса одредљивали су се официри заинтересовани за привилегију слободног уживања земљишног поседа. За задржавање војног статуса и пресељење били су заинтересовани официри који нису желели да остану без свог чина и са њим повезане државне плате или пензије. Многи официри који су уживали велике земљишне поседе (на пример на Тиси и Моришу) одлучили су се за останак, док су предводничку улогу у сеобама преузели сви они који су пресељењем могли добити прилику да напредују у служби на рачун упражњених места. У оба случаја, официри су представљали своје заједнице и као такви били уживаоци извесних права и привилегија. После укидања Потиске и Поморишке војне крајине 1751. године предводили су граничарску популацију у крајиште

⁶³² ФНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 185, folio 1077–1077' (1759, 1760); Исто, rote Nr 186, folio 57 (1761), folio 418–419 (1763).

Руског царства и у милитаризовано подручје Баната. Са друге стране, након развојачења 11 места Горњих компанија почетком 1774. године нису се определили за пресељење у Регименте испод Тамиша.

Државни службеници су били свесни утицаја који су официри имали на заједнице. О томе сведочи примедба саветника Редехера, који је 1751. сугерисао да приликом развојачења насеља Симбшеновог Земаљског банатског батаљона, не треба починити грешке направљене приликом укидања Потиске и Поморишке војне крајине. Истакао је да укидање, између осталог, треба спровести обазриво, тихо и брзо, тако да официри ове милиције не добију времена да се организују међу граничарима и подстакну их на заједничко исељавање у шајкаше или у Славонију, да празним обећањима не извлаче повластице и земљишне поседе за себе, нити да убеђујући граничаре утичу на то да се они не изјасне за коморски статус. Тиме би посао укидања граничарског статуса био отежан, истакао је, као што се то већ десило међу граничарима Потиске и Поморишке војне крајине.⁶³³

Пресељени граничари са Тисе и Мориша донели су своју војну хијерархију на територију Баната. Готово сви официри Горњих компанија Банатске земаљске милиције имали су официрски чин још у Потиској и Поморишкој војној крајини. Неки од пресељених потиских и поморишких официра имали су завидну и дугу каријеру, а неки су припадали и вишегенерацијским официрским породицама. Таква је била породица Петра Јовшића (о. 1725 – после 1763), чија је представка о положају из 1752. године, допуњена копијама декрета о унапређењу у капетанске чинове његовог деде, Николе Јовшића, и оца, Стојана Јовшића.⁶³⁴ Неке од

⁶³³ ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 540–549. Овај извештај потписан је 14. маја 1751. године у Темишвару.

⁶³⁴ ФНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 185, folio 22–29. Никола Јовшић је био хаднађ (поручник) шанца Острово у Потиској граници, а „у верној служби Аустријској кући“ стајао је 24 године, за којих је учествовао и био рањаван у „турском“ и „побуњеничком“ рату (тј. Бечком рату и у Ракоцијевом устанку). Захваљујући овој служби 1715. је унапређен у чин капетана шанца Острово, служба коју је обављао све до своје смрти, 1721. године. Његов син, отац подносиоца молбе, Стојан Јовшић, такође је напредовао у служби у овом шанцу, и као његов капетан 1750. године дочекао смрт. Петар Јовшић је декретом од 25. априла 1741. године у истом шанцу Потиске границе постављен за заставника, а у овом чину је дочекао и његово расформирање 1751. Нашао се међу онима који су прешли у Банат, и то као заставик у Ботошкој компанији и становник Мариног Села. Положај и чин Петра Јовшића променили су се тек 1757. године када је у због ратних потреба произведен за поручника Ботошке компаније и описан као официр „доброг кондуита, који осим познавања језика има и друге добре особине“. У периоду 1761–1763. вршио је исту службу у истој компанији, под капетаном Теодором Кало(виће)м, након чега му се губи траг.

појединачних каријера такође су биле дуге и успешне. Пролећа 1758. године, резервни капетан Стојан Бошковић (о. 1699 – после 1766), молио је да му се повери компанија и упражњено капетанско место, „Богу хвала, кад сам већ у доброј снази“.⁶³⁵

Пресељени официрски кадар по први пут је разуђен официрима са стране током ангажовања компанија Банатске земаљске милиције у Седмогодишњем рату. За удвостручени број компанија требало је пронаћи удвостручени број официра (свака компанија са по три официра). До тада јединствени српски потиско-поморишки официрски кадар у Горњим компанијама допуњен официрима са стране, другим српским, влашким и немачким официрима.⁶³⁶

Осипање старог официрског кадра било је последица чињенице да њихов број и физичка спремност нису били задовољавајући. Појединци су окарактерисани као већ превше стари, болесни, осакаћени или неспособни за вршење службе, не само на ратишту, већ и у Банату. Приликом ревизије 56 официра зарад потребе њиховог ангажовања у Седмогодиштем рату 1757. и 1758. године, оцењени су као већином ислужени и невични новим војним захтевима у рату и миру.⁶³⁷ И поред тога, лоше оцењени појединци налазили су се у службама и током шездесетих година.

⁶³⁵ ГНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 185, folio 347–365. Стојан Бошковић је, наиме, још 1717. учествовао у „Турском рату“ под командом принца Еугена Савојског код Петроварадина, као и у наредном рату (1737–1739) у сукобима код Видина, Оршаве и Ниша. Потом је у Рату за аустријско наслеђе послат у Шлезију, па у Бајерн, где је боравио и у време склапања Ахенског мира (1748), а „не би ни током претходне године остао у Банату, да му није заповеђено од стране преседника Администрације да мора да остане у Идворској компанији“. У извештају од јула 1757, потврђују се његови наводи, да је било неопходно оставити га у Идвору, у коме је иначе и становао, због тога што је у овој компанији требало одржавати дисциплину „људи навикнутих на скитњу“. Због смрти оберкапетана Гаврила Новаковића и упражњења капетанског места једне компаније, молио је да му се повери декрет о унапређењу и једна од 6 Горњих компанија Банатске земаљске милиције. На ову молбу је потврдно одговорено. Додељен му је декрет о активном капетанском чину, поверена једна компанија и право на пуну плату. Нашао се међу пензионисаним официрима фебруара 1766. године.

⁶³⁶ Тада су за потребе удвострученог броја официрских места употребљени неки официри преузети из регуларних регименти – водник Франц Фрумвалд, Фридрих Ото Кроп, као и официри који су још редукцијом Симбшеновог батаљона пребачени у статус резервних (агрегираних) при Доњим компанијама – Теодор Кало, Матијас Шпиц, Сигмунд Мајер, Стама Чолак, Игњац Грајнер фон Мислетин, Милко Недељковић, Вучко Недељковић.

⁶³⁷ Ј. Илић, *Официри Банатске земаљске милиције 1757. године*, Мешовита грађа – Miscellanea XXXII (2011), 289–309.

Ново доба најавило је оснивање Илирске граничарске регименте 1764. године и њено проширивање 1768. године, као и истовремено стварање Немачке регименте и Влашке границе. Места су попуњавана официрима са стране, а стари официрски кадар је постепено редукован. Листе предложених за пензионисање 1766. и 1771. године (*jubilierter*) садржале су имена многих потиско-поморишких официра. Године 1766. за пребацивање у статус пензионисаних официра предложено је 15 лица, од којих су готово сви били досељеници из Потиске и Поморишке војне крајине.⁶³⁸ Следећа ревизија од 14. фебруара 1771. године обухватила је нови списак предложених за пензионисање на коме су се нашли махом официри дисквалификовани због старости и болести. Међу њима су била тројица потиско-поморишких официра. По свему судећи, официрски кадар дуго није ревидиран. Ништа друго се не може закључити из чињенице да су тек тада пензионисани официри већ дуже времена неспособни за службу. За официра Илију Јеремића наведено је да „лежи већ три године“, а за остале да су или стари или из других разлога неспособни за службу.⁶³⁹

До промена је дошло током првих година по регулисању Илирске регименте, тако да ревизија из 1768. године пружа увид у стање већ прилично измењеног официрског кадра. Доње компаније су развојачене 1771, док је развојачењем 11 од 14 насеља Горњих компанија 1773. године затворено поглавље официрске традиције у овом подручју Баната. Укидање Горњих компанија превише удаљених од границе на Дунаву, означило је крај каријере за многе официре, појединце и породице, које су ову службу баштиниле још из Војне крајине на Тиси и Моришу.

*

Неки закључци се могу извести из података о биографијама и каријерама официра Горњих компанија који су служили током две деценије постојања

⁶³⁸ КА, НКР, Кт. 581 (1767), 1767 – 3 – 603/1, folio 41. Већ пензионисани су били капетан Јован Николетић и Михајло Продановић, поручник Риста Мирковић, заставник Ђурађ Куруцић, док су нови пензионери од те године били натпоручник Грејнер фон Мислетин, капетан Стојан Бошковић, капетан-поручник Марко Милосављевић, поручници Гаврило Симкић, Јован Носић, Павле Марјановић, Јован Персијан, Нецко Томашевић, заставници Ранисав Сивац и Тодор Мирковић.

⁶³⁹ КА, НКР, Akten 1771, Кт. 823, 1771 – 39 – 44, folio 356. Предлог за пензионисање 1771. године односио се на официре – Дука Панајот, Мојсило Маиновић, Радул Богдановић, Субота Шупоња, Илија Јеремић, Ернест Туркел, Игњат Поповић.

Земаљске милиције (1753–1764) и Илирске граничарске регименте (1764–1773). Од укупно 86 официра (списак вероватно није потпун) који су у периоду између 1753. и 1773. године служили у некој од ових компанија, две трећине је ту службу обављало још од 1753. године и углавном је припадало кадру потиско-поморишких граничара или Симбшеновом батаљону. Једна трећина официра по први пут се појавила у војним списковима током и после 1757. године.

У групи официра који се у Горњим и Доњим компанијама појављују у тренутку њиховог оснивања 1753. године, могу се уочити извесне правилности. У Горњим компанијама се налазило чак 31 официр који је своју каријеру отпочео у Потиској (20) или Поморишкој војној крајини (11). Већина је уочи пресељења (1749. године) имала између 30 и 50 година старости. Од 31 потиског и поморишког официра пресељеног у Банат, једна трећина (10) се последњи пут помиње током ратних, 1757. и 1758. године. Шест официра се последњи пут помиње на војним списковима из 1761–1763, и вероватно нису службено преживели промену до које је дошло преношењем надлежности са коморске на војну власт 1764. године. Трећина ових официра пензионисана је 1766. године (њих 10). Још 6 официра је нестало из службених спискова до 1771. године, а те године су пензионисана и тројица из групе некадашњих потиско-поморишких официра. Ниједан од 31 официра који су се преселили са Тисе и Мориша не помиње се у службним списковима после 1771. године.

У Доњим компанијама прилике су биле нешто другачије. Оне су 1753. године наследиле официре из времена постојања Симбшеновог, тј. Земаљског батаљона. Имена официра Земаљског батаљона пописана су у извештају из јула 1752, којим су предочени подаци о њиховим годишњим примањима из државних и сопствених средстава.⁶⁴⁰ Када су створене Доње компаније у њима су потављени официри из батаљонског кадра, српског, румунског и немачког порекла. Чак 17 од 24 официра Доњих компанија служило је претходно у Симбшеновом батаљону. Пошто су Доње компаније обухватале свега 6 насеља, највећи број официра батаљона пребачен је 1753. године у статус резервних (агрегираних). Каријера ових резервних официра, међутим, углавном није тиме

⁶⁴⁰ КА, НКР, Akten 1753, Kt. 322, 1753 – 115 – 130, folio 58–59. Документ је мајор Симбшен потписао у Темишвару 5. јула 1752. године.

завршена. Њима су поверавана упражњена и новоотворена места, нарочито у време ратних кампања 1757. и 1758. године. Тако су дошли до позиција активних официра на ратишту и код куће, које су после рата и задржали. Динамика њиховог нестајања из војних спискова била је слична оној код потиско-поморишких официра у Горњим компанијама. Чак 9 официра се последњи пут помиње пре 1764, док је 8 официра Доњих компанија учврстило свој положај у Илирској граничарској регименти до 1768. године. Сви они ипак престају да се помињу у периоду око 1771. године.

У периоду између 1757. и 1763. године у Горњим и Доњим компанијама се појавило 25 нових официра. Поред ранијих служби, неколицину је квалификовало и то што су рођени „у земљи“ (попут Франца Фрумвалда) или били добри познаваоци језика и прилика (попут Антона Розенфелда).⁶⁴¹ После 1759. године појавило се 13 нових официра, који су са изузетком Максима Ракићевића у Идвору, Јована Недељковића у Фрањеви, Георга Дуке Панајота у Доњим компанијама били страног порекла и махом ангажовани при штабовима. Шест нових официра појавило се у војним списковима у периоду између 1764. и 1768. године – четири страна и два домаћа (Пишчевић и Сечујац). Иако се не може поуздано тврдити, готово нико од ових официра не помиње се у службеним списковима после 1775. године. Изузетак су Георг Дука (Панајот) и Франц Рајниш, које смо препознали међу капетанима Влашко-илирске регименте 1786. године. Командант Илирске граничарске регименте од њеног оснивања 1764. до укидања 1775. године, био је Арсеније Сечујац, од 1767. носилац аустријског

⁶⁴¹ Биографија Антона Розенфелда почиње са податком да га је као 11-годишњег дечака са собом довео оберкапетан Гаврило Новаковић по повратку из Рата за аустријско наслеђе. Оставио га је у католичкој вери и упутио у војне службе. Када је Гаврило Новаковић прешао у Банат 1753. године, Антон Розенфелд, који је тада могао имати петнаестак година, пошао је са њим. Године 1757. био је у статусу резервног барјактара, када је одлучено да му се уступи место у компанији Ботош. Иако лично вољан да иде у рат, у недостатку других официра, остављен је у Банату, са задатком да врши ађутантску службу код Горњих компанија и вице-оберкапетана који је био стално болестан и непокретан. У опис посла му је спадало обилажење свих компанија, спречавање нерегуларности и подношење извештаја. После рата, напредовао је до положаја оберкапетана, на месту које је упражњено смрћу Лазара Поповића. Током 1760–1763. био је поручник у компанији Фрањево. Изгледа да је 1764. са формирањем Илирске граничарске регименте прешао у Штаб мајора Сечујца као капетан, а 1768. године молио је да му се препусти капетанска служба у некој од нових компанија Немачке граничарске регименте. Молба му је услишена, па је већ 1769. године постао капетан Ковинске компаније у Немачко банатској регименти.

племства и предиката „од Хелденсфелд“.⁶⁴² Он је након расформирања Илирске граничарске регименте и преношење штаба у Белу Цркву, већ 1776. године премештен на позицију команданта Бродске регименте (Славонска војна крајина), уместо мајора Куна.⁶⁴³ Из молби неких млађих официра осветлили смо породичне историје појединих граничарских породица које нису припадале потиско-поморишком официрском кадру, већ су у Банат долазиле из другог миграционог правца – Србије. Молба заставника Јована Недељковића из 1760. године да му се препусти служба у Фрањевској компанији, један је од таквих докумената.⁶⁴⁴

⁶⁴² Арсеније Сечујац фон Хелденсфелда рођен је 1720. у Моровићу у Срему, и све службе од кадета и заставника до капетана и ритмајстера стекао је у региментама Славонско-сремске војне границе у периоду 1741–1762. године. Октобра 1764. премештен је као натпоручник у Илирску граничарску регименту, основану те године. У време када је она већ постепено укидана, понео је титулу пуковника (1773), па је после њеног укидања у том звању, априла 1776. године, премештен у Бродску регименту Славонске војне границе. Напредовао је и касније, и то као генерал 1783, и дворски саветник при Илирској дворској канцеларији од 1786. године. Умро је у Бечу 1814. године. Биографија у: Аврам Ђукић, Генерали и пуковници Срби у Аустро-Угарској (од 1704 – 1905), рукопис Библиотеке Матице српске.

⁶⁴³ КА, НКР, Акте 1776, Кт. 1174, 1776 – 70 – 141.

⁶⁴⁴ Јован Недељковић се у молби, наиме, позвао на заслуге предака, наводећи да је унук Недељка Недељковића, који је учествовао у сукобима и ратовима са Турцима (тј. 1716–1718. и 1737–1739) и син преминулог Павла Недељковића који је учествовао и био рањаван у турским и немачким ратовима (1737–39. и 1740–1748), баш као што је и он сам био добровољац у последњем Пруском рату (1757–58). Иначе, браћа Павле и Вучко Недељковић до јуна 1752. године били су плаћени официри Земаљског (Симбшеновог) батаљона. Први је држао станицу у Омољници, а други у Дубовцу. Вероватно су били сродници Милка Недељковића, који је до 1752. године држао станицу у Гају. Током 1753. године двојица браће Недељковића пребачени су у статус резервних, Павле као поручник (хаднаћ), а Вучко као заставник (барјактар) код Доњих компанија, и то Округличке компаније. Попуњавајући упражњена официрска места у компанијама за ратиште маја 1757. године, Павле Недељковић је активиран као натпоручник у једној од компанија на ратишту. У ревизионом списку ових трупа, описан је као „храбар и млад официр“. Ово унапређење је мимоишло његовог брата Вучка, јер се у то време налазио у затвору у Темишвару (изгледа због убиства своје жене). Павле Недељковић је умро пре 1760. године, могуће у рату, јер га син Јован у својој молби из те године помиње као „преминулог“. Молба Јована Недељковића је услишена, па се у војном попису из 1761. наводи као заставник у Фрањеви, а 1763. годину као заставник у Идвору. Након преласка Земаљске милиције у Илирску граничарску регименту 1764, очито је напредовао у служби, па се 1768. године наводи као потпоручник у компанији Фрањево. Нажалост, не располажемо подацима о томе шта се са потпоручником Јованом Недељковићем збило после 1773. године, када су Горње компаније изгубиле статус граничарских. Постоји могућност да је Јован Недељковић истоветна личност са Иваном Недељковићем, поручником који се 1765. године помиње као власник/заупац једног од панчевачких млинова, и потпоручником чије је име забележено на унутрашњим корицама једног од преписа Душановог законика (тзв. рукопис Борђошких).

Табела 86: Официри који су у периоду од 1753. до 1775. године служили у Горњим и Доњим компанијама Банатске земаљске милиције (1753–1764) и Илирске граничарске регименте (1764–1774)

Име, презиме и (највиши) чин ⁶⁴⁵	Помени у војним и другим документима у периоду			
	1749. ⁶⁴⁶ и 1753. ⁶⁴⁷	1753–1763. ⁶⁴⁸	1764–1768. ⁶⁴⁹	1769–1775. ⁶⁵⁰
Горње компаније				
Георгије Јочић (Ђураћ Јочић), (в. 1710 – после 1757), капетан	1749: компанија Чичир (Поморишка граница), капетан; 1753: компанија Ботош, Сиге и Марино Село, капетан; Један од потписника Конвенције 1750. у Бечу, и њене потврде 1753.	1757: у ревизији официра због ратишта описан као склон пићу, потпуно неспособан за ратиште, али и службу у Банату; није се поправио ни после бројних опомена;		
Јакоб Мартић (в.	1749: компанија	преминуо 29.1.1757. ⁶⁵¹		

⁶⁴⁵ У употреби су истовремено били различити термини за поједине чиновне, иако су начелно, официрски чиновници потиских и поморишких граничара и земаљске милиције били изједначени са чиновима регулисаних регименти: водник (фурир), заставник (барјактар, фенрих, корнет код коњице); поручник (хаднај, лајтнант), натпоручник (оберлајтнант), потпоручник (унтерлајтнант), капетан (хауптман), мајор (обристлајтнант, обервахтмајстер), пуковник (оберст).

⁶⁴⁶ С. Гавриловић, *Грађа за биографије официра Потиско-поморишке војне границе (прва половина XVIII века)*, Зборник Матице српске за историју 61–62 (2000), 109–128; За неколико официра податке смо нашли у списковима из 1746. године, у: С. Гавриловић, *Подаци из 1746. о официрима Потиске и Поморишке војне границе*, Зборник Матице српске за историју 67–68 (2003), 151–174.

⁶⁴⁷ ФНКА, ВА, rote Nr. 41, folio 301–412 (за Горње и Доње компаније)

⁶⁴⁸ Подаци из 1757. године у: Ј. Илић, *Официри Банатске земаљске милиције 1757. године*, Мешовита грађа – Miscellanea XXXII (2011), 289–309; Подаци из 1758, 1759. и 1760. године, у: ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr 185, folio 373–377; folio 390; folio 1077–1077' (исто 1340–1342); folio 1265, 1268–1269; folio 1274; folio 1340–1342; Подаци о официрима 1761. и 1762. године, у: ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr 186, folio 60–64; folio 65–67; folio 96–97'; folio 190; folio 238–241; folio 275–279; Подаци о официрима 1763. године, у: ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr 186, folio 402–406; folio 418–419; folio 475–476; folio 492–499.

⁶⁴⁹ Подаци о пензионисанима 1766. године, у: КА, НКР, Кт. 581 (1767), 1767 – 3 – 603/1, folio 41; Подаци о официрима Илирске граничарске регименте 1768. године у: КА, НКР, Akten 1771, Кт. 823, 1771 – 30 – 44, folio 313.

⁶⁵⁰ Подаци о пензионисанима 1771. године, у: КА, НКР, Akten 1771, Кт. 823, 1771 – 39 – 44, folio 356.

1697 – 29.1.1757), поручник	Петрово Село (Потиска граница), лајтнант; 1753: компанија Ботош, Сиге и Марино Село, хаднађ.			
Живко Поповић (в. 1707 – после 1766), поручник	1749: шанац Чуруг (Потиска граница), поручник; 1753: компанија Ботош, Сиге и Марино Село, агрегирани хаднађ.	1757: становник Ботоша, стар и неспособан за службу; 1759, 1760, 1761, 1763: у групи резервних официра, у чину агрегираног хаднађа;	1766: на списку пензионисаних као агрегирани поручник	
Петар Јовшић (Јоцић), (в. 1725 – после 1763), поручник	1749: шанац Феудвар (Потиска граница), барјактар; 1753: компанија Ботош, Сиге и Марино Село, барјактар.	1757: унапређен у чин хаднађа, поред познавања немачког језика има и друге способности, доброг кондуита; 1760, 1761, 1763: поручник у компанији Ботош под капетаном Теодором Кало;		
Теодор Кало(вић), капетан	До. 1752: стражарница Панчево, на списку плаћених официра Симбшеновог Земаљског батаљона, капетан-поручник;	1757: агрегиран код 6 Горњих компанија, али способан и употребљен на ратишту, где је добио команду над једном пешадијском компанијом као капетан; 1759, 1760, 1761, 1763: капетан, компанија Ботош.	1768: Илирска граничарска регимента – компанија Ботош, капетан; 1769: капетан, представник на Народно-црквеном сабору из „Илирске границе“, реда „Војничког“ Темишварске епархије. ⁶⁵²	4.2.1771: капетан, пописао у име Илирске регименте уговор о епископској конвенцији са темишварским епископом В. Ј. Видаком у Великој Кикинди; ⁶⁵³ 1775, априла: пресељен из расформиране компаније Ботош; 15.12.1775: у Берегови хауптман ⁶⁵⁴

⁶⁵¹ ФНКА, ВА, Fasz. 52, rote Nr 185, folio 34.

⁶⁵² И. Зеремски, *Попис свештенства и народа у Митрополији Карловачкој из 1769*, Гласник Историског друштва у Новом Саду, књ. IV (1931), 53.

⁶⁵³ В. Стајић, *Великокикински диштрик 1776–1876*, Нови Сад 1950, 304.

⁶⁵⁴ АСАНУК, МП „Б“, 1775 – 33. Том приликом се Теодор „от Калла“ код митрополита интересовао за право своје жене, снаје преминулог Петра Стојке, за наслеђе његове имовине, будући да се „за мене без никаквог тала даног венчала“.

Лазар Поповић (1708 – после 1757), вице-оберкапетан	1749: шанац Петрово Село (Потиска граница), капетан; 1753: компанија Фрањова, Карлово и Кумане у Банату, вице-оберкапетан	1757: вице-оберкапетан, добар штабски официр, али стално болестан, па није способан за ратиште, уместо тога остављен као командант преосталима у Банату		
Марко Милосављевић (в. 1704 – после 1766), капетан-поручник	1749: шанац Острово (Потиска граница), поручник; 1753: компанија Фрањева, Кумане и Карлово, капетан-поручник	1757: због своје добре службе и марљивости аванзовао у чин хауптмана; 1760, 1761, 1763: компанија Фрањева, капетан-поручник.	1766: пензионисани капетан-поручник	
Петар Ковачевић (в. 1698 – 11.4.1758), поручник	1749: Шанац Петрово Село (Потиска граница), поручник; 1753: шанац Фрањева, Карлово и Кумане, хаднађ.	1757: поручник, становник Карлова, стар, склон пићу и неспособан за службу; 1758: активни хаднађ, преминуо 11.4.1758.		
Риста Маринковић (в. 1721 – после 1766), поручник	1749: Шанац Острово (Потиска граница), поручник; 1753: шанац Фрањево, Карлова и Кумане, агрегирани поручник.	1757: шанац Фрањево, Карлова и Кумане, агрегирани поручник, примедба: стално борави „са оне стране Тисе“, није способан ни за какву службу; 1759, 1760, 1761, 1763: агрегирани хаднађ.	1766: пензионисани хаднађ.	
Јован Носић (в. 1706 – после 1766), поручник	1749: шанац Феудвар (Потиска граница), поручник; 1753: компанија Фрањево, Кумане и Карлово, агрегирани хаднађ.	1757: агрегирани хаднађ, становник Кумана, примедба: стар и неспособан за службу, како на ратишту тако и у Банату; 1759, 1760, 1761, 1763: агрегирани хаднађ.	1766: пензионисани поручник.	
Остоја Спајић (в. 1694 – 26.6.1757),	1749: шанац Бечеј (Потиска граница),	1757: становник Фрањева, агрегирани хаднађ, умро 26.6.1757.		

поручник	поручник; 1753: компанија Фрањево, Кумане и Карлово, агрегирани хаднађ.			
Михајло Сударски (в. 1711 – после 1757), заставник	1749: шанац Бечеј (Потиска граница), барјактар; 1753: компанија Фрањево, Кумане и Карлова, барјактар.	1757: барјактар у служби корнета		
Тодор Мирковић (в. 1714 – после 1766), заставник	1749: шанац Острово (Потиска граница), барјактар; 1753: компанија Фрањево, Кумане и Карлово, агрегирани барјактар.	1757: из статуса агрегираног аванзовао у чин активног потпоручника; 1759, 1760, 1761, 1763: агрегирани заставник.	1766: пензионисани заставник.	
Гергије (Ђурађ) Новаковић (в. 1712 – после 1763), капетан	1749: шанац Szemle (Поморишка граница), поручник; 1753: компанија Меленци и Тараш, капетан.	1757: ритмајстер једне компаније упућене на ратиште; 1759, 1760, 1761, 1763: капетан, компанија Меленци.		
Михајло Пајдаковић (в. 1716 – после 1763), поручник	1749: шанац Печка (Поморишка граница), поручник; 1753: компанија Меленци и Тараш, хаднађ.	1757: поручник у коњици; 1760, 1761, 1763: хаднађ у компанији Меленци.		
Сава Јосић (в. 1710 – 10.4.1763), заставник	1749: Сава Јосимовић, шанац Печка (Поморишка граница), барјактар; 1753: компанија Меленци и Тараш,	1757: становник Меленаца, будући да у компанији није било резервних официра, остављен је у служби команданта компаније; 1760, 1761, 1763: барјактар или фенрих, Меленачка компанија;		

	фенрих.	умро 10.4.1763.		
Сава Ракићевић (в. 1713 – после 1768), капетан	1749: шанац Бечеј (Потиска граница), капетан-поручник; 1753: компанија Мокрин, Јозефово и Крстур, капетан.	1757: као коњички капетан командант једне компаније упућене на ратиште; 1760, 1761, 1763: капетан Мокринске компаније	1768: ритмајстер у Мокрину	
Гаврило Симкић (в. 1709 – после 1766), поручник	1749: шанац Чичир (Поморишка граница), поручник; 1753: компанија, Мокрин, Јозефово и Крстур, хаднађ.	1757: хаднађ постављен као натпоручник код пешадијске компаније (на ратишту); 1760, 1761, 1763: лајтнант или хаднађ при Мокринској компанији.	1766: пензионисани поручник.	
Остоја Ћирић (в. 1711 – 15.1.1758), поручник	1749: шанац Арад (Поморишка граница), поручник; 1753: компанија, Мокрин, Јозефово и Крстур, агрегирани хаднађ	1757: поручник; 1758: погинуо као потпоручник код логора Халбенфелд (Доња Шлеззија) 15.1.1758.		
Михајло Дабић (в. 1723 – после 1763), заставник	1749: шанац Глоговац (Поморишка граница), фенрих; 1753: компанија Мокрин, Јозефово и Крстур, барјактар.	1757: активни корнет одређен за ратиште; 1760, 1761, 1763: барјактар у вице-оберкапетановој компанији Фрањево.		
Игњат Поповић (? – после 1771), заставник	1753: компанија Мокрин, Јозефово и Крстру, титуларни барјактар	1757: становник Мокрина, агрегирани барјактар без плате, иако способан (за ратиште) остао при Мокринској компанији; 1760, 1761, 1763: поручник или хаднађ при компанији Ботош капетана Теодора Каловића	1768: потпоручник Поповић - Илирска граничарска регимента, Меленци;	1771: пензионисани потпоручник, врло стар.
Илија Јеремиић (? – после 1771), заставник	1753: компанија Мокрин, Јозефово и Крстур, стражемештер	28.4.1758: Мокринска компанија унапређен из чина фелдвелеа у фенриха; 1760, 1761, 1763: барјактар у Мокринској	1768: Илирска граничарска регимента, Крстур, потпоручник;	1771: у предлогу за пензионисање описан као потпоручник, има

		компанији.		дефект (чиреви) на ногама, због којих већ три године лежи и не напушта кућу.
Игњат Милиновић (? – после 1763), заставник	1753: компанија Мокрин, Јозефова и Крстур, стражемештер;	1.9.1763: декрет којим је од фелдвобела аванзовао у заставника и из Мокринске компаније пребачен у Меленачку.		
Михаел Соринка (в. 1712 – после 1769), капетан	1749: шанац Жабља (Потиска граница), капетан; 1753: компанија Идвор и Леополдова, капетан.	1757: активни капетан, као најстарији преузео команду над 5 пешадијских компанија (на ратишту); 1759, 1760, 1761, 1763: вице-оберкапетан или мајор	1769: мајор Шоринка, представник на Народно-црквеном сабору 1769. године из „Илирске границе“, реда „Војничког“ Темишварске епархије.	
Стојан Бошковић (в. 1699 – после 1766), капетан	1749: шанац Бечеј (Потиска граница), лајтнант; 1753: компанија Идвор и Леополдова, агрегирани капетан.	1757: резервни капетан, најпре одређен за ратиште, али остављен је да одговара за ову компанију. 1759, 1760, 1761, 1763: компанија Идвор, капетан.	1766: пензионисани капетан.	
Константин Николетић (в. 1721 – после 1757), натпоручник	1749: шанац Сент Томаш (Потиска граница), поручник; 1753: компанија Идвор и Леополдова, хаднађ.	1757: натпоручник при Пешадији.		
Ђурађ Куруцић (в. 1713 – после 1766), заставник	1749: шанац Бечеј (Потиска граница), фенрих; 1753: компанија Идвор и Леополдова, барјактар;	1757: барјактар са платом, становник Леополдове, био би добар официр, али због тога што му је пушка експлодирала у руци, те остао без руке, неспособан је за службу (и ратиште); 1759, 1760, 1761, 1763: пензионисани барјактар.	1766: пензионисани фенрих код Горњих компанија.	
Нецко Томашевић (в. 1709 – после 1766), заставник	1749: шанац Петрово Село (Потиска граница), фенрих; 1753: компанија Идвор и Леополдова, агрегирани	1757: барјактар, аванзовао из статуса агрегираног у статус активног, према напомени у Ревизионој табели, официри су потврдили да се поправио; 28.4.1758. унапређен у лајтнанта;	1766: пензионисани поручник.	

	барјактар.	1759, 1760, 1761, 1763: агрегирани барјактар при Горњим компанијама.		
Михаило Брановачки (1722 – после 1768), заставник	1749: шанац Бечеј (Потиска граница), фенрих; 1753: компанија Идвор и Леополдова, одликовани (meritirter) барјактар.	1757: активни барјактар; 1760, 1761, 1763: поручник или хаднађ у Идворској компанији.	1768: Илирска граничарска компанија, хусарска компанија Леополдова, оберлајтнант.	
Гаврило Новаковић (в. 1708 – 3.3.1758), оберкапетан	1749: шанац Szemblek (Поморишка граница), капетан; 1753: компанија Велика и Мала Кикинда, оберкапетан	1757: оберкапетан који је командовао над 6 Горњих компанија, а сада послат на ратиште као обривахтмајстер за 9 компанија; 1758: погинуо 3.3.1758. код логора Халбенфелд (Доња Шлезеја)		
Маринко Милутиновић (в. 1704 – после 1757), капетан-поручник	1749: шанац Суботељ (Поморишка граница), поручник; 1753: компанија Велика и Мала Кикинда, капетан-поручник.	1757: поручник код Кикиндске компаније, становник Велике Кикинде, стар и неспособан како за ратиште тако и службу у Банату, осим тога, склон пићу и доприноси конфузији, у односу на примедбу од претходне године није се поправио.		
Мојсије Мајновић (в. 1727 – после 1771), поручник	1749: шанац Острово (Потиска граница), поручник; 1753: компанија Велика и Мала Кикинда, хаднађ.	1757: поручник код коњице; 1760, 1761, 1763: поручник или хаднађ при оберкапетановој компанији Велика Кикинда.	1768: Илирска граничарска регимента, хауптман у Малој Кикинди;	1771: у предлогу за пензионисање описан као капетан, већ у годинама и са поодмаклом болешћу воде у плућима.
Субота (Ш)Жупоња (в. 1706 – после 1771), поручник	1749: шанац Арад (Поморишка граница), поручник; 1753: компанија Велика и Мала Кикинда, поручник.	1757: био је агрегирани хаднађ, али како је још увек био способан за службу аванзовао је као поручник код коњице (за ратиште); 1759, 1760, 1763: агрегирани поручник.	1768: Илирска граничарска регимента, Мала Кикинда, натпоручник при коњици.	1771: у предлогу за пензионисање описан као натпоручник код коњице, врло стар.
Ранисав Сивац (в. 1695 – после 1766), заставник	1749: шанац Szemblek (Поморишка граница), корнет;	1757: барјактар, становник Велике Кикинде, иако вољан због тога што је јако стар остаје у служби на положају;	1766: пензинисани фенрих.	

	1753: компанија Велика и Мала Кикинда, барјактар.	1760, 1761, 1763: барјактар при оберкапетановој Великокикиндској компанији;		
Живан Томашевић (? – 1761), заставник	1746: шанац Шајетин (Поморишка граница), корнет без декрета; 1753: компанија Велика и Мала Кикинда, пензионисани барјактар.	1757: пензионисани барјактар без плате, становник Велике Кикинде, склон пићу и неспособан за службу; 1759, 1760: пензионисани барјактар при Горњим компанијама; 1761: у Губицима за април 1761. убележен као преминули пензионисани барјактар.		
Стојан Кинђелац (? – 1761), заставник	1753: компанија Велика и Мала Кикинда, пензионисани барјактар.	1757: пензионисани барјактар без плате, становник (Велике) Кикинде, није способан за службу; 1759, 1760: пензионисани барјактар при Горњим компанијама; 1761: у Губицима за април 1761. убележен као преминули пензионисани барјактар.		
Неда Марковић (в. 1695 – после 1753), поручник	1749: шанац Мохол (Потиска граница), лајтнант; 1753: компанија Велика и Мала Кикинда, агрегирани хаднађ.			
Павле Марјановић (в. 1716 – после 1763), поручник	1749: шанац Чанад (Поморишка граница), лајтнант;	1757: из статуса агрегираног пребачен у активног потпоручника; 1761: агрегирани поручник код Горњих компанија; 1763: агрегирани официр код Горњих компанија;		
Антон Новаковић (? – после 1753), заставник	1753: компанија Велика и Мала Кикинда, титуларни барјактар.			
Аврам Теофиловић (? – после 1753),	1753: компанија Велика и Мала Кикинда,			

заставник	пензионисани барјактар.			
Доње компаније				
Дука Панајот, капетан	До. 1752: Маковиште, на списку плаћених официра Симбшеновог Земаљског батаљона, капетан; 1753: компанија Поток (1. Доња компанија), капетан.	1757: храбар официр и упркос старости врло покретан и неуморан у служби; 1759, 1760, 1761, 1763: капетан у компанији Поток.	1768: Илирска граничарска регимента, компанија Поток, хауптман	1771: у предлогу за пензионисање описан као врло стар, и већ потпуно оболео човек.
Томас Лудвиг Мецгер, поручник	До. 1752: станица Жупанек, на списку плаћених официра Симбшеновог Земаљског батаљона, поручник; 1753: Доња компанија – Поток, хаднађ.	1757: агрегиран код Доњих компанија, а за потребе ратишта активиран као капетан једне од Доњих компанија са 97 људи, којима је за допуну придодато људство из Горњих компанија и једне од Горњих пешадијских компанија, добро се показао, осим тога, храбар официр, вичан језицима и егзерциру, и похвалног начина живота;	1763: молба да буде постављен за мајора и команданта Две доње компаније и испостава на Дунаву, будући да је почетком Пруског рата из Баната повео 2 компаније, а да је на ратишту и остао, те да је имао несрећу по повратку буде одређен за редуkcију	
Максимилијан Нојмајер, барјактар	До. 1752: станица Острво, на списку плаћених официра Симбшеновог Земаљског батаљона, поручник; 1753: Доња компанија – Поток, барјактар			
Јован Персијан (в. 1710 – после 1766), поручник	До. 1752: станица Молдова, на списку плаћених официра Симбшеновог	1757: агрегирани хаднађ, неспособан за ратиште, али добар за службу у Војној крајини; 1758: агрегирани натпоручник; ⁶⁵⁵	1766: пензионисани хаднађ;	

⁶⁵⁵ ФНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 185, folio 513. У својој молби је навео да је рођен у Великој Влашкој, православне вере, стар 48 година, служио у Рату за аустријско наслеђе у Шпанији и у Welischland као стражемештер, а као виши официр у Шлезивији и Бајерну, служио укупно 30 година, храбар и доброг кондуита, говори влашки, српски, мађарски и мало немачки и welsch, али не чита и не пише ни на једном језику.

	Земаљског батаљона, натпоручник; 1753: Доња компанија – Поток, агрегирани хаднађ	1759, 1760, 1761, 1763: агрегирани хаднађ код Доњих компанија (Поток).		
Милко Недељковић, поручник	До. 1752: станица Гај, на списку плаћених официра Симбшеновог Земаљског батаљона, поручник; 1753: Доња компанија – Поток, агрегирани хаднађ;	1757: агрегирани хаднађ, није способан за ратиште, али јесте за службу у Граници; 1759, 1760, 1761, 1763: агрегирани хаднађ у Доњим компанијама (Поток)	1768: Илирска граничарска регимента, капетан у Фрањеви	
Вучко Недељковић, заставник	До. 1752: станица Дубовац, на списку плаћених официра Симбшеновог Земаљског батаљона, поручник; 1753: агрегирани барјактар у Доњој компанији – Поток	1757: агрегирани барјактар, у затвору у Темишвару		
Георг Павловић, поручник	До. 1752: станица Јешелница, на списку плаћених официра Симбшеновог Земаљског батаљона, поручник; 1753: Доња компанија – Поток, агрегирани хаднађ, одсутан.	1757: агрегирани хаднађ у Доњој компанији – Поток, није за службу на ратишту, али јесте за службу у Граници		
Васил Дука, заставник	До. 1752: станица Јаһsomник, на списку плаћених официра Симбшеновог Земаљског батаљона,	1757: агрегирани барјактар, склон пићу и уопште неспособан за икакву службу; 1759, 1760, 1761: агрегирани барјактар у Доњој компанији – Поток.		

	заставник; 1753: агрегирани барјактар у Доњој компанији – Поток			
Јосим Војновић, капетан	До. 1752: станица Свиница, на списку плаћених официра Симбшеновог Земаљског батаљона, капетан-поручник; 1753: капетан у Доњој компанији – Округлица	1757: капетан, постављен на чело компаније од 104 људи, храбар и способан официр, који је у односу на раније примедбе поправио своје држање; 1759, 1760, 1761, 1763: капетан Доње компаније – Округлица.		
Павел Недељковић (? – о. 1758), поручник	До. 1752: станица Омолица, на списку плаћених официра Симбшеновог Земаљског батаљона, поручник; 1753: Доња компанија – Округлица, агрегирани хаднађ, одсутан.	1757: агрегиран код Доњих компанија, па је као храбар и млад официр пребачен као натпоручник код 5 пешадијских Доњих компанија (на ратиште). Преминуо пре 1760.		
Антон Васиљевић (? – 1.8.1760), поручник	До. 1752: станица Плочница, на списку плаћених официра Симбшеновог Земаљског батаљона, поручник; 1753: Доња компанија – Округлица, хаднађ.	1757: из Доњих компанија као натпоручник пребачен у Горње компаније на ратиште; 1759: хаднађ у Доњој компанији – Округлица; 1760: хаднађ, преминуо 11. августа 1760.		
Тодор Албано, поручник	До. 1752: станица Нова Паланка, на списку	1757: агрегирани хаднађ, способан официр и за ратиште, али потребан у	1768: Илирска граничарска регимента – Кумане,	

	плаћених официра Симбшеновог Земаљског батаљона, поручник; 1753: Доња компанија – Округлица, агрегирани хаднађ, на команди у Свиници.	Граници; 1758: агрегирани натпоручник. ⁶⁵⁶ 1759, 1760, 1761, 1763: агрегирани хаднађ код Доње компаније – Округлица.	натпоручник;	
Стама Чолак, поручник, капетан	До. 1752: станица Петрилова, на списку плаћених официра Симбшеновог Земаљског батаљона, поручник; 1753: Доња компанија – Округлица, агрегирани хаднађ	1757: као агрегирани официр код Доњих компанија пребачен за потпоручника у 5 пешадијских Горњих компанија (за ратште), у односу на раније примедбе побољшао држање; 1.8.1759: декрет као натпоручник; 1759, 1760: агрегирани хаднађ Доњих компанија; 1760: из статуса агрегираног у Поточкој компанији аванзовао у активног поручника у Округличкој компанији 11.10.1760; 1761, 1763: хаднађ или поручник у Округличкој компанији под Ј. Војновићем;	1768: Илирска граничарска регимента – Идвор, хауптман	
Игњат Грајнер фон Мислетин, заставник, натпоручник	До. 1752: станица Нова Паланка, на списку плаћених официра Симбшеновог Земаљског батаљона, ритмајстер; 1753: Доња компанија – Округлица, агрегирани барјактар;	1757: агрегиран код Доњих компанија, али због доброг егзерцира и марљивости аванзовао као потпоручник у 5 пешадијских Горњих компанија (за ратиште), иначе рођен „у земљи”, познаје језик; 1759, 1760: фенрих или барјактар у Поточкој компанији; 1761: потпоручник или барјактар у	1768: Илирска граничарска регимента – Јозефово, натпоручник.	

⁶⁵⁶ ФНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 185, folio 513. Подаци из молбе: рођен у Бугарској, православан, стар 46 година, служио у последњем (Аустро–турском) рату у Влашкој и Турској као капетан, затим запао у редуцију (пре 1753) и агрегиран као натпоручник, укупно служио 24 године, доброг кондуита и храбар, говори влашки, турски и српски, али не пише ни на једном језику.

		Поточкој компанији; 1762: декретом од 21.3.1762. се као поручник Поточке компаније пребацује у чин натпоручника у Великој Кикинди; 1763: поручник у оберкапетановој компанији Велика Кикинда;		
Радул Богдановић, заставник, натпоручник	1753: Доња компанија – Округлица, агрегирани барјактар;	1757: агрегирани барјактар, добар за службу у Граници, али не и на ратишту; 1759, 1760, 1761, 1763: агрегирани барјактар у Округличкој компанији;	1768: Илирска граничарска регимента – компанија Соколовац, потпоручник;	1771: предлог за пензионисање, натпоручник, врло стар и стално болестан, неспособан за службу.
Сигмунд Мајер, заставник	1753: Доња компанија – Округлица, барјактар.	1757: барјактар који је најпре постављен за потпоручника при 8 компанија, а након што је формирана 9 у којој је фалило способних официра – аванзовао је у њеног натпоручника, због тога што је добар у егзерциру, и може људство научити војној служби, а и добро познаје њихов језик; 1760, 1761, 1763: поручник или хаднађ у Доњој компанији – Поток.	1768: Илирска граничарска регимента – компанија Поток, натпоручник.	
Антон (Теодор) Шлеј, капетан	1753: Антон Шлеј: Доња компанија – Округлица, агрегирани капетан, одсутан.	1757 (Теодор Шлеј): способан за ратиште и добар официр, али тренутно по налогу виших власти заузет у мисији у Трсту и Ријеци; 1759, 1760, 1761: агрегирани капетан у Доњој компанији – Округлица.		
Матијас Шпиц, поручник, капетан.	1753: Доња компанија – Округлица, агрегирани хаднађ, одсутан.	1757: агрегиран код Доњих компанија, неколико година вршио службу ађутанта код председника Администрације, постављен за ритмајстера пошто је већ служио на ратишту при регуларним трупама и коњици, где је постао и капетан-поручник, па је вичан и коњичком егзерциру и језицима, и од њега се очекује добра служба;	1768: Илирска граничарска регимента – Велика Кикинда, хауптман.	*компанија Шпица (део Мокрина и Крстур) је 1775. била упражњена.

		1760, 1761, 1763: капетан-поручник, код оберкапетанске компаније Велика Кикинда постављен као ритмајстер са платом капетана-поручника.		
Официр који се први пут помињу после 1757.				
Антон Розенфелд, ⁶⁵⁷ барјактар, поручник	Од 1752 (подаци из молбе 1768) служи као официр при Илирским трупима, и то неколико година као ађутант због тога што познаје народни језик;	1757, марта: активиран из реда агрегираних барјактара, ⁶⁵⁸ 1757: хаднађ, постављен код компаније Ботош, храбар и способан официр, вољан да иде у рат, али због тога што има ађутантску службу код Горњих компанија, а вице-оберкапетан ове компаније је стално болестан и не може да се креће, мора да остане као помоћник који ће обилазити сва места и подносити извештај; 1758: из службе активног барјактара у Сигама (компанија Ботош) додељено му је упражњено место оберкапетана Лазара Поповића; 1760, 1761, 1763: хаднађ или лајтнант код компаније Фрањева под вице-оберкапетаном;	1764-1768: 4 године штабски капетан код компаније мајора Сечујца (Фрањево) у Илирској граници 1768: молба да му се додели неко од упражњених места хауптмана (капетана) у некој компанији у Немачкој граници, која је услышена. ⁶⁵⁹	1769: капетан компаније Ковин (бивша Тренченова) у Немачко-банатској регименти;
Александар Грајнер фон Мислетин, оберкапетан		1757: оберкапетан, добар штабски официр и за службу у рату, али због околности да су оба оберкапетана отишла са пешадијом и коњицом, остао на положају; 1759, 1760, 1761, 1763: мајор као оберкапетан и командант у Штабу Горњих компанија;	1766: пензионисан као мајор	

⁶⁵⁷ ФНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 185, folio 390.

⁶⁵⁸ ФНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 185, folio 34.

⁶⁵⁹ КА, НКР, Akten 1768, Kt. 623, 1768 – 3 – 42, folio 173–174.

Георг Сако, заставник		1757: из статуса агрегираног код Доњих компанији, аванзовао у активног корнета и упућен на ратиште, амбициозан млад официр; 1760, 1761: поручник или хаднађ код оберкапетанове компаније Велика Кикинда; 1763: поручник у Ботошкој компанији;		
Франц Фрумвалд, фурир, заставник, поручник		1757: пошто је већ служио при регуларним трупима као фурир, „овдашњи“, од добрих родитеља и познаје језике, приликом оснивања 5те компаније аванзовао је на место фенриха; 1760, 1761: лајтнант или хаднађ код компаније Меленци.		
Фридрих Ото Кроп, фурир, поручник		1757: пошто је већ служио као фурир и провијантмајстер, аванзовао је у квартирмајстера са задатком да води кореспонденцију, а са титулом натпоручника и приступом фонду плаћања и опскрбе, добро обавља службу; 1760, 1761, 1763: лајтнант или хаднађ у Мокринској компанији;		
Мартин Лацек (Laczek), заставник		1759: пензионисани барјактар; Од 1.9.1760. заставник код Доње компаније – Округлица; 1760, 1761, 1763: барјактар код Округличке компаније; 1763: заставик, пребачен у Фрањево;		
Игњат Шмит, поручник		1760, 1761: хаднађ или лајтнант у компанији Ботош под капетаном		1775, априла: премештена је

		Теодором Каловићем; 31.7.1761: отпуштен је из Фрањева фурир овог имена; ⁶⁶⁰ 1763: лајтнант у компанији Меленци под капетаном Георгом Новаковићем;		расформирана компанија хауптмана Шмита (Кумане)
Јохан Бер, поручник, натпоручник		1760, 1761, 1763: агрегирани хаднађ код Доње компаније – Округлица	1768: Илирска граничарска регимента – Леополдова, натпоручник.	
Фердинанд Прецлмахер (Prechlmacher), поручник		1760, 1761, 1763: лајтнант или хаднађ код Идворске компаније	1768: Илирска граничарска регимента – Сиге, натпоручник	
Јохан Ернестус Туркел, заставник, потпоручник		1761: агрегирани ађутант као фурир при Доњим компанијама; 1762: аванзовао у заставника, иако је код Поточке компаније обухваћен ефективном убележен је код Штаба; ⁶⁶¹ 1763: титуларни официр као заставник при Доњим компанијама;	1768: Илирска граничарска регимента – Кумане, потпоручник	1771: предлог за пензионисање, потпоручник, има дефект на ногама, више није способан за службу
Максим Ракићевић, заставник		1760, 1761: фенрих или барјактар у Идворској компанији; 1762: декрет којим је као корнет Земаљске милиције потврђен за титуларног поручника; ⁶⁶² 31.7.1762, дезертирао из Фрањева у Мокшан (Делиблатску пешчару);		4.2.1771. потписник уговора о епископској конвенцији у име Илирске регименте са темишварским епископом В. Ј. Видаком; ⁶⁶³
Јохан Отенхаузен (Ottenhausen), ађутант, поручник		1760: ађутант при Штабу Горњих компанија; Од 1.10.1760. као титуларни лајтнант; 1761: хаднађ као титуларни официр при		

⁶⁶⁰ ФНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 186, folio 275–279.

⁶⁶¹ ФНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 186, folio 238–241.

⁶⁶² ФНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 186, folio 192.

⁶⁶³ В. Стајић, *Великокикински диштрикт 1776–1876*, 304.

		Штабу Горњих компанија; 1762: титуларни лајтнант (бивши Први ађутант) премешен из Штаба у Кикинду;		
Антон Шонтал (Schönthall), провијантмајстер		1760, 1761: провијантмајстер при Штабу код Горњих компанија (постављен 1.4.1760, отпуштен из Штаба 30. априла 1761) ⁶⁶⁴		
Јохан Георг Витке, провијантмајстер		Од 1.5.1761. провијантмајстер при Штабу; 1763: провијантмајстер;		
Франц Калмар, ађутант заставник		21.3.1762. декрет за „бившег Land Prhosan” којим му се поверава Друго ађутантско место; ⁶⁶⁵ 1763: ађутант – заставник;		
Јован Недељковић, заставник, потпоручник		1.10.1760: фенрих, пребачен у Фрањеу; ⁶⁶⁶ 1761: фенрих или заставник у Фрањевској компанији под вице-оберкапетаном; 1763: фенрих или заставник у Идворској компанији	1768: Илирска граничарска регимента – потпоручник у Фрањеу.	
Георг Дука Панајот (в. 1741 – после 1786), заставник		1.9.1763: декрет којим је од титуларног аванзовао у активног заставника (фенриха) и пребачен из Поточке у Округличку компанију; 1763: титуларни официр као заставник код Доњих компанија;		1786: Георг Дука, капетан у Влашко-илирској регименти
Игњат Сигмунд Краус, поручник		1.5.1761: наређење којим је бивши заставник код „хрватске“ пешадије, постављен као активни поручник у Округличкој компанији;		

⁶⁶⁴ ФНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 185, folio 1252.

⁶⁶⁵ ФНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 186, folio 194; Isto, folio 238–241.

⁶⁶⁶ Из 1760. је молба Јована Недељковића да му се да унапређење на упражњено место заставника у Фрањеу. Он је изабран међу другим кандидатима (ФНКА, ВА, Fasz 52, rote Nr 185, folio 1268–1269).

		1763: поручник у Округличкој компанији		
Талхајм (Thallheimb), натпоручник			1768: Илирска граничарска регимента – Ребенберг, натпоручник	
Рајниш (Reinisch) (в. 1739 – после 1786), потпоручник			1768: Илирска граничарска регимента – Велика Кикинда, потпоручник	1786: Франц Рајниш, капетан у Влашко- илирској регименти
Гросшелиг (Groschellig), потпоручник			1768: Илирска граничарска регимента – Мала Кикинда, потпоручник	
Лопажски (Loreisky), потпоручник			1768: Илирска граничарска регимента – Меленци, потпоручник	
Пишчевић, капетан			1768: Илирска граничарска регимента – Велика Кикинда, капетан.	1775, априла: расформирана је компанија Меленци капетана Пишчевића
Арсеније Сечујац (в.1720 – 1814), натпоручник, пуковник			1764–1768: Илирска граничарска регимента – компанија Меленци, натпоручник	1775: априла, расформирана компанија (Карлово, Фрањова), хауптман; 1776: мајор Сечујац фон Хелденсфелд постављен за мајора Бродске регименте, уместо Куна ⁶⁶⁷

⁶⁶⁷ КА, НКР, Akten 1776, Kt. 1174, 1776 – 70 – 141.

*

Формирањем Немачко-банатске и Илирске граничарске регименте, а нарочито након што је ова последња проширена на милитаризоване области уз Тамиш, Алмаш, Клисуру и Крајину, створен је већи број компанија и отворена су места за нове официре. Карактеристично за официрски кадар Банатске војне крајине седамдесетих и осамдесетих година 18. века било је његово попуњавање официрима са других страна, из стајаћих регименти и других крајина, на пример, Хрватске и Славоније. Из тог разлога се у периоду после 1768. године може наићи на молбе за премештај или унапређење официра при банатским региментама, као и молбе оних који су жели да се из статуса неактивних (агрегирани/резервни, прекобројни, па чак и пензионисани) преместе у статус активних официра. За положај у Немачко-банатској регименти 1768. године молбу је поднео прекобројни официр из Баден-Дурлах пешадијске регименте,⁶⁶⁸ а 1770. године један неименовани мајор из Петроварадинске регименте.⁶⁶⁹ Када је Теодор Исаковић, син капетана Петра Исаковића у Славонској војној крајини, од 1771. године водник код генерала Сечујца и Папиле, сазнао да у Немачко-банатској регименти треба да буде основано још 9 компанија због тога што су постојеће послате на ратиште 1778/79. године, упутио је молбу за више официрско место, и то преко карловачког митрополита Вићентија Јовановића Видака, чији је „клијент“ био.⁶⁷⁰ Међу официрима Немачке банатске регименте и Влашко-Илирске регименте после 1774. године, било је јако мало официра пореклом из Баната.

Попуњавање официрских служби у компанијама Немачко-банатске регименте морало је бити спроведено *ad hoc*, те су у нужди као привремено решење искоришћени резервни, прекобројни и пензионисани официри, махом доведени из ветеранских домова (*Invalid-Hauses*) и стајаћих регименти. Први официрски кадар новоформираних компанија пописан је 1768. године. У овом периоду, па и неко време касније, компаније су носиле називе према својим првим капетанима. За већину од 21 официра у служби те године забележено је да због

⁶⁶⁸ КА, НКР, Akten 1768, Kt. 622, 1768 – 3 – 42, folio 34.

⁶⁶⁹ АСАНУК, МП „Б“, 1770 – 8.

⁶⁷⁰ АСАНУК, МП „Б“, 1779 – 106.

тога што им замена још увек није пронађена, нужно да остану служби.⁶⁷¹ Имовински положај првих официра доспелих у Банат са својим породицама био је тежак. О томе сликовито сведоче молбе двојице потпоручника, Јохана Фелбера (Johann Felber)⁶⁷² и Андреаса Хофмана (Andreas Hoffmann)⁶⁷³ из 1768. године. Они су молили да им се издржавање породица олакша тако што ће им синови бити збринуте у некој од задужбинских установа (Stiftung). У ноти ове ревизије је забележено да Насељеничка регимента генерално мањка у нижим официрима, те их треба поставити, делом од оних који су насељени, делом од оних који још увек служе у чину са мањом платом код стјањих регименти. Ова примедба најбоље сведочи о томе како су постављани официри у првим годинама постојања Немачко-банатске регименте.⁶⁷⁴ Из јануара 1769. године је списак виших официра који су поднели захтев да се населе и попуне официрска места у Немачко-банатској регименти. Као и претходни, и они су долазили из стајањих и гарнизонских трупа или ветеранских домова.

Није познато каквом су динамиком први и привремени официри замењени до 1787. године. У ревизији официра из 1786. године, забележена су само два имена са списка из 1768. и 1769. године. По природи ствари, 1786. године су то били најстарији официри, капетан-поручник Симеон Хајсман стар 63 година⁶⁷⁵ и натпоручник Леополд Јагош стар 59 година.⁶⁷⁶

⁶⁷¹ КА, НКР, Akten 1768, Kt. 623, 1768 – 3 – 497/5, folio 175.

⁶⁷² КА, НКР, Akten 1768, Kt. 623, 1768 – 3 – 497/5, folio 195. Фелбер је у образложењу своје молбе навео да је стар 40 година и да има 24 године војне службе, у току којих се оженио и са шесторо деце доселио у Банат. Један син је био каплар, једна кћерка удата и једна умрла, а њему је остајало да се „са муком побрине“ за две кћерке и за сина Леополда старог 11 година, у чије име моли.

⁶⁷³ КА, НКР, Akten 1768, Kt. 623, 1768 – 3 – 497/5, folio 198. Хофман је у образложењу навео да је стар 42 године и већ 24 године у војној служби, да је са женом и петоро деце дошао у Банат, те моли да се један од његових старијих синова (од тројице од по 12, 9 и 7 година) збрине. Године 1769. одлучено је да Хофман буде упућен у прашки ветерански дом.

⁶⁷⁴ КА, НКР, Akten 1768, Kt. 623, 1768 – 3 – 718/2.

⁶⁷⁵ Симеон Хајсман био је потпоручник у Регименти Палфија када му је одобрено постављење у компанији Старчево 1769. године, док га 1786. године налазимо у истој регименти у чину капетана-поручника. Још 1784. године био је пребачен из ратног сектора у Кантон, јер се сматрало да може да служи још неколико година, али је 1786. утврђено да је за то превише стар, слаб, неспособан (фалио му је леви палац) и невичан, јер „није добар у писању и рачуну“.

⁶⁷⁶ Леополд Јагош био је потпоручник у Тренченовој компанији (Ковин) 1769. године, а од наредне године у Битеровој компанији (Јабука). Приликом ревизије Немачко-банатске регименте двадесетак година касније, убележен је у чину натпоручника (који је стекао 1. априла 1772. године). Описан је као официр који говори немачки, илирски (српски) и мађарски језик, али

Измене настале у официјерском кадру најбоље се уочавају у ревизионој листи из 1786. године којом је обухваћено 68 виших и нижих официјера Немачке банатске регименте. Има свега неколико појединаца у којима се могу препознати припадници породица старог официјерског кадра Земаљске милиције и Илирске регименте (Брановачки, Марјановић), као и неколико припадника официјерских породица из других делова Војне крајине (Кобасица, Михановић). Официјерски кадар Немачке регименте у целини се може сматрати страним, а не домаћим из Баната. Официјери евидентирани 1786. године већином су недавно постављени, о чему сведочи и податак да их је 76% било млађе од 40 година. Ако претпоставимо да је датум о добијању чина (декрет) наведен у овој ревизији, заправо, тренутак доласка у Банатску војну границу, онда се може закључити да их је само по четири постављено пре 1780. и током 1782–1783. године. Највећи број добио је чин 1784. године (23 официјера) и током 1785. године (њих 35).

О пореклу ових официјера и местима у којима су провели део своје војничке каријере, делимично се може закључити према имену и језицима које су говорили. Сви официјери, без изузетка, служили су се немачким, а међу њима 23 и латинским језиком. Језици којима су ови официјери, наводно, владали, сведоче пре о њиховом кретању и местима боравка током војне службе, на пример, француско и италијанско ратиште, него о њиховом пореклу. Етничка припадност на основу језика може се одредити само у случају оних официјера који су поред немачког и латинског, наводили познавање још само једног, евентуално два језика. Овим методом, иако непрецизно, могло би се закључити да је од 68 официјера готово трећина била „илирског“ порекла. Због обичаја германизовања имена тешко је утврдити удео не-немачких група у преостале две трећине официјера ове регименте, али су међу њима неколицина били Французи, Чеси, Словаци и Мађари.

Примедбе су дописане само у неколико случајева и махом су се односиле на оне који због старости или неке друге неспособности нису били за службу, војну ни кантонску. Пошто су кантонску службу могли да обављају и они који нису били способни за војну, уколико су били „вични писању и рачунању“ и

будући близу 60 година живота, врло дебео и „не при најбољој памети“, пребачен у кантоналну службу још 2. марта 1785, а будући „невичан перу“, закључено је да више није потребан.

„економским и политичким стварима“, појдни старији официри су неколико година пре ове ревизије већ били пребачени у кантонски сектор. Међутим, овог пута је констатовано да они нису задовољавали захтеве кантонских послова, па су као слабо писмени окарактерисани Франц Верлајн (стар 39 година), Симеон Хајсман (63) и Матијас Штајнер (59), а потпуно неписмен био је Јохан Шајтински (44).

Табела 87: Официри Немачко-банатске регименте 1786. године⁶⁷⁷

Чин	Име и презиме	Године живота (и месеци)	Чин додељен	Језици којима се служи	Одређен за			
					За Ратни батаљон	За Кантон	Изван Војне крајине за неке службе	Стварни инвалид
Капетан	Теодор Кобасица	37 (11)	20.2.1775.	Немачки, илирски	1			
Капетан	Јозеф Клајн	37 (11)	16.3.1778.	Немачки, латински, мађарски, француски, италијански		1		
Капетан	Михаел Михаљевић (Mihaylevics)	36 (4)	17.11.1783.	Немачки, илирски, латински, француски	1			
Капетан	Јохан Јулиус	48	12.4.1784.	Немачки, илирски, влашки, латински, чешки	1			
Капетан	Антон Барон фон Литвиц	31	12.4.1784.	Немачки, илирски, латински, француски	1			
Капетан	Франц Верлајн	39 (6)	12.4.1784.	Немачки, влашки			1	
Капетан	Георг Радивојевић	35 (11)	12.4.1784.	Латински, немачки, илирски	1			
Капетан	Маријан Војводић	41 (9)	12.4.1784.	Немачки, латински, илирски		1		
Капетан	Јозеф Premusics	47	12.4.1784.	Немачки, латински, илирски	1			
Капетан-поручник	Франц Хора фон Оцеловић	37 (11)	12.4.1784.	Немачки, чешки, латински	1			
Капетан-поручник	Николаус Бургињон (Bourguignon)	37 (6)	12.4.1784.	Немачки, француски	1			
Капетан-поручник	Симеон Хајсман	63 (2)	22.1.1785.	Немачки, илирски			1	
Капетан-поручник	Леополд ле Брун	36	22.1.1785.	Немачки, француски, италијански, чешки	1			
Капетан-поручник	Бенедикт Барон Фуренберг	38 (6)	22.1.1785.	Немачки, влашки, илирски, француски	1			

⁶⁷⁷ КА, НКР, Akten 1787, Kt 1543, 1787 – 23 – 6, folio 183–190. Потписано у Панчеву, 6. маја 1786. године.

Капетан-поручник	Давид Шерубл	36 (8)	22.1.1785.	Немачки, влашки		1		
Капетан-поручник	Вићенц Шнајдер	36 (6)	22.1.1785.	Немачки, латински и нешто илирски		1		
Капетан-поручник	Фридерик Путини (Putiny)	41 (6)	29.10.1785.	Немачки	1			
Натпоручник	Леополд Јагош	59 (5)	1.4.1772.	Немачки, илирски и мађарски			1	
Натпоручник	Јохан Клајн	46 (3)	12.4.1784.	Немачки, влашки, мађарски, славонски	1			
Натпоручник	Бонавентура Михановић	27 (10)	12.4.1784.	Немачки, илирски, италијански		1		
Натпоручник	Јохан Вукасовић	29	12.4.1784.	Немачки, илирски	1			
Натпоручник	Франц Акацић (Аскасис)	44 (6)	12.4.1784.	Немачки, илирски, италијански	1			
Натпоручник	Антон Кенђел	25 (6)	21.8.1784.	Немачки, илирски	1			
Натпоручник	Карл Лемлајн	58 (6)	22.1.1785.	Немачки, чешки, влашки	1			
Натпоручник	Сајетан Ваһса	32	22.1.1785.	Немачки, италијански, чешки	1			
Натпоручник	Франц Ролке	30 (6)	22.1.1785.	Немачки, латински, илирски, чешки		1		
Натпоручник	Теодор Хацић	40 (6)	22.1.1785.	Немачки, латински, илирски, влашки, мађарски, чешки.		1		
Натпоручник	Фридрих Барон фон Карловиц	28 (4)	22.1.1785.	Немачки	1			
Натпоручник	Anton Cetto	44 (6)	22.1.1785.	Немачки, латински		1		
Натпоручник	Georg Csivrics	26	29.10. 1785.	Немачки, илирски	1			
Натпоручник	Јозеф Турк (Türk)	30 (6)	29.10. 1785.	Немачки, латински, чешки, илирски	1			
Натпоручник	Јохан Кралић	41 (2)	8.5.1782.	Немачки, латински, илирски	1			
Натпоручник	?	31 (10)	9.5.1782.	Немачки, илирски, влашки, мађарски	1			
Потпоручник	Матиас Штајнер	59 (6)	16.8.1765.	Немачки, влашки			1	

Потпоручник	Бернард фон Гал	27 (5)	12.4.1784.	Немачки, латински, француски, илирски	1			
Потпоручник	Михаел Андреовић	23 (6)	12.4.1784.	Немачки, француски, илирски	1			
Потпоручник	Јакоб Штајнер	24 (9)	12.4.1784.	Немачки, илирски, мађарски	1			
Потпоручник	Паул Етвеш (Etvösch)	30 (9)	12.4.1784.	Немачки, мађарски, латински, илирски	1			
Потпоручник	Карл фон Траутенберг	21 (3)	21.8.1785.	Немачки, илирски	1			
Потпоручник	Јохан Шајтински	44 (6)	12.1.1785.	Нешто немачког, илирски	1			
Потпоручник	Карл фон Погачник	30 (6)	12.1.1785.	Немачки, латински, илирски, италијански	1			
Потпоручник	Јохан фон Гал	27 (5)	12.1.1785.	Немачки, илирски, латински француски		1		
Потпоручник	Хајнрих Цаунер	23	12.1.1785.	Немачки и француски	1			
Потпоручник	Јохан Брановачки	29 (6)	12.1.1785.	Немачки, илирски, влашки		1		
Потпоручник	Михаел Мариановић	27 (11)	12.1.1785.	Немачки, латински, илирски, нешто мађарског и француског		1		
Потпоручник	Карл Хајнл (Heinl)	21 (11)	12.1.1785.	Немачки, илирски, влашки	1			
Потпоручник	Јохан Мишковић	40	12.1.1785.	Немачки, влашки, илирски, нешто мађарски		1		
Потпоручник	Степан Шајтински	21 (6)	29.10.1785.	Немачки, илирски, влашки	1			
Потпоручник	Франц Јурцик	29 (3)	8.5.1782.	Немачки, мађарски, илирски	1			
Потпоручник	Јохан Тот	33 (8)	12.4.1784.	Немачки, мађарски	1			
Заставник	Антон Цулехнер	37	12.4.1784.	Немачки, илирски	1			
Заставник	Јохан Анакер	22 (6)	12.4.1784.	Немачки, латински, илирски	1			
Заставник	Антон Фустиони (Fustiniony)	22 (6)	21.8.1784.	Немачки, илирски, италијански, латински		1		
Заставник	Алберт Румлингер	20	21.8.1784.	Немачки, француски	1			
Заставник	Антон Паитал (Paital)	40 (11)	25.9.1784.	Немачки, словачки	1			

Заставник	Јозеф Хајден	22 (6)	22.1.1785.	Немачки		1		
Заставник	Леополд Бауер	30	22.1.1785.	Немачки, илирски	1			
Заставник	Јозеф Барон Волден	28 (6)	22.1.1785.	Немачки		1		
Заставник	Илија Оморац ⁶⁷⁸	28	22.1.1785.	Немачки, илирски влашки	1			
Заставник	Модест Гасер	25 (11)	22.1.1785.	Немачки, латински, француски	1			
Заставник	Јохан Милар (Maillard)	22 (9)	22.1.1785.	Немачки, француски	1			
Заставник	Теодор Симеонових	25 (9)	22.1.1785.	Немачки, илирски	1			
Заставник	Арон Попових	25	22.1.1785.	Немачки, илирски	1			
Заставник	Кристијан Фирер (Führer)	37	22.1.1785.	Немачки		1		
Заставник	Ксавијер Рихтер	26	22.1.1785.	Немачки	1			
Заставник	Антон Васкез	18 (9)	22.1.1785.	Немачки, француски	1			
Заставник – кадет	Габријел Мајерсберг	18		Немачки, француски	1			
Заставник – кадет	Palovics	18 (8)		Немачки, илирски	1			

⁶⁷⁸ Натпоручник, Илија (Елиас) Оморац, рођен у Уљми, Банатска Немачка регимента, стар 42 године, ожењен. Подаци су из списка православних официра Фрајкора пешадије под грофом Werunserzucher, који је у Тријеру, 27.4.1796. потписао фелдкапелан А. Моловић.

*

Стари официрски кадар земаљске милиције инкорпориран у Илирску регименту до 1786. године углавном је нестао и из Влашко-илирске регименте, наследнице уједињене Илирске регименте и Влашког батаљона. Ревизија официрског кадра Влашко-илирске регименте спроведена је јула 1786. године, када и Немачко-банатске регименте. Повод је била ревизија прилика у циљу израде плана о кантонској организацији. На основу коментара пописивача може се закључити да још од 1782. године није спроведена ниједна ревизија официра у Банатској војној крајини и да су се у служби налазили многи неспособни и неподобни официри.

Из групе официра Земаљске милиције и Илирске граничарске регименте само се два имена могу пронаћи и у овом списку. То су Георг Дука Панајот⁶⁷⁹ и Франц Рајниш.⁶⁸⁰ Од раније нам је познат и Антон Белавић, инжињер задужен за пописивање, премеравање и мапирање насеља Илирске границе 1771–1772. године. Тада је био потпоручник послат из Огулинске регименте инжињерским послом, а ревизију 1786. године дочекао као 35-годишњи капетан-поручник ове регименте. Служио се немачким и „илирским“ језиком, што потврђује и његово порекло.

Највећи број од 59 официра Влашко-илирске регименте, ревизијом је одређен за службу код Ратног батаљона (36) и Кантона (19), док је мањи број њих, због потпуне неспособности, одређен за напуштање Војне крајине и повратак у гарнизонске установе са смањеним бројем дужности (3) и оцењен као стварни

⁶⁷⁹ Георг Дука помиње се као заставник од 1763. године при Доњим компанијама, у једној од којих је (Поточкој), његов отац Дука Панајот имао функцију капетана од њеног формирања 1753. до расформирања и свог пензионисања 1771. године. У формацијама Влашко-илирске регименте до 1786. године, када је имао 45 година живота, Георг Дука је напредовао до чина капетана. Његова породица је била цинцарска, па се тиме може објаснити то што је Георг Дука Панајот 1786. године био једини официр ове регименте који је пријавио да познаје, поред немачког, илирског и влашког, и грчки језик. Године 1796. боравио је као мајор (обривахтмајстер) на ратишту, што сазнајемо из писма и расправе у вези са неком позајмицом у чије регулисање је био укључен и митрополит (АСАНУК, МП „Б“, 1796 – 57, 1–4.).

⁶⁸⁰ Франц Рајниш је од 1768. године заузимао службу потпоручника у компанији Велика Кикинда у Илирској граничарској регименти. После расформирања Горњих компанија очито је задржао позицију у Влашко-илирској регименти, у којој је до 1786. године као 47-годишњак, напредовао до места капетана, и то захваљујући томе што је био, како је наведено, „искусан и поуздан официр, како у писању, тако и рачунским и економским предметима“.

инвалид за отпуштање (1). При Кантону су, по правилу, служили они који су били вични писању и рачунању, јер је то било у опису послова кантонске бирократије. У стварности, у ову службу сврставани су они које војне власти нису хтеле да пребаце у ван-граничну службу и „стварне“ инвалиде, јер су могли бити употребљени у Војној крајини у случају нужде. Подаци о последњим годинама службе 48-годишњег капетана Самуела Радоичића потврђују да су квалитети појединих официра при Ратном батаљону били слаби или никакви.⁶⁸¹ Други сличан пример је 57-годишњи Теодор Брановачки, који је описан као официр „слаб у војној служби, а у писању потпуно неискусан“, стога није био добар нити за Ратни батаљон нити за Кантон. Будући да је још увек био у снази, Брановачки је остављен у списку Ратног батаљона, „да у нужди послужи још коју годину“.

Официри Влашко-илирске регименте били су млади попут оних у Немачко-банатској регименти. Официра млађих од 40 година било је 36 или 61%. О њиховом пореклу сведоче лична имена и језици којима су се служили. На основу тога, могло би се закључити да је у Влашко-илирској регименти било, између осталих, приближно половина Немаца, трећина „Илира“, и неколико Чеха.

После рата 1788–1791, неки од официра Влашко-илирске регименте напредовали су до највиших чинова, попут пуковника Адама Маовца.⁶⁸² Рат је утицао на убрзано унапређивање, па је он јула 1788. године добио чин капетана, а већ септембра чин мајора. Од априла 1790. био је потпуковник у истој регименти, како се потписао и 1794. у Белој Цркви. У кампању против Француске 1796. године пошао је из Беле Цркве, али је, уместо на ратишту, завршио у лечилиштима у Птују и

⁶⁸¹ О капетану Самуелу Радоичићу је у ревизији напоменуто следеће. Уз хируршку потврду признат му је статус полуинвалида, јер је пре 8 година приликом пада из кола на главу имао потрес мозга. Дуго је лежао без свести, а упркос употреби многобројних и скувих лековитих средстава није се у потпуности опоравио, па и сада, после толико времена, лежи сасвим луд (*gantz verirrt*) и без икаквог осећаја, сасвим неспособан за сваку ратну или кордонску службу, нити може да служи код гарнизонске регименте. И поред свега наведеног, он се у међувремену води код Ратног батаљона.

⁶⁸² Аврам Маовац је рођен у Чалми у Срему, али се већ као заставник нашао у Немачко-банатској насељеничкј регименти (1773), а убрзо је премештен као натпоручник у Влашко-илирску граничарску регименту 1774. Током 1775. молио је митрополита да буде ослобођен од кауције за женидбу, пишући му из Доње Љупкове као натпоручник (АСАНУК, МП „Б“, 1775 – 34. Потписан у Доњој Љупкови 20. маја 1775).

Клагенфурту. Маја 1797. из Регенсбурга писао је митрополиту Стратимировићу о томе да је пуштен из француског заробљеништва. Мало потом стигла је весто о његовој смрти у Триенту, септембра 1797.⁶⁸³ И каријера пуковника и генерала Максима Ракићевића, „од Топлице“, отпочела је у Илирској граничарској регименти. Са прекидима, наставила се у Влашко-илирској регименти током рата 1788–1791. године, а потом и током ратова против Француске 1793–1797. године.⁶⁸⁴

У време увођења кантонске организације 1786. године у Влашко-илирској регименти предложено је унапређење за 16 официра. Само један од њих био је пореклом из Баната, и то цивилног, сви остали долазили су са других страна. Они који су службено премештени у Банат, претходно су служили у крајишким региментама, као Петроварадинској и Слуњској, и стајаћим региментама Карло Тоскана, Палфи, Нугент, Цетвиц, Де Винс, Матезен. Пореклом су били из неке од области Монархије, као на пример из Славоније (4 официра), Трансливаније (3), Хрватске (2) и у појединачним случајевима из Мађарске, Срема, али и Низоземске, Лотрингије, Бранденбурга, Моравске и Чешке. Тројица официра који су каријеру започели у Банату, пореклом су били из неке друге области, а само тројица међу предложенима били су православне вероисповести.⁶⁸⁵

⁶⁸³ АСАНУК, МП „Б“, 1794 – 32; 1796 – 52; 1797 – 40; 1797 – 39, 3. Биографија Адама Маовца, у: Аврам Ђукић, Генерали и пуковници Срби у Аустро-Угарској (од 1704 – 1905), рукопис Библиотеке Матице српске.

⁶⁸⁴ Максим Ракићевић је у службу код Идворске (Горње) компаније ступио око 1760, али се током 1762. наводи податак о његовом дезертирању у Мокшан (Делиблатска пешчара), а изгледа и у Русију. Године 1769–1773. служио је у Илирској граничарској регименти, када је пребачен у Славонску војну границу. Изгледа да се у Банат, и то Влашко-илирску граничарску регименту вратио тек током рата 1788. године. Године 1791. добио је угарско племство и предикат „од Топлица“. Стајао је код банатских трупа током рата против Француске, о чему има потврда за период 1793–1797. Последње године службе провео је у Славонској граници, а затим пензионисан 1807. у Новом Саду, где је и умро 1810. године. Биографија Максима Ракићевића, у: Аврам Ђукић, Генерали и пуковници Срби у Аустро-Угарској (од 1704 – 1905), рукопис Библиотеке Матице српске.

⁶⁸⁵ КА, НКР, Akten 1787, Kt. 1543, 1787 – 23 – 6, folio 243–248, folio 250–255. Предлог за попуњавање упражњених места у Влашко Илирској регименти потписан је у Мехадји 17. јула 1786, а у Немачко Банатској регименти у Панчеву, 7. августа 1786. године.

ЗАКЉУЧАК

Рана историја Банатске војне крајине везана је за другу половину 18. века. Процес настајања крајишта у Банату није био кратак и једноставан. Иако је био погранична област од 1739. године, регулисана војна крајина у њему створена је тек 1764. године, а већих територијалних и управних измена било је до 1776. године. Тада је Банатска војна крајина званично и трајно подељена на две регименте – Немачко-банатску и Влашко-илирску, прва са седиштем у Панчеву, а друга са седиштем у Белој Цркви. Последњи аустро-турски рат 1788–1791. године, претходио је закључној фази учвршћивања овог, па и неких других делова хабзбуршког пограничног система. Банатска војна крајине је постојала до укидања установе Војне крајине 1872. године. Простор који је обухватала, простирао се дуж реке Дунава, од Доњег Тамиша на западу, до Черне и Горњег Тамиша на истоку.

Стварање војне крајине у Банату у свим својим фазама пратило је друге реформске мере и спољнополитичке догађаје. Уређење земаљске милиције коинцидирало је са пореском реформом у Банату (1752–1753), а оснивање регулисаних регименти није било могуће пре него што је завршен Седмогодишњи рат (1757–1763). Опсежније државне реформе почеле су 1767. године, па је централни период у организовању ове крајине уследио између 1768. и 1774. године. На руку је ишло то што све до Рата за баварско наслеђе (1778–1779) држава није морала да брине о војним издацима. Нису само ратови, већ и спољнополитички притисци утицали на реорганизацију пограничног система. Руско-турски рат у суседству (1768–1774), непосредно је утицао на Банатску војну крајину. Стварање Влашке границе и проширење Илирске границе одлагани су све до тренутка када је постало неизвесно држање руских и турских трупа које су се током овог рата концентрисале у Влашкој и Србији. Бројне нерегуларности које су евидентирани у периоду између 1769. и 1772. године, у виду масовних емиграција, разбојништава и дезертерства, биле су последица присуства страних војски са друге стране границе. Да би се предупредиле невоље, централне власти почеле су да инсистирају на

коначном стварању јединственог пограничног појаса у Банату, па је до највећих територијалних измена дошло управо у том периоду.

Број насеља са граничарским статусом се постепено повећавао. Од 15 насеља Горњих и 6 насеља Доњих компанија Земаљске милиције (1753–1764), број милитаризованих насеља је порастао на око 150. После 1776. године четрдесетак насеља је било у Немачко-банатској регименти и стотинак у Влашко-илирској регименти. Поред ширења војне надлежности на насеља, кључне промене односиле су се на повећање корисних површина. Државна интервенција у простору препознаје се у неколико њених активности – у напору да простор премери и картографише, да исуши мочваре, изгради бунаре у пешчари, прерасподели пустаре и њихове делове препусти изградњи нових насеља или новим корисницима за испашу, плански гради насеља и војне објекте на Дунавском кордону. При томе, треба имати у виду да је простор јужног Баната осим што је био географски неуједначен (низијски и брдски Банат), у неким сегментима био и врло неповољан за коришћење (мочваре и пешчара). Циљ је било повећање обрадивих површина и њихово препуштање становницима на коришћење. Ове интервенције нису биле својствене само војној, већ и цивилној територији и последица су истих мотива, да се наплатом нових корисничких права (закуп пустара, бунара, шума, риболова) и порезом на обрадиво земљиште, повећају државни приходи.

Политика коришћења простора била је у непосредној вези са популационом политиком коју је држава водила. Пуст и ненасељен терен у западном Банату пружао је могућност да буде насељен, што није био случај са скученим брдским тереном у југоисточном Банату. Запустошење простора било је последица рата и епидемије куге 1738–1740. године. Поред бројних мањих, могу се издвојити два велика подухвата у насељавању. У Банат је 1751–1753. године досељено око 1.800 српских породица из развојачених крајина на Тиси и Моришу, а у склопу насељавања Немачко-банатске регименте после 1764. године и на стотине ветерана и њихових породица. Резултат је у првом случају било оснивање 15 нових српских насеља са статусом компанија Земаљске милиције, а у другом случају регулисање старих и планско оснивање нових насеља Немачко-банатске регименте. Насељеници су

приликом насељавања испуњавали услове да су римокатоличке вероисповести, по могућности са породицама и радно способни. Последња два услова била су само делимично поштована, па су први насељеници, будући често без потомака и радне снаге, до 1791. године већином нестали са простора ове регименте. Првобитни план да се затечено становништво исели и замени колонистима-граничарима није остварен, што се одразило и на верску структуру у којој су 1785. године православни и римокатолици били у односу 80% и 20%.

Насељавање и повећавање корисних површина чинили су полазиште реформског приступа у пореском сектору. Премењавање и расподела обрадивог земљишта домаћинствима били су основа за увођење пореза на земљишни посед (земљарина или терестрал). Подела је у почетку била ограничена на насеља Илирске границе и Немачко-банатске регименте. Домаћинствима је начелно требало да буде додељено по 24 јутара обрадивог поседа (оранице и ливаде), али је овај пропис могао бити спроведен само у пространим насељима Горњих компанија, попут Идвора. У колонијстичким насељима, попут Ковина, домаћинствима је додељен уједначен посед који је износио 15–20 јутара. Ревизија прилика у Немачко-банатској регименти и одређивање земљишног пореза на основу класификације земљишта према квалитету извршени су 1782. године. У насељима Влашко-илирске регименте ова реформа је извршена мало потом, 1785. године. Земљиште је према квалитету класификовано на три класе, а земљишни посед појединих домаћинстава је одређен на основу података о величини корисне површине којом су располагали атари насеља. Просечна величина земљишних поседа у Влашко-илирској регименти кретала се испод 10 јутара. Ипак, поставља се питање да ли је једном расподељено обрадиво земљиште остајало у индивидуалном власништву и било коришћено на предвиђени (тропотесни и тропољни) начин.

Неизвесност је вребала са непријатељске стране, носећи опасност од војних и разбојничких упада, кријумчарења и нелегалних прелазака границе, као и ширења епидемија. Становништво је у таквим околностима тежило удаљавању са крајишког подручја, па је држава морала да уложи додатни напор како би то становништво задржала и насељеност побољшала. Становништво које није прихватало промену и

граничарски статус морало је да се исели, а уместо њих насељени су они који су тај статус прихватили. Имајући у виду шта су граничарске обавезе биле, популација захваћена милитаризацијом и стављена пред избор о свом будућем статусу, различито се опредељивала. Приказани су примери изјашњавања становника, масовне емиграције и разбојништва у Илирској и Влашкој граници у периоду од 1769. до 1774. године. У свима њима, поред текуће милитаризације, важну улогу играле су и друге околности – политички и војни притисак (присуство руских и турских трупа са друге стране границе) и лоша социјална и економска ситуација (неродне године, глад, разбојничка отимачина).

Први државни послови у склопу милитаризације, према томе, односили су се на испитивање о опредељењу становништва, убичајену размену са цивилним поданицима, а потом и одштету имовине исељеницима и установи Дворске коморе. У комуникацији са заједницама посредничку улогу имали су њихови представници – кнезови у цивилним насељима која је требало милитаризовати и официри у граничарским насељима које је требало развојачити. Улога официра као крајишке елите долазила је до изражаја у време изјашњавања заједница о статусу, пресељењу или останку на развојаченој територији, као и обављања редовних војних дужност. Официри Горњих компанија Земаљске милиције били су пресељени официри из Потиске и Поморишке војне крајине, док су официри Доњих компанија били затечени из редова расформираних трупа Симбшеновг Земаљског батаљона. И једни и други нестали су у периоду до 1774. године. Официрски кадар Немачко-банатске и Влашко-Илирске регименте 1786. године чинили су недавно постављени официр, већином премештени из других крајишких области и стајаћих регименти. Ова појава је била најаву времену бирократизације и професионализације војних установа.

Обавезе и права граничара били су прописани Конвенцијом, тј. уговором који су пресељени потиски и поморишки граничари потписали са представницима коморских власти. Обавезе и права су им потврђене по угледу на дотадашњи граничарски статус, због чега је установа земаљске милиције у Банату заправо била граничарска. У њихове обавезе спадало је плаћање контрибуције (по одраслој мушкој војно способној глави и покретној имовини), десетине (у натури или у новчаном

еквиваленту) и земљишног пореза (терестрала), као и уобичајених закупа права на точење алкохола, месарење, млевење жита, обављање заната и слично. У обавезе су, поред фискалних, спадале и одређене службе – пандурска (стражарење, прогон разбојника, спречавање шверца) и војна (учешће у ратовим у Војној крајини и ван ње). У време учешћа на ратиштима ван Војне крајине, породице су им биле ослобођене дажбина. Ова одредба уговора је била врло важна, па је група од 89 граничара-дезертера са ратишта у Доњој Шлезији 1758. године, гласине о кршењу ове одредбе навела као главни разлог за своје вероломство. Уговор о обавезама обновљен је приликом њиховог преласка у регулисану Илирску граничарску регименту 1764. године. У будуће, обавезе су мењане само у погледу регулисања дажбине за коришћење земље (терестрал) и стражарских обавеза.

Последњи аустро-турски рат (1788–1791) је умногоме анулирао резултате напора које је држава уложила на територији Банатске војне крајине после 1764. године. Тада је демографски и економски страдало цело њено подручје, па су прилике после рата враћене на ниво развоја из претходних деценије. Истраживања о току овог рата и његовим последицама заслужују да буду посебно спроведена, тим пре јер су већ у току последње деценије 18. века губици надокнађени и развој настављен. Период који је уследио није донео никакве измене у уређењу Војне крајине. Због ратова против Наполеона и Француске, држава није имала времена да се њеном реорганизацијом позабави све до краја друге деценије 19. века. Војнокрајинске области постале су више уједначене по питању формалних одлика свог уређења, обавеза и агажовања, а цивилни живот у њима је јачао, нарочито јер ратова у самој Војној крајини више није било.

СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

Необјављени извори

1. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)
 - Kriegsarchiv (KA)
 - Hofkriegsrath (HKR): Haupt Reihe, Akten
 - Alte Feld Akten (AFA), 1739
 - Türkenkrieg
 - Kartensammlung (KS)
 - Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA)
 - Banater Akten (BA)
 - Hoffinanz Ungarn
2. Архив САНУ у Сремским Карловцима (АСАНУК)
 - Митрополијско-патријаршијски архив (МП)
3. Österreichische Nationalbibliothek (ÖN)
4. Рукописно одељење Библиотеке Матице српске

Објављени извори

- Гавриловић, Владан, *Попис Потиске војне границе из 1748. године*, Мешовита грађа – *Miscellanea XXXII* (2011), 255–280.
- Grizelini, Frančesko, *Pokušaj proučavanja političke i istorije prirode Temišvarskog Banata (u pismima upućenim nekim viđenijim osobama i naučnicima)*, Pančevo 2008.
- *Die türkische Wiedereroberung von Belgrad 1739 – Die Reichsgeschichte Mehmed Subhi's 1738–1740*, hg. F. Hauptmann, M. Vasić, A. Polimac, R. Malli, Graz 1987.
- Енгел, Франц Штефан, *Опис Краљевине Славоније и Војводства Срема*, Нови Сад 2003.

- Ерлер, Јакоб Јохан, *Банат*, (пр. М. Митровић), Панчево 2004.
- Илић, Јелена, *Официри банатске земаљске милиције 1757. године*, Мешовита грађа – *Miscellanea XXXII* (2011), 289–309.
- Илић, Јелена, *Урбар насеља Ковин (1771. година)*, Мешовита грађа – *Miscellanea XXXIII* (2012), 199–229.
- Илић, Танасије, *Београд и Србија у документима архиве Земунског магистрата од 1739. до 1804. год.*, Књига I (1739–1788), Београд (Историјски архив Београд) 1973.
- Митровић, Мирко, *Подаци о Србији у протоколима Дворског ратног савета у Бечу (1717–1740)*, Споменик САНУ СХХХ, Београд 1988.
- Митровић, Мирко, *Из пописа православних у Карловачкој митрополији крајем XVIII и почетком XIX века (1792–1801)*, Зборник Матице српске за историју 44 (1991), 93–109.
- Момировић, Петар, *Стари српски записи и натписи из Војводине*, књ. I, Нови Сад 1993.
- Поповић, Душан, Ј. – Сечански, Живан, *Грађа за историју насеља у Војводини од 1695. до 1796.*, Нови Сад 1936.
- *Pristanište 1795–1872* (Analitički inventar – tematski), Istorijski arhiv u Pančevu, Pančevo 2004.
- *Quellen und Wirtschafts-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte des Banats im 18. Jahrhundert*, hgb. Josef Wolf, Tübingen 1995.
- Руварац, Димитрије, *Српска митрополија карловачка око половине XVIII века*, Сремски Карловци 1902.
- Руварац, Димитрије, *Декрет царице Марије Терезије од 29. августа 1752 (свршетак)*, Српски Сион XVI (1906), 359–362.
- Руварац, Димитрије, *Темшиварска епархија од њена постанка до 1758. год.*, Сремски Карловци 1914.
- Руварац, Димитрије, *Опис Темшиварске епархије 1727. године*, Сремски Карловци 1923.

- Hegediš, Antal, *Josif II o svom proputovanju u Banat 1768*, Istraživanja XI (1986), 202–251.

Литература

- Vaniček, Franz, *Specialgeschichte der Militärgrenze*, II–III Band, Wien 1875.
- Bösendorfer, Josip, *Kako je došlo do Slavonskog urbara 1756*, Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umetnosti, knj. 240 (1931), 220–256; knj. 242 (1931), 1–92.
- Bösendorfer, Josip, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Zagreb 1950.
- Веселиновић, Рајко, *План Панчева и панчевачке тврђаве из 1761. године*, Рад Војвођанских музеја 7 (1958), 135–138;
- Влајинац, Милан, *Речник наших старих мера – у току векова*, свеска 2, Београд 1964; свеска 3, Београд 1968.
- Гавриловић, Никола, *Румунски хроничари о банатским Србима у Аустро-турском рату 1788–1790. године*, Зборник Матице српске за историју 6 (1972), 122–129.
- Гавриловић, Никола, *Српске и румунске граничарске школе од Темишварског сабора до појаве Уроша Несторовића (1790–1810)*, Зборник Матице српске за историју 26 (1982), 179–195.
- Гавриловић, Славко, *Урбаријално питање у Сремској жупанији средином XVIII столећа*, Зборник Матице српске за друштвене науке 27 (1960), 5–32.
- Гавриловић, Славко, *Банатски урбар 1780*, Зборник Матице српске за друштвене науке 34 (1963), 75–91.
- Гавриловић, Славко, *Привилегија Потиског диштрикта из 1751. године*, Зборник за историју Матице српске 7 (1973), 119–123.
- Гавриловић, Славко, *Окружнице из 1727, 1771. и 1811. против разбојништва у нашим земљама под аустријском влашћу*, Зборник Матице српске за историју 21 (1980), 79–87.
- Гавриловић, Славко, *Грађа за биографије официра Потиско-поморишке војне границе (прва половина XVIII века)*, Зборник Матице српске за историју 61–62 (2000), 109–128.

- Гавриловић, Славко, *Подаци из 1746. о официрима Потиске и Поморишке војне границе*, Зборник Матице српске за историју 67–68 (2003), 151–174.
- Göllner, Carl, *Die Siebenbürgische Militärgrenze – Ein Beitrag zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1762–1851*, R. Oldenbourg Verlag München 1974.
- Дабић, Војин, С., *Војна крајина – Карловачки генералат (1530–1746)*, Београд 2000.
- Дабић, Војин, С., *Српско село (XVI–XVIII век): Обликовање животног и привредног простора*, у: Просторно планирање у Југоисточној Европи (до Другог светског рата), Београд 2011, 17–50.
- Dávid, Géza, *The Eyalet of Temesvár in the Eighteenth Century*, in: *The Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, ed. by Kate Fleet, Oriente Moderno, Nuova Serie XVIII (LXXIX), I, Napoli 1999, 113–128.
- Зеремски, Иларион, *Попис свеиштенства и народа у Митрополији Карловачкој из 1769*, Гласник Историског друштва у Новом Саду, књ. IV (1931), 46–58.
- Илић, Јелена, *Расподела земље граничарима у Банату – примери насеља Идвор 1769. и Ковин 1771. године*, Српске струдије 3 (2012), 183–205.
- Jordan, Sonja, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München 1967.
- Којић, Бранислав, *Насеља у Војводини – генеза, садржина и урбанистичка структура према архивским техничким подацима*, Глас Српске академије наука и уметности ССЛ (1961), 63–82.
- Koroknai, Akoš, *Problemi zadruga u Podunavskoj i Potiskoj granici (1686–1723)*, Istraživanja 3 (1974), 41–145.
- Костић, Мита, *Српска насеља у Русији: Нова Србија и Славеносрбија*, у: *Насеља и порекло становништва*, књ. 14, Београд 1923.
- Landais, Benjamin, *La réforme cadastrale dans les villages du Banat au XVIIIe siècle*, Association d' Histoire et Sociétés Rurales 2012 (No 37 – 1 semestre 2012).
- Mileker, Felix, *Kurze Geschichte der Stadt Bela Crkva (Weiskirchen) im Banat 1355–1918*, Bela Crkva 1922.
- Mileker, Felix, *Die Besiedelung der Banater Militärgrenze*, Bela Crkva 1926.

- Митровић, Мирко, *Из привредног и друштвеног живота Панчевачког граничарског комунитета с краја XVIII и почетка XIX века (1794–1804)*, Годишњак Филозофског факултета XVI/1 (1973), 69–82.
- Mitrović, Mirko, *Trgovina Pančeva krajem XVIII i početkom XIX veka (1794–1804)*, Istraživanja 5 (1976), 163–230.
- Митровић, Мирко, *Јевреји у Банату (1716–1739)*, Зборник Матице српске за историју 28 (1983), 37–57.
- Митровић, Мирко, *Извештаји земунског контумаца о емиграцији са Балкана уочи последњег Аустро-турског рата (1787)*, Зборник Матице српске за историју 30 (1984), 115–134.
- Митровић, Мирко, *Еснафске привилегије занатлија Банатске војне границе (1777)*, Зборник Матице српске за историју 35 (1987), 105–115.
- Mraz, Gerhard, *Das Banat von Temesvar in der Theresianischen Zeit*, in: *Maria Theresia als Königin von Ungarn*, Schloß Halbturn 1980.
- Орлић, Ђуро, *Куга у Војводини и сусједним покрајинама*, Зборник Матице српске 19 (1958), 97–115.
- Pál, Engel, *A Temesvári és Moldovai Szandzsák Törökkori Települései (1554–1579)*, Szeged 1996.
- Paldus, J., *Die militärischen Aufnahmen im Bereiche der Habsburgischen Länder aus der Zeit Kaiser Josephs II*, (Akademie der Wissenschaft) Wien 1919.
- Пантелић, Душан, *Ухођење Србије пред Кочину крајину*, Глас Српске Краљевске Академије CLIII (1933), 105–163.
- Петровић, Никола, *Изградња канала Дунав – Тиса у XVIII веку*, Зборник Матице српске за друштвене науке 43 (1966), 5–34. Исто и у: *Godišnjak samoupravne interesne zajednice za osnovno uređenje voda Vojvodine „Vode Vojvodine 1979“*, 393–428.
- Пецињачки, Срета, *Подаци о становништву Баранде до 1809. г*, Зборник Матице српске за друштвене науке 29 (1961), 93–101.
- Пецињачки, Срета, *Подаци о становништву и насељима јужног Баната у 18. и 19. веку*, Зборник Матице српске за друштвене науке 38 (1964), 164–168.

- Пецињачки, Срета, *Опово до краја XVIII и с почетка XIX века*, Зборник Матице српске за друштвене науке 39 (1964), 67–101.
- Пецињачки, Срета, *Подаци о црквама и школама Кусићког протопопијата у 1789. г.*, Зборник Матице српске за друштвене науке 43 (1965), 109–112.
- Пецињачки, Срета, *Банатско Ново Село у XVIII и с почетка XIX века*, Зборник Матице српске за друштвене науке 45 (1966), 110–150.
- Пецињачки, Срета, *Прилози за историју Баната и Банатске војне границе века*, Зборник Матице српске за историју 2 (1970), 77–91.
- Пецињачки, Срета, *Три документа о североисточној Србији из прве половине XVIII века*, Развитак 6 (1970), 126–131.
- Пецињачки, Срета, *Основни подаци из 1720. године о банатским и браничевско-тимочким дистриктима*, Рад војвођанских музеја 20 (1971), 306–319.
- Пецињачки, Срета, *Подаци о контрибуцији Баната у првој половини XVIII века*, Зборник Матице српске за историју 5 (1972), 118–121.
- Пецињачки, Срета, *Различити подаци о Браничеву и Тимочкој крајини из 1718–1739. године*, Развитак 6 (1972), 71–79.
- Пецињачки, Срета, *Индивидуална расподела земље идворским граничарима 1769. године*, Зборник Матице српске за историју 7 (1973), 124–128.
- Пецињачки, Срета, *Извештај из 1774. године о немачким школама XII Немачко-банатске регименте*, Зборник Матице српске за историју 8 (1973), 93–99.
- Пецињачки, Срета, *Подаци о приходима и расходима Банатске администрације у првој половини XVIII века*, Зборник Матице српске за историју 8 (1973), 77–92.
- Пецињачки, Срета, *Документа о Банатској земаљској милицији из 1753–1761. године*, Зборник Матице српске за историју 10 (1974), 73–80.
- Пецињачки, Срета, *Подаци о српско-румунским школама Влашко-илирске граничарске регименте у 1792. години*, Зборник Матице српске за историју 13 (1976), 147–152.

- Пецињачки, Срета, *Основни подаци о православним насељима XII немачко-банатског пука у 1801. години*, Зборник Матице српске за историју 15 (1977), 143–150.
- Пецињачки, Срета, *Учитељске плате у Илирској граничарској регименти у Банату 1768–1771. године*, Зборник Матице српске 20 (1979), 91–95.
- Пецињачки, Срета, *Подаци о свештенству и становништву граничарских насеља Баната у 1768. години*, Зборник Матице српске за историју 21 (1980), 103–107.
- С. Пецињачки, *Подаци о граничарским школама Баната у 1795/6. школској години*, Споменик САНУ СХХII (1981), 151–169.
- Пецињачки, Срета, *Записи о потиско-поморишким насељима и црквама из 1746/47. године*, Зборник Матице српске за историју 26 (1982), 169–177.
- Пецињачки, Срета, *Граничарска насеља Баната (1773–1810)*, I том (А–И), Нови Сад 1982; II том (Ј–Ч), Нови Сад 1985.
- Пецињачки, Срета, *Панчевачки дистрикт 1717–1773*, Нови Сад 1985.
- Пецињачки, Срета, *Прокламација генерала Енгелсхофена из 1737. године становницима Црне Реке и Тимочке крајине*, Зборник Матице српске за историју, 75–80.
- Поповић, Душан Ј., *Срби у Банату до краја осамнаестог века*, Београд 1955.
- Рамач, Јанко, *Прилог историји Футошког властелинства 60–70их година XVIII века*, Истраживања 15 (2004), 135–153.
- Reininger, Alice, *Wolfgang von Kempelen und die Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia und Joseph II. im Banat (1. Teil)*, Analele Banatului XV (2007), 187–213; (2. Teil), Analele Banatului XVI (2008), 221–270.
- Roth, Erik, *Die planmäßig angelegten Siedlungen im Deutsch-Banater Militärbezirk 1765–1821*, R. Oldenbourg Verlag München 1988.
- Szabo, Franz A. J., *Kaunitz and enlightened absolutism 1753–1780*, Cambridge University Press 1994.
- Сирацки, Јан, *Словаци у Југославији*, Зборник Матице српске за друштвене науке 44 (1966), 5–22.

- Спасовић, Ивана, *Банатска војна граница и њено укидање 1872. године*, Панчево 2004.
- Стајић, Васа, *Великокикиндски диштрикт 1776–1876*, Нови Сад 1950.
- Schünemann, Konrad, *Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia*, Berlin, s.a (1935).
- Tinta, Aurel, *Colonizările Habsburgice în Banat 1716–1740*, Timisoara 1972.
- Тричковић, Радмила, *Београдска тврђава и варош 1739–1789*, Годишњак града Београда XX (1973), 49–88.
- Ћелап, Лазар, *Прилог проучавању колонизације Војводине крајем XVIII века*, Зборник Матице српске за друштвене науке 29 (1961), 79–88.
- Ћелап, Лазар, *Kolonizacija Nemaca u današnjoj Vojvodini 1790–1792. godine*, Зборник Матице српске за друштвене науке 32–33 (1962), 115–124.
- Фолић, Нађа. – Веиновић, Милана, *Урбани развој једног дела Панчева уз Тамис*, Грађа за проучавање културе Војводине XI–XII (1982–1983), 71–91.
- Havadi, Xenia, *Die Österreichische Militärgrenze: Staatliche Kontrolle der Grenze im Absolutistischen Zeitalter*, Geographia Napocensis, Anul III, Nr. 2 (2009), 69–82.
- Hegediš, Antal, *Novi vlastelini i njihovi kmetovi u Banatu 1782. godine*, Godišnjak društva istoričara Vojvodine (1978), 55–75.
- Hegediš, Antal, *Josif II i refeudalizacija Banata*, Godišnjak Društva istoričara Vojvodine, 1980, 25–33.
- Хегедиш, Антал, *Аграрни односи у Потиском дистрикту (1751–1848)*, Зборник Матице српске за историју 45 (1992), 35–50.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Јелена Илић рођена је 26. октобра 1981. године у Београду. Дипломирала је октобра 2005. године радом „Руднички дистрикт Краљевине Србије (1718–1739)“ на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду. Магистарски рад под насловом „Земун (1739–1787)“ одбранила је децембра 2008. године на Филозофском факултету у Београду. Била је стипендиста Министарства за науку Републике Србије од марта 2006. до новембра 2007. године. Од 2007. године запослена је у Историјском институту Београд. Аутор је више научно-истраживачких радова објављених у домаћим часописима (Историјски часопис, Мешовита грађа, Зборник матице српске за историју, Српске студије) и зборницима радова, неколико приказа и превода, као и неколико десетина енциклопедијских јединица (Биографски речник, Српска енциклопедија).

Област истраживања је друштвена и привредна историја простора насељеног српским становништвом у Хабзбуршкој монархији у периоду 16–18. века.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписана Јелена Илић

број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Банатска војна крајина у другој половини 18. века

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 18.3.2014.

Јелена Илић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Јелена Илић

Број уписа _____

Студијски програм _____

Наслов рада Банатска војна крајина у другој половини 18. века

Ментор проф. др Војин С. Дабић

Потписана Јелена Илић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 18.3.2014.

Јелена Илић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Банатска војна крајина у другој половини 18. века

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Београду, 18.3.2014.

Потпис докторанда

Јелена Милић